This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

B 1,089,919

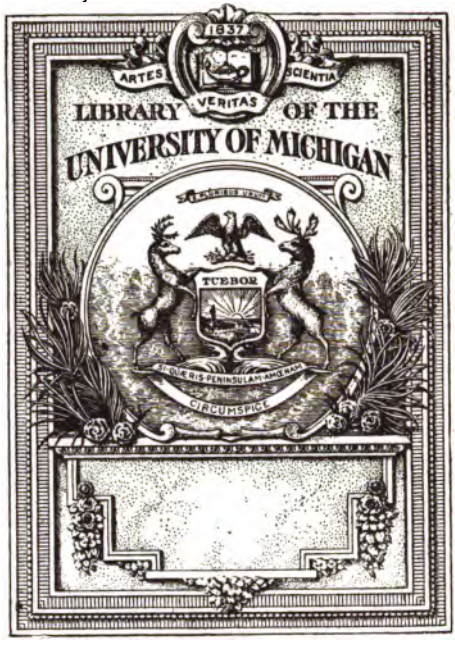
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

DJ
3
.H67

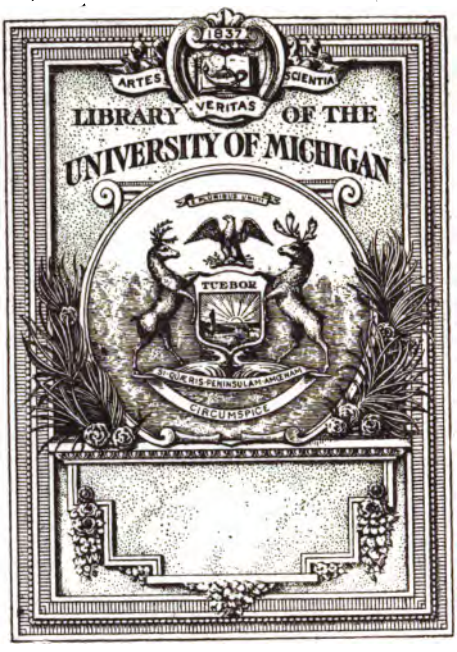
1837
ARTES
VERITAS
SCIENTIA
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
SI QUÆRIS PENINSULAM AMŒNAM
CIRCUMSPICE

DJ
3
.H67

WERKEN

UITGEGEVEN DOOR HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP

(GEVESTIGD TE UTRECHT)

DERDE SERIE

N°. 16

COLLECTANEA

VAN

GERARDUS GELDENHAUER NOVIOMAGUS

AMSTERDAM
JOHANNES MÜLLER
1901

COLLECTANEA

VAN

GERARDUS GELDENHAUER NOVIOMAGUS,

GEVOLGD DOOR DEN

HERDRUK VAN EENIGE ZIJNER WERKEN,

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT DOOR

DR. J. PRINSEN J.Lz.

AMSTERDAM
JOHANNES MÜLLER
1901

949,2
1767 w
6
MAR 17 1919

COLLECTANEA

VAN

GERARDUS GELDENHAUER NOVIOMAGUS,

GEVOLGD DOOR DEN

HERDRUK VAN EENIGE ZIJNER WERKEN,

UITGEGEVEN EN TOEGELICHT DOOR

DR. J. PRINSEN J.Lz.

AMSTERDAM
JOHANNES MÜLLER
1901

INLEIDING.

Laten we naar Taine's voorschrift ook hier beginnen met de beantwoording der vraag: Wie is de auteur? We kunnen ons daarbij tot een vluchtige schets bepalen. Wat er tot heden over Geldenhauers leven te vinden was, is bijeen gebracht in mijn proefschrift en wie dus betrekkelijk uitvoerige berichten zoekt, kan daar te recht [1]).

Men mag aannemen, dat Gerardus Geldenhauer Noviomagus in 1482 te Nijmegen geboren is. Reeds in zijn jongensjaren vond hij aldaar een studiemakker in Franciscus Craneveld, die hem in later tijd misschien wel verscheidene gegevens voor de hierachter volgende aanteekeningen verschaft heeft [2]). Misschien bezocht G. reeds in zijn geboortestad de Latijnsche school; zeker weten we, dat hij in zijn zestiende jaar op de Fraterschool te Deventer was en dat hij daar zijn gymnasiale opleiding heeft voltooid.

Tijdens zijn voortgezette studie aan de hoogeschool te Leuven ging hij vriendschappelijk om met Paludanus, Dorpius, Barlandus, Campensis, Rescius, allen menschen van eenigen naam, humanisten van mindere of meerdere beteekenis. Hier leerde hij ook Erasmus kennen, die zich later in verschillende brieven gunstig over hem uitlaat.

---

1) Gerardus Geldenhauer Noviomagus, Bijdrage tot de kennis van zijn leven en werken. Den Haag, Nijhoff, 1898.

2) Zeer waarschijnlijk is dit met betrekking tot de stukken, die door Craneveld zelf geschreven zijn (p. 118—123).

367047

Te Leuven verwierf hij een of andere geestelijke waardigheid en misschien den magisterstitel.

Van zijn levensomstandigheden vóór 1517 is eigenlijk weinig met zekerheid bekend. Wellicht was hij in de jaren kort vóór 1517 „sacerdos sacellanus" aan het hof van den jeugdigen Karel van Oostenrijk; hoogstwaarschijnlijk stond hij ook toen reeds in connexie met den ridderlijken „maris praefectus" Philips van Bourgondië, den lateren Utrechtschen bisschop. Vast staat, dat hij zich met dezen in 1517 te Utrecht vestigde, in de betrekking van wat we maar hofhumanist zullen noemen.

Op twee werkjes van vóór 1517 vestig ik hier nog vooral de aandacht: „De Situ Zelandiae", verschenen in 1514, achter een boekje van G.'s vriend Martinus Dorpius, en de „Satyrae octo" in 1515, beide tot beter begrip van de volgende Collectanea van veel belang, het eerste als uiting van Geldenhauers historischen zin in de nieuwe richting van zijn tijd, het tweede als bewijs, hoe Geldenhauer reeds vroegtijdig een ruimen, onbevangen kijk had op de godsdienstige en maatschappelijke toestanden in zijn omgeving en er niet bang voor was om een scherp, kritisch woord neer te schrijven. Beide werkjes staan onder sterk sprekenden humanistischen invloed.

Van des bisschops intocht binnen Utrecht in Mei 1517, door G. zelf beschreven, tot diens dood in 1524 vinden we Gerardus steeds in de onmiddellijke nabijheid van den kerkvorst; hij vergezelde Philips op zijn reizen, nam deel aan zijn uitspanningen. Om aan zijn leven in de humanistische richting voort te bouwen, had G. daar volop gelegenheid; zijn positie maakte het hem tevens gemakkelijk, berichten van allerlei aard te verzamelen, waarvan we hierachter een klein overblijfsel zullen terug vinden. Den kring, waarin hij gedurende deze jaren verkeerde, met bisschop Philips als middelpunt, kennen we tot heden nog altijd het best uit de levensbeschrijving, die hij van zijn patroon eenige jaren na diens dood liet verschijnen.

Hoe krachtig ook daar in de richting van de „Satyrae octo" moet zijn voortgewerkt, blijkt soms verrassend uit de zoo belangrijke aanteekeningen over de jaren 1521—22, die zoo goed als zeker gelijktijdig met de feiten zijn

opgeteekend. Ze geven ons het recht te constateeren de diepe verontwaardiging, waarmee ook daar de eerste daden van de inquisitoren werden vernomen, hoe ook daar een warme sympathie voor de eerste revolutiemannen en martelaren werd gekoesterd.

Het eenige werk, dat Geldenhauer in dezen tijd uitgaf — reeds vóór 1517 had hij de stof met zijn vriend Conrad Vecerius verzameld —, is „Lucubratiuncula de Batavorum insula", Antwerpen, 1520.

Na den dood van bisschop Philips komt Geldenhauers overgang tot de hervorming, en die behoeft ons waarlijk niet te verbazen, na wat we nu van hem weten; de man, die reeds in 1515 zoo helder de gebreken der oude kerk inzag, kon moeilijk tot haar blijven behooren, toen het meer en meer bleek, dat men het tij voor hervorming *in* de kerk liet verloopen. Die overgang was ál voorbereid onder den invloed van Erasmus en andere humanisten te Leuven, lang vóór Luther nog gesproken had.

Als onmiddellijke aanleiding tot de daad kan men aannemen vooreerst Geldenhauers verblijf te Middelburg bij Maximiliaan van Bourgondië, die misschien met zijn omgeving den invloed van Christiaan van Denemarken had ondervonden, en in de tweede plaats de tocht naar Wittenberg, een soort van enquête naar den aard der hervorming, op last van de Zeeuwsche heeren; na dien tocht misschien nog een kortstondig verblijf te Tiel als prediker.

Nu volgen voor hem als voor zoovelen moeitevolle jaren van omzwerving; in Duitschland leeft hij te Worms, Straatsburg, Augsburg, Marburg, weer te Worms, tot hij eindelijk voor goed te Marburg zich vestigt, waar hij de laatste jaren zijns levens van 1534 tot 1542 hoogleeraar in de theologie aan de universiteit is.

Die periode van omzwerving is tevens de tijd, waarin hij het krachtigst zijn persoonlijkheid openbaart, waarin hij datgene gegeven heeft, waarvoor we hem het meest dankbaar zijn, waarom wij hem vooral een warm sympathiek gevoel toedragen: zijn biographie van bisschop Philips (1529) en zijn zoo scherpe en vurige reformatorische geschriften, verzameld onder den titel: „D. Erasmi Roterodami annotationes in leges pontificias et caesareas „De

Haereticis." Epistolae aliquot Gerardi Noviomagi de re Evangelica et haereticorum poenis: ad Carolum quintum imp. caes. aug., ad Germanorum principes in conventu Spirensi, ad Carolum Gelriorum ducem, ad Philippum Hessorum principem. Argentorati apud Christianum Egenolphum. An. MDXXIX" (8°). Dat zijn de jaren van fellen strijd voor innige overtuiging, de jaren van vurig enthousiasme bij iemand, die weet zijn vaste levensrichting gevonden te hebben, en al kan van vergelijking met zulk een machtigen geest ternauwernood sprake zijn, scherp wordt nu toch de tegenstelling met Erasmus, die het tijdens zijn leven en vooral omstreeks 1529 alles behalve vriendelijk opnam, als men, zooals Geldenhauer, hem een plaats wilde geven onder de „heroes of the reformation", en die dan ook met kwalijk verbeten woede te velde trok tegen Geldenhauer-Vulturius Neocomus. Na die jaren van geestelijken bloei, samenvallend met hoogstwaarschijnlijk moeilijke jaren van strijd om het bestaan en besloten door de nog zeer belangrijke „Institutio scholae Christianae" van 1534, komt de laatste, geenszins de belangrijkste periode van Geldenhauers leven. Niets van beteekenis doet hij meer na 1534. Was hij misschien van eersten aanleg te zeer humanist, om bij voortduring kracht en bezieling te kunnen putten uit wat de hervorming hem geven kon?

Van 1534 tot 1542 was hij vóór alles *theologisch professor;* maar dat niet alleen: hij liet zich door zijn landgraaf van Hessen gebruiken in allerlei theologisch-politische zendingen, waarin hij blijkbaar niet op zijn plaats was en die hem het misschien zeer gerechtvaardigde distichon van Caspar Bruschius op den hals haalden:

„Dum falso studio sequeris popularia, nescis
Quam magna fraudes utilitate scholas."

Een laatste opflikkering van geest, van een bewust willen in de richting van zijn eerste historische werkjes, vinden we nog in de inleiding tot zijn „Germanicarum historiarum illustratio", 1 November 1541, twee maanden voor zijn dood geschreven, en hij acht zich verplicht, zich over dit werk bij den lezer te verontschuldigen: de

krachten ontbraken hem om de theologie naar de eischen des tijds te beoefenen.

Verschillende aankondigingen van de Bijdrage over Geldenhauer hebben mij bevestigd in het vermoeden, dat het terrein voorloopig vrijwel afgejaagd was; slechts eenige kleinigheden uit Geldenhauers leven kan ik hier dankbaar ter aanvulling noteeren. Ik zet ze hier even bij elkaar, omdat ze dan meer kans hebben gezamenlijk onder de oogen te komen van degenen, die zich met de studie van Geldenhauers faits et gestes verder mochten willen bezighouden.

Dr. J. B. Kan herinnerde er in den Nederlandschen Spectator [1]) aan, dat men Geldenhauer vereenzelvigd heeft met Gerard Listrius, den schrijver van een commentaar op Erasmus' Stutitiae Laus, en hij verwijst ons naar twee plaatsen in de brieven van Erasmus en Mart. Lipsius [2]), waaruit blijkt, dat de laatste G. terloops kende, dat G. met zijn patroon, bisschop Philips, een bezoek aan het klooster Groenendaal in het Zoniënbosch gebracht heeft. G. gaf daar aan Guilelmus Lovaniensis bibliographische inlichtingen over Saxo Grammaticus. Horawitz heeft geen poging gedaan om het jaartal van dezen onvolledig gedateerden brief (LXXXII in de uitgave van Horawitz) te bepalen. Guilelmus Lovaniensis zegt, dat G. bij hem was „transactis nuper dominicae passionis ac resurrectionis diebus." Nu viel Paschen in 1524 op 27 Maart en 7 April van dat jaar is bisschop Philips gestorven. 't Is niet zeer waarschijnlijk, dat hij zoo kort nog vóór zijn dood in Zuid-Nederland was. Geldenhauer of Heda hadden er allicht melding van gemaakt in zijn biographie. Men zou het dus kunnen wagen bedoelden brief met 1523 als uiterste grens te dateeren. Blijkens een aanteekening in de Collectanea (p. 41) was de bisschop hoogstwaarschijnlijk kort na „quarto Kal. Aprileis" 1522 in het zuiden, en Paschen viel dat jaar op 20 April. 1522 zou dus wel het jaar kunnen zijn.

---

1) Jaargang 1898, p. 236.
2) Uitgegeven door Horawitz, Wien 1882, p. 112 en 113.

Dr. Paul Joachimsohn te Nürnberg verwijst in de Historische Vierteljahrschrift voor G's verblijf te Worms in 1534 naar een brief van dezen in „Clausulae ex familiaribus epistolis Ciceronis," Augsburg 1534 door Pinicianus. Ook Dr. Joachimsohn vond te Augsburg niets over G.'s verblijf aldaar. De uitgave van Trapezuntius, in mijn Bijdrage genoemd (op p. 126) en door Joachimsohn gezien in de Staatsbibliotheek te Augsburg, bevat slechts scholia van zekeren *Johannes* Noviomagus [1]).

De Heer H. D. J. van Schevichaven, gemeente-archivaris te Nijmegen, vestigde mijn aandacht op een stuk in de Nijmeegsche Raadssignaten van 12 April 1598, berustende in het gemeente-archief; een geldkwestie tusschen magister Eobanus Geldenhauer en eenige anderen wordt daarin geregeld. 't Is mogelijk dat deze Eobanus de zoon is van onzen Gerard [2]).

Mij is nog gebleken, dat de eerste uitgave der Utopia

---

1) Historische Vierteljahrschrift, Jahrgang 1899, p. 436. Dr. Joachimsohn was zoo vriendelijk den brief van G. aan Pinicianus voor mij te copieeren. 't Is dit:

„Gerardus Geldenhaurius Noviomagus Joanni Piniciano suo S. P. D. Nemo est, mi Piniciane, inter eos, qui vel paululum ultra primas literas progressi sunt, qui duos esse optimos dicendi artifices Terentium s. et Ciceronem negare potuit. Illius loquendi formulas, germanice a te pueris interpretatas, non sine magno fructu perlegi, lubens audio. Huius vero perspicua verba, exactam constructionem, phrasin latinissimam studiosi adulescentes facilius imitarentur, si germanica quoque interpretatio accederet. Et cum multis in libris quam in epistolis familiari sermone ipse Cicero utatur lubentius, rem feceris tam praeceptoribus, quam discipulis gratissimam, si in his (quod in Terentio factum est) familiaris sermonis formulas collectas, addita patria lingua, in studiosorum gratiam edideris. Non quod has pueros ediscere velim sicuti psitaci, aut nostrates picae docentium verba, sed ut in rebus quibuslibet explicandis et Terentii et Ciceronis compositionem ac phrasin perpetuo observarent. Quare oro atque etiam oro, si quid Noviomagi preces apud te valent, ut has formulas Ciceronianas ordine digestas Augustanae imprimis juventuti et per hanc toti Germaniae impartiaris. Vale. Datum Vormaciae XVIII Julii 1534. Toto pectore tuus Noviomagus Geldenhaurius."

Voor G's verblijf te Worms in 1534 zie men mijn Bijdrage, p. 114. De brief geeft een niet onaardigen kijk op G's paedagogischen zin.

2) Zie mijn Bijdrage, p. 71.

van Thomas Morus, bezorgd door Geldenhauer [1]), vooraf wordt gegaan door drie disticha van Gerard [2]). Ook vergat ik te noteeren, dat G. in 1515 de correctie op zich nam van Erasmus' Parabolorum sive similium Liber, uitgegeven door Dirk Martens [3]). Van bibliographisch belang is misschien, dat in 1900 de firma Nijhoff in het bezit was van een Duitsche vertaling van den brief aan Karel V: „Ein sentbrief an Kayser Carol des namens den Fünfften, Gerardi Noviomagi, in welcher wirt gehandlet, ob man ein ketzer mit recht möge peinlich und leyblich straffen oder nicht. Auss dem Latein verteutscht. MDXXVIII." (6 bldn. 4°.) Uit de beschrijving is mij gebleken, dat dit exemplaar gelijk is aan dat uit de Marburger Universiteitsbibliotheek, dat hierachter is afgedrukt [4]).

Tevens zal uit de Satyrae octo en de inleiding daarop blijken, dat G. tusschen 1507 en 1512 een reis naar Friesland heeft gedaan en zich misschien eenigen tijd in Friesland heeft opgehouden.

't Is bekend, dat er van Geldenhauer gedrukt of in handschrift een boekje moet bestaan hebben „De viris illustribus inferioris Germaniae." Bij het schrijven van mijn dissertatie waren mij nog slechts drie dezer vitae, in andere werken verspreid, bekend; nl. van Agricola, Wessel Gansfort en Murmellius. Een vierde, het leven van den Amersfoortschen rector Petrus Montanus, vond ik sedert vóór een deeltje met satyren van Montanus. Bij een en ander, dat ik binnen kort over Montanus hoop te kunnen uitgeven, zal ook dat leven ter sprake komen. Veel bijzonders is het niet.

Pour acquit de conscience nog dit: Hadrianus Barlandus heeft bij Gilles de Gourmont uitgegeven: „Versuum ex poetarum principe proverbialium collectanea" [5]). Dit

---

1) T. a. p., p. 29.

2) De Néve, La Ren. des Lettres, Louvain 1890, p. 157 en de Utopia-uitgave van Michels en Ziegler in de Lateinische Litteratur-denkmäler des XV und XVI Jahrh., p. XL en XLVIII.

3) Van Iseghem, Biographie de Thierry Martens, n°. 88.

4) Zie Auctie-kataloog: Collection Beyers n°. 619.

5) Beschreven in de Bibliotheca Belgica.

DE COLLECTANEA.

Van het bestaan van het hierachter afgedrukte handschrift kreeg ik het eerst kennis door een meedeeling van den heer L. J. F. Janssen in het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid in Nederland [1]), waar hij vertelt, hoe hij te Dordrecht, gelogeerd bij zijn „cognatus aestumatissimus A. Blussé ab Oud-Alblas", door dezen kennis maakte met een oud Hs., waarop de woorden stonden: „Sum Petri Scriverii. Libelli, epistolae, schedae historicae a 1520, 1530; scripta autographa Gerardi Noviomagi Geldenhaurii, qui obiit anno 1542. Ex hac farragine epistolae nonnullae, manu ipsius Erasmi scriptae, a lavernione, nescio quo sublatae, P. S." In genoemd Archief zijn door den heer Janssen eenige stukken uit dit Hs. uitgegeven.

Mijne pogingen om het Hs. zelf terug te vinden, terwijl ik nog bezig was aan mijne Bijdrage tot de kennis van Geldenhauer, bleven vruchteloos, niettegenstaande de welwillende hulp van Mr. P. L. J. Blussé in Den Haag, en van Dr. S. G. De Vries, bibliothecaris der Universiteitsbibliotheek te Leiden, alwaar een deel van Janssens wetenschappelijke nalatenschap berust [2]).

Intusschen trok het mijn aandacht, dat de Gebr. Krafft in hun „Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation im 16. Jahrhundert" [3]) eenige stukken hadden afgedrukt „nach einer Abschrift in den Collectaneen von Gerhard Geldenhauer in dem Königlichen Archiv zu Brüssel". Maar ook deze zocht ik te vergeefs in het Rijks-archief te Brussel.

Mijn vermoeden echter, dat bedoelde Collectanea en de

1) Verzameld door N. C. Kist en H. J. Royaards, VI, p. 153.
2) Bijdrage, p. 2.
3) Elberfeld (1875) p. 39 o. a.

bundel van Janssen hetzelfde Hs. zouden zijn, werd gesteund door het vinden van de copie-Nijhoff [1]). Daar toch werd copie gevonden zoowel van stukken door den Hr. Janssen, als van die door de Gebr. Krafft uitgegeven.

Na het verschijnen van mijn Bijdrage heb ik me nogmaals tot het Rijks-archief te Brussel gewend, een hernieuwd onderzoek naar Geldenhauers Hs. verzoekende, en het resultaat hiervan was de welwillende meedeeling van den Heer A. Goovaerts, dato 1° Aug. 1898: „Les frères Krafft se sont trompés en disant: *in dem Königlichen Archiv in Brüssel.* C'est à la Bibliothèque Royale, à Bruxelles, que le manuscrit de Geldenhauer est conservé. Celui-ci est intitulé: *Geldenhaurii (Gerardi) Noviomagi libelli, epistolae, schedae historicae* 1520—1532. Ce recueil d'écrits et de lettres compte 60 feuillets. Il porte le N°. 53 de la 2e série du fonds des manuscrits et a été acquis le 13 avril 1870, chez Olivier, libraire à Bruxelles". Onmiddellijk heb ik mij toen tot den Heer C. Fétis, conservateur en chef de la Bibliothèque royale te Brussel, gewend en deze heeft op mijn verzoek en na machtiging van Z. E. den minister van Binnenlandsche zaken in België met de meeste welwillendheid het Hs. van Geldenhauer gedurende eenige maanden in het Gemeente-archief te Nijmegen tot mijn beschikking gesteld.

Het Brusselsch Hs. is gevat in een perkamenten band, die er eerst vermoedelijk omstreeks 1835 is omgelegd, daar tusschen de vellen met Geldenhauers aanteekeningen andere zijn gebonden uit onze eeuw, vermoedelijk door Janssen beschreven. De Heer van Schevichaven, gemeente-archivaris te Nijmegen, meent er zeer stellig de hand van Janssen in te herkennen. 't Is dezelfde hand, die de copie-Nijhoff schreef.

Het Hs. bevat 60 vellen papier, in later tijd genummerd van 1 tot 60. Vel 1 tot en met 42 zijn omvat door twee bladen perkament, op één van welke de titel staat, dien Janssen meedeelde in 't Archief voor Kerkelijke geschie-

---

1) Beschreven op p. 3 van mijn Bijdrage.

denis. Verder zijn er hier en daar nog eenige sporen van schrift op te onderscheiden; leesbaar is „Velleius Paterculus" met kapitale letters. Van deze eerste 42 vellen zijn er negen en twintig ± 22 bij 31 c.M. Ze dragen 't zelfde watermerk. Zoo is er nog een 30ste, maar 't is slechts voor de helft aanwezig. Deze 30 vellen bevatten aanteekeningen, door Geldenhauer zelf op verschillende tijden en hoogstwaarschijnlijk telkens na het vernemen der feiten opgeschreven. Dit blijkt uit zeer vele doorhalingen, verbeteringen, het kiezen van andere woorden, verwijzingen enz. Ook uit het feit, dat de vellen slechts zelden regelmatig beschreven zijn; de eene aanteekening komt veel verder naar voren op het blad dan de andere; tusschen de verschillende notities zijn soms zeer onregelmatige tusschenruimten open gebleven, zoodat het geheel het kenmerk draagt, dat G. telkens als hij weer wat vernam, dat hem het noteeren waard leek, naar zijn papieren ging en het vrij slordig bijschreef. De overige 12 vellen zijn soms kleine stukjes papier, vaak klaarblijkelijk niet van G's hand. Overal, waar ik dit laatste vermoedde, heb ik het in den hierachter volgenden afdruk in een noot meegedeeld.

Vel 44, 45, 46, 47, 49 en 50 zijn door Franciscus Craneveld beschreven. Ze zijn 20 bij 31 c.M. en hebben een ander watermerk dan de boven bedoelde 30 vellen. Enkele leege plekken heeft G. gebruikt voor zijn eigen aanteekeningen. Vel 60 is gelijk aan de vellen van Craneveld, maar niet door hem beschreven en misschien evenmin door Geldenhauer. Vel 57 = de 30 van hiervóór. De overige vellen zijn dikwijls niet door G. beschreven en zeer verschillend van grootte en watermerk. Vel 43 tot en met 60 behooren naar chronologische volgorde in den regel tusschen de eerste bladen van 't eerste gedeelte, ze bevatten vooral aanteekeningen over de jaren 1521 en 1522, maar, daar ze meestal meer uitvoerige stukken bevatten, zijn ze waarschijnlijk door Janssen afzonderlijk geplaatst en wellicht was het ook Janssen, die er blanco vellen tusschen liet binden, waarop hij eenige aanteekeningen over den inhoud dier stukken plaatste.

Voor in den band bevindt zich nog de Querimonia

van Grapheus [1]). Zij vormt een klein handschriftje apart. 't Zijn vellen papier als dat van folio 56 van het groote handschrift, dubbel gevouwen.

Het Brusselsche bibliotheek-bestuur heeft in 't handschrift o. a. nog het volgende aangeteekend: „Ce ms. provient de J. L. F. Janssen"; volgt een verwijzing naar eenige stukken, reeds door dezen heer in het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis uitgegeven, ook naar het Itinerarium [2]), waarover het volgende: „Cet extrait faisait partie du présent recueil, il n'y est plus aujourd'hui".

Ook vindt men voorin nog een paar velletjes door Janssen beschreven, waarop aanteekeningen, die voor een deel niets met G. en zijn Hs. te maken hebben. 't Is een „extract van een brief van Schotel, d.d. Dordrecht, 14 Sept. 1834, aan den hoogleeraar Kist", „mij heden op den 25 April 1835 door Z.H.G. ter hand gesteld." 't Is over Lipsius in verband met Arch. voor Kerkel. Gesch. V, p. 343 en 320. Verder aanteekeningen over Geldenhauer uit Valerius Andreas, aangevuld uit Foppens en Kok, en de meedeeling, dat Kist een editie van de Historia Batavica bezit met opdracht aan Willem van Kleef, d.d. 1539, dus waarschijnlijk n°. 5 of 6 van het lijstje op p. 103 van mijn Bijdrage. Ten slotte volgen eenige zeer beknopte aanteekeningen over oud-romeinsche zaken, straatwegen, lijkmalen, theater, wapenen, voor zoover ik er verstand van heb, van geen belang.

De inhoud van G's handschrift is een bonte verzameling van aanteekeningen over de meest verschillende zaken, van folio 1 tot en met 42 in chronologische volgorde over de jaren 1521 en 1522 (folio 1 tot en met 24) en over de jaren 1528—1532 (folio 25 tot en met 42); daarna op folio 43—60 eenige grootere stukken, vooral betrekking hebbende op de jaren 1521 en 1522. Men vindt er beknopte meedeelingen en officieele stukken over alles en allerlei, zoowel over de inneming van Rhodos door de Turken

1) Uitgegeven door Janssen in het Archief voor Kerkelijke Gesch., VI, p. 153.

2) Arch. IX, 509 en mijn Bijdrage, 65.

denis. Verder zijn er hier en daar nog eenige sporen van schrift op te onderscheiden; leesbaar is „Velleius Paterculus" met kapitale letters. Van deze eerste 42 vellen zijn er negen en twintig ± 22 bij 31 c.M. Ze dragen 't zelfde watermerk. Zoo is er nog een 30ste, maar 't is slechts voor de helft aanwezig. Deze 30 vellen bevatten aanteekeningen, door Geldenhauer zelf op verschillende tijden en hoogstwaarschijnlijk telkens na het vernemen der feiten opgeschreven. Dit blijkt uit zeer vele doorhalingen, verbeteringen, het kiezen van andere woorden, verwijzingen enz. Ook uit het feit, dat de vellen slechts zelden regelmatig beschreven zijn; de eene aanteekening komt veel verder naar voren op het blad dan de andere; tusschen de verschillende notities zijn soms zeer onregelmatige tusschenruimten open gebleven, zoodat het geheel het kenmerk draagt, dat G. telkens als hij weer wat vernam, dat hem het noteeren waard leek, naar zijn papieren ging en het vrij slordig bijschreef. De overige 12 vellen zijn soms kleine stukjes papier, vaak klaarblijkelijk niet van G's hand. Overal, waar ik dit laatste vermoedde, heb ik het in den hierachter volgenden afdruk in een noot meegedeeld.

Vel 44, 45, 46, 47, 49 en 50 zijn door Franciscus Craneveld beschreven. Ze zijn 20 bij 31 c.M. en hebben een ander watermerk dan de boven bedoelde 30 vellen. Enkele leege plekken heeft G. gebruikt voor zijn eigen aanteekeningen. Vel 60 is gelijk aan de vellen van Craneveld, maar niet door hem beschreven en misschien evenmin door Geldenhauer. Vel 57 = de 30 van hiervóór. De overige vellen zijn dikwijls niet door G. beschreven en zeer verschillend van grootte en watermerk. Vel 43 tot en met 60 behooren naar chronologische volgorde in den regel tusschen de eerste bladen van 't eerste gedeelte, ze bevatten vooral aanteekeningen over de jaren 1521 en 1522, maar, daar ze meestal meer uitvoerige stukken bevatten, zijn ze waarschijnlijk door Janssen afzonderlijk geplaatst en wellicht was het ook Janssen, die er blanco vellen tusschen liet binden, waarop hij eenige aanteekeningen over den inhoud dier stukken plaatste.

Voor in den band bevindt zich nog de Querimonia

van Grapheus [1]). Zij vormt een klein handschriftje apart. 't Zijn vellen papier als dat van folio 56 van het groote handschrift, dubbel gevouwen.

Het Brusselsche bibliotheek-bestuur heeft in 't handschrift o. a. nog het volgende aangeteekend: „Ce ms. provient de J. L. F. Janssen"; volgt een verwijzing naar eenige stukken, reeds door dezen heer in het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis uitgegeven, ook naar het Itinerarium [2]), waarover het volgende: „Cet extrait faisait partie du présent recueil, il n'y est plus aujourd'hui".

Ook vindt men voorin nog een paar velletjes door Janssen beschreven, waarop aanteekeningen, die voor een deel niets met G. en zijn Hs. te maken hebben. 't Is een „extract van een brief van Schotel, d.d. Dordrecht, 14 Sept. 1834, aan den hoogleeraar Kist", „mij heden op den 25 April 1835 door Z.H.G. ter hand gesteld." 't Is over Lipsius in verband met Arch. voor Kerkel. Gesch. V, p. 343 en 320. Verder aanteekeningen over Geldenhauer uit Valerius Andreas, aangevuld uit Foppens en Kok, en de meedeeling, dat Kist een editie van de Historia Batavica bezit met opdracht aan Willem van Kleef, d.d. 1539, dus waarschijnlijk n°. 5 of 6 van het lijstje op p. 103 van mijn Bijdrage. Ten slotte volgen eenige zeer beknopte aanteekeningen over oud-romeinsche zaken, straatwegen, lijkmalen, theater, wapenen, voor zoover ik er verstand van heb, van geen belang.

De inhoud van G's handschrift is een bonte verzameling van aanteekeningen over de meest verschillende zaken, van folio 1 tot en met 42 in chronologische volgorde over de jaren 1521 en 1522 (folio 1 tot en met 24) en over de jaren 1528—1532 (folio 25 tot en met 42); daarna op folio 43—60 eenige grootere stukken, vooral betrekking hebbende op de jaren 1521 en 1522. Men vindt er beknopte meedeelingen en officieele stukken over alles en allerlei, zoowel over de inneming van Rhodos door de Turken

---

1) Uitgegeven door Janssen in het Archief voor Kerkelijke Gesch., VI, p. 153.

2) Arch. IX, 509 en mijn Bijdrage, 65.

als over die van Diepenheim door de Gelderschen, satyren op Julius II naast een bericht over de voltrekking der doodstraf aan een gifmengster, zoowel over den markgraaf van Aerschot als over den waiwode Johannes Zapolya, hulde aan Reuchlin naast spot voor Ringelbergius van Antwerpen, zoowel de lotgevallen van Paus Adriaan als van Christiaan van Denemarken, een middel tegen de kiespijn naast een dithyrambe over de afschaffing der mis, een ware toko.

Wat hier nog aanwezig is, is lang niet alles, wat er eenmaal was. Reeds Scriverius wist dit, zooals we zagen, en niet alleen brieven van Erasmus zijn verloren, maar nog vrij wat meer. Op fol. 5 r⁰ staat b.v. een gedicht met het opschrift: „In eundem Julium II", zonder dat in het voorafgaande nog een woord over Julius gerept is; op fol. 14 r⁰ wordt naar een oratie verwezen, die men thans vergeefs zoekt; herhaaldelijk vindt men verwijzingsteekens, die hun tweelingbroeder missen; op fol. 28 v⁰ leest men: „Habes infra tali signo in anno 1533", maar geen enkel feit uit het jaar 1533 is meer te vinden enz.

Tot het maken van de hier afgedrukte aanteekeningen is Geldenhauer misschien gekomen door zijn patroon, den Utrechtschen bisschop Philips van Bourgondie. In zijn inleiding toch op de „Germanicarum historiarum illustratio"[1]) doet G. de volgende belangrijke meedeeling: „Philippus a Burgundia, in cuius familia multis annis vixi, voluit per me annotari, si quid in sua ditione, aut in finitimis regionibus memoratu dignum actum esset, sed ea conditione, ut singulis mensibus quae annotaram ipsi et a consiliis praelegerem; quod cum facerem, admonebant, si quid perperam, si quid parum considerate scriptum audissent, ut mutarem". Dergelijke aanteekeningen kan Geldenhauer ook voor zich zelf verzameld en geordend hebben met het doel om er een historia sui temporis van te maken. Dat hij dit plan inderdaad had, blijkt uit de opdracht aan

---

1) Marburg, 1542. Die inleiding is ook te vinden voor de Bomeliusuitgave van het Hist. Gen. (Werken N⁰. 28).

Margaretha van Oostenrijk, die aan de „Vita Philippi à Burgundia" voorafgaat en waarin hij Margaretha toezegt, dat, als haar de „Vita Philippi" behaagd zal hebben, „septem historiarum nostrae aetatis libri, quos ad incudem revocavi, sub felicissimi nominis tui auspicio in publicum tandem prodire audebunt" [1]), en dat inderdaad het handschrift voor die historia sui temporis gereed was, blijkt nog uit de „Vita Philippi" zelve. Bij de behandeling van den strijd tusschen Kampen en Zwolle zegt de schrijver: „Multa hic volens praetereo, quod bellum hoc in septimo historiarum nostrae aetatis libro accuratius descripserim" [2]).

De hier uitgegeven aanteekeningen over de jaren 1521 en 1522 zijn dus waarschijnlijk de kladnotities voor het zevende boek der beloofde Septem libri, en men mag veronderstellen, dat het in G's bedoeling heeft gelegen zeker de regeeringsjaren van bisschop Philips, misschien zelfs ongeveer de vijf en twintig jaar, die aan 1521 voorafgaan, in de eerste zes boeken te behandelen. Dit vermoeden wordt nog gesteund bij een nauwkeurige lezing van de met het oog op de hier uitgegeven Collectanea hoogst belangrijke inleiding tot de „Germanicarum historiarum illustratio" [3]). Met wat een belangstelling, met wat een kritischen geest zouden we bijna zeggen, wordt daar gesproken over de poging van Karel van Egmond in 1507 om, gebruik makend van den dood van Philips den Schoone, met Fransche hulp zijn hertogdom van Bourgondische troepen te zuiveren. Op wat een vinnigen toon spreekt G. over de „Bellum Gelricum et Hollandicum" van Willem Hermansz. van Gouda. Van den bisschop, die deze krijgsverrichtingen misschien mee had doorleefd, heeft hij allerlei berichten kunnen optèekenen, en hoogstwaarschijnlijk had hij een verzameling bescheiden gereed om zijn eigen zienswijze tegenover die van zijn tijdgenoot te kunnen stellen. Trouwens in heel die inleiding van 1541 kunnen we voelen, dat G. nog altijd omging met het plan om een

1) O. a. hierachter, p. 226.

2) T. a. p. p. 245. De intocht van bisschop Philips in Utrecht zou echter nog in het eerste boek komen, t. a. p. p. 239.

3) Bomelius-uitgave p. 3 vlg.

Historia sui temporis te doen verschijnen. „Haec et innumera alia inconsiderati nostri historiographi, in somniis edocti, imprudenter scripta, imprudenter ediderunt, viventibus etiamnum multis qui haec falsa esse noverunt. Quid non auderent isti admentiri Gallicis, Mediolanensibus Tigurinisque cladibus, qui in his quae pro foribus et oculis nostris gesta sunt, in tam aperta mendacia ultro prolabunt?" roept vol verontwaardiging de man uit, die blijkens de hierachter gedrukte stukken, juist over de Milaneezen zoowel als over de dingen, die „pro foribus et oculis" waren, een aanzienlijke hoeveelheid notities in portefeuille had. En in de Illustratio zelf zijn b.v. de stukken uit 1488, een correspondentie tusschen Maximiliaan en de Staten van Vlaanderen [1]), allicht uit deze portefeuille genomen.

Ook over de jaren 1517 en 1518 hebben aanteekeningen van Geldenhauer bestaan. Matthaeus noteert bij G.'s „Vita Philippi" (An. I, p. 185 en 186). „Habeo ex adversariis Gisberti Lappii a Waveren Gerardi nostri Noviomagi schedas aliquot manuscriptas, in quibus de Philippo" etc. [2]). Misschien is noot 3 op p. 149 bij Matthaeus wel uit diezelfde schedae genomen.

't Is dus zeer wel mogelijk, dat in Geldenhauers nalatenschap aanwezig was een apparaat voor de geschiedenis van Europa gedurende al de jaren van des schrijvers leven. In 1529 dacht hij nog stellig aan de uitgave van wat hij reeds verzameld had, toen nog waarschijnlijk enkel met betrekking tot de regeeringsjaren van bisschop Philips. Maar daarop is spoedig gevolgd de tijd van G's theologisch professoraat. Men heeft kunnen opmerken, hoe juist in die jaren de humanist meer en meer op den achtergrond komt om plaats te maken voor den hervormden theoloog. Met fatsoen meent hij zich niet meer aan de geschiedenis te kunnen wijden. Als hij in 1541 zijn Illustratio de wereld inzendt, acht hij een excuus niet overbodig: „Miraberis forte, lector, quod sexagenarius his puerilibus studiis occuper. Quare patienter, quaeso, nostram excu-

---

1) Bijdrage, p. 129 n° 12 en 13.

2) Ik heb naar deze papieren indertijd vergeefs navraag gedaan in verschillende archieven.

sationem admittas. Quum variis morbis corpusculum meum jam fractum sit, animus quoque a sua alacritate in nescio quam ignaviam vergat, altioribus illis conscriptionibus me minus aptum experior" [1]). In verband met het overige komt het me 't waarschijnlijkst voor, dat met die „altiores conscriptiones" theologische betoogen bedoeld worden. Bedoelt hij er deugdelijker historischen arbeid mee, dan hebben we in bovenstaande woorden nog een bewijs te meer, dat hij zijn plan van 1529 nog niet heeft laten varen. Had hij nog eenige jaren rustig te Marburg kunnen leven, na door Hyperius als professor vervangen te zijn, misschien had hij ons nog een vrij aardig gedocumenteerde Historia sui temporis geleverd en daardoor al licht voor zijn naam meer gedaan, dan met eenig ander zijner werken.

Maar laten we van hetgeen had *kunnen* zijn, onzen blik richten naar hetgeen *is*. Wat is de waarde van het rampzalig overschotje, dat „op den stroom der eeuwen" thans aan den oever is komen drijven?

Zooals het daar ligt, kan G. het onmogelijk voor de uitgave bestemd hebben. We behoeven het handschrift slechts op te slaan om terstond te zien, dat we hier niet te doen hebben met een aaneengeschakeld verhaal. 't Is een verzameling van losse, onsamenhangende berichten; herhaaldelijk worden eenige feiten slechts met een enkel woord aangeduid, blijkbaar met de bedoeling om ze uitvoeriger mee te deelen, als uit deze kladaanteekeningen een geordend geheel zal zijn samengesteld. Soms vinden we een enkel feit genoemd met het bericht, dat er later een officieel stuk over volgt, en dat komt dan inderdaad ook wel. Toch kunnen folio 1 v⁰. en 2 r⁰. en v⁰. met het opschrift „Dissensio Campensium et Svollensium" oorspronkelijk in hun tegenwoordigen vorm (behalve de marginalia) voor den druk bestemd zijn geweest.

Van de waarde dezer uitgave als nieuwe bron moet men niet te groote verwachtingen hebben. Dit volgt trouwens al dadelijk uit wat ik over den aard dezer aan-

---

1) Bomelius-uitgave p. 8.

teekeningen in het algemeen meedeelde. Men moet zich niet voorstellen, bladzij op bladzij nieuwe feiten te zullen vernemen. Soms is het eenige belangrijke te kunnen constateeren, *dat* een feit b.v. te Utrecht in de jaren 1521 en 22 is opgeteekend en de manier, *waarop* het is genoteerd. Maar onder al die zoo zeer verschillende notities schuilt ook heel wat, dat als wat nieuws of curieus door menig geschiedkundige, folklorist of literator dankbaar zal worden opgevischt. Ieder, die zich met historische studiën bezighoudt, weet welk een licht hem soms een enkel woord, een enkel cijfer bij het verhaal van een overigens bekend feit kan doen opgaan en deze verzameling van kleinigheden van allerlei aard en gehalte biedt ruimschoots de kans om den historicus zulke gelukkige oogenblikken te bezorgen.

't Is altijd moeilijk en 't wordt steeds moeilijker, zelfs al betreft het een tijd, waarin men zoo langzamerhand een klein beetje thuis geraakt en waarvoor de bronnen nog niet al te mild vloeien, vast te stellen, dat een stuk uit dergelijke collectanea tot heden onbekend was; maar ik vermoed toch, dat vooral b.v. het satyrisch gedeelte ook om zijn nieuwheid groote waarde heeft. Wat teekent iets als „De origine monachorum", „De origine Antichristi", de regels op Julius II mooi den tijdgeest; wat moet er een diepe, felle verachting zijn geweest voor die obscuri viri en niet bijzonder Christelijke kerkvorsten in de humanistische harten! En men bedenke wel, dat die dingen misschien gemaakt, hoogstwaarschijnlijk geschreven zijn door Geldenhauer, toen hij omstreeks 1521 nog de eerzame „secretaris" van den Utrechtschen bisschop was.

Dan, wat aardig is de levendige schets van het verbranden der kettersche boeken te Antwerpen, wat zien we daar scherp en juist heel den toestand geteekend! 't Optreden van Philibertus Naturellus tegen bisschop Philips, de oratie ter verdediging van en namens dezen door Geldenhauer gemaakt om uitgesproken te worden aan het keizerlijke hof, de oraties van Craneveld te Brugge in 1521, eenige onuitgegeven kleinigheden over Erasmus, Reuchlin, de nieuwe gegevens over menschen als Glapio, Wolkendorf verdienen zeer de aandacht. En zoo is er nog

heel wat meer, dat de uitgave van dezen bundel wettigt, vooral wanneer men bedenkt, dat er juist over den tijd, waarvoor deze Collectanea stukken bevatten, nog zooveel licht begeerd wordt.

In mijn boekje over Geldenhauer vindt men een beschrijving en een verslag van de copie-Nijhoff [1]), een copie van ons handschrift. Aldaar liet ik er reeds eenige stukken uit overdrukken, nadat de firma Nijhoff ze met de meeste welwillendheid te mijner beschikking had gesteld. Sedert heeft de copie door de goede zorgen van den Gemeente-archivaris H. D. J. van Schevichaven een plaats gevonden in het Gemeente-archief te Nijmegen. Daar heb ik dus de gelegenheid gehad copie en oorspronkelijk handschrift te vergelijken. Ze is geschreven met dezelfde hand, die de aanteekeningen bij het handschrift maakte, en is dus hoogstwaarschijnlijk door den heer Janssen vervaardigd. Ze is zeer onvolledig, bevat misschien slechts de grootste helft van het geheel en is bovendien zeer dikwijls onjuist. Herhaaldelijk zijn er stukken weggelaten, soms vermoedelijk omdat de copiist, die blijkbaar moeite had het dikwijls zeer slordig en moeilijk leesbare handschrift te lezen, uit zijn tekst niet wijs kon worden — een enkelen keer noteert hij dit zelf —; soms ook, omdat de inhoud hem aanstootelijk voorkwam, wat hij ook zelf meedeelt b.v. naar aanleiding van „De origine monachorum" en „De origine Antichristi." Dit alles neemt niet weg, dat de copie me uitstekende diensten bewezen heeft om in het zelf-lezen van dit lastige handschrift in te komen.

Ook geeft de copie nog een stuk, dat in het oorspronkelijke handschrift thans gemist wordt; we vinden er nl. een afschrift van het in het Archief voor kerkelijke geschiedenis [2]) afgedrukte Itinerarium, dat in het handschrift thans ontbreekt, zooals trouwens reeds uit de aanteekening van het Brusselsch bibliotheek-bestuur bleek. In het

---

1) Aldaar p. 3.
2) IX, 509.

handschrift is te zien, dat tusschen vel 12 en 13 een vel verwijderd is.

Nu is gelukkig het Itinerarium voor ons wel niets nieuws meer, maar in de copie wordt de beschrijving van de reis naar Wittenberg nog gevolgd door eenige berichten aangaande het voltrekken van het doodvonnis aan eenige ketters op verschillende plaatsen, berichten, die door Janssen niet achter het Itinerarium zijn afgedrukt en ook ontbreken aan het oorspronkelijke handschrift. 't Verdient opmerking, dat deze aanteekeningen met de reisbeschrijving, alle thuishoorende op het jaar 1525, als ze inderdaad tusschen vel 12 en 13 gebonden zijn geweest, aldaar chronologisch niet op hun plaats stonden; dit kan de aanleiding voor de verwijdering zijn geweest. Ook merke men nog op, dat Janssen boven zijn copie van die aanteekeningen uit 1525 een nieuw hoofd gezet heeft: „Ex adverss. Gerhardi Nov." Dit laatste feit maakt, dat we een plaats moeten openlaten voor de mogelijkheid, dat Janssen naast den codex, die thans te Brussel berust, nog andere notities van Geldenhauer heeft gekend, waartoe het Itinerarium c. a. behoorde; maar dit komt me na alles, wat we nu van handschrift en copie weten, wel niet zeer waarschijnlijk voor. In den hierachter volgenden afdruk heb ik gemeend volledigheidshalve ook aan een herdruk van het Itinerarium c. a. een plaats te moeten geven.

Reeds een oppervlakkige vergelijking doet vermoeden, dat Pontanus voor zijn „Historia Gelrica" gebruik heeft gemaakt van Geldenhauers aanteekeningen, voor zoover ze Geldersche zaken bevatten. Het treft ons onmiddellijk, dat hij verschillende kleinigheden vermeldt, die we in een zelfde verband ook bij G. vinden. Bepaald genoemd wordt Geldenhauer als zegsman o. a. op p. 687, 696 en 699, terwijl de brief van paus Adriaan aan Karel van Gelder op p. 706 zoo goed als woordelijk gelijk in het handschrift van G. voorkomt.

Dat Pontanus gebruik kon maken van G.'s Collectanea behoeft ons volstrekt niet te verwonderen, wanneer we bedenken, dat het handschrift in de dagen van Pontanus in het bezit was van Petrus Scriverius. Dat er een wetenschap-

pelijke correspondentie tusschen Scriverius en Pontanus bestaat, is bekend [1]), en dat Pontanus de handschriftenverzameling van zijn vriend Scriverius kende, blijkt ten overvloede nog uit wat hij zegt in zijn Hist. Gelrica 707: „Servatur in musaeo V. Cl. Petri Scriverii, amici nostri, volumen MS. quod ipse Jenco," enz. Toch geven de hierboven aangegeven plaatsen nog aanleiding tot een paar opmerkingen. Zoo zegt Pontanus b.v. op 687 met betrekking tot de tolkwestie tusschen Zwol en Kampen: „Gerhardus Neomagus, qui praesuli Philippo a sacris fuit, nulla telonii mentione facta, ait in oppido Campensi civium aliquot adversus senatum seditionem concitasse" enz. Dit is juist, maar enkel als we Geldenhauers Vita Philippi a Burgundia naslaan. In de hierachter volgende Collectanea vindt men op p. 3 vlg. de geheele Zwol-Kampensche kwestie verklaard uit den twist over den tol, en eerst later heeft G. daar in margine zijn andere zienswijze bijgeschreven. Dit zou dus doen vermoeden, dat P. dit gedeelte van G.'s handschrift niet gebruikt heeft. Op pag. 696 bij Pontanus staat het volgende: „Et idem, ut tradit Gerhardus Neomagus, ex vasis suis argenteis aureisque, vel oppignoratis, vel in aes conflatis, persolvit (de bisschop nl.) praesidiariis stipendia." Dit feit ken ik uit de Vita Philippi a Burgundia [2]) en uit het handschrift, maar in het handschrift staat alleen: „Anno 1521 18 Nov. vasa argentea.... missa sunt in stipendium militum qui Hasleti obsidionem tulerunt" [3]). Hoe komt Pontanus aan een nadere omschrijving van dit vaatwerk, Geldenhauer zelf nog wel aanhalende? De „Vita" spreekt ook van gouden vaatwerk. Of heeft Pontanus een ander, vollediger handschrift gekend misschien, en gebruikte hij niet dat van Scriverius? Heeft hij misschien de persklare „Septem libri historiae sui temporis" in handen gehad? Men zou dit te meer vermoeden in verband met de meedeeling over de tolkwestie. Uit ons handschrift toch blijkt duidelijk,

---

1) Zie o. a. Van der Aa.
2) Hierachter p. 244.
3) Hierachter p. 23.

handschrift. is te zien, dat tusschen vel 12 en 13 een vel verwijderd is.

Nu is gelukkig het Itinerarium voor ons wel niets nieuws meer, maar in de copie wordt de beschrijving van de reis naar Wittenberg nog gevolgd door eenige berichten aangaande het voltrekken van het doodvonnis aan eenige ketters op verschillende plaatsen, berichten, die door Janssen niet achter het Itinerarium zijn afgedrukt en ook ontbreken aan het oorspronkelijke handschrift. 't Verdient opmerking, dat deze aanteekeningen met de reisbeschrijving, alle thuishoorende op het jaar 1525, als ze inderdaad tusschen vel 12 en 13 gebonden zijn geweest, aldaar chronologisch niet op hun plaats stonden; dit kan de aanleiding voor de verwijdering zijn geweest. Ook merke men nog op, dat Janssen boven zijn copie van die aanteekeningen uit 1525 een nieuw hoofd gezet heeft: „Ex adverss. Gerhardi Nov." Dit laatste feit maakt, dat we een plaats moeten openlaten voor de mogelijkheid, dat Janssen naast den codex, die thans te Brussel berust, nog andere notities van Geldenhauer heeft gekend, waartoe het Itinerarium c. a. behoorde; maar dit komt me na alles, wat we nu van handschrift en copie weten, wel niet zeer waarschijnlijk voor. In den hierachter volgenden afdruk heb ik gemeend volledigheidshalve ook aan een herdruk van het Itinerarium c. a. een plaats te moeten geven.

Reeds een oppervlakkige vergelijking doet vermoeden, dat Pontanus voor zijn „Historia Gelrica" gebruik heeft gemaakt van Geldenhauers aanteekeningen, voor zoover ze Geldersche zaken bevatten. Het treft ons onmiddellijk, dat hij verschillende kleinigheden vermeldt, die we in een zelfde verband ook bij G. vinden. Bepaald genoemd wordt Geldenhauer als zegsman o. a. op p. 687, 696 en 699, terwijl de brief van paus Adriaan aan Karel van Gelder op p. 706 zoo goed als woordelijk gelijk in het handschrift van G. voorkomt.

Dat Pontanus gebruik kon maken van G.'s Collectanea behoeft ons volstrekt niet te verwonderen, wanneer we bedenken, dat het handschrift in de dagen van Pontanus in het bezit was van Petrus Scriverius. Dat er een wetenschap-

pelijke correspondentie tusschen Scriverius en Pontanus bestaat, is bekend [1]), en dat Pontanus de handschriftenverzameling van zijn vriend Scriverius kende, blijkt ten overvloede nog uit wat hij zegt in zijn Hist. Gelrica 707: „Servatur in musaeo V. Cl. Petri Scriverii, amici nostri, volumen MS. quod ipse Jenco," enz. Toch geven de hierboven aangegeven plaatsen nog aanleiding tot een paar opmerkingen. Zoo zegt Pontanus b.v. op 687 met betrekking tot de tolkwestie tusschen Zwol en Kampen: „Gerhardus Neomagus, qui praesuli Philippo a sacris fuit, nulla telonii mentione facta, ait in oppido Campensi civium aliquot adversus senatum seditionem concitasse" enz. Dit is juist, maar enkel als we Geldenhauers Vita Philippi a Burgundia naslaan. In de hierachter volgende Collectanea vindt men op p. 3 vlg. de geheele Zwol-Kampensche kwestie verklaard uit den twist over den tol, en eerst later heeft G. daar in margine zijn andere zienswijze bijgeschreven. Dit zou dus doen vermoeden, dat P. dit gedeelte van G.'s handschrift niet gebruikt heeft. Op pag. 696 bij Pontanus staat het volgende: „Et idem, ut tradit Gerhardus Neomagus, ex vasis suis argenteis aureisque, vel oppignoratis, vel in aes conflatis, persolvit (de bisschop nl.) praesidiariis stipendia." Dit feit ken ik uit de Vita Philippi a Burgundia [2]) en uit het handschrift, maar in het handschrift staat alleen: „Anno 1521 18 Nov. vasa argentea.... missa sunt in stipendium militum qui Hasleti obsidionem tulerunt" [3]). Hoe komt Pontanus aan een nadere omschrijving van dit vaatwerk, Geldenhauer zelf nog wel aanhalende? De „Vita" spreekt ook van gouden vaatwerk. Of heeft Pontanus een ander, vollediger handschrift gekend misschien, en gebruikte hij niet dat van Scriverius? Heeft hij misschien de persklare „Septem libri historiae sui temporis" in handen gehad? Men zou dit te meer vermoeden in verband met de meedeeling over de tolkwestie. Uit ons handschrift toch blijkt duidelijk,

---

1) Zie o. a. Van der Aa.
2) Hierachter p. 244.
3) Hierachter p. 23.

dat G. later van opinie over deze zaak veranderd is; eerst zag hij in den twist over den tol de oorzaak van heel den oorlog; later wilde hij, om welke reden dan ook, de burgertwisten te Kampen alleen de schuld geven; zoo stelde hij de zaak dan ook voor, toen hij in 1529 zijn Vita Philippi liet verschijnen, en een dergelijke voorstelling van den gang van zaken zal hij dan ook wel gegeven hebben in de Septem libri, die bij het verschijnen van de Vita Philippi gereed waren.

Al deze vage vermoedens worden nog gesteund door een derde plaats bij Pontanus (p. 698): „Gerhardus Geldenhaurius Noviomagus, doctrina et scriptis clarus ..... tradit Carolum V imperatorem, cui invisus Michael (Pomeranus) erat, Gallicarum partium studio, ut hominem odiosum redderet, evulgari per literas curasse relligione Judaeum fuisse veroque nomine Jechovium dictum et, eo nomine dissimulato, postquam militiae praeesse coepisset Michaelem Ernestum Bamelbergium nuncupari voluisse." In het handschrift vinden we wel iets dergelijks [1]), maar de zaak is daar lang niet zoo helder voorgesteld; ook vind ik b.v. nergens vermeld, dat Bamelbergius gehaat was bij Karel, al is dit best mogelijk. In de mij bekende gedrukte geschriften van G. wordt nergens over B. gesproken.

In den „Catalogus librorum et autorum e quibus magna parte Paraleipomena haec conscripta sunt" gevoegd achter het „Chronicum abbatis Urspergensis usque ad Fridericum II — Paraleipomena rerum memorabilium a Friderico II usque ad Carolum V" etc. [2]), komt onderaan bij de „Libri scripti" voor „Collectanea Gerardi Noviomagi."

't Is niet onwaarschijnlijk, dat bedoelde Collectanea en het thans uitgegeven handschrift een en hetzelfde zijn. In ieder geval het gebruiken van de Collectanea van Geldenhauer als handschrift door den verzamelaar der

---

1) Hierachter p. 25.

2) Argentorati, apud Cratonem Mylium, mense Martio 1537. Men zie over dit Chronicum o. a. Wattenbach, Geschichtsquellen I[5], 4. De verzamelaar van de Paraleipomena is Hedio.

Paraleipomena in 1537 doet vrij wel voor goed de mogelijkheid verdwijnen, dat de „Septem libri historiae sui aetatis", hoewel ze dan ook reeds in 1529 in de opdracht van de „Vita Philippi a Burgundia", als persklaar waren aangekondigd, inderdaad in druk zijn verschenen. Lang heb ik dienaangaande nog eenigen twijfel gekoesterd, vooral omdat Paul Freher in zijn „Theatrum virorum clarorum" [1]) de „Septem libri" onder Geldenhauers werken vermeldt. Bij niemand der jongere bibliografen vond ik het boek echter vermeld, en bij mijn onderzoek in zeer vele binnen- en buitenlandsche bibliotheken naar werken van G. kon niemand mij eenig bericht geven aangaande de „Septem libri". Frehers vermelding berust dus waarschijnlijk geheel op de dedicatio van de „Vita Philippi".

Die „Paraleipomena ad Abbatem Uspergensem" zijn vooral voor de latere jaren niet veel meer dan een dor, onbeteekenend, kleurloos kroniekje van den zoo fel bewogen tijd en wanneer men de Collectanea uit ons Brusselsch handschrift er naast legt en aanneemt, dat ze dezelfde zijn, die de verzamelaar tot zijn beschikking had, kan men tenminste zeker van deze bron, zeggen, dat hij ze lang niet heeft uitgeput. Woordelijk vindt men de aanteekeningen van Geldenhauer nergens; *zeer* beknopt wordt de inhoud van enkele meegedeeld, hoofdzakelijk de kroning van Karel V te Aken, den dood van de Croï's, oom en neef, in 1521, den eersten oorlog met Frans I, 't verbranden der kettersche boeken te Antwerpen, Wolsey's bezoek te Brugge, 't nemen van Rhodos. Dit alles uit de jaren 1521—22. Uit de jaren 1528—32, juist zoo rijk aan Duitsche zaken bij Geldenhauer, vindt men zoo goed als niets. 't Bericht over de zweetziekte is niet uitsluitend uit G's handschrift, en de afmetingen van den dooden visch, die in 1531 bij Haarlem zou zijn aangespoeld, bij den verzamelaar van de Paraleipomena verschillen met die in het Brusselsch handschrift. Men zou bijna vermoeden, dat Hedio van de aanteekeningen over die jaren geen gebruik gemaakt heeft, of dat hij

1) Noribergae, 1688, p. 114.

andere, minder volledige notities van G. in handen heeft gehad. Bijna overal, waar ik invloed van de Collectanea op de Paraleipomena vermoedde, heb ik dit in de noten vermeld.

Nog een enkel woord over de wijze, waarop ik het Brusselsch handschrift heb uitgegeven. Hierachter volgt alles wat de band inhoudt, behalve het gedicht van Cornelius Grapheus: Ad Deum opt. max. querimonia in carceris angustia non sine lachrymis effusa. Zooals ik reeds meedeelde, vormt dit eenigszins een handschriftje apart, met een duidelijke hand, niet door Geldenhauer, geschreven, en door L. J. F. Janssen zonder grove fouten afgedrukt in het Archief voor Kerkelijke Geschiedenis [1]). Ieder heeft daar dus dit document ter beschikking en een herdruk ware overbodige weelde [2]). Van het overige, dat hierachter in zijn geheel volgt, zijn enkele kleinigheden vroeger reeds uitgegeven door Janssen, de gebroeders Krafft of door mij zelf. Van wat Janssen en Krafft uitgaven gaf ik hier en daar een andere lezing, naar ik hoop en vertrouw een betere. Zelf gaf ik een en ander uit als Bijlagen achter mijn boekje over Geldenhauer, maar ik moest me toen behelpen met de onvolledige en onnauwkeurige copie-Nijhoff. Ook hiervan kan ik thans een zeer geëmendeerden tekst aanbieden.

De volgorde van het handschrift heb ik, behoudens een enkele uitzondering, waarvan ter plaatse rekenschap gegeven is, geheel bewaard. Ik heb er aanvankelijk wel aan gedacht rubrieken te maken als: Zwol-Kampsche kwestie, oorlog tegen Frans I, kettervervolging, spotdichten, maar 't aantal rubrieken zou vrij groot geworden zijn en verscheidene notities hadden in tweëen moeten geknipt worden, daar ze zoowel in de eene als andere rubriek thuis hoorden. Ook het plaatsen van een beknopten inhoud

---

1) Leiden 1835, 6de deel, 161 vlg. Op blz. 163 regel 1 lees ik: Alloquio, op p. 165 regel 15: affectos, op p. 166 regel 24: blanditiis, p. 167, regel 4: Pretereunt.

2) Vooral nu Paul Fredericq het in zijn Corpus documentorum Inquisitionis, IV p. 152, ook nog weer herdrukte.

boven de aanteekeningen vond ik overbodig; ze zijn zelf soms al zoo beknopt. Ik heb dus alles maar gelaten, zooals het was, en dit zal te minder bezwaar opleveren, daar deze Collectanea toch wel zelden als geregelde lectuur zullen worden gelezen, veeleer gebruikt zullen worden tot nasnuffelingen over een enkel feit met behulp van het register.

Marginalia van eenige beteekenis nam ik in den tekst op; minder beduidende veranderingen of bijschriften plaatste ik aan den voet der bladzijden. Met een vraagteeken achter een woord drukte ik bijna altijd uit, dat ik niet volkomen zeker ben, of in het handschrift wel staat, wat gedrukt is.

SATYRAE OCTO.

A. F. van Iseghem zegt in zijn Biographie de Thierry Martens d'Alost [1]) onder N°. 83: „*Cornelii Graphei seu Scribonii Alostani exprobratio in Diocletianum caesarem pro divo Pancratio.* Opuscule in-4°. dont le titre seul nous a été conservé par Valère André et Panzer. Le premier lui donne la date de 1515; l'autre le fait précéder d'un autre opuscule qu'il intitule *Cornelii Graphei Alustensis Carmen pastorale: in quo Hiesu Christi pastoris opt. max. describitur nativitas;* et met encore à la suite les Satires de Gérard de Nimègue que nous décrivons au N°. 87, le tout avec la souscription indiquée à ce dernier numéro. Valère André cite aussi le *Carmen pastorale*, mais séparément, et sans nom d'imprimeur".

Van N°. 87 luidt de titel: „Gerardi Geldenhaurii Novio-

---

1) A. F. van Iseghem, Biographie de Thierry Martens d'Alost, premier imprimeur de la Belgique, suivie de la bibliographie de ses éditions, Malines—Alost, 1852.

magi satyrae viij a Martino Dorpio approbatae" en de onder 83 bedoelde souscription: „Theodoricus Martinus Alostensis Louanii impressit M. D. X. V. idibus Iuniis, Max. Aug. et Carolo Aust. Foeli. Opt. Q. Remp. curantib." Beide nummers vindt men bij Panzer, VII, p. 260, N°. 19 en p. 261, N°. 22. Panzer, noch Van Iseghem hebben deze boekjes gezien.

Nog in de Bijlagen van mijn boekje over Geldenhauer kon ik meedeelen, dat eindelijk na zeer veel navraag in zeer vele bibliotheken van naam, vooral in Duitschland en België, N°. 83 van Van Iseghem in de K. K. Hofbibliothek te Weenen gevonden was. Met de meeste bereidwilligheid heeft het bestuur der Weener bibliotheek mij in de gelegenheid gesteld het boekje te Nijmegen te onderzoeken en te copieeren.

Het bevat 26 niet gepagineerde kwarto-blaadjes. 1r° geeft den volgenden titel: „Cornelii Graphei Alustensis Carmen pastorale in quo Hiesu Christi pastoris opt. max. describitur nativitas. — Eiusdem Exprobratio in Diocletianum caesarem pro divo Pancratio. — Gerardi Noviomagi Satyrae octo ad verae religionis cultores." Verder nog het bibliotheek-nummer: 47. Nn 242.

De verso van het titelblad geeft een verklaring der namen uit het eerste stuk: „Quod ad pastoralium vocabulorum seu nominum interpretationem attinet (nam ex Graeco sumpta sunt) attende." En dan komt het lijstje: „Polymelus, qui unus ex interloquutoribus est, interpretatur pecorosus" etc. Daarna volgt het Carmen pastorale; het neemt het geheele vel A en B, op anderhalve bladzij na, verder in. Omdat het een zeer merkwaardig specimen is van de mode-litteratuur dier dagen, meen ik ten minste het argumentum ervan hier wel te mogen afschrijven [1]):

„Polymelus pastor, omnia iam mutata atque in aurum conversa cernens, attonitus secum admiratur. Adveniunt duo pastores, Amnonomeus et Agraulus, qui tantae novi-

---

1) De meer uitvoerige titel en opdracht is: Cornelii Graphei Alustensis Polymelus, in quo admodum rustice Hiesu Christi pastoris optimi maximi describitur nativitas ad magnificentissimum Hieronymum Buslidianum, praepositum Ariensem, consiliarium regium.

tatis causam laetabundi exponunt. Polymelo novi saporis lagenam gustandam porrigunt. Omnia amara in dulcia, rivos et flumina in vinum et lac conversa, sylvestria et fera cum mitibus animalibus incredibilem concordiam iniisse affirmant. Tityri vaticinium iam completum esse ostendunt! Agraulus vaticinium ipsum Tityro surreptum in cortice descriptum demonstrat palamque legit. Tum quae in pastoris optimi maximi nativitate miracula viderunt, vicissim narrant. Valedicunt Polymelo. Polymelus, puerum accedens, rustice salutat, agniculo donat, matri munera promittit."

Voorwaar een zeer opmerkelijke mengeling van christelijke tradities met nauw begrepen klassieke kunstvormen. En wanneer men eenmaal aan het snuffelen gaat in dergelijke nog zoo weinig onderzochte zaken, dan vindt men zooveel, dat een tot heden toe weinig gekend licht kan werpen op de wording van onze moderne kunstbegrippen. Wanneer komt de klassieklitterator met genoeg begrip van leven en kunst uit later tijden, die ons dezen onmisbaren schakel, welke middeleeuwsche en latere kunst verbindt, in zijn volle beteekenis laat zien?

Na het „Carmen pastorale" komt onmiddellijk op 5 bladzijden: „Cornelii Graphei Alustensis in Diocletianum caesarem pro divo Pancratio admodum puero exprobratio, Petro Aegidio Anwerpio nominatim dedicata."

En hierna beginnen op C ii v⁰. de Satyrae, welke in dezen bundel afgedrukt zijn, eindigende op F iii r⁰ met het „Tetrasticon a Barlando in Satyras Noviomagi."

Dit wordt gevolgd door twee werkjes van Hadrianus Barlandus: 1⁰. „Prologus Barlandi in Plauti Aulularíam quae acta est Lovanii in aedibus amplissimi patris Nicolai Ruterii, episcopi Atrebatensis, per eiusdem alumnos", 2⁰. „Prologus Barlandi recitatus in Vergilianam Didonem quae exhibita est Lovanii in Gymnasio Porcianorum, anno dominicae nativitatis Mcccccxv, spectantibus clarissimis quibusque academiae viris", beide een goede vijftig regels en voorafgegaan door dit briefje:

„Hadrianus Barlandus Hadriano Elio Barlando Salutem P. D.

Cum diebus superioribus visendi mei cupidus Bruxella in urbem nostram venisses, de honestis literis optimisque disciplinis nonnihil mecum loquutus, rogasti, ut prologos meos in manus hominum emitterem, hunc emitto Hadrianus Hadriano et conterraneus obsequens conterraneo. Tu emissos defende adversus indoctos, qui, nisi quod ipsi faciunt, nil rectum putant. Vale. Guidonem Morillonum, magna virum facundia et bonitate, saluta verbis meis. Lovanii, anno dominicae incarnationis Mcccccxv, mense Junio".

Ten slotte komt het gedicht van Geldenhauer, dat men ook hierachter herdrukt vindt: „Philippo Burgundo, oceani praefecto, Gerardus Noviomagus", met het onderschrift, dat overeenstemt met dat bij Van Iseghem: „Theodoricus Martinus Alustensis Lovanii impressit anno M.Dxv Idibus Juniis" etc.

Als N°. 87 van Van Iseghem inderdaad afzonderlijk bestaan heeft, dan is het misschien op denzelfden dag van de pers gekomen als N°. 83, een overdrukje dus wellicht uit een boekje, dat in 1515 ongeveer dezelfde waarde en beteekenis moet gehad hebben als een aflevering van „de Nieuwe Gids" een kleine twintig jaar geleden. 't Is natuurlijk best mogelijk, dat een dergelijke afzonderlijke uitgave van de Satyrae heeft bestaan, maar tot heden heb ik ze nog niet kunnen ontdekken.

Laten we thans trachten eenig antwoord te geven op de vraag, wanneer en waar Geldenhauer zijn Satyren schreef. Reeds Dilich [1]) noteerde onder de werken van G. „Satyrae octo quarum sex in Phrysia, duas postremas in Selandia absolvit." Wanneer we de Satyren nu onderzoeken, dan is er wel grond om die meedeeling als juist te beschouwen: Sat. I en II hebben geen dedicatie; Sat. III is opgedragen aan Wouter van Enkhuyzen(?) Gualterus Euchusianus) „canonicus instituti divi Augustini in Tabor Phrysiae"; Sat. IV aan Petrus Ten Ham Rhaenensis, over wien ik niets heb kunnen vinden; Sat. V aan Franciscus

---

1) Urbs et academia Marpurgensis, uitgegeven door Julius Caesar 1867, p. 23.

Craneveldius; Sat. VI aan Henricus Elburgius, o. a. „Snecanae ecclesiae pastor". Van de vier dedicaties zijn er dus minstens twee aan Friezen, en deze opdrachten kunnen zeer goed ook hier beleefdheden geweest zijn in dank voor genoten gastvrijheid of vriendschap. Verder komen in deze satyren toespelingen voor op Friesche personen en toestanden (o. a. V, 9; I, 78) en bestaat de inhoud van Sat. VI uit de beschrijving der reis van Sneek over Staveren, Enkhuizen en Amsterdam naar Nijmegen. Deze zesde satyre zal natuurlijk wel niet in Friesland zijn geschreven, maar ze kan toch zeer wel het slot zijn van de vorige, die tijdens een verblijf aldaar zijn opgesteld.

Merken we nu ten slotte op, dat G. in die zesde satyre vertelt, hoe hij, als hij met zijn gezelschap op Utrechtsch gebied komt, verder alleen de „sodales" van Petrus Montanus gaat opzoeken, hoogstwaarschijnlijk te Amersfoort dus, waar deze rector was geweest; dat deze Montanus volgens Van der Aa in 1507 gestorven is; dat de brief, waarmee Dorpius de satyren aanbeveelt, is gedateerd „IX Kalendas Februarias 1512", dan mogen we wel veronderstellen, dat het verblijf van G. in Friesland, waarvan we verder niets weten, tusschen de jaren 1507 en 1512 valt. 't Is niet onwaarschijnlijk, dat G's patroon, de praefectus oceani, die juist in die jaren als veldheer optreedt in de Geldersche woelingen, een tocht naar Friesland heeft ondernomen en dat G. hem daarbij heeft vergezeld [1]).

Wat nu Satyre VII en VIII betreft, beide zijn aan Zeeuwen opgedragen, aan Borsalus en Cordatus. Er zit ook een andere toon in, veel minder scherp; de heele inhoud is niet veel meer dan een herhaling van wat al in de voorafgaande gedichten gezegd was, in het bijzonder van het motief, waarmee Sat. VI eindigt:

Ergo nihil melius, quam spernere gaudia mundi
Atque timere pium (cui militat orbis) Iesum.

Dat we G. in Zeeland aantreffen, behoeft ons evenmin te verbazen. Met zijn patroon zal hij herhaaldelijk daar

---

1) Zie hierachter p. 231 vlg.

zijn geweest voor korter of langer tijd. In Februari 1514 had hij zijn „Epistola de Zelandiae situ", die onbetwistbaar op eigen aanschouwing berust, uitgegeven en daarin spreekt hij van „Zelandia nostra"; 1514 is het jaar, waarin de admiraal Philips van Bourgondië, die in Zeeland Herculesbeeldjes vond en etymologiseerde, van uit Zeeland aan koning Christiaan de zuster van Karel van Oostenrijk als bruid zou toevoeren, en in het volgende jaar gaat Philips zijn burcht Souburg opknappen en ontvangt er waarschijnlijk den lateren Karel V [1]).

't Is dus lang niet onwaarschijnlijk, dat G. de „duas postremas", waarvan Dilich spreekt, inderdaad in Zeeland dichtte tusschen 1512 en 1515; en 't is dus ook zeer wel mogelijk, dat de aanbeveling van Dorpius (d.d. 9 Kal. Febr. 1512) alleen geldt voor de eerste zes satyren, te meer daar de opdracht van G. aan Conradus Vecerius gedateerd is December 1514.

Ook moeten we aannemen, dat sommige van de eerste satyren, lang voordat de laatste geschreven werden, in ruimen kring, misschien enkel in handschrift, verspreid waren. Immers Sat. IV begint aldus:

Quod satyrae nuper respersi felle gravatos
Innumeris viciis, docui qua tendere possent
Ad superos miseri. Mox intonuere furentes
Oreque digna suo dicebant, scilicet esse
Me delatorem, quia crimina paucula malorum
Descripsi quae vix intelliget ipsa Sibylla.

En ook de eerste twee regels van Sat. III doen vermoeden, dat, toen ze geschreven werden, Sat. I en II reeds bekend waren.

De mogelijkheid, dat G. nog andere satyren geschreven heeft, is natuurlijk niet buitengesloten, maar nimmer is mij daarvan iets gebleken.

Een volledige beantwoording van de vraag: onder welke invloeden heeft Geldenhauer deze satyren geschreven, ligt buiten mijn bereik; ik ben daartoe tot mijn spijt te weinig thuis in de klassieke litteratuur. En dat is noodig

---

1) Zie hierachter p. 235.

om volkomen dergelijke humanistische kunst te doorgronden. Wat den inhoud in het algemeen betreft, men voelt onmiddellijk, dat die zijn ontstaan dankt aan het humanistisch gevormde gemoed des auteurs, dat de waarheid zoekt en heeft leeren liefhebben en die waarheid *moet* uiten, ook al komt de kunstenaar daarbij in de noodzakelijkheid verschillende menschen onaangename dingen te zeggen. Maar diezelfde humanist heeft getracht die waarheid in een gekuischten kunstvorm te uiten, welke de afschaduwing moet zijn van de schoonheidsvormen der oudheid, die dien waarheidzin mede hebben gewekt. En alleen hij, die deze schoonheidsvormen der oudheid volledig kent, tot in het innigste heeft geproefd, zal misschien allerlei kleine zwakke gelijkheidstrekjes opmerken, kunnen glimlachen om de onhandige pogingen tot navolging, iedere kleine toespeling begrijpen, een gelukkig nagedanen trek kunnen waardeeren, — alles dingen, die voor den niet volkomen ingewijde een tergend raadsel blijven, waarvan hij de oplossing slechts zeer uit de verte vermoeden kan.

Laat ik, oningewijde, in dit opzicht doen wat ik kan. Als Geldenhauer in zijn derde Satyre (v. 28 vlg.) zegt:

Quondam Lucillius asper
Terruit invictos Romanos; Flaccus amicis
Omne genus vicii tetigit; doctissimus Aulus
Persius insequitur truculenti gesta Neronis;
Junius irati contempsit principis ora.
Hos sequitur, lauro redimitus tempora, Petrus
Montanus, clarum sophiae lumenque decusque,

dan heeft hij vermoedelijk de voornaamste van zijn modellen, die hij als jongmensch te Leuven had leeren waardeeren en begrijpen, zelf met den vinger aangewezen. Ieder, die maar even de satyren doorloopt, voelt vooral sterk den invloed van Horatius, en ik heb zoo'n vermoeden, dat de kenner van Horatius lachen zal en terecht, om het ietwat komische en potsierlijke, dat deze poging tot navolging moet kenmerken. Sterk sprekend is die poging b. v. bij de zesde Satyre met haar

Egressum Sneca, me excepit Stavria, quondam, etc.

waar we onmiddellijk naast zeggen het Horatiaansche

Egressum magna me excepit Aricia Roma
Hospitio modico.

Ook eenige toespelingen op Persius zijn aan te wijzen (I. 40).

De bekendheid met de Italiaansche en Fransche humanisten openbaart zich in Sat. V, Beroaldus, Faustus Andrelinus, Picus Mirandulanus; maar ook daar komt de auteur weer voor den dag met den naam van den man, die wel het meest invloed schijnt gehad te hebben op zijn werk, een landgenoot in den volsten zin des woords, een Gelderschman, Petrus Montanus, van sHeerenberg.

Ik ken op het oogenblik twee lang niet onverdienstelijke en zeker voor den tijd hoogst merkwaardige bundeltjes satyren van dezen nog zoo goed als onbekenden voorlooper in de landen, waaruit later ons vaderland zou groeien. Dit zijn de titels:

1°. „Petri de Monte, artium liberalium professoris, satyrae foelici sidere incipiunt:

Prima satyra ponitur per modum proemii et ostendit, unde auctores ad scribendum cogantur.

Secunda satyra continet materiam huius libri.

Tercia satyra docet vitare Venerem.

Quarta satyra docet fugere ebrietatem.

Quinta satyra castigat aleam.

Sexta satyra agit de immortalitate animorum.

(Aan het einde): Finis huius satyrarum operis. Anno Domini Mccccci, in profesto Galli confessoris." s. l.

Hiervan is een exemplaar in de Koninklijke bibliotheek in Den Haag.

2°. „Satyrae Petri Montani, poetae clarissimi, qui obiit anno MDVII.

1. De poëtis. De discrimine inter divinum poetam et versificatorem.

2. De medicis. Exemplar vere boni medici.

3. De principibus adeoque ignobili nobilitate.

4. De vita beata. (Drukkersmerk en spreuk van Egenolphus.) Argentorati apud Christianum Egenolphum anno MDXXIX."

Hiervan vond ik na lang zoeken een exemplaar in de Gentsche Universiteits-bibliotheek. Over beide boekjes hoop ik spoedig uitvoeriger meedeelingen te doen. Ze verdienen het volkomen.

Over dezen Montanus sprekende, zegt G. (VI, 20 vlg.):

Cuius quom carmina cerno,
Ingenium veneror vatis, libros et adoro,
Quos docta vena scripsit, dictante Minerva
Et Phoebo plaudente simul coetuque sororum
Thespiadum,

en deze veneratie is zeer wel merkbaar in vorm en inhoud van zijn eigen satyren. Hier en daar haalt G. woordelijk regels van Montanus aan; b. v. V, 50 is een regel uit het bundeltje van 1529 (I, 35). Dit deeltje is trouwens in 1529 te Straatsburg bij Egenolphus, den uitgever tevens van Geldenhauers eigen werk, hoogstwaarschijnlijk door G. zelf uitgegeven; tenminste een Vita Petri Montani door G. gaat aan het deeltje vooraf en de argumenta zijn waarschijnlijk alle door G. geschreven. Maar ook met het boekje van 1501 hooren we verschillende Anklänge. Zoo b. v. bij Geldenhauer (I, 9):

Vetat hoc nam Dalmata clarus
Qui coluit sacro Bethlemica rura ligone.

En bij Montanus (1501, II, 146):

et qui Bethleemitica quondam
Arva pius coluit.

Bij Geldenhauer (I, 28):

Hic dura Alcides domina resonante flagello
Pensa miser torquet.

En bij Montanus (1501, III, 72.):

Destitit Alciden dominaque sonante flagello
Pensa miser torsit etc.

En dan blijven er nog tal van kleinigheden in den uiterlijken vorm waar te nemen, die kenmerkend zijn voor de mode van den tijd en die tot in onze dagen

zullen nawerken, dingen voortgevloeid uit het altijd leven in de Grieksch-Romeinsche sfeer, allerdwaast soms in onze oogen. De Christengod heet „Altitonans" (VIII, 6), de Christenhemel „limen Olympi" (IV, 59) of „Olympica regna" (IV, 64), de hel „horrenda Tartara" (IV, 60). Ook het begin van Sat. IV is in dit opzicht zeer merkwaardig.

Een andere uiting van den humanistischen geest, die in het eerste decennium der 16de eeuw tot zelfs in Friesland zijn invloed reeds bleek te doen gevoelen, is, dat we in deze gedichten den platten volkstoon missen, dien realistischen, scherp tot de zinnen sprekenden toon, welke sommige van G.'s satyrische tijdgenooten en onmiddellijke voorgangers, als Brant, Geiler, Murner, ook hekelaars van de gebreken in kerk en maatschappij, kenmerkte. Luther zou in deze zelfde richting zijn grootste kracht zoeken. Hun werk wortelt, hoezeer ook bij hen een deel van het nieuwe leven is, gedeeltelijk nog in de middeleeuwen, in het volk, en grijpt dan ook het volk rechtstreeks aan. Het zuiver academisch humanisme uit de kringen van Erasmus en Geldenhauer stond nog geheel buiten het volk.

In zijn acht satyren stelt G. het liederlijk gedrag van monniken en priesters in het volle licht, en hij doet dat soms in aardige, vluchtige, maar levendige schetsjes.

Het hoofdmotief van het geheele boekje blijft:

> Floret apud pravos monachos jactantia, fastus
> Ebrietas, insanus amor, mala quaeque. (I, 83)

om telkens uit te loopen in het wel wat eentonige:

> Eia age, vel sero repetamus Olympica regna
> Tramite praeduro, quem monstrat mitis Jesus. (I, 96)

En we kunnen best begrijpen, dat het met de latere reformatorische werken oorzaak is geweest, dat Geldenhauers Opera omnia op tal van Indices uit de 16de eeuw voorkomen [1]). Dat G. de volle waarheid schreef, zal

---

1) Die Indices librorum prohibitorum des 16 Jahrhunderts door Fr. Heinrich Reusch, S. 222, 263, 483, 56, 101; Sepp, Verboden lectuur.

thans wel niemand meer betwijfelen, en de gemoedelijke, naïve aanbeveling van Martinus Dorpius, wiens karakter door Thomas Morus wordt geteekend als dat van den meest goedaardige, afkeerig van alle venijn [1]), — van Martinus Dorpius, die bovendien theologisch professor te Leuven was, kan ten overvloede wel als bewijs gelden. Toch moet men den rechtstreekschen invloed dezer satyren niet overschatten, en wanneer haar invloed zich eindelijk op de groote menigte deed gelden, was het toch slechts door het intermediair van de bepaald superieure geesten, die zich alleen voor een boekje als het hier besprokene konden interesseeren. Thomas Morus moet dan ook wel beter geweten hebben, toen hij zijn verbazing te kennen gaf, dat Dorpius, die zoo toegevend voor de satyren was, ernstige gemoedsbezwaren tegen het Moriae encomion had [2]). Dit te zeggen, was slechts een rhetorische draai.

---

1) Teekenend voor Dorpius is, wat Morus hem schrijft (Erasmus, Opera Omnia, III, Kol. 1913): „Vituperas ergo? Apud te certe scio facis faceresque palam, nisi in animum induxisses tuum, nemini esse adversus et ita te comparare statuisses, ut te omnes prorsus cuiuscunque modi sint, docti, indocti, boni malique laudent cui (ut ais) volupe sit, si vel catelli cauda velut amicitiae symbolo blandiantur."

2) „Facis tu profecto, mi Dorpi, cautius, sed nec ille tamen deterius qui in malos aperte ac simpliciter, quod Gerardus facit Noviomagus, invehitur, quanto minus qui quod Erasmus facit, sumta Moriae persona et prudenter magis et minus licenter jocatur? cuius cum jocos salesque non feras et παλινωδεῖν eum velis; in Satyris Noviomagi tamen (ut scribis) nihil invenisti, quod mutari velles, quum tamen illae Satyrae sint mordaciores, ubi sunt lenissimae, quam Moria, ubi mordet maxime meritoque, nam id poeseos natura poscit quae, nisi sit acerba, non est satyra. Itaque operae pretium est audire, quam satyrice in monachos ubique ac fratres invehitur, ut illorum superbiam, luxum, inscitiam, compotationes, ingluviem, libidines hypocrisinque describit, non minus eleganter quam acerbe, nec minus etiam merito. Nam licet multi illis sint opprobriis indigni, non desunt tamen aliqui, in quos singula quadrant, quidam etiam in quos universa concurrant. Quamobrem non miror, nihil in eis reperisse te, quod mutari velles, sicuti nec ego certe. Sed hoc miror, cur abs te non possit impetrare Moria, ut impune jocaretur in Theologos, quum illae abs te obtineant Satyrae, ut tam acriter objurgent religiosos atque in his theologos etiam." Ep. 513 in

zullen nawerken, dingen voortgevloeid uit het altijd leven in de Grieksch-Romeinsche sfeer, allerdwaast soms in onze oogen. De Christengod heet „Altitonans" (VIII, 6), de Christenhemel „limen Olympi" (IV, 59) of „Olympica regna" (IV, 64), de hel „horrenda Tartara" (IV, 60). Ook het begin van Sat. IV is in dit opzicht zeer merkwaardig.

Een andere uiting van den humanistischen geest, die in het eerste decennium der 16de eeuw tot zelfs in Friesland zijn invloed reeds bleek te doen gevoelen, is, dat we in deze gedichten den platten volkstoon missen, dien realistischen, scherp tot de zinnen sprekenden toon, welke sommige van G.'s satyrische tijdgenooten en onmiddellijke voorgangers, als Brant, Geiler, Murner, ook hekelaars van de gebreken in kerk en maatschappij, kenmerkte. Luther zou in deze zelfde richting zijn grootste kracht zoeken. Hun werk wortelt, hoezeer ook bij hen een deel van het nieuwe leven is, gedeeltelijk nog in de middeleeuwen, in het volk, en grijpt dan ook het volk rechtstreeks aan. Het zuiver academisch humanisme uit de kringen van Erasmus en Geldenhauer stond nog geheel buiten het volk.

In zijn acht satyren stelt G. het liederlijk gedrag van monniken en priesters in het volle licht, en hij doet dat soms in aardige, vluchtige, maar levendige schetsjes.

Het hoofdmotief van het geheele boekje blijft:

> Floret apud pravos monachos jactantia, fastus
> Ebrietas, insanus amor, mala quaeque. (I, 83)

om telkens uit te loopen in het wel wat eentonige:

> Eia age, vel sero repetamus Olympica regna
> Tramite praeduro, quem monstrat mitis Jesus. (I, 96)

En we kunnen best begrijpen, dat het met de latere reformatorische werken oorzaak is geweest, dat Geldenhauers Opera omnia op tal van Indices uit de 16de eeuw voorkomen [1]). Dat G. de volle waarheid schreef, zal

---

1) Die Indices librorum prohibitorum des 16 Jahrhunderts door Fr. Heinrich Reusch, S. 222, 263, 483, 56, 101; Sepp, Verboden lectuur.

thans wel niemand meer betwijfelen, en de gemoedelijke, naïve aanbeveling van Martinus Dorpius, wiens karakter door Thomas Morus wordt geteekend als dat van den meest goedaardige, afkeerig van alle venijn [1]), — van Martinus Dorpius, die bovendien theologisch professor te Leuven was, kan ten overvloede wel als bewijs gelden. Toch moet men den rechtstreekschen invloed dezer satyren niet overschatten, en wanneer haar invloed zich eindelijk op de groote menigte deed gelden, was het toch slechts door het intermediair van de bepaald superieure geesten, die zich alleen voor een boekje als het hier besprokene konden interesseeren. Thomas Morus moet dan ook wel beter geweten hebben, toen hij zijn verbazing te kennen gaf, dat Dorpius, die zoo toegevend voor de satyren was, ernstige gemoedsbezwaren tegen het Moriae encomion had [2]). Dit te zeggen, was slechts een rhetorische draai.

---

1) Teekenend voor Dorpius is, wat Morus hem schrijft (Erasmus, Opera Omnia, III, Kol. 1913): „Vituperas ergo? Apud te certe scio facis faceresque palam, nisi in animum induxisses tuum, nemini esse adversus et ita te comparare statuisses, ut te omnes prorsus cuiuscunque modi sint, docti, indocti, boni malique laudent cui (ut ais) volupe sit, si vel catelli cauda velut amicitiae symbolo blandiantur."

2) „Facis tu profecto, mi Dorpi, cautius, sed nec ille tamen deterius qui in malos aperte ac simpliciter, quod Gerardus facit Noviomagus, invehitur, quanto minus qui quod Erasmus facit, sumta Moriae persona et prudenter magis et minus licenter jocatur? cuius cum jocos salesque non feras et παλινῳδεῖν eum velis; in Satyris Noviomagi tamen (ut scribis) nihil invenisti, quod mutari velles, quum tamen illae Satyrae sint mordaciores, ubi sunt lenissimae, quam Moria, ubi mordet maxime meritoque, nam id poeseos natura poscit quae, nisi sit acerba, non est satyra. Itaque operae pretium est audire, quam satyrice in monachos ubique ac fratres invehitur, ut illorum superbiam, luxum, inscitiam, compotationes, ingluviem, libidines hypocrisinque describit, non minus eleganter quam acerbe, nec minus etiam merito. Nam licet multi illis sint opprobriis indigni, non desunt tamen aliqui, in quos singula quadrant, quidam etiam in quos universa concurrant. Quamobrem non miror, nihil in eis reperisse te, quod mutari velles, sicuti nec ego certe. Sed hoc miror, cur abs te non possit impetrare Moria, ut impune jocaretur in Theologos, quum illae abs te obtineant Satyrae, ut tam acriter objurgent religiosos atque in his theologos etiam." Ep. 513 in

't Is natuurlijk moeilijk uit te maken, of Geldenhauer onder de vaak klassieke namen in zijn satyren overal bepaalde personen verbergt en of die namen aan zijn tijdgenooten gelegenheid gaven tot gelukkig raden. Dat hij soms bepaalde personen op het oog heeft, blijkt uit IV, 20 vlg.:

> Saltat et antistes, cuius mihi dicere nomen
> Dissuadet ratio.

en ook wel uit de woorden van Dorpius in de aanbeveling: „Quod scribis, non debere me offendi, si qui ex nostratibus taxati sint, frustra monuisti, si quidem nullius vitia non odi, qui mortales omnes amo." Maar het zal wel niet mogelijk zijn voor ons, die naar allerlei berichten over hoogstbelangrijke zaken uit G.'s tijd nog vergeefs rondspeuren, het verband aan te wijzen tusschen deze satyren en de werkelijke chronique scandaleuse. Een toeval zou ons daarbij alleen kunnen dienen.

Doch ook zonder dat verband blijven deze gedichten van groot historisch belang voor de kennis van toestanden en personen, zeden, kunst en leven uit het eerste kwart der zestiende eeuw. Ze geven hun auteur een gewichtige plaats in de rij van mannen, die ook in deze noordelijke landen sedert de dagen van Maerlant gestreden hebben, om te stellen den geest boven de stof, gestreden voor waarheid en levensernst, en het tijdstip, waarop zij gemaakt zijn, geeft aan dat alles een zeer bijzondere waarde. Met de Stultitiae laus, de Julius exclusus, de Epistolae obscurorum virorum hebben ze niet alleen de komst van de hervorming verhaast, maar ook stellig het slagen ervan mogelijk gemaakt, al was het maar door het geloof aan de mogelijkheid van hervorming binnen de toen bestaande Christelijke kerk zelve te vernietigen.

Erasmus' Brieven, Kol. 1913. Cf. ook Van Iseghem, t. a. p. N°. 91, op p. 255. In ieder geval verdient deze waardeering door een tijdgenoot en een man als Morus zeer de aandacht.

EPISTOLAE DE RE EVANGELICA
ET HAERETICORUM POENIS.

„D. Erasmi Roterodami annotationes in leges pontificias et caesareas de haereticis. — Epistolae aliquot Gerardi Noviomagi de re evangelica et haereticorum poenis ad Carolum quintum imp. caes. aug., ad Germanorum principes in conventu Spirensi, ad Carolum, Gelriorum ducem, ad Philippum Hessorum principem. Argentorati apud Christianum Egenolphum, anno M.D.XXIX." 8°. Dit is de titel van het hierachter herdrukte werkje van Geldenhauer, dat de Universiteits-bibliotheek te Göttingen welwillend tot mijn beschikking stelde [1]). Wat ik erover

1) Het staat in één band met zeven andere octavo-boekjes. Daar het alle werkjes zijn van belang voor de kennis van G's tijd, geef ik even beknopt de titels der overige:

1°. Alciati libellus de ponderibus et mensuris.
Budaei quaedam de eadem re.
Philippi Melanchthonis de iisdem sententia.
Alciati et Melanchthonis in laudem juris civilis orationes duae.
Joh. Secerus Haganoae, 1530.

2°. In Aristotelis aliquot libros politicos Melanchthonis commentaria. Haganoae, 1531.

3°. Oratio in funere Friderichi Saxoniae ducis.
Oratio de legibus.
Oratio de gradibus.
Praefatio in Aeschinis et Demosthenis orationes.
Oratio Critiae contra Theramenem ex Xenophonte.
Phil. Melanchthone autore.
Joh. Secerus, Haganoae, 1525.

4°. De epistolae van G.

5°. De coloribus Anthonii Thylesii Cosentini libellus.
Ex Timaeo Platonis de coloribus, Marsilio Ficino interprete.
Ex noctibus Atticis Gellii de coloribus caput unum.
Quae notavit in caput Gellii Lazarus Bayfius.
Cum aliis quibusdam eiusdem argumenti autoribus. s. l. e. d.

6°. Franciscus Vinariensis, Praefatio in Hesiodum, 1527, s. l.

7°. Joannes Sinapius, Adversus ignaviam etc., declamatio in Academia Heydelbergensi pronunciata XV Cal. Martii 1530.
Joannes Secerius, Haganoae, 1530.

meedeelen kan, staat in hoofdzaak reeds in mijn boekje over Geldenhauer (p. 72—97). Ik stip hier dus enkel de hoofdzaken nog maar even aan.

Eerst over de brieven van Geldenhauer.

Van den brief aan Karel V berust een afzonderlijke uitgave in de Koninklijke bibliotheek in Den Haag. De titel is: „Ad Carolum quintum imperatorem caesarem augustum, pium, felicem, victorem Galli, pontificis, patrem patriae, epistola Gerardi Noviomagi in qua tractatur, utrum haeretici iure suppliciis adfici possint nec ne. Anno M.D.XXVIII." 8°, zonder plaats of naam van den drukker. Mijn copie hiervan heb ik ter beschikking gesteld van Prof. Paul Fredericq te Gent, voor diens hoogstbelangrijke verzameling „Corpus documentorum inquisitionis haereticae pravitatis Neerlandicae." Daarom liet ik den Latijnschen tekst uit den herdruk hier achterwege en stelde daarvoor in de plaats een kort na den Latijnschen tekst nog in hetzelfde jaar verschenen Duitsche vertaling; ter wille van de volledigheid niet alleen, maar ook omdat zij in haar eigenaardigen Duitschen vorm, sterk onder den invloed van de Latijnsche syntaxis, misschien van belang kan zijn voor den taalvorscher. Ik gebruikte daartoe het exemplaar, dat in de Marburger Universiteitsbibliotheek berust, en mij welwillend door den bibliothecaris ten gebruike werd gezonden. Ik acht me niet bevoegd om in dezen een volkomen gemotiveerd oordeel uit te spreken, maar wil hier toch het vermoeden uiten, dat deze brief niet door een geboren Duitscher vertaald is. Kan Geldenhauer zelf de vertaler zijn? Nog in 1531 verklaarde Bucer aangaande G. in een overigens zeer aanbevelend schrijven: „ad conciones propter linguae peregrinitatem idoneus non est" [1]).

Hoogstwaarschijnlijk verscheen in hetzelfde jaar 1528 nog een andere Duitsche vertaling, met den titel: „Ain Epistel Gerhardi Noviomagi an Carolum V aus dem Latein verteutscht durch G. J. M., ob die ketzer (wie man sie nennt) mit Recht zum Tod verurtailt werden mögen,

---

1) Zie Prinsen, Geldenhauer, p. 99.

1528" 4° [1]). Volgens schriftelijke mededeeling berust hiervan een exemplaar in de Leipziger Universiteitsbibliotheek; men was daar echter niet bereid mij dit exemplaar tot nader onderzoek te zenden.

In mijn boekje over Geldenhauer (p. 89) is aangetoond, dat de brief „Ad Germanorum principes in conventu Spirensi" gericht is aan den rijksdag te Spiers van 1526. Op p. 75 wordt het aannemelijk gemaakt, dat ook de brief „Ad Carolum Gelriorum ducem" in 1526 werd opgesteld en op p. 73, dat eveneens die „Ad Philippum Hessorum principem" van het voorjaar 1526 is. Alle brieven van G. zijn dus van 1526. Dat ze werkelijk aan de adressanten verzonden zijn, kunnen we slechts naar aanleiding van enkele uitdrukkingen vermoeden. Ze zijn echter vóór alles te beschouwen als een van de vele uitingen van de neiging, die bij de renaissance-mannen en humanisten sedert de dagen van Petrarca reeds bestond om ideeën over personen of zaken, die eigenlijk voor het groote publiek bestemd zijn, te geven in briefvorm gericht aan een bepaald persoon. Als G. niet al te naïf geweest is, zal hij van zijn open brieven al even weinig onmiddellijk resultaat bij de adressanten verwacht hebben, als Frederik van Eeden van zijn „Aan den keizer aller Russen".

Dat de brieven inderdaad voor alles tot het groote publiek, dat in de hervormingskoorts leefde, gericht waren, blijkt natuurlijk uit het feit, dat ze gedrukt werden en zelfs vertaald. En dat eigenlijke doel, het bevorderen van de hervorming in wijder kring, heeft G. gehoopt nog beter te treffen, door aan zijn boekje den naam en daarmede schijnbaar de autoriteit van Erasmus te verbinden.

Geldenhauer heeft namelijk aan zijn brieven eenige aanhalingen uit werken van Erasmus vooraf laten gaan, waaruit duidelijk bleek, wat trouwens voor niemand, die in 1529 op de hoogte van zijn tijd was, een geheim zal zijn geweest, dat de groote humanist aan geestelijk en wereldlijk gezag het recht ontzegde, om de ketters dier dagen aan den lijve te straffen. Ieder kan hierachter zien,

---

1) T. a. p. p. 97.

dat deze aanhalingen in vrij kalmen toon gesteld waren en niet zoo heel veel te beteekenen hadden; men behoeft er echter het oorspronkelijk titelblad slechts op aan te zien om de vaste overtuiging te krijgen, dat G. bepaald van Erasmus' naam succes voor de zaak der hervorming verwachtte; het is inderdaad, zooals Erasmus zelf beweerde, „nomen Erasmi litteris bene magnis praeferens." 't Kan thans bekend zijn, dat deze handelwijze wel eenigszins te recht den toorn van E. heeft opgewekt, al is het ook vrij waarschijnlijk, dat G. volkomen ter goeder trouw handelde en met zijn gewone naïveteit niet inzag, dat E., die tot het oogenblik der uitgave een goed vriend van hem was geweest, werd gecompromitteerd tegenover de lui, bij wie hij nu eenmaal — men mag het royaal vinden of niet — in een goed blaadje begeerde te staan.

Een overzicht van de strijdlitteratuur, die G's handelwijze tengevolge had, heb ik reeds gegeven [1]). En Erasmus verschijnt daarbij niet in een gunstig licht. 4 November 1529 schreef hij zijn „Epistola contra quosdam qui se falso jactant Evangelicos. Erasmus Rot. Vulturio Neocomo S. D." (met dezen naam werd Geldenhauer aangeduid) [2]). Daarop is een uitvoerig antwoord aan Erasmus, dat algemeen aan Bucer wordt toegeschreven, gevolgd: „Epistola apologetica ad syncerioris Christianismi sectatores per Frisiam Orientalem et alias Inferioris Germaniae regiones in qua Evangelii Christi vere studiosi, non qui se falso Evangelicos jactant, iis defenduntur criminibus quae in illos Erasmi Rot. Epistola ad Vulturium Neocomum intendit. Per ministros Evangelii ecclesiae Argentoratensis M.DXXX. Argentorati Petrus Schaefer et Joh. Aponianus communibus expensis excudebant" 8° [3]). Hoe Geldenhauer zelf over de zaak dacht in December 1530, kan men zien uit een brief aan Maximiliaan van Bourgondie hierachter [4]).

Uit deze strijdlitteratuur blijkt tevens, dat het hier afgedrukte boekje uit de Göttinger bibliotheek in den

---

1) T. a. p. p. 88 vlg.
2) Opera Omnia, L. B. 1706, X, Kol. 1573 vlg.
3) Zie Joh. Wilh. Baum, Capito und Butzer. Elberfeld, 1860 S. 464.
4) p. 101.

vorm, waarin wij het aldaar aantreffen, waarschijnlijk in het najaar van 1529 is verschenen „nundinis autumnalibus", dat er echter daarvóór nog andere boekjes, mij ten deele tot heden onbekend, zijn uitgekomen, door Erasmus aldus omschreven: „Parum erat evulgasse Epistolam ad Spirense concilium (deze brief schijnt dus in 1526 afzonderlijk te zijn uitgegeven, ik heb hem nergens gevonden); non magno intervallo prosiliit nobis ridiculus ille Cometes, Caroli caesari dicatus [1]). Cum iterum te meis scriptis admonuissem, ut a talibus jocis temperares, qui et principum animos ad saevitiam irritarent et adeo nihil juvarent causam, a cujus victoria vestra pendet incolumitas, ut etiam gravissime placide quidem respondisti; sed perinde quasi te fuissem hortatus, ut simile quiddam iterum designares, ita rursus ad concilium Spirense, cui tum rex Ferdinandus praesidebat, missus est libellus [2]), nomen Erasmi litteris bene magnis praeferens. Titulus erat *Epistolae Erasmi* cum esset fragmentum alicunde e libris meis decerptum, ut lector parum attentus existimaret meam esse sententiam, non esse fas quenquam haereticum poena capitis animadvertere. — — Post hoc fragmentum sequebatur quaedam tuo nomine simpliciter, ut ab omnibus audio, seditiosa. — — Concoctum est hoc aut potius dissimilatum, et ecce nundinis autumnalibus prorupit similis libellus, eandem canens cantilenam, qui in frontispicio praegrandibus litteris profitebatur *Annotationes Erasmi;* reliqua tuo nomine succedebant, magis ad excitandas seditiones, quam ad pietatem conducentia." Dit laatste is dus het boekje uit de Göttinger bibliotheek, hier herdrukt. Maar het boekje van het voorjaar 1529, was dat alleen van dit verschillend in het opschrift: *Epistolae* Erasmi? Was dit de „culpa typographorum", waarvan

---

1) Zie Opera omnia L. B. X. Kol. 1575. Over het brochuretje „De terrifico cometa — — qui apparuit anno MDXXVII mense Octobri, epistola ad Carolum V" zie: Prinsen, Geldenhauer p. 83 vlg. Het verscheen na den brief aan Karel V die hierachter is afgedrukt en bevat in vergelijking daarmee weinig nieuws. Hoewel het boekje zeer zeldzaam is, was een herdruk dus overbodig.

2) Dat is dus aan den rijksdag, die 21 Febr. 1529 werd bijeengeroepen.

Geldenhauers brief (p. 101 hierachter) spreekt? Heeft Egenolphus misschien alleen een nieuw titelblad gedrukt? Uit het exemplaar, dat ik gebruikte, blijkt dit in ieder geval niet. Erasmus spreekt van een „similis libellus, eandem canens cantilenam." Dit boekje van 't voorjaar 1529 blijft nog op te sporen en dan zullen we natuurlijk eerst een volledig antwoord op deze vraag kunnen geven.

Er bestaan van het hierachter afgedrukte boekje nog latere drukken van 1609 en 1610 in de hertogelijke bibliotheek te Wolfenbüttel: „Epistolae aliquot de re Evangelica et haereticorum poenis ad Carolum V imperatorem et Germaniae principes. Argentorati excudebat Antonius Bertramus, Academiae Typographus 1609", 4°. en „Argentorati 1610", 8°. Bij het bewerken van dezen herdruk heb ik ze evenwel niet kunnen raadplegen, daar men te Wolfenbüttel de boekjes niet durfde toevertrouwen aan de hoede van een stedelijk archief.

Ook bestaat er een vertaling, waarvan de titel luidt „Verzaichnung Erasmi Roter. über Bäpstl. und Kaiserl. recht von den Ketzern. Etlich Sendbrieff Gerardi Noviomagi an Kaiser Carl V und die teutschen Fursten auf nächstgehaltenen Speyerischen Reichstag, von Evangelischen Wandel und von Pönen der jezt vermaynten Ketzer, aus latein jezt in teutsch gebracht, 1529" 4°. Daarmee bereikte Geldenhauer dus wat zijn eigenlijke doel moet geweest zijn, om ook buiten den kring der Latijn lezende geleerden en monniken de hervorming te steunen bij de groote menigte. Of we hier te doen hebben met een vertaling van het boekje uit het vóórjaar dan wel uit het najaar van 1529, is natuurlijk niet te zeggen. Het berust te Londen in het Britsch Museum en ik had geen gelegenheid het te onderzoeken [1]). De term „Nächstgehaltenen Speyerischen Reichstag" zou doen denken aan een vertaling uit het voorjaar van 1529. Maar „Verzaichnung" is in ieder geval geen vertaling van den door Erasmus geincrimineerden titel *Epistolae.*

---

1) Abusievelijk noteerde ik op p. 97 van mijn boekje over G., dat in Marburg ook een ex. van deze vertaling is. Ik vergiste me met de vertaling van den brief aan Karel V, hierachter herdrukt.

POMPA EXEQUIARUM
CATHOLICI HISPANIARUM REGIS FERDONANDI.

Wanneer Henne in zijn „Histoire du règne de Charles V" [1]) spreekt over de plechtige uitvaart, die op 13 en 14 Maart na den dood van Ferdinand den Katholieke in de St. Gudule te Brussel zijn gehouden, dan verwijst hij ons enkel naar een artikel van Jules de Saint-Génois in de Revue de Bruxelles van 1838 [2]). Slaan we dit artikel op, dan krijgen we de bekentenis, dat de schrijver zijn meedeelingen putte uit „un petit recueil flamand composé par l'historien Adrien van Meerbeeck d'Anvers qui a aussi décrit les funérailles de l'archiduc Albert." De hier bedoelde „recueil flamand" is klaarblijkelijk „Tonneel der wtvaerden van Ferdinandus Coninck, Carolus Keyser, Philippus den tweeden, Rudolphus den tweeden, Philippus den derden, mitsgaders t'leven, overlijden ende begravinghe van Albertus den Godtvruchtigen Ertz-hertoge van Oostenryck, hertoghe van Bourgoigne, Brabant etc. Vergadert bij M. Adriaen van Meerbeeck [3]) van Antwerpen. Tot Brussel, bij Ferdinande de Hoeymaker, woonende in de Heuvelstraat, in de dry Goddinnen, met gratie ende privilegie voor 12 jaren, 1622."

Wanneer we het stukje van de Saint-Génois vergelijken met het werk van Adriaan van Meerbeeck, dan blijkt spoedig, dat we in 1838 eenvoudig ongeveer een Fransche vertaling kregen van wat Van Meerbeeck in 1622 in het Vlaamsch had uitgegeven. Van Meerbeeck zelf had daarvoor echter al gezorgd. Zijn Vlaamsch boekje toch eindigt met de meedeeling: „Beminde leser, weet dat dit Boecxken corts sal ghedruckt wesen in de Latynsche ende Francoische tale vermeerdert ende verbetert." Inderdaad verscheen in hetzelfde jaar 1622 „à Bruxelles chez Ferdinand de Hoy-

---

1) II, p. 159.
2) Revue de Bruxelles van Sept. 1838, p. 113 vlg.
3) Over Adriaan van Meerbeeck is wat te vinden bij Van der Aa.

maecker, aux trois Nymphes": „Theatre funebre ou sont representéez les funerailles de plusieurs princes et la vie, trespas et magnifiques obseques de Albert le pie de tres-haulte memoire", enz. De Latijnsche vertaling heb ik niet gezien, maar ook die bestaat, van het jaar 1622, blijkens Van der Aa.

Zoeken we in Van Meerbeeck's „Tonneel" de geschiedenis van de pompa voor Ferdinand op, dan krijgen we den volgenden titel, die ons licht geeft over Van Meerbeeck's bron: „Uutvaert van Ferdinandus den Catholycken Coninc van Spaengien, getrocken uuyt seecker boeck in perkement ghedruckt, beschreven by Remy du Puis, ter hand ghedaen by den Eerw. Heere Aubertus le Mire [1]), bibliothecarius van Syn Hoocheyt." Het werk van Rémy du Puy heb ik bij een kort bezoek aan de Brusselsche bibliotheek oppervlakkig vergeleken met de „Uutvaert van Ferdinandus" bij Van Meerbeeck en ik kwam tot de conclusie, dat Van Meerbeeck eenvoudig weer grootendeels vertaald heeft, wat hij bij Rémy du Puy vond; alleen is Du Puy uitvoeriger soms.

Rémy du Puy was „indiciaire et historiographe" van Karel van Oostenrijk; in 1515 schreef hij op bevel van Karel een uitvoerig verhaal van diens joyeuse entrée te Brugge. De oorspronkelijke uitgave hiervan (Parijs 1515 bij Gilles de Gourmont) berust te Brussel in de Bibliothèque royale (n° 27574 bij Van Hulthem) [2]) en wordt onmiddellijk gevolgd door „Les exeques et pompe funérale de feu deternelle et tres glorieuse memoire don Fernande, roy catholicque, faicte et accomplie en l'esglise saincte Goule a Bruxelles le vendredi xiiiie de mars quinze centz et quinze par la serenissime haultesse de tres excellant,

---

1) Over Aubertus Miraeus o.a. Van der Aa

2) „La tryumphante et solemnelle entrée faicte sur le nouvel et joyeux advénement de très-hault, très-puissant et très-excellent prince monsieur Charles, prince des Hespaignes, archiduc d'Austria, duc de Bourgogne, conte de Flandres en sa ville de Bruges l'an mil V cens et XV le XVIII jour d'apvril après Pasques rédigée en escript par maistre Rémy du Puys." Deze zeer mooie uitgave is herdrukt in 1850 door de „Société d'émulation de Bruges." (Zie Collection des voyages des souverains des Pays-Bas par Gachard, II, p. 531.)

tres puissant et tres redoubte prince don Charles son héretier et ores par la grace de dieu roy catholicque. Redigée en escript par maistre Remy du puys son tres humble secretaire, indiciaire et historiographe." Zoo zijn we dus van Henne opgeklommen tot een van die „libelli vernacula lingua editi", waarover Geldenhauer hierachter op p. 213 spreekt, tenzij we onder de „vernacula lingua" uitsluitend Vlaamsch te verstaan hebben. In ieder geval naast het gelijktijdig verhaal van Remy du Puys, staat het hierachter herdrukte van Geldenhauer, dat onder n° 99 in de bibliographie van Thierry Martens d'Alost door Van Iseghem [1]) aldus juist omschreven wordt: „Cahier de 6 feuillets in 4°. à 35 lignes, signature iii, caractère romain." Van Iseghem voegt er bij: „Vu à la bibliothèque royale de Bruxelles, Catal. bibl. Hulthem 26098." Dat het boekje niet zóó zeldzaam is, als de kataloog van Hulthem op bedoeld nummer meedeelt, blijkt uit het feit, dat ook een exemplaar aanwezig is in de Koninklijke bibliotheek in Den Haag. Dit exemplaar werd mij met de grootste bereidwilligheid voor den herdruk ten gebruike gegeven. In Den Haag is zelfs nog een latere druk van dit boekje aanwezig, die geen afwijkingen van beteekenis met den oorspronkelijken druk oplevert. Van plaats of naam van den drukker is in dit exemplaar niets te bespeuren. Onder de opdracht aan aartshertog Karel staat alleen „66." Is dit 1566 zooals op het Haagsch exemplaar geschreven is?

Wat nu de waarde van dit werkje van Geldenhauer betreft, het komt me voor, dat de beschrijving van dit doodenfeest van beteekenis moet zijn voor de kunstgeschiedenis, vooral als men bedenkt, dat Jan Gossaert en zijn geniale patroon Philips van Bourgondië, die beiden hun Roomsche reis achter den rug hadden, den optocht hebben in elkaar gezet. De beschrijving bij Remy du Puys is levendiger, aanschouwelijker, wat misschien toe te schrijven is aan het zonderling motief van G. voor het verzwijgen der waarheid n.l.: „multa silentio preteriisse, ne incredulis lectoribus speciosa viderer referre mendacia."

1) T. a. p. p 261.

DE TRIUMPHALI INGRESSU
PHILIPPI DE BURGUNDIA, ELECTI ET CONFIRMATI ECCLESIAE TRAJECTENSIS, IN DITIONEM SUAM.

Het hierachter herdrukte verhaal van den intocht van Philips van Bourgondie in zijn bisdom Utrecht is door Van Iseghem in zijn boek over Thierry Martens volkomen juist beschreven onder n° 117 [1]: „Opuscule in 4°. de 3 feuillets de texte à 34 lignes, caractère romain." Het vierde blaadje is leeg aan de voorzijde, de verso draagt het „écusson" van Dirk Martens. Onder n° 26078 komt het voor in den kataloog van Hulthem van de Bibliothèque royale te Brussel.

Het verslag wordt ingeleid door een brief van Erasmus, die ook in de Leidsche uitgave der brieven voorkomt (Kol. 261). Juist in de dagen, dat Philips zijn bisdom aanvaardt, schijnt Erasmus de vriendschap en bescherming van den nieuwen kerkvorst nog al gezocht te hebben [2].

Den hierachter volgenden herdruk dank ik aan de welwillendheid van den Heer J. Duykers te Antwerpen, die van het werkje in de Brusselsche bibliotheek een zeer nauwkeurige copie voor mij maakte. Zelf heb ik de drukproef te Brussel met het oorspronkelijke kunnen vergelijken.

In het Archief voor kerkelijke en wereldlijke gesch. door Van Asch van Wijck [3]) is de laatste helft van „de triumphali ingressu" te vinden, naar een afschrift uit de papieren van Lap van Waveren. Uit een vergelijking met den volledigen herdruk zal blijken, dat het afschrift niet geheel betrouwbaar was.

---

1) Van Iseghem, Biographie de Thierry Martens d'Alost, p. 276.
2) Cf. Opera Omnia, III, brief N°. 279, 281 en 282, Kol. 272 vlg.
3) II p. 224.

VITA PHILIPPI DE BURGUNDIA.

De eerste druk van de Vita Philippi de Burgundia, waarvan men den volledigen titel vinden kan vóór den herdruk hierachter, verscheen in 1529 bij Aegenolphus te Straatsburg (8°). Een exemplaar van dezen druk berust in de Koninklijke bibliotheek in Den Haag en werd mij voor den herdruk welwillend ter beschikking gesteld. Dat is echter niet de eenige uitgave der „Vita Philippi"; zij is nog herdrukt:

1°. In deel III van Marquard Freher's „Germanicarum rerum scriptores aliquot insignes". Frankfort, 1600—1611.

2°. In Matthaeus' Analecta. 8°, 1690. Dl. I.

3°. In een latere uitgave van Frehers' „Scriptores insignes" met aanteekeningen van Struvius. Straatsburg, 1717.

4°. In Matthaeus' Analecta. 4°, 1738. Dl. I.

De biographie van Philips, bastaard van Bourgondië, is wel Geldenhauers voornaamste werk, en zeer goed werk voor zijn tijd. We zien de persoonlijkheid van Philips wortelen in de toestanden zijner dagen; die biographie verspreidt een schemerlicht over allerlei toestanden in ons land, die anders volmaakt in het duister zouden liggen; maar 't is verre van den helderen klaren dag. En de historicus, die tracht vast te stellen, hoe het in het eerste kwart der zestiende eeuw in de noordelijke Nederlanden stond met het geestelijk zijn, wat renaissance en humanisme hier al gebracht hadden voor de praktijk van het maatschappelijk leven, voor de toen nog zoo nauw verbondenen, kunst en handwerk, voelt wel, bij het doorlezen van dit levensverhaal, dat een der mannen, die in 't noorden in dit alles den toon aangaven, Philips van Bourgondië moet zijn geweest; hij kan enkele hoofdpunten bepalen, maar tal van vraagteekens blijven zijn speurlust tergen. Zoo is deze biographie tegelijkertijd een

schat en een kwelling des geestes voor den modernen historicus.

Wie wat meer weten wil van Philips dagelijksche bestuursdaadjes als vorst van 't Sticht en Oversticht, vindt betrekkelijk overvloed van stof in de archieven van Utrecht, Overijssel en Gelderland. Te Utrecht berust o.a. het Diversorium, het Liber Officiatorum [1]), zelfs een collectie brieven van en aan Philips [2]). Ook in het Archief voor kerkeiijke en wereldlijke geschiedenis van Van Asch van Wijck (Vervolg op Dodt) Deel II en III staat een achtbare reeks documenten. En wie bevestigingen van privilegiën zoekt, wie Philips' beleid wil kennen in kwesties over waterloozingen, of over een paar gevangen ruiters, vindt ruime keus. Maar Philips is alleen belangrijk als humanist, of misschien juister als humanistisch gevormd mensch. Als Utrechtsch kerkvorstje is hij het werktuig, de speelbal als men wil, van de wereldmachten. Dat blijkt trouwens ook sterk uit de Collectanea. En moge misschien de periode, gedurende welke hij geregeerd heeft, voor de beide Stichten een zeer gewichtige zijn geweest, in het leven van zijn rijkje heeft de bisschop zelf tijdens zijn regeering niet ingegrepen. Hij komt blijkbaar met goeden moed, met idealen nog van verbetering; hij wil terstond het staatje, dat het lot in naam in zijn handen had gesteld, de zegeningen schenken, die zijn ruimere blik over, zijn dieper begrip van leven en maatschappij hem hebben doen kennen; maar als hij tegen plomp egoisme het hoofd stoot, laat hij spoedig alle droomen van een praktisch, maatschappelijk humanisme varen, en hij is te rijk van geest, te epicuristisch luchthartig tevens misschien, om zich onder die teleurstelling al te ongelukkig te gevoelen. Wanneer de gemeenschap voor hem gesloten blijft, dan maar in eigen onmiddellijke omgeving uiting gegeven aan den drang naar schoonheid en waarheid.

Deze dingen neer te schrijven met een toon van zeker-

---

1) Mr. S. Muller Fz., Bijdragen voor een Oorkondenboek van het Sticht Utrecht, Programma, p. 44, N°. 8 en 15.

2) Prinsen, Geldenhauer, p. 47.

heid is hoogst gevaarlijk; we komen er zoo licht toe met onze fantasie aan te vullen, wat we maar half en onnauwkeurig of oppervlakkig hoorden en dan nog maar enkel en alleen eigenlijk van die ééne zijde, van den ambtenaar, die jaren lang in Philips' onmiddellijke omgeving heeft geleefd, die zijn patroon blijkbaar heeft liefgehad en hooggeschat en die als hervormde dit levensverhaal geschreven heeft.

Hoe gaarne zouden we meer licht hebben aangaande de vorming van den jeudigen Philips, onder dien „paedagogus, quinquagenario major" eerst, later aan het hof in Brabant. Van wat een beteekenis zou het niet zijn voor de kennis van heel de Noordnederlandsche beschaving, zoo we een volledig relaas hadden van alle daden en lotgevallen van den keizerlijken gezant Philips te Rome en van zijn gevolg, waartoe Jan Gossaert behoorde [1]). Wat zouden we niet geven voor een pak rekeningen van de artisans en artisten, die gewerkt hebben aan het kasteel Duurstede om het te versieren met ceramiek, schilder- en beeldhouwwerk, „quales vix ipsam Italiam habere credideriim". Hoe gaarne zouden we het oorspronkelijke handschrift hebben van Philips' inventaris op Duurstede, waaruit Matthaeus een en ander heeft meegedeeld [2]).

Het eenige, wat we nog kunnen vinden over den mensch Philips van Bourgondië, staat bij Heda en het is bekend, dat diens oordeel over den bisschop alles behalve gunstig is. Ik wil er nog even aan herinneren, dat er in verband met twee brieven van Philips en Heda, een zwakke

---

1) Toen ik vóór eenige jaren de Heeren Brom en Cauchie om advies vroeg over de mogelijke resultaten van een onderzoek hiernaar te Rome, waren beiden van meening, dat dit niet alleen moeilijk, maar ook waarschijnlijk vergeefsch zou zijn. Ook Blok's Verslag over de Archivalia in Italië geeft weinig hoop.

2) „Exemplum ejus ad ecclesiam, ut moris tum recepti, delatum, unde et addam quaedam, nam totum nec ratio operis jam admittet, nec lectoris patientia", zegt Matthaeus (An. I. 209). En hij eindigt met de woorden: „Longe plura adhuc capitula, sed haec δείγματος tantum χάριν." Bij een onderzoek naar stukken betrekking hebbende op bisschop Philips, dat ik reeds voor eenige jaren te Utrecht deed, bleek ook van dit gewichtig document geen spoor meer te vinden te zijn.

poging is gedaan om het ongunstig oordeel van Heda over Philips te verklaren uit persoonlijke grieven van Heda's zijde [1]). Zoolang dit niet bepaald als een vaststaand feit is aangetoond, mogen we echter nog niet alle waarde aan Heda's berichten ontzeggen bij het beoordeelen van des Bourgondiërs karakter. Ik wil er alleen nog even op wijzen, dat reeds Buchelius schreef [2]): „privatim videtur Heda offensus Philippo, cum alias a plerisque laudetur", en dat in merkwaardig verband met beide bovenbedoelde brieven de eerste, voorname beschuldiging, door Heda tegen Philips ingebracht, luidt: „Primum ecclesiarum libertates ac jurisdictiones archidiaconorum infringere ac usurpare tentavit."

Moge door dezen herdruk de aandacht opnieuw gevestigd worden op de hoogst aantrekkelijke en belangrijke figuur van Philips van Bourgondië en moge hij aanleiding geven, dat toeval of systematisch onderzoek nieuwe gegevens ontdekken, die het spoedig mogelijk maken Philips in het koele, klare licht der waarheid te zien. Alleen daardoor reeds zou deze herdruk, dien ik op verzoek van het Historisch Genootschap aan de andere heb toegevoegd, gewettigd zijn. Maar ook de minder correcte manier van uitgave, die Matthaeus in den regel volgde, de zee van noten, — soms zeer belangrijke — waarin hij de biographie doet verdrinken, maakten dien herdruk gewenscht, waaraan ik tevens heb kunnen toevoegen een verwijzing naar zaken, die met Philips' leven in verband staan, voor zoo ver ik die tot heden kon opsporen.

Nijmegen. J. PRINSEN J.Lz.

---

1) Prinsen, Geldenhauer, p. 47.
2) p. 328 der Heda-uitgave.

COLLECTANEA.

[1 r°.] CAROLUS MAX.
IMP. CAES. AUG.

VIVE LIBERTAS GERMANICA.

CAROLUS IMP. CAES. AUG. P. F. P. P.

Carolus augustus etc. coronatus est [1]) Aquisgrani, cum tamen ibidem peste laboraretur, ab electoribus sive sexviris Romanae reipublicae. Aderant praeter legatos variarum provinciarum cardinaleis Columnensis, legatus pont. max. Leonis 10, cardinalis Gurcensis [2]), cardinalis Seidunensis [3]) quem Helvetiorum dicunt, cardinalis de Croy, cardinalis elector sexvir archiepiscopus Parthenopolitanus et Maguntinus.

Illinc itum Agrippinam Coloniam, hinc ad negocia regni Germanici in Germaniam et hereditariam augusti ditionem.

Caesaris augusti imperatoris nomen, volentibus sexviris electoribus, fuit (?) Carolus imperator caesar augustus p. f. p. p.

[Cerst]iernus, Danorum rex, Suetiam sua jussa facere armis coegit, firmissimo ejus regni oppido quod Stocholmum vocant ad deditionem coacto [4]).

---

1) Over de kroning van Karel V, te Aken zie men o. a. Henne, Règne de Ch. V., II. 325. Baumgarten, Geschichte Karls V, I, 315. 't Feit had plaats 23 Oct. 1520. Men zie ook het daar genoemde: Goldast, Reichshändel, Frankfurt 1614.

2) Matthaeus Lang, geboren te Augsburg, bisschop van Gurk in Illyrië, de eerzuchtige gunsteling van Maximiliaan I, in 1511 door Julius II tot kardinaal verheven.

3) Matthaeus Schinner, bisschop van Sitten (Sion, Sedunum) de hoofdstad van 't Zwitsersche kanton Wallis.

4) Over Christiaan II: IJssel de Schepper, Lotgevallen van Christiaan II, Zwolle 1870. 3 Sept. 1520 ging Stokholm over en hierop volgde 't bekende bloedbad. IJssel de Schepper, 54.

..... magister equitum ordinis beatae Mariae Teutonicorum, unus ex principibus Brandenburgensibus ..... obsedit Dantiscum [1]).

In Brabantia Lovanii, Maliniae, Vilvordiae nonnihil tumultus factum per mulieres propter ..... [2]).

Campensium et Zvollensium pertinax et omnium judicio stulta dissensio nondum sopita est, licet multis modis per antistitem et proceres magistratusque utriusque ditionis Ultrajectinae et legatos N. [3]) Caroli aug. ad id laboraretur.

Guilielmus a Croy, sacri Romani imperii princeps, dux et episcopus Cameracensis, comes Cameracesii, electus Toletanus, regius(?) Hispaniarum cancellarius etc., abbas Affliginensis, cardinalis de Croy in Germania diem obiit 21 (?) [4]).

Illustrissimus princeps Johannes ejus nominis secundus, dux Clivensis, diem obiit, relictis duobus filiis Johanne tercio, duce Juliacense [5]) etc. et Adolpho tercio etc.

---

1) Vooral de eerste vellen van het Hs. hebben zeer veel geleden. Bedoeld zal hier wel zijn: Albrecht van Brandenburg-Ansbach, die van 1511 tot 1525 grootmeester was. (Stokvis, Manuel d'histoire, de généalogie et de chronologie. I, 41.)

2) Annonae caritatem zal wel aan te vullen zijn, ook in verband met de meedeeling hierachter 14 r°.

3) De namen der gezanten o. a. bij Van Hattum, Gesch. v. Zwolle II, 145: Frans Cobel en Henderik Spierink (Speckbach, bij Van Asch van Wijck, Archief voor kerk- en wer. zaken, vervolg, III, 1.). Frans Cobel, „raidt ordinarijs in unsen rade van Hollant", was reeds in 1516 door Karel V in een zending naar Overijsel gebruikt [Asch van Wijck, Arch. vervolg, II, 170]. Zie ook Van der Aa, i. v. Coebel v. d. Loo.

4) Zoon van Henri de Croï, sterft in Jannari 1521 eenige maanden vóór zijn oom en naamgenoot. Vgl. Paraleipomena ad abbatem Urspergensem (Ed. 1537) p. 479. Stokvis, Manuel, III, tabel 137 bij Chap. VIII.

5) Eerst in 1524 kon Jan II *officieel* Juliacensis genoemd worden. Toch behoeft dit niet het vermoeden te doen ontstaan, dat deze aanteekening na 1524 is geschreven. De erfzoon van Kleef en de erfdochter van Gulik waren met elkaar getrouwd (1510) en na den dood hunner ouders zouden de landen vereenigd worden. Willem van Gulik † 1511, maar Jan II van Kleef † eerst 1521. Na dien datum moest dus de vereeniging plaats hebben en kon Geldenhauer Jan II „Juliacensis" noemen. Jan III's schoonmoeder bleef echter de regeering, evenals van 1511 tot 1521 in Gulik, waarnemen tot haar dood in 1524. (Vriendelijke opheldering van den Heer A. Stokvis.)

[1 v°.] Gelriorum princeps Embricae capiendae insidias struxit, spe sua frustratus, exercitum dimisit, quod quidem quisque, ut erat adfectus, interpraetabatur. Qui duci iniquiores erant, proditoris non principis id esse magna indignatione testabantur. Alii ducem id jure fecisse asseverabant, quod Embrica aliquando Gelriorum principum fuisset ducemque ipsum in omnibus induciis cum Clivorum principe praedixisse, se, non obstantibus quibuscunque induciis, ad hoc operam daturum, ut omnia quae primum suorum fuissent, sibi subiceret (?) [1]).

Wittembergae anno 1520 die Lunae post festum conceptionis divae virginis Mariae diem [2]) combustae sunt decretales, Romanorum pontificum epistolae, cum ecclesiae perniciosis scolasticis doctoribus.

Anno 1521.

Dissensio Campensium et Svollensium [3]).

(Om dit oorspronkelijk opschrift is later met dezelfde hand aangeteekend, wat hier cursief volgt:)

Ut initium Svollanae rebellionis et defectionis altius et verius repetam: eo tempore quo Fridericus, marchio Badensis, episcopus et princeps Ultrajectinus, bellum gereret cum Gelrio, exactores et quaestores Mouviceni erant praepositi tributis, Daventriae qui-

---

1) Over den aanval op Emmerik in November 1520: Nijhoff, Gedenkwaardigheden, VI. 2. XCIII en Pontanus. Hist. Gelr. 685.

2) 10 Dec. 1520. Von Bezold, Gesch. der deutschen Ref. 304. Sleidanus, De Statu (1557) 32 r°.

3) Over de questie tusschen Kampen en Zwolle heeft G. vrij wat genoteerd. Meedeelingen, die tot opheldering hiervan dienen kunnen vindt men natuurlijk bij Dodt en Asch van Wijck, Archief voor kerkel. en wereldl. Gesch.; Nijhoff, Gedenkwaardigheden; Pontanus, Historia Gelriae; Slichtenhorst, Geld. Gesch.; Van Hattum, Gesch. van Zwolle; Dumbar, Analecta, III, 687 vlg.; Kamper Kroniek van Johan van Breda; Kameraarsrekeningen van Kampen, 1515—1540, uitgeg. door Nanninga Uitterdijk, Geldenhauer, Vita Philippi (o. a. hier achter) Zwolsche Kroniek van 1520 tot 1526, uitgeg. door J. W. Mulder, Albergensia, uitgeg. door 't Overijselsch genootschap; Schotanus Gesch. v. Friesl. p. 602 vlg. enz.

dem Petrus Mouvicenus [1]) *senator et consul primarius, qui et sub Friderico* [a]) *et sub Philippo principibus rationem officii sui bona fide reddidit, gratiam ei agentibus non solum principibus verum etiam nobilitate. Svollenses cum id animadverterent.... nobilitatem contra se concitarunt, quam una cum a consiliis principis..... Philippi..... quotidie hortabantur ad exigendam hujusmodi rationem. Id cum Svollani illi praesentirent..... imponentes principi et nobilitati, rem differebant.* [In margine staat nog, ongeveer bij *Svollani: Svollae Jacobus Vituensis* (?) *et Gerardus Costus a secretis oppidi et multi alii.*] *Interea tamen occultam ad Gelrium deffectionem tractabant et .... et verum totius.....*

Caesares augusti Germanici sanguinis ante multos annos episcopis Trajectinis vectigal omnium mercium tam terrestrium quam maritimarum in ostio brachii Rheni quod ad septentrionem vergit (Isula vulgus dicit) dono dederant [2]). Id Campensis oppidi magistratus et cives ab episcopo paucis admodum annuis pecuniis redemerant vectigalque non procul ab oppido Campense acceperant. Nec ulla super hac re aut questio aut lis multis annis audita [est] illud usque tempus, quo superum benignitate Nigra Aqua [navigabilior] quam fuerat facta et ostium Isulae angustius

---

1) Over Pieter van Mouwick te Deventer: Van der Aa, i. v. en Kroniek van Jan v. Breda, 70.

2) 't Is eenigszins merkwaardig, dat G. in zijn eigenlijke gelijktijdige aanteekening, als oorzaak van den twist tusschen Kampen en Zwol opgeeft, wat het tot op onze dagen bij Blok (II, 380) gebleven is, nl. de tolkwestie. Later heeft hij er het hierboven cursief gedrukte bijgevoegd; 't is vrij duister en 't Hs. is gehavend en onduidelijk. Vooral is merkwaardig, dat G. in zijn Vita Philippi (zooals Pontanus, 687, reeds te recht opmerkt) niet rept over een tolkwestie. De voorstelling, die hij van de zaak geeft (bij Matthaeus, Analecta I, 203 en hierachter) is evenmin zeer helder. Van Hattum (II, 113) spreekt ook in vage termen van een geweldige beroerte, „die men eerlang tot Campen tegens de Regeringe sag oprijsen." Voor zoover ik heb kunnen nagaan meen ik te mogen constateeren, dat de eigenlijke oorzaak van den twist nog onbekend is en nog op een geschiedschrijver wacht. De groote motor zal natuurlijk wel jaloezie zijn geweest.

---

a) Doorgehaald: antistite.

et impeditius. Tum [1]) ..... mercatores Westvali et Saxones merces suas non per Isulam sed per Nigram Aquam quae Svollam oppidum adfluit devehere ceper[unt]. Id egre ferentes, Campenses mercatores Svollensesque incusabant ..... vectigal fraude eis subduceretur. Svollenses contra, null[um ius (?)] Campenses exigendi vectigalis extra Isulam habere *a*) neque sua opera sed Dei voluntate Aquam Nigram navigabiliorem et mercatoribus commodiorem factam asserebant. Campenses, nolentes cedere juri (ut dicebant) exigendi vectigalis *b*), etiam vi et armis navem quandam, onustam mercibus, in portum oppidi sui attraxere. Hinc Svollensibus animis irritatis, Campensium merces, currus, cives Svollenses etiam vi detinuere, quousque authoritate antistitis et principis Philippi ita lis composita diceretur, ut Campenses navem [2 r⁰.] apud Genemudam restituerent et Svollani quicquid Campensibus esset redderent, id quod Zvollani lubentes fecere. Magistratus vero Campenses, quod non factum sit, ut convenerat, in tumultuosum vulgus culpam rejicere. Hanc excusationem cum Svollenses non reciperent, ex parva scintilla non parvum ortum est incendium.

Utriusque enim oppidi cives obstinatis animis et per se ipsos (?) et per mercenarios *c*) milites sese mutuo *d*) rapinis, incendiis, cedibus affecere. Antistes nihilominus per literas, per legatos die noctuque de concordia inter duo suae jurisdictionis oppida vicina, imo consanguinea (ut ita dicam) restituenda agere non cessabat. Dolebat enim ex animo, quod oppida sua per tot annos tam concorditer se (?) agentia (?) *e*) propter exiguam [causam?] digladiarentur, nec cessabat Daventriensis oppidi (nobile id emporium est) magistratus utrique oppido suadere concordiam. Misit et

---

1) Vergelijk voor het volgende het overeenkomstige verhaal in de Zwolsche Kroniek, p. 5 vgl.

---

a) Doorgeh.: asserebant.
b) In margine eenige woorden, die onleesbaar geworden zijn.
c) Eerst: auxiliarios.
d) Hierboven: invicem.
e) Er staat: fagentia.

in hoc negocium Carolus quintus caesar augustus legatos suos ad episcopum et principem Ultrajectinum, magnum avunculum suum. Sed res lente promovebat, quod Campenses juri suo cedere nollent et Svollenses ad primi federis normam navem restitutam ..... vellent, id quod tandem factum est. Nondum tamen deliniti Svollenses iam et clam et palam episcopi a consiliis succensebant [a]), imo episcopo ipsi caesariisque legatis, quod magis Campensium quam suae parti faverent, neque in ullo modo haec suspicio tolli potuit. (Hierbij met een verwijzingsteeken in margine: Nihil ita Svollensium causam elevabat, ut fama qua defectionem, cujus memini, ad Gelriorum principem spectare dicebantur.) Tandem [b]) Ultrajectini magistratus et imprimis antistitis et principis Ultrajectini opera res eo deducta est, ut utraque causa episcopo et utriusque ditionis suae nobilitati et magistratui submitteretur, id quod factum est annitentibus nobilitati non parum (?) antistitis a secretis. Interea tamen, dum haec aguntur, magistratus Ultrajectinus ab indomito vulgo Campense ignominia affectus est [1]), quam Ultrajectini, ut prudentes viri, non magnifacientes, quantum in eis erat, ad concordiam utriusque oppidi (ut diximus) laborarunt. Publicata est haec concordia in utroque oppido festo die Palmarum, 1521 [2]).

---

1) Cf. Kroniek van Johan van Breda, 61.

2) In verband met het hier meegedeelde zie men vooral: Zwolsche Kroniek. 7 en Van Hattum, Gesch. der stad Zwolle, II, 114—152. Reeds half Jan. 1521 hadden bisschop Philips en de keizerlijke gezanten weten te bewerken, dat er een verdrag tot stand kwam, volgens hetwelk de beslissing in de geschillen aan den bisschop met de afgevaardigden der Staten stond. Middelerwijl zouden de steden zich van vijandelijkheden onthouden, mits de uitspraak gedaan werd vóór Pinksteren, of uiterlijk binnen zes weken daarna (Van Hattum, II, 146; Asch van Wijck, Arch. III, nº 203, Kroniek van Jan van Breda, 58.) Kampen houdt zich aan die belofte en doet den vrede afkondigen, — Zwol niet, bewerende, dat het krachtens een belofte van 's bisschops onderhandelaars, vrijdom van

---

a) Eerst: succendebant.

b) Ook hier een verwijzingsteeken, dat echter niet aan een ander beantwoordt.

[2 v°.] Priusquam haec concordia facta esset, missi fuerant Svollam cum aliis decanus majoris ecclesiae Jacobus de Apelteren, dominus de Persinghen [1]), conterraneus meus, et magister Gerardus de Turri [2]) *a*) u. j. doctor, vicarius reverendissimi domini Trajectensis, et nonnihil Zvollensibus polliciti dicebantur nomine reverendissimi [3]), id quod cum Zvollenses a reverendissimo Daventriae exigerent, negavit se id eis in mandatis dedisse. Quare Zvollani incitatis animis Trajectum properant, in conventu publico utrumque interrogant de promissis; tum fatentur, licet mutatis aliquantulum verbis, vaera esse, quae Zvollenses dicerent, quare utrumque antistes Daventriam accedere (?) jussit. Vicarius cum per valetudinem venire non posset, per literas sua manu scriptas persancte negat, quod in capitulo Trajecti, Zvollensibus adstantibus, (ut diximus) affirmarat. Decanus vero Daventriam venit et injussu antistitis coram toto Transisulanorum conventu, adhibito juramento, idem facit, quod vicarius per literas fecerat.

(Later in margine hier bijgeschreven:) Addiditque se paratum Zvollam ire et coram senatu civibusque se purgare, quod tamen, cum Zvollam venisset, seditionem contra se exorituram timens, non fecit, sed quibusdam verborum involucris se purgare frustra nitebatur, egregii certo viri etc. [4])

---

tol op 't Zwarte Water hebben moet tot aan de uitspraak van Philips. (Van Hattum, II. 147, de volgende aanteekening van Geldenhauer en de Kroniek van Johan van Breda, 59.)

1) Jacobus de Apelteren, domdeken tUtrecht en proost tot Elst. (Van Asch van Wijck II, 252 et passim.)

2) Gerrit ten Toern als vicarius van Philips genoemd o.a. bij Van Asch van Wijck n°. 70 en 190. Hij was deken van Sint Pieter (Kroniek van Jan van Breda 59.)

3) Nl. vrijdom van tol op 't Zwarte Water tot de beslissing van den bisschop in het geschil zou gevallen zijn.

4) Van Hattum, t. a. p. 147—150. Daar dus ten slotte bleek, dat de dekens inderdaad aan Zwolle buiten den bisschop om voorloopige tolvrijheid hadden beloofd, komt men tot de in de vorige aanteekening

---

a) Doorgeh.: Zvollensis.

Anno 1521 pridie Kal. Majas a Vollenhove venimus..... arcem, rebus apud Transisulanos utcumque sopitis.

Cum in Lutheri causam per pontificis Romani legatos qualeisquales apud optimos quosque neque muneribus neque promissis aliquid promotum esset propter omnia vincentem veritatem, conventus procerum Germanicae nationis [1]) a Carolo augusto dimissus vulgo dicebatur. Lutheranae, imo Evangelicae causae favebant archiepiscopus Coloniensis et potentissimi Saxonum duces Fridericus et Joannes et praeter hos innumerosque doctissimos viros, quadringenti equites Germani et octingenti nobiles pedites. Videat episcopus Romanus, quid sua bulla egerit.

Marchio de Arscoto, quem vulgo principem de Cervia dicebant, Wormbs in Germania extremum diem clausit [2]) ingenti thesauro in augusti et reipublicae commodum relicto, etc. Johannes Glapio franciscanus [3]), a confessionibus caesareanae majestatis, testamenti Cerviani executor — dii boni, qualis executor! — constitutus est.

(Hier later ondergeschreven:) Reliquit hic princeps, licet multis vivus invisus esset, post mortem magnum sui desiderium, praesertim apud eos qui pacem cum Franco amant.

(In margine nog dit:) Guilielmus de Croy etc., fuit patruus (?) Car[dina]lis de Croy, [opt?]imus cognatorum

---

bedoelde concordie van *die Palmarum* 1521, die een nadere bekrachtiging is van de overeenkomst van Januari 1521 plus voorloopige tolvrijheid op het Zwarte Water voor Zwolle. In de mij ten dienste staande gedrukte bescheiden heb ik de concordie van Palmdag niet aangetroffen.

1) Te Worms.

2) De bekende algemeene stedehouder van Filips de Schoone en invloedrijk raadsman van Karel V, 18 Mei 1521 „empoisonné, selon quelques historiens" zegt Gachard, Etudes et notices hist. III, 486. Stokvis, Manuel, III, tabel 137 van chap. VIII.

3) Johannes Glapio, geboren te Brugge, † 1522, 15 Sept. te Valladolid op weg naar Amerika, waar hij benoemd was tot „commissaire d'une province dite *les Perles*". Over hem Paquot Memoires (folio) I, 433; de Biographie nationale; H. Q. Janssen, Jac. Praepositus p. 241. Geldenhauer noemt hem hierachter herhaaldelijk. Vooral over zijn dood zal men een aardige aanteekening vinden.

suorum maior(?), quod in promovendis filiis fratris sui clarissime ostendit quos ad summos honores provexit [1]).

Dominus Robertus de Marka, dictus de Ardebourgh [a]) etc., orta lite inter ipsum et dominum de Embry, rursus ab augusto Carolo defecit ad regem Francorum, quare aliquot arces et oppida ipsius per comitem de Nassavia etc. captae et dirutae sunt [2]).

Carolus augustus in Brabantiam rediit mense Junio, rebus in Germania compositis et Francisco de Sichenis (?) Germanici exercitus principe constituto, quem speramus Germaniae liberatorem a Romanensium tyrannide..... et heredem Arminii ducis facta aequaturum [3]).

(Hiernaast in margine:) Se juramentum praestitisse ad reipublicae commodum, non in perniciem, quod si is qui defendere ab injuria eos deberet, jam palam res eorum invadere conaretur, nullo se sacramento teneri posse, quominus commoda reipublicae, patriam, penates quoquomodo defendant.

Carolus augustus litem Svollensium et Campensium ad se tanquam ad verum hujus rei judicem advocavit, ut dicimus [4]).

---

1) Deze neven van Guillaume de Chièvres, die kinderloos stierf, waren Philips, die een groot deel der goederen van zijn oom erfde, Willem en Robert, beiden na elkaar bisschop van Kamerijk, en Karel. Zie Gachard t. a. p. pag. 487 en Stokvis, Manuel III, de gen. tabel n°. 137 bij hoofdstuk 8. Willem werd in 1518 kardinaal en door invloed van zijn oom aartsbisschop van Toledo. Men zie over de vier broers ook Van der Aa i. v.

2) Robert II van der Marck. Niet te verwarren met Robert III, zijn zoon, den schrijver van de bekende Hist. des choses mémorables advenues du règne de Louis XII et Francois I; beiden stierven in 1536. Over het hier bedoelde feit Baumgarten II, 5. Paraleipomena ad abbatem Uspergensem (ed. 1537) p. 479 en vooral de bedoelde Mémoires van Robert III, Collection de mém. relatifs à l'Hist. de France T. XVI. p. 356. De dominus de Embry wordt aldaar sieur d'Aymerie genoemd. Uitvoerig vindt men ook heel dit geschiedenisje bij Henne, Ch. V, II, 328 vlg.

3) Frans van Sickingen had in 1521 in Duitschland een leger voor Karel V geworven.

4) Zie de daarop betrekking hebbende stukken van Juni 1521 bij Van Asch van Wijck, III, onder n°. 245, 246 en 247. Van Hattum, 181.

---

a) Hierboven later de verbetering: Arenbergh, Mons Aquilarum,

Cersternus, Danorum etc. *a*) rex, terrestri itinere ad Carolum augustum venit et humanissime susceptus est etc. [1])

Reverendissimus ad augustum mense Julio Antverpiam venit [2]).

De defensione Zvollensi Antverpiae literae ad reverendissimum dominum venere [3]) etc. Svollenses Hasletum obsident etc. *b*).

Gelri ceperunt aliquot nobiles Transisalanos, nihil tale suspicantes, e quorum numero 4 Zvollam adduxerunt et inter hos Hadrianum de Rede, Svollanis (nescio qua de causa) invisum etc. [4]).

[3 r°.] Enricus archiepiscopus Nidrosiensis Danorum regem fugiens, Ultrajectum venit [5]).

Gallorum exercitus, qui Navariae regnum invaserat, ab Hispanis caesus et deletus est, multis equestris ordinis viris extinctis etc. (Hiernaast:) Falsum.

(Hiernaast als kantteekening:) Nunciata sunt haec caesari augusto Antverpiae 14 Julii 1521.

---

1) Einde Juni 1521 komt Christiaan te Amsterdam, 1 Juli is hij te Antwerpen, 5 Juli te Mechelen en vandaar gaat hij naar Brussel, waar hij Karel V vindt. Over zijn eerste bezoek aan ons land in 1521: IJssel de Schepper, 65—72. Altmeyer, Relations commerciales, 91.

2) 8 Juli 1521 was bisschop Philips vertrokken, door Karel V ontboden. Van Asch van Wijck, III n°. 250. In Augustus was hij nog aan het hof bij de ontvangst van Wolsey te Brugge. Geldenhauer, Vita Philippi ed Matthaeus Anal. I, 204, ook hierachter, en Jan van Breda, 68.

3) Is dit de brief, bedoeld door Van Hattum, 198, dan is zijn bewering over het niet in handen komen bij Philips onjuist. Over 't beleg van Hasselt Asch van Wijck, n°. 252.

4) Zie hierover Van Hattum, 199; Asch van Wijck n°. 251 en 254; Nijhoff, Gedenkw. VI, 740. Vooral ook de noot op p. 741 over Van Rede. Dodt, Arch. III, 331. Ook in het klooster Albergen was Van Rede alles behalve bemind: Albergensia p. 112, 117 et passim. De namen der overigen in de Zwolsche Kroniek, p. 16.

5) Erich Walkendorff, aartsbisschop van Drontheim ('t oude Nidaros, lat. Nidarosia) hield zich schuil te Amsterdam, toen Christiaan daar kwam. (IJssel de Schepper, 66; Ter Gouw, Amsterdam, IV, 48.)

---

a) Doorgeh.: ad.

b) In het HS. staat bij deze aanteekening *b*, bij de volgende *a*.

Henricus, unus ducum Brunsvicensium, ad augustum Gandavum venit [1]).

Archiepiscopus Bremensis Gandavum ad caesarem augustum venit [2]).

Legatus Venetorum his diebus Gandavum ad augustum venit.

(Op den kant:) Fama de ruina fortissimae arcis Mediolanensis et Italorum motu etc. (Hiernaast:) Falsum.

Lutheri victoria.

Gandavi libri Lutheri festo die divi Jacobi exusti sunt non minori triumpho quam Antverpiae [3]), opera potissimum bonorum virorum Aleandri [4]), Egmondani [5]), Joannis Glapionis, caesarianae majestatis a confessionibus, quos proprio loco nominare debui etc.

LUTHERI VICTORIA.
THEOLOGORUM IMPOTENTIA.
ROMANI EPISCOPI DEFECTIO.
ANNO 1521, 25 JULII.

(Geldenhauer heeft hier een randversiering aangebracht. Later bijgeschreven:)

Mendicantium monachorum avaricia claruerunt Gandavi anno 1521 die 25 mensis Julii, Hieronymo Aleandro,

---

1) Hendrik II, 1514—1568. Stokvis, III. 315.

2) Christoffel van Brunswijk—Lunenburg, 1511—1558. Stokvis III, 127.

3) In Antwerpen waren ze eenige dagen te voren (13 Juli 1521) verbrand. Zie hierachter en De Hoop Scheffer, Gesch. der Herv. 115. Paul Fredericq, Ned. onder Karel V. 27 en Corpus doc. Inquisitionis, IV, nº 48, p. 76. 't Blijkt dat de datum inderdaad 25 Juli geweest is.

4) Over Hieronymus Aleander, o. a. uitvoerige meedeelingen bij Bayle (ed. 1740). Over zijn gewichtig aandeel aan den rijksdag te Worms: Janssen, Aleander am Reichstag zu Worms (1883); Dr. P. Kalkoff, Die Depeschen des Nuntius Aleander (1886). Men zie vooral de liefelijke benamingen, die hem hierachter naar het hoofd worden geslingerd in een gedicht van Rob. Sebastianus Helvetius over feiten als het bovenstaande.

5) Nicolaas van Egmond, de bekende inquisiteur, adjutor van Van der Hulst. Men zie o a. Van der Aa i. v. en De Hoop Scheffer, 153. Paul Fredericq, Ned. onder Karel V. 42 en Corpus doc. passim.

judaeo, Egmondano, theologo furioso, Joanne Glapione franciscano, adulatore fucatissimo, evangelicam veritatem turbantibus.

Cum Svollani et Gelrii Hasletum *a*) dura admodum obsidione pressissent, tandem magno animo oppugnare ceperunt, sed Dei benignitate magna civium et Campensium vi repulsi sunt. Campenses itaque congregati una cum Vollenhoensibus et rusticis vicinis, ducibus Rodolpho de Ittersum [1]), equite aurato, Joanne Crusenio [2]), antistitis questore, et duobus senatoribus Campensibus, Svollanos et Gelrios obsidionem solvere *b*) et Svollam confugere compulere. Acta sunt haec 22 Julii, nunciata vero antistiti et Carolo augusto Gandavi anno 1521 27 Julii. Laudetur Deus.

Anno 1521 2 Augusti. Carolus caesar augustus ingentem exercitum tam ex supera quam ex infera Germania contra Gallos instruxit [3]). Nec cessabant interea Hispani, qui magno animo Gallorum superbiam confundere aggressi sunt etc. Gandavi.

[3 v⁰.] Princeps Nassavius etc. contra omnium vota in locum domini marchionis de Arscot (quem de Cervia vulgo dicebant) a Carolo augusto suffectus est [4]).

Domini Martini Lutheri victoria et triumphus, Aleandri et theologorum et imprimis Egmondani impotentia. Decima tertia mensis Julii anno 1521 Antverpiae, praesente Carolo augusto, reverendissimus pater Hieronymus Ale-

---

1) Rudolf van Ittersum, drost van Diepenheim.

2) Johan Kruse wordt reeds in 1515 als rentmeester van Sallant genoemd in de Kameraarsrekeningen van Kampen passim. De twee Kamper „senatoren" zijn de burgemeesters Jan der Vechte en Rudolf Paal. Over beleg en ontzet van Hasselt: Van Hattum, 205; Albergensia p. 144.

3) Baumgarten. II, 37.

4) Hendrik van Nassau, broeder van Willem den Rijke, van 1517 tot 1522 stadhouder van Holland en Zeeland, sedert 1520 kapitein-generaal (Wagenaar IV, 424). Verscheidene brieven van hem bij Van den Bergh, Correspondance de Marg. d'Autriche.

---

a) Hierboven, later doorgehaald: 4 mensibus nescio.

b) Eerst: relinquere.

ander Mottensis etc. [1]) peregit sua prudentia et immodico amore erga ecclesiam Romanam, ut ante praetorium libri Lutheri, illius heretici pessimi, (qui in perniciem Romanensium natus videtur) comburerentur a carnifice, lecto prius mandato majestatis caesareae et teda cerata accensa (adstante magistro Nicolao Egmondano, furioso sophista et theologo). Sed id adnotandum est, quod, cum in templo divae Mariae reverendissimus pater Hieronymus Aleander una cum Egmondano, theologorum principe et acerrimo Romanae fidei defensore, loqueretur, propretor Antverpianus praeteriens subridensque dixerit: „Consilium impiorum ne adjuves." Et cum libri comburerentur, quidam plebeius interrogavit adstantem, quare teda accensa *a*) circa libros Lutheri carnifex uteretur, cum alius adesset ignis. Respondit, propter honorem verborum Dei qui ibi comburerentur id fieri. Alius quispiam exclamans *b*): „Melius fuisset," inquit, „libros hos vendere et pecuniam Romam mittere ad emenda ligna in combustionem pediconum urbis Romae etc." Varii erant clamores, sed omnium fere indignatio, quod res tam seria tam ridicule transigeretur. Libri combusti empti sunt etc. Postridie ejusdem, erat dominica, Egmondanus concionatus est in templo divae Virginis Antverpiensis suo more et rationem reddidit (?), quare imperator Lutheri libros exuri mandarit, ubi multa dixit ore suo digna promisitque postera die se uberius declaraturum bullam illam vanissimam, quod jam gnaviter fecit, multa mentiens contra Lutherum mandatumque caesarianae majestatis rursus in templo ....., theologus et sacerdos insultans (?).

---

1) Aleander was 1489 te Motta in Carnia (Tawiser Mark) geboren. (Allg. deutsche Biographie.) Over het verbranden der boeken te Gent hiervóór. Paraleipomena ad Abbatem Urspergensem (ed. 1537) p. 479. Paul Fredericq, Corpus documentorum Inquisitionis, IV, n° 51, p. 78. In verband met de data is het niet onmogelijk, dat folio 3 in het Hs. is omgekeerd.

---

a) Eerst: ardente.
b) Doorgehaald: inquit.

Anno 1521 14 Julii. Carolus augustus primum lapidem novi chori templi beatae Mariae Antverpiae iecit (?).

Augustus die 16 Julii ab Antverpia Gandavum versus profectus est ad conventum totius ditionis suae Inferioris Germaniae et Galliae Belgicae [1]).

[4 r°.] Svollani et Gelrii praesidium imponere Genemudae frustra conati, semel atque iterum fugati sunt [2]); id tamen postea non sine virorum cede fecere, occisis et captis non paucis, inter quos primi nominis fuere Hermannus.

(Hiernaast op den kant:) De morte Hermanni in Vollenhoa et morte Rodolphi de Ittersum, equitis aurati, viri integritate morum et militaris rei scientia excellentis etc.

Salve rex regis tui et regni sui (?).

De adventu cardinalis Eboracensis ad augustum vide* [3]).

Rex Danorum, salutato augusto caeterisque principibus, Brugis abiit Augusti 17 die [4]) *a*).

Cardinali Anglo prandenti nuper et cenanti flexis poplitibus, id quod inter Germanos inauditum erat, ministrabatur, adstantibus multis (?) Anglis nobilibus [5]).

Reverendus pater Hieronymus Aleander etc. senatui Brugiano bullam Leonis decimi pontificis maximi et mandatum caesareanae majestatis exhibuit, cumque mandato augusti nomen deesset *b*) et unus senatorum inquireret, quare nomen praescriptum non esset, respondit, id aureis literis adscribendum, et inter caetera adjecit, se moriturum

---

1) Baumgarten. II, 36. Henne, Charles V. II. 364.

2) J. A. Nijhoff, Gedenkw. VI. b. XCIX. Hermannus is Herman van IJselmuden; cf. Kroniek van Johan van Breda. 67.

3) Dit ziet op de bekende bijeenkomst van Wolsey met Karel V in Aug. 1521 te Brugge. (Henne, II, 374.) Het verwijzingsteeken brengt ons bij eenige belangrijke stukken voornamelijk van de hand van Franciscus Craneveld, die zich op f° 43 vlg. van het Hs. bevinden, buiten de doorloopende aanteekeningen van Geldenhauer. De lezer vindt ze hierachter.

4) Christiaan was tegenwoordig geweest bij de samenkomst te Brugge.

5) Vgl. Paraleipomena ad Abbatem Urspergensem (ed. 1537) p. 480.

---

a) In margine: nimis vaera, maar 't is niet zeker, of dit op deze of op de volgende aant. betrekking heeft. Eerst: 28 Augusti.

b) Er staat: dedisset.

in illa fide in qua natus esset, id est in nulla fide, quia in nulla natus est etc. Hic bonus pater etiam dicitur fuisse sacerdos, antequam baptisatus etc.

In omnibus concionibus coram caesarea majestate, jubente Aleandro judeo (ut dicitur) doctor Lutherus acerbissime proscissus est. Dicitur conspiratum *a*) a mendicantibus, authore pontifice Romano optimo maximo, in perniciem eorum qui doctori Luthero favent, neque celabant hac in re confessiones ....., conabunturque quos volent et libitum fuerit veneno tollere, absolvente eos ante peractum scelus pontifice Romano, qui his in rebus solus omnia potest.

Priusquam Anglorum cardinalis Brugas venit [1]), legati fuere Calisiae Caroli augusti, Francisci Francorum regis et cardinalis Eboracensis. Tum Francorum legatus multa conquestus contra augustum, quod bellum tam atrox susciperet propter arcem unam etc. Contra augusti legatus epistolas Francorum regis ad quosdam Italiae principes, quae interceptae erant, legi jussit, quibus Francus indicebat se invasurum Navarrae regnum, Leodiumque item Gelrium ducem, ita ut augustus, undique variis bellis implicitus, facile superari posset. Quod si Itali etiam augusti jussum contrairent, facile se imperium a Germanis vindicaturum. His lectis literis Franci suo more sigilla, ut dicimus, et chirographa abnegarunt regis sui esse, sed falsariorum. Itaque sine pacis mentione discessum est. Princeps Berganus Johannes, heros [2]) prudentissimus, dicitur dixisse *b*) legato Francorum, quum interrogarent, quare augustus contra Francos bellum iniret: „Peccata nostra et vestra hoc meruere."

[4 v⁰.] Contra dentium dolores: Zinziber, decoctum cum

---

1) 2 Aug. 1521 landde Wolsey, de kardinaal van York (Eboracensis) te Calais. Baumgarten, II, 17. Daar en bij Henne vindt men al, wat Geldenhauer over den eersten oorlog met Frans I noteert, in zijn verband.

2) Waarschijnlijk Jan van Glimes, Heer van Bergen en Walhain, „eerste kamerheer" van Karel V. Zie Van der Aa i. v. Glimes.

---

a) Hierboven: coniuratum.

b) Hierboven: respondisse.

rore marino in aceto, medetur dentium doloribus, si hujus modi aceto dentes abluantur [1]).

Si, medice, ignoras quo morbo langueat Ate,
Expediam paucis, rumpitur invidia.

Atellinus (??)

Milites expectant dum robur caesariani,
Campensis subito lena petulca venit;
Gratius intento nil miseris aula Priapo,
Quam turpes lenas scortaque candidula.

Salsamentum fit: Neempt wit mostartzaet ende droegt dat in enen oven, ende als ghi mostart wilt hebben, pulverizirt dat in enen pepermolen ende doet dairtoe wat edicks ende wyn, ende dit sal goede mostart syn.

Contra sudores foetidos et virus alarum: Men sal nemen dat cruyt saet ende blomen als tydich is van gagel [2]), dair men tho Nymmeghen ende in meer andere plaetschen palmen aff maickt, ende distillyren ofte barnen hier water aff, ende van desen water sal men des morghens stryken onder beyden armen ende onder dat hol van den voeten ende oick in die palmen van die handen; ende dit maickt enen goeden roick over des menschen lichamen. A magistro Hermanno Zutphaniensi, empirico, Campis 11 die Februarii 1522. Item et id quod sequitur: Men sal nemen dat hout ende besiën van damberen [3]), aliter juniperi, gheneveren, ende snyden dit alsoe cleyn, dat ment in een clock steken mach, ende doen die clock al volle ende stoppen se dicht ende dat vier daironder steken, ende dan nemen een can met enen enghen hals ende stoppen, soe dat dair tusschen den hals van der clocken ende den hals der cannen gheen lucht in mach commen; ende dat vater is seer goet thegen alle quade lucht. Idem magister Hermannus novit compositionem cujusdem vulnerariae — ut dicunt — potionis quam dicunt multi esse excellentissimam.

---

1) Over de kracht van gember zie ook Maerlant, Naturen bloeme, Dl. II, p. 183.

2) Zie Middelnederlandsch Wb. en Naturen bloeme, Dl. II, p. 123.

3) Komt niet voor in 't Middelnederlandsch Wb.

Contra dolores stomachi confortativum. Neempt dat bynnenste vliesken ofte velleken van die maghe van den capuynen ende wasset dat schoon in bastart ofte malvezy ende hanghet dairnae tho droghen uut der sonnen ende als droeg is, soe sal men dit pulveriziren ende menghen onder andere confortativa stomachi. Istud mirabiliter confortat; author Johannes Wolphius, medicus.

Marsilius Ficinus.

Tus [1]) saepe mandere mirifice distillationibus et sensibus omnibus memoriaeque succurrit. Rursus muscata nux et tiriaca [2]) ore retenta probatur.

Majorana [3]) quoque quam amaracum nominant vel ejus aqua admota naribus vel infusa.

Coriandro [4]) cydoneisque alimentorum fumos coercebimus.

Contra dolores capitis. Si caput saepe doleat, humore gravatum frigido, praeter illam quam narravimus confectionem, illam quam diamoram [5]) nominant vel diacori vel plisarchoticon tenere ore jubebimus quin etiam masticen [6]) sepe mandere. Preterea linire frontem, tempora, cervicem

---

1) Iets dergelijks over Thus in Maerlants Naturen bloeme, Deel II p. 159 (ed. Verwijs):

Ende die van der reume heeft pine
Houts II sticke langh in sinen mont
Ende eet daerna: hi wort ghesont.

Marsilius Ficinus moet misschien voor den auteur van deze recepten gehouden worden. Van dien naam ken ik alleen den grooten Platonist te Florence. Over hem Burckhardt, die Cultur der Ren. in Italien en Georg Voigt, die Wiederbelebung des cl. Alt.

2) Zie Du Cange i. v. thiriaca, fr. triacle, extract van jeneverbessen. De manier, waarop men het in de M. E. maakte, vindt men onder juniperus in de Naturen bloeme, deel II, p. 118. Meester Filippijn wou triakel ongeveer voor hetzelfde doel aanwenden bij Krelis Louwen-Alexander. Over de muscata: Naturen bloeme, dl. II, p. 153.

3) Zie marioleine in het Middelnederlandsch Wb.

4) Zie Mnl. Wb. en Naturen bloeme, Dl. II, p. 166.

5) Zie diamoron bij Du Cange en 't Mnl. Wb. Dat sap daerof (nl. van den morus, dats des moerboems name) heet dyamaroen, zegt Maerlant, N. b., dl. II, p. 122.

6) Vgl. Naturen bloeme, dl. II, p. 181.

majoranae, feniculi [1]), rutae [2]) foliis una cum oleo rosareo tumsis. Similiter aloe, aceto, oleo aquaque rosareis (?) perfecto (?) diluta.

Contra pestem. Summus quidam medicus Italus adversus pestilentiam mane et vesperi sumebat acetosae folia aut aquam ejusdem.

Emunctoria cordis sunt alvi, cerebri nares, fellis aures, jecoris volae manuum et pedum.

[5 r°.] IN EUNDEM [3]) JULIUM II LIGUREM.

O, medice verpe [4]), cui vel uni Julius,
Caput atque princeps Christiani nominis,
Vitam ac salutem contuendam credidit,
Quod belle Hebraeo conveniat et ebrio,
Dic per sacrum illum Messyan callipedem *a*) [5]),
Quid, jam tot annos dissipato podici
Atque ulceroso dum mederis inguini
Et artem et operam ludis, infoelix, tuam,
Quin tu malis obnoxium furiis caput
Sanas, vel herba, si quae nascitur magis
Potens veratro [6]), sive (?) magico carmine.
Valere utroque gentis est dos ac tua.
Quod si via quacumque peste tam gravi
Orbem levaris, grata perenni vice
Plebs Christiana publicis precabitur,
Recutite, votis mentulam tibi integram.

---

1) Naturen bloeme, dl. II, p. 169.

2) Wijn met ruten ghesoeden allene
Maect des menschen hersine reyne.

Naturen bloeme, dl. II, 179. Venkel en ruit tegen hoofdpijn ook in Middelnederlandsche recepten, uitgeg. door Dr. de Vreese, p. 117, n° 419 vlg.

3) Ziet vermoedelijk op voorafgaande meedeelingen over Julius, die verdwenen zijn. Zie de inleiding. De opinie over Julius, van Geldenhauers patroon, bisschop Filips, in Vita Philippi (o. a. Matthaeus, Analecta, quarto, I, 153 en hierachter).

4) Misschien Joannes de Vigo? cf. Bayle, Dict. hist. (1740), II, 875, R.

5) De altoos beloofde, maar nooit verschenen Messias der Joden.

6) Veratrum of nieskruid, zooals bekend is, een sterk werkend vergif.

---

a) In margine: Vide Sueto[uium] in Tyberio (c. 38).

In eundem Ligurem.

Ut jure et ex re nomen est tibi Julio [1])!
Et pontifex fuit ille quondam maximus,
Et per nefas arripuit ille tyrannidem;
Contempsit ille deos, et hoc es Julius;
Nihil illi erat sacri, nisi morbus sacer;
Orbem universum cede, bello, sanguine
Miscebat ille, et his es alter Julius;
Res est tibi cum Gallo et hoc es Julius;
At Nicomedes [2]) unus haud sat est seni,
Jam nomine isto [peior?] eris quam Julius;
Tantum una ab illo lenicula differs nota,
Quod gente nulla vinum amas pro literis.
Quid multa? Solum hoc: totus ut sis Julius,
Abest, ut aliquis Brutus obtingat tibi.

Andreas Ammonius Anglus in quadam epistola: Imperator ita friget, ut ex suis hypocaustis prodire non audeat [3]).

Guilielmus archiepiscopus Cantuariensis [4]) in quadam epistola ad Erasmum Roterodammum: Persuasum sit tibi

---

1) „On dit qu'il prit le nom de Jule en mémoire de Jules César." Moréri, V, i. v. Jule II, Amsterdam, 1740. Cf. in den Julius II exclusus: „You are Julius the Emperor come back from hell." (Ik heb slechts de Eng. vert. van Froude bij de hand).

2) Cf. Suetonius, Vita Caesaris, C. 49: „Pudicitae ejus famam nihil quidem praeter Nicomedis contubernium laesit, gravi tamen et perenni oprobrio et ad omnium convicia exposito."

3) Over den Italiaan Andreas Ammonius, den Latijnschen dichter, die „alla chercher fortune en Angleterre vers le commencement du XVI siècle": Bayle I, i. v. (Amsterdam, 1740.) Wanneer de aanteekening bij Geldenhauer ziet op het verblijf van Karel V in Engeland in Mei 1520, versterkt ze den twijfel bij Bayle aangaande Ammonius' dood in 1517. Over A. ook: Froude, Life and Litters of Erasmus, 1895, p. 119 en Emerton, Desiderius Erasmus, 1899, p. 187. vlg.

4) William Warham, bisschop van Canterbury. Den woordelijken inhoud van dezen brief vond ik nergens, wel soortgelijke meedeelingen Reeds in 1497 lokt W. Erasmus met een sacerdotium. Van geschenken in geld is sprake in een brief van 9 Juli 1514. (Zie ook Froude Life and Letters of Erasmus, p. 178, Uitgave van 1895). Vgl. verder een brief van 1516. (Opera omnia L. B. 1705, kol. 1572) en 1521. (Opera Omnia, kol. 645).

volo, te, ubi primum ad nos accesseris, centum nobileis et quinquaginta nobileis a nobis accepturum, modo velis in Britannia reliquam aetatem agere. Ita tamen ut tibi liceat *a*) natale solum, parentes ceterosque amicos in oportuno tempore revisere. Haec scripsi ex architypo.

[5 v⁰.] Robertus Marckanus, omnibus ferme fortunae favore destitutus, (postquam) inducias aliquot septimanarum a caesarianis impetravit, se augusti fidei et graciae, cum jam nihil a Gallo auxilii speravit *b*), tradidisse dicebatur [1]).

Mosonium, Gallorum oppidum, Gallis sine equis et armis excedentibus (?) in deditionem venit [2]).

Maserium (?) graviter obsessum est aliquot mensibus, verum quia in Caesariano exercitu multi dissenteria graviter laborabant et oppidum ipsum forti praesidio defendebatur *c*), appropinquante hieme obsidio soluta est, maxime etiam quod Markanus *d*), greca fide agens, Gallorum equitum auxilio currus sui (?) centum quinquaginta qui annonam exercitui advehebant, intercepit [3]).

Caesariani aliquot a Gallis captiuntur (sic) et inter hos quidam comes Germanus etc.

Hasletum Svollani et Gelri rursus obsident [4]). Antistes, salutato augusto, in Hornam, Hollandiae oppidum, venit. Ibi rumores adferuntur, antistitis exercitum in Valavia, dum pagos ferro et igni devastat, fusum, captis aliquot non infimi *e*) nominis viris, praecipue Joanne Crusio, quaestore

---

1) Robert sloot een wapenstilstand van 6 weken en er was hoop op meer. Baumgarten. II, 38.

2) 27 Aug. kwamen de keizerlijke troepen voor Mouson. „Kaum war die Beschiessung begonnen, so kapitulierte der Kommandant." Baumgarten, II, 39. Henne, II, 378.

3) 27 Sept. werd het beleg van Mezières opgebroken. Robert, die den tegenspoed der keizerlijken voorzag, koos weer de zijde van Frankrijk. Baumgarten. II, 40. 41. Henne. II, 380.

4) Van Hattum, t. a. p. 208.

---

a) Eerst: liceret.
b) Doorgehaald: veniret.
c) Hierboven: tenebatur.
d) In margine: non erat certum.
e) Eerst: ignoti.

Sallandiae et Guilielmo Doetingo, pretore Daventriensium et multis desideratis.

Haec victoria Gelriis non incruenta fuit; caesi enim sunt Hermannus de Velen et Renatus de Haeswyn [1]).

(In margine:) Laus Roterodami: In hoc itinere antistes Roterodami pransus est; expensae omnes a magistratu et civibus liberaliter datae.

Naveis classis Campensium per mare Austrinum ad antistitem Amstelredamum venit.

Antistes habuit in comitatu suo ex primoribus nobilium augustalium dominum Maximilianum de Horne [2]), equitem ordinis aurei velleris, dominum Guilielmum de Rogendorff [3]) etc., etc. Classis antistitis *a*) una cum Campensium classe 4 kalendas Octobris ab Horna solvit et non procul a Campis antistitis classis, salutatis Campensibus, in portum Hornanum pridie kal. Octobreis, nullo conspecto hoste, rediit.

Rumor de tollendo augusto per venenum *b*) carni bovillae *c*) immistum increbuit.

Daventrienses, capto praetore Guilielmo Doetingo seditionem moventeis (?), maximam senatorum partem senatu moverunt [4]).

Campensis seditio et magistratus innovatio.

Svollanorum defectio.

Daventriensis senatus destitutio.

---

1) Over het gevecht op de Veluwe: Pontanus, 694. Jan van Breda, 69. Van Hattum, 208.

2) Max van Horne, heer van Gaasbeek, burggraaf van St. Winoxbergen enz. Over hem Van der Aa, ook Corr. de Marg. d'Autr. I, 95. Blijkens Stokvis, Manuel, III, tabel X. 8 is het sterfjaar bij Van der Aa onjuist.

3) Willem baron van Rogendorf, een Oostenrijksch edelman, 1517—1521, Stadhouder van Friesland; cf. Van den Bergh, Corr. de Marg. d'Autr. II, 146. Ook Van der Aa. Als Stadhouder van Friesland was hij in 't begin van 1521 door George Schenck van Toutenburg vervangen.

4) Jan van Breda, 70.

---

a) Doorgehaald: ab Horna.

b) Doorgehaald: immissum.

c) Hierboven: bubale. Er staat: immissum.

Hasleti obsidio.

Homicidium ..... sentenciam nobilitatis et magistratuum Transisulanorum impunitum ad preces (?)

Tacitus, Galba: Major privato visus, dum privatus fuit et omnium consensu capax imperii, nisi imperasset [1]).

Cum antistes Hornae moraretur varii erant vulgi rumores etc. [2]).

Tacitus de Nerone: Igitur in urbe sermonum avida etc. quod subsidium in eo qui a foemina regeretur; num proelia quoque et oppugnationes urbium et caetera belli per magistros administrari possent, inquirebant, contra alii melius evenisse dixerunt.

[6 r°.] Ex epistola Chunradi Vecerii a secretis marchionis Brandenburgensis ad me: Mortania (?) [3]) quod alias indicaveram redacta est in potestatem caesaris, Nerviorum quoque civitas [4]) paulominus quam obsidione premitur, nam viae undique omnes ita a milite nostro obsidentur, uti invehi neque hominum neque comeatuum possit quodcunque. Maserinae (?) obsidio soluta est, propterea quod inter moras advehendi commeatus, oppugnationum apparatus spacium communiendi datum erat hostibus. Ipse exercitus per interiora Belgiae populabundus incedit, Scala, ... Bentone aliisque oppidis aliquot ignobilibus aut vi aut deditione potitus. Postridie nonas Octobris 21.

Fontarabi fons rapidus Latine dicitur [5]).

Decima tertia die Octobris 1521 illustrissimus praesul

---

1) Tacitus, Hist. I. 49, 20.

2) Den inhoud van die rumores vindt men o. a. opgeteekend bij Van Hattum, 210. Geldenhauer heeft de publieke opinie weer willen geven door het later bijgeschreven citaat uit Tacitus over Nero. Zeer waarschijnlijk heeft het voorafgaande citaat op den bisschop betrekking.

3) Mortara in Italie? Vecerius was vroeger, in 1520 nog, a secretis bij Karel V en heeft meegewerkt aan Geldenhauer's De Insula Batavorum. Zie de Inleiding hiervan b. v. bij Scriverius, Inferioris Germ. Antiquitates. De Satyrae octo zijn aan hem opgedragen. Zie hierachter.

4) Tournay.

5) Zeker een poging tot etymologische verklaring van Fuenterrabia in Italie, dat in die dagen door de keizerlijken werd genomen; Baumgarten. II. 50.

Ultrajectinus cum principibus Gasbecano et Roggendorphio et comitibus de Benthem et de Sterrenbergh e portu Hornensi solvit classe quadraginta navium, viris, armis omnique apparatu bellico et commeatibus instructissima et per mare Austrinum, quod vocant, nullo hoste conspecto, sero illius diei Campos venimus. Antistes supra quam dici potest honorifice et gratulabunde a senatu et civibus exceptus est [1]).

Praedae aliquot pecorum in Valavia actae etc., naveis etiam captae etc.

Exercitus antistitis, duce Roggendorphio, in Gelrophrysios movet pecuniamque magnam, ut incendiis abstineretur, exigit. Cunrae aliquamdiu residit. Tum per universos fere Gelrophrysiorum pagos vastabundus incessit. Gelrii partem pontis Daventriensis exussere et turrem ad frontem pontis extructam dem[oliti sunt] quam ..... et capto Daventriensium praesidio citra Isulam cepere et ..... [2]).

Anno 1521 decima octava Novembris vasa argentea reverendissimi domini et illustris principis domini Philippi a Burgundia ad utilitatem reipublicae suae missa *a*) sunt in stipendium militum qui Hasleti obsidionem tulerant. Hoc bellum civile dedit, meliora dabit Pax [3]) *b*).

Is qui turrim pontis Daventriensis Gelriis tradiderat, sceleris sui poenas, in quatuor partes sectus, tulit [4]).

Suburbanorum Svollanorum pars ab Hasletanis militibus incensa sunt (sic).

Speculatoriam turrim quae non procul a Daventria distat, Gelrius occupavit, caesis crudeliter his qui eam defendebant.

---

1) Van Hattum, 211. De graaf van Benthem is zeer waarschijnlijk Ewerwyn van Benthem, in 1509 namens George van Saksen, Stadhouder van Friesland Cf. Blok. II, 366 en Van der Aa i. v.

2) Cf. Nijhoff, Gedenkw. VI. 2 CI; Jan van Breda, 71; Albergensia. 181.

3) Cf. Prinsen, Ger. Geldenhauer, 49.

4) Cf. Jan van Breda, 71; Van Asch van Wijck, Archief, III n° 266.

---

a) Eerst: data.

b) Doorgehaald; Pax est meliora datura.

Daventrienses, eruptione facta, non paucos Zutphanienses cepere civeis et Gelrios locum mutare coegerunt. Ea mutatio fugae proxima fuit.

[6 v⁰.] Tum praefectus Gelrius arcem Arkesteynam oppugnare coepit, sed non sine damno abcessit, rupto vehiculo ingentis boardae, canem rubeam dicunt.

Gallorum rex Franciscus cum exercitu suo in Hannoniam usque venit, captis quibusdam obscuri nominis oppidulis et incensis, cui cum caesariani occurrissent, parvis factis spoliis et utrimque aliquot nobilibus captis et caesis, in Galliam retrocessit [1]).

Festo die divi Andreae [2]) Tornacum, Nerviorum oppidum, certis conditionibus in deditionem venit. In Caesaris nomen juravit, Gallis quocumque desertis.

Mediolanum a Romano pontifice et Helvetiorum exercitu, diffugientibus metu Gallis, captum est in gratiam Caroli augusti.

D. O. M. S.

Fridericus Hecmundanus, primus Burenorum et Leerdamorum comes etc. dominus Yselstenae.

Anno Domini 1521 octava die Decembris, *festo die conceptionis divae Dei genetricis Mariae*, *secunda fere hora pomeridiana* [a]) obiit illustrissimus princeps Fridericus de Egmonda, primus comes de Bueren et Leerdam, dominus de Yselsteyn et de Cranendonck etc. plenus dierum, unico filio domino Florentio de Egmunda superstite. Natus erat praefatus dominus Fridericus patre Wilhelmo de Egmonda qui fuit frater illustrissimi domini Arnoldi de Egmonda, ducis Gelriae, Juliae et comitis Zutphaniae etc.,

---

1) Cf. Pontanus, Hist. Gelr. 696.

2) 30 Nov. Baumgarten, II, 57. Henne, II, 416. 25 Nov. had de keizer het bericht van de inneming van Milaan door de keizerlijk-pauslijke troepen ontvangen. Beide feiten maken een gelukkig einde aan den voor Karel zoo bangen herfst van 1521.

---

a) 't Cursief gedrukte is later bijgeschreven.

matre vero filia comitis de Moersa etc. *sepultus est in choro ecclesiae Burensis* [a]). Requiescat in pace [1]).

Ante hos dies cuidam Michaeli Ernesto de Bamelbergo vulgo dicto qui plus quam viginti annis ordines militum duxerat sub Gelrio, objectus est Judaïsmus idque probatum dictumque literis Caroli augusti. Ejus nomen gentilicium est Iöckoff, matris nomen Dyrtz. Literas imperatoris augusti vidi super hac re Campis anno 18, kalendis Novembribus [2]).

Mors Leonis decimi pontificis maximi per Joannem Beccum qui multis annis ordines militum sub Burgundionibus duxit reverendissimo domino nunciata est Campis.

Leo decimus pontifex maximus veneno sublatus est. Dicebatur hic pontifex Joannes Medices Florentinus, Angeli Politiani quondam discipulus.

Anno 1522.

[7 r°.] Decimo tercio kalendas Februarias doctissimus atque prudentissimus vir, magister Everardus Ensius L. L. doctor, a consiliis trium episcoporum et principum Trajectensium, videlicet domini David a Burgundia, domini Friderici marchionis Badensis, domini Philippi a Burgundia, ultimum diem clausit in aedibus suis quas Campis oppido, natali solo suo, magnificentissimas extruxerat,

---

1) Over Fred. van Egmond Van der Aa i. v. Het sterfjaar (1500) is daar dus verkeerd. Men zie trouwens o. a. Van den Bergh's Corr. de Marg. d'Autriche op n° 70. 143 en 160. Over den zoon: Geldenhauers inleiding tot zijn Germanicarum hist. illustratio, overdrukt in de Bomelius-uitgave van het Hist. Gen. p. 3.

2) Over dezen Gelderschen veldheer, wiens naam op de meest verscheidene wijzen (Bomberch, Van Pameren, Pomeranus enz. enz.) voorkomt, zie men Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. 568. Maar vooral Pontanus, 698. Het daar meegedeelde strekt mede tot bewijs, dat Pontanus de thans uitgegeven aanteekeningen van Geldenhauer gekend heeft, ook 661. (Zie inleiding.) Zijn vrouw was een dochter van Jonker Hans, bastaardbroeder van den Gelderschen hertog (Schotanus, Gesch. v. Friesl. p. 605).

---

a) 't Cursief gedrukte is later bijgeschreven.

relictis uxore Jutta de Doethinkum et duobus filiis Lubberto et Engberto. Hic maximus amator patriae suae et cognatorum, ut debuit, fuit, quare Campensibus non immerito magnum sui desiderium reliquit. Requiescat in pace. Amen [1]).

In hoc civile externoque bello utrinque praedae actae, villae incensae, rustici ubique capti, miles exauthoratus et sine duce vagabundus supplicio adfectus, litterae interceptae et similia quaeque hostilia perpetrata.

Meppelae bona pars a Gelrosvollanis, praesidario milite fugiente, exusta. *a*)

Daventrienses cives una cum militibus qui ibi stipendia faciebant aliquot Valaviae pagos ferro et igni vastarunt et victores domum redierunt. In proelio Valavico in quo *b*) nostri fusi et caesi sunt, cujus supra meminimus, quidam Guilielmus Vordius Daventriensis, honesta familia ortus, supra decem et octo adverso corpore vulnera ab hoste accepit et captus tandem, curatis vulneribus, honestantibus corpus cicatricibus, Campos ad principem suum, episcopum Ultrajectinum rediit. Apud hunc non semel Campis laetam communionem peregi.

Missus est nuncius a canonicis et magistratu civitatis Ultrajectinae ad reverendissimum dominum principem Ultrajectinum qui tum Ca[mpis] erat, una cum literis magistri Guilelmi Alfinii [2]) Hedae indicans, reverendissimum dominum cardinalem Dertusensem etc., magistrum Hadrianum Florentium Ultrajectinum, Caroli quinti augusti quondam praeceptorem, electum pontificem urbis Rome sanctissimum maximum, quod Deus *c*) toti Germanie bene fortunet et universae reipublicae Christianae.

---

1) 't Bovenstaande kan ter aanvulling dienen van 't artikel Evert van Ensse bij Van der Aa. Ook in de kameraarsrekeningen van Kampen komt Evert voor en ook Lubbert.

2) Heda was volgens sommigen te Alphen geboren. Zie Van der Aa. i. v.; Van Asch van Wijck, III. nº 299.

---

a) Doorgehaald: combusta.

b) Doorgehaald: ubi.

c) Doorgehaald: rogo omnibus,

Gelrii *a*) profesto die purificationis beatae Mariae hora noctis 4ta partem suburbanorum oppidi Camporum quae Brunnopia dicitur, exussere, captis cesisque *b*) hominibus paucis. Antistes ipse una cum heroe Gasbecano et civibus Campensibus etc. eruptionem fecere, sed timentes insidias pedem *c*) retulere.

Svollani nihil non arroganter et superbe (ut in extrema disperatione fieri solet) loquebantur *d*) scribebantque non memores, quid ventura pariat dies. Omnis tamen culpa in quendam Jacobum Witmannum [1]), militem et senatorem perfidum et in perfidia sua gloriantem, a plebe in hanc usque diem jacta (?) est. Ipse enim ille est (quod negari non potest) qui episcopum et principem suum *e*), in cujus nomen juravit, qui eques auratus ab ipsa adolescentia exstitit, [7 v⁰.] deinde *f*), equitibus ordinis aurei velleris omnibus faventibus, ab illustrissimo Philippo Castillae rege adscriptus est et mari *g*), praeter multa alia insignia inter aulicos officia, praefectus, tandem episcopus et princeps Ultrajectinus, jubente Carolo maximo, tum Hispanorum rege, nunc augusto, annuentibus Leone decimo pontifice maximo et divo Maximiliano augusto, inauguratus est, — Philippum illum (?) nothum (?) (sine alicuius honoris praefatione) etiam nunc nominat (?) gloriosus *h*), illo Plautino milite gloriosior, in perniciem se rempublicamque Svollanam tra-

---

1) Over den overgang van Zwolle tot Karel van Gelder en de rol hierbij door Joan van den Bussche en Jacob van Wytman, „beyde Cameraars en die het meeste in de Raad te zeggen hadden", gespeeld vindt men uitvoerige berichten o. a. bij Van Hattum, II, 175 vlg. Jan van Breda, 64. Zie ook Nijhoff, Gedenkw. VI. 2, nº 1145.

---

a) In margine: Gelrosvollani.
b) Doorgehaald: nonnullis.
c) Doorgehaald: in.
d) Doorgehaald: et.
e) Hier weer een verwijzingsteeken, dat niet opgelost kan worden.
f) In margine: tot honorificis legationibus ad pontificem maximum, ad Anglorum regem, ad Danorum etc. functus.
g) Doorgehaald: praefectus.
h) Doorgehaald: egregius et miles et senator.

hens. Ve, monstro monstrifico, hoccine est patriae consulere, hiscene artibus non mali senatoris nomen . . . . . est (?).

Pedites illi qui Gelrophrysiae bonam partem ferro et igni vastarunt, tandem Steenvicum (Transisulanae ditionis oppidum est [a]) Phrysiis conterminum, rediere quaeruli et seditionem non modicam excitantes ob non soluta stipendia; multi pecunias quas a [b]) Gelrophrysiis extorserant, Wildersdorphium quendam qui a comite Rogendorphio exercitui praefectus erat, surripuisse palam [c]) vociferabantur et hujus rei conscium addebant quendam Bartholomeum Coloniensem, Wildersdorphio a secretis; quare Wildersdorphius, comitantibus eum militum tribunis, centurionibus, primipilaribus, Campos ad antistitem venit furti crimen excusaturus rationemque rerum gestarum in Phrysia redditurus. Id quod paucis fecit coram principe Gasbecano, equite ordinis aurei velleris et ceteris a consiliis reverendissimi principis Ultrajectini. Nec tamen sic placari (?) iratus seditiosusque miles potuit, quin improbe stipendia peteret quae ni statim solverentur, minabatur ea quae sibi imprimis turpia et inhonesta turpiaque et antistiti damnosa fore [d]), nemo dubitabat. Hanc seditionem pessimus quisque et militaris disciplinae expers (ut plerumque fit) [e]) movere auxereque in dies et inter hos aliquot nati e ditione antistitis clamoribus dissonis et inhonestis cuncta contra praestitum juramentum turbabant.

Antistes vero semel atque iterum ad exercitum misit et tales conditiones obtulit quas jure rejicere (ni pessimi omnium mortalium essent) non possent.

Hujus seditionis culpam multi tribunis adscribebant, quod incipientis seditionis authores non militari more castigassent et paucorum exemplo exercitum in officio non continuissent [f]).

---

a) Doorgehaald: Oppidum ita dicitur Ultrajectinae ditionis.
b) Doorgehaald: ex.
c) Doorgehaald: publice clama . . . . .
d) Doorgehaald: futura.
e) Doorgehaald: solet.
f) Naast het stuk nog een onleesbare kantteekening.

Exercitus pedestris antistitis, a Vollenhoa in agrum Groninganum profectus, principibus Frederico de Twyckela, praefecto arcis Covordiae et Nicolao Wildersdorphio etc.[1]).

Rogendorphius princeps totius exercitus quosdam seditiosos milites exautoravit.

Daventrienses partem pontis Zutphaniensis exusserunt[2]).

[8 r°.] Exemplar literarum magistri Cornelii Knijff, Trajectensis, u. j. doctoris, procuratoris causarum reverendissimi ac illustrissimi domini Philippi de Burgundia, episcopi Trajectensis, in urbe Roma super electione magistri Hadriani Florentii, cardinalis Dertusensis, natione Trajectensis, in pontificem Romanum[3]).

Debita commendatione premissa etc. quod heri electionem novi maximi pontificis de absente factam sicco pede tetigerim, in causa fuit postae repentina abitio. Nunc vero prolixius narrare libuit, nam illam non humano sed divino nutu atque inspiratione celesti factam nullus dubitat. Cum jam Romanae ecclesiae cardinales XXXVIII *a*) inhabitassent conclave diebus quindecim, nec de aliquo concordare propter privatas dissentiones potuissent, tandem in conclave manentes, putantes divinum auxilium implorandum, ordinarunt, ut ad loca ubi publicari solent electiones Romanorum pontificum fratres religiosi totius urbis convenirent atque missam de sancto spiritu devote decantarent orarentque, ut Deus manifestaret, quem ecclesiae suae

---

1) Over de voorafgaande feiten: Jan van Breda, 71. Eggerics Beninga (ed. Matthaeus An. IV quarto) 578. Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. Inl. CII. Schotanus, Gesch. v. Friesl. 604.

2) Pontanus, Hist. Gelr 698.

3) Over Adriaan VI: C. Burman, Hadrianus VI, sive analecta historica etc. Utr. 1727.

---

a) Hierbij op den afgesleten kant: Literae, Rogendorphio scriptae, habebant XXVIII. Item quod cardinalis de Medicis habebat vota XIX et fuisset pro[cul] dubio pontifiex Ro[manus]si babuisset favorem card[inalis] de Columna.

sanctae praefici vellet. Distributa etiam pauperibus Christi larga eleemosyna videlicet cccc ducatorum extra conclave porrectorum. Tribus diebus sic peractis, scrutinio iterum facto, duo cardinales, videlicet Sedunensis et Medices imprimis in cardinalem Dertusensem [1]), licet absentem, quod rarissime contigit, vota direxere, post quos cardinalis sanctae Mariae in Minerva aliter Cajetanus, ex Saulo Paulus factus, cum Germanos odio persequi solebat, in medium cum suis votis prosiliit, haec vel similia verba praeferens: „Spiritus sanctus apud nos laborat et cognoscere non volumus". Electus est reverendissimus dominus Dertusensis, bona fama et virtutibus clarus et notus, quem et ego cum omnibus votis meis eligo et accedo. Deinde accessere omnes, ut concorditer electus sit, nec etiam Gallizantibus contradicentibus, sed vota divino instinctu praestantibus, cum totius Romanae curiae plausu quem nec lingua nec calamus exprimere posset [2]). Deputati enim sunt duo cardinales, videlicet de Columna et de Caesarinis cum tribus auditoribus rotae, videlicet Stafileo, Casador et Caposuccis. Romani quoque deputarunt duos praestantes viros ad praesentandum (?) et insinuandum sanctissimo electo decretum electionis et requirendum *a*) consensum eiusdem sanctissimi sollicitandumque eiusdem ad urbem Romam celerrimum adventum. Sunt enim Romani anxii de sedis translatione aut (?) sanctissimi diutina mora apud Germanos etc., decreverant eum praefati deputati prius accedere dominum imperatorem, sed, ut audio, mutata est opinio et prius accedent sanctissimum electum, sed an terrestri an maritimo itinere nondum sunt deliberati. Datum Romae decima Januarii, anno 22.

Cornelius Knijff.

---

1) Dertusensis = van Tortosa. Volgens de levensbeschrijving van Adriaan door Ger. Moringus zou Cajetanus juist De Medicis hebben overgehaald (Bij Burman, p. 53).

2) Bij Moringus en bij Paulus Jovius (Burman 106—112, een uitvoerig Verhaal van de verkiezing) verzet zich Franciottus cardinalis Ursinus. Men zie ook Conclave Hadriani sexti bij Burman, 141—150.

---

a) Doorgehaald: decretum.

Eques *a*) qui Daventriae erat, ingressus comitatem Zutphaniensem, aliquot pagos tributarios fecit et magnam praedam Daventriam intulit.

[8 v⁰.] Copie der breven ende loefnissen, de twie borgeren, Johann van den Busche ende Jacop van Wytmann der stadt van Hasselt gegeven ende ghedaen hebben [1]).

Wy, Johann van den Busche ende Jacob van Wytman, geschict van wegen der stadt Zwolle, laven den eersamen borgermeisteren, scepen ende raedt der stadt van Hasselt ende der ganser gemeenten, dat wy nymmermeer tot enigen *b*) tyden deser vangenscap aen ons gekeert, daer enige wedderwericheit willen doen, noch onser wegen wy mogende oft mechtich, syt dan mit allen gonst ende vrontscap voerstaen, als onse lieve vronde ende naberen, ende tot wat tyde de voirscreven stadt onse beyden Johann ende Jacob ineysschen worden, solen ende willen comen als guede lude van eren ende om deser handelinge willen, willen oic nummer soken oft voerderen, de van Hasselt daer over belasten nu, noch tot gheenre tyt ende laven daermede der stadt van Hasselt enen brief met onser stadtsegel besegelt dairvan to geven oft byder lofte als voirscreven. In oirconde van desen elick mit onsen naem hieronder gesat [2]) *b*).

Johann van den Bussche.
Jacob van Wytman.

Nostrorum aliquot *c*) oppugnationem praesidii Gelrosvollanorum *d*) (quod vulgo Corfhuysen dicunt) noctu adgressi, pedem referre, nonnullis cesis et vulneratis, coacti sunt. Inter alios cecidit et vir fortissimus Cristiernus

---

1) Cf. Van Hattum, II, 190 en de Zwolsche Kroniek.
2) Actum Hasselt anno 1521, den 8 Julij, t. a. p.

---

a) Eerst: Exercitus.
b) In dit woord is achter de *g* een *h* doorgehaald.
c) Doorgehaald: noctu adgressi.
d) Eerst met *z* geschreven.

Coloniensis, tribunus militum, qui obsidionem Hasletanam strenue tulerat [a]).

Haec praefectus Drenthiae et Covordiae, Fridericus de Tvickelona asseruit, justa indignatione commotus [b]).

1. Svollani sunt fures, quia supra viginti 4 aureorum milia exegerunt ab agricolis in bello Gelrico anno postero (?) sub reverendissimo ac illustrissimo episcopo principeque Frederico Badensi etc., de quibus nullam unquam rationem reddiderunt.

2. Sunt homicidae, quia contra sententiam antistitis, procerum, magistratus trium oppidorum, id est etiam suam, innocentem misere trucidarunt.

3. Sunt proditores, quia, indicto nullo bello, nullis missis literis hostilis animi indicibus (ut in Germania fieri solet) nobilitati manus injecere et tamquam vilissima pecora in carceribus detinuerunt [1]).

4. Sunt perjuri, quia principem in cujus nomen juraverant, deseruerunt et non solum hostilia ei intentarunt, sed mendaciis suum principem prosciderunt.

Durante hoc interno externoque bello, literae ab augusto missae sunt ad antistitem per quas inhibebatur, ne quovis modo suo injussu Gelrios devastaret et haec potissimum causa est, quare episcopus et princeps noster lente processerit etc. (cunctanter in hoc bello egerit).

[9 r⁰.] Exemplar epistolae [2]) quam scripsit insignis et vere Christianus theologus frater Jacobus ordinis Augustini, prior Augustinorum Antverpiae in carcere.

Frater Jacobus, pauper servus Christi, Caspari [3]) S.

---

1) Dit ziet hoogstwaarschijnlijk op het feit hiervóór vermeld p. 10.

2) Dezen brief vindt men bij de Gebr. Krafft, Briefe und Documente aus der Zeit der Reformation, 39. Eenige vergissingen van Krafft zijn verbeterd. Men zie ook de aanteekening over Jacobus Praepositus aldaar. Verder Antw. Archievenblad VII, 2, i. v. Spreng. Dec. 1521; H. Q. Janssen, Jac. Praepositus, A'dam 1862 en verscheidene stukken bij Paul Fredericq, Corpus documentorum inquisitionis, IV.

3) Kan dit Kaspar Schwenckfeld zijn? Jacobus had in den zomer van 1521 te Wittenberg gestudeerd.

---

a) In margine: Corfhuysen.

b) Het cursief gedrukte is er later bovengezet.

Gratia et pax a Deo patre et domino nostro Jhesu Christo sit tibi, amantissime Casper, simul cum Thoma tuo, quem licet non viderim, ex relatu tamen tuo hunc in Christo mirum in modum diligo, amen. Gratias ago Deo meo, quod me dignatus est eligere ad tribulationes ferendas pro eo ac suo nomine ac evangelio per me predicato. Nonne Paulus noster dixit, quod omnes qui pie volunt vivere in Christo, persecutionem patientur? Nonne Dominus ipse dixit: si me persequuti sunt, et vos persequentur? Coelum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt. Benedictus ergo Deus qui me, inutilem servum suum, flagellis erudire vult. Multa praedicavi de fide et spe habenda in Christo, vult nunc Dominus, ut experiar quae docui. In ipso ergo speravi, non confundar in aeternum, in Domino confido nostro. Dicat animae meae, ut mutem locum meum. Gratias habeo preterea tibi, in Christo frater charissime, quod memor sis mei ac sollicitus de salute mea, imo de causa Christi; reddat tibi Dominus vicissitudinem hanc, ipse est enim qui cor tuum illustravit, ac, ut verbum eius amares, erudivit. Ipsi ergo pro me agas gratias, eumque te rogo laudes et benedicas in saecula saeculorum.

Caeterum de statu meo non possum te reddere certiorem, iam quae in me futura sint exempla penitus ignoro. Expecto, donec veniat qui me convincat aut qui me accuset. Vale cum fratre tuo Thoma et nostro in Christo Jhesu felicissime. Amen.

Lege et intellige nuncium Christi.

Nostrorum [a]) nonnulli lixae et calones nostri peditatus, incautius ex agro Gronegano redientes, a Gelriis caesi et capti sunt.

Campis severe animadversum in quosdam milites qui, juramenti obliti, jussa facere detrectarunt.

9 ex una arbore suspensi sunt. (in margine)

Seditiosus miles exercitus nostri qui nunquam imperata facere voluit, diffugere coepit, pars ad Lubecenses pars

---

a) Hierboven: extremi.

ad Danorum regem, nonnulli etiam ad Gelrios, principis sacramentique obliti [1]).

Svollani, profecti in Tventhiam, jam tercio ab ea tributa extorsere.

Facinorosa quaedam mulier quae duos maritos suos et sex alios homines veneno sustulerat Ultrajecti, circumvecta per plateas et ferro candente ad compita laceratis carnibus lento igne tandem combusta est in loco qui vulgo dicitur op den oij.

[9 v°.] Wilhelmus de Lochorst [2]) magistro Leonardo Hérdinck a secretis reverendissimi domini S. D.

Salve et semper sis salvus, amice candidissime. Cum tabellarius iste isthuc proficisceretur, putavi te pro nostra amicitia per literas salutandum. Spero tamen brevi hoc ferreum saeculum abigendum procul atque rediturum aureum, ut dulci pacis ocio leti una frui possimus solitoque nostro more cupidinis et liberi patris castra sequi quorum desertores Antonius Buser et ego, te absente, per Iovem nequaquam sumus. Mitto, hisce inclusam, novitatis causa quandam orationem, habitam ad Mediolanenses post nuper adeptam contra Gallos victoriam in Lombardia, ubi etiam denuo brevi Gallos magno superato immo bino proelio nunciatur [3]). Miranda per Martem Gallorum temeritas qui, tam saepe a Germanis et Hispanis victi, adhuc cum eis certare audeant, sed dant poenas condignas dabuntque adhuc indubie majores nisi caesari et cedant et colla imperata quaeque factura submittant.

Allatus est etiam rumor ad mercatores Amsterdammis agentes, regem Danorum tandem incoepisse ad saniorem mentem redire atque mulierem illam pessimi consilii nomine Sybrecht *a*) conjectam in vinculis omniaque eius

---

1) Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. Inl CII.

2) Willem van Lockhorst, natuurlijke zoon van den vicaris-generaal van Fred. van Baden, Herman van Lockhorst. Hij was kanunnik van de st. Maria-kerk te Utrecht. Paquot, II. 419 (folio) en Van der Aa, i. v.; Burman, Adrianus, VI. 256. Herdinck: Asch v. Wijck, Arch. III, 113.

3) De oratie volgt hierachter.

---

a) In margine: Vide de ea quinque antec. pagell. Aldaar is niets

bona conscripta [1]) et quendam magistrum Theodricum Slacheck, omnium facinorum principem, jugulatum prius et in foro in rota combustum [2]). Sic poena suos consequitur authores. Restituti etiam sunt (ut fertur) archiepiscopus Londensis [3]) et quidam alius, etiam invitatus est per literas regias et regni consiliarios ad reditum in patriam noster optimus vir archiepiscopus Nidrosiensis [4]). Haec domino nostro reverendissimo, cui foelicia faveo communicare placeat meque suae bonae gratiae reverenter commendare. Vale cum nostro Gerardo Noviomago et aliis bellis sociis et procaculis venustulis campestrium castrorum nimphis delicatulis. Trajecti, penultima Februarii 1522.

Oratio
ad Mediolanenses post nuper adeptam contra Gallos victoriam. [5])

Si quid unquam fuit, viri Mediolanenses, quamobrem communibus votis Deo opt. max. gratulandum esset, supplicandum agendaeque immortaleis gratiae, nunc ita tempus postulat, ita res exposcit, ut qui non totum se magno Deo prosterneret, illi non toto animi conatu gratias ageret, non solum pro non grato sed pene impio ac per-

---

1) Sigbritta Willems is in een ton meegevoerd naar Holland, toen Christiaan voor goed zijn staten verliet, 13 April 1523. IJssel de Schepper, 88. Altmeyer, Rel. Comm. 103.

2) De bekende vice-koning, aartsbisschop van Lund, Slagheck werd 24 Jan. 1522 te Kopenhagen verbrand. De Schepper, 80. Altmeyer, 96.

3) Volgens De Schepper, 88, werd Johan van Weze, vroeger geheimschrijver van Christiaan, de nieuwe aartsbisschop van Lund.

4) Volgens De Schepper, 66, is Erich Walkendorff, de aartsbisschop van Drontheim, in vergetelheid en armoede te Rome gestorven. Een aanteekening over den bisschop hierachter is met die vergetelheid en armoede geheel in strijd. Hij stierf op Andreasdag 1522 te Rome aan de pest en kon dus hierdoor niet aan de uitnoodiging gevolg geven.

5) In 1521 was Milaan, na sedert 1515 in handen van de Franschen te zijn geweest, teruggekomen aan het huis Sforza onder Francesco II door de hulp van keizer en paus.

---

over haar te vinden. Misschien is bedoeld de meedeeling op vel 49 v° van 't Hs. hierachter.

ad Danorum regem, nonnulli etiam ad Gelrios, principis sacramentique obliti [1]).

Svollani, profecti in Tventhiam, jam tercio ab ea tributa extorsere.

Facinorosa quaedam mulier quae duos maritos suos et sex alios homines veneno sustulerat Ultrajecti, circumvecta per plateas et ferro candente ad compita laceratis carnibus lento igne tandem combusta est in loco qui vulgo dicitur op den oij.

[9 v⁰.] Wilhelmus de Lochorst [2]) magistro Leonardo Herdinck a secretis reverendissimi domini S. D.

Salve et semper sis salvus, amice candidissime. Cum tabellarius iste isthuc proficisceretur, putavi te pro nostra amicitia per literas salutandum. Spero tamen brevi hoc ferreum saeculum abigendum procul atque rediturum aureum, ut dulci pacis ocio leti una frui possimus solitoque nostro more cupidinis et liberi patris castra sequi quorum desertores Antonius Buser et ego, te absente, per Iovem nequaquam sumus. Mitto, hisce inclusam, novitatis causa quandam orationem, habitam ad Mediolanenses post nuper adeptam contra Gallos victoriam in Lombardia, ubi etiam denuo brevi Gallos magno superato immo bino proelio nunciatur [3]). Miranda per Martem Gallorum temeritas qui, tam saepe a Germanis et Hispanis victi, adhuc cum eis certare audeant, sed dant poenas condignas dabuntque adhuc indubie majores nisi caesari et cedant et colla imperata quaeque factura submittant.

Allatus est etiam rumor ad mercatores Amsterdammis agentes, regem Danorum tandem incoepisse ad saniorem mentem redire atque mulierem illam pessimi consilii nomine Sybrecht *a*) conjectam in vinculis omniaque eius

---

1) Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. Inl CII.

2) Willem van Lockhorst, natuurlijke zoon van den vicaris-generaal van Fred. van Baden, Herman van Lockhorst. Hij was kanunnik van de st. Maria-kerk te Utrecht. Paquot, II. 419 (folio) en Van der Aa, i. v.; Burman, Adrianus, VI. 256. Herdinck: Asch v. Wijck, Arch. III, 113.

3) De oratie volgt hierachter.

---

a) In margine: Vide de ea quinque antec. pagell. Aldaar is niets

bona conscripta [1]) et quendam magistrum Theodricum Slacheck, omnium facinorum principem, jugulatum prius et in foro in rota combustum [2]). Sic poena suos consequitur authores. Restituti etiam sunt (ut fertur) archiepiscopus Londensis [3]) et quidam alius, etiam invitatus est per literas regias et regni consiliarios ad reditum in patriam noster optimus vir archiepiscopus Nidrosiensis [4]). Haec domino nostro reverendissimo, cui foelicia faveo communicare placeat meque suae bonae gratiae reverenter commendare. Vale cum nostro Gerardo Noviomago et aliis bellis sociis et procaculis venustulis campestrium castrorum nimphis delicatulis. Trajecti, penultima Februarii 1522.

Oratio
ad Mediolanenses post nuper adeptam contra Gallos victoriam. [5])

Si quid unquam fuit, viri Mediolanenses, quamobrem communibus votis Deo opt. max. gratulandum esset, supplicandum agendaeque immortaleis gratiae, nunc ita tempus postulat, ita res exposcit, ut qui non totum se magno Deo prosterneret, illi non toto animi conatu gratias ageret, non solum pro non grato sed pene impio ac per-

---

1) Sigbritta Willems is in een ton meegevoerd naar Holland, toen Christiaan voor goed zijn staten verliet, 13 April 1523. IJssel de Schepper, 88. Altmeyer, Rel. Comm. 103.

2) De bekende vice-koning, aartsbisschop van Lund, Slagheck werd 24 Jan. 1522 te Kopenhagen verbrand. De Schepper, 80. Altmeyer, 96.

3) Volgens De Schepper, 88, werd Johan van Weze, vroeger geheimschrijver van Christiaan, de nieuwe aartsbisschop van Lund.

4) Volgens De Schepper, 66, is Erich Walkendorff, de aartsbisschop van Drontheim, in vergetelheid en armoede te Rome gestorven. Een aanteekening over den bisschop hierachter is met die vergetelheid en armoede geheel in strijd. Hij stierf op Andreasdag 1522 te Rome aan de pest en kon dus hierdoor niet aan de uitnoodiging gevolg geven.

5) In 1521 was Milaan, na sedert 1515 in handen van de Franschen te zijn geweest, teruggekomen aan het huis Sforza onder Francesco II door de hulp van keizer en paus.

---

over haar te vinden. Misschien is bedoeld de meedeeling op vel 49 v° van 't Hs. hierachter.

dito habendus esset. Quid enim foelicius, quid faustius, quid salutarius, quid foecundius a Deo opt. max. dari potuit, quam ut vos, viri Mediolanenses, paulo ante, et non vos tantum sed ducatus iste, ac universa demum Italia, Gallorum jugo, Gallorum tyrannide, Gallorum petulantia liberata sit! Et cuius nam haec auspiciis, cuius armis, cuius foelici sorte, quo suadente? Magni profecto Dei vicarii, pontificis maximi ac Caroli caesaris regis invicti, ducisque vestri, qui tamdiu patrio solo exulavit, communibus, Deo vaero ipso authore. Qui enim ambigere possit, hujus tantae vestrae foelicitatis Deum authorem fuisse? ubi de vestra non solum totiusque Italiae salute, libertate, sed de universi Christiani nominis stabilimento, tranquilitate, quiete, gloria, decore ageretur? Nam quis mortalium est tam a se alienus, qui non animo cernat, quantorum semper in Christiana republica malorum author fuerit Gallus? Omnia semper turbarit, divina et humana omnia labefactarit, sustulerit, everterit. Alii (sic) *a*) forte — ne nunc longiora petamus — vos praeterit quoties sanctissimus ille pontifex incubuerit, operam dederit, ut Dei populus ab imminentis, semper sacrilegi, impuri, rabidi, immanis hostis Turcae faucibus eximeretur ac non solum eximeretur tantum, sed ad meliores spiritus imbuendos reduceretur, ac ita, ut non modo perfidi hostis conatibus obviam ire posset, sed illum Christi patrimonio, et ipso — pro dolor! — Christi sepulchro sedeque patria detrudere, urgere unoque tempore ad dandas nobis poenas cogere. Quem latet quantopere caesar Carolus, Anglus potentissimus rex, ceterique Christiani reges, in hanc sentenciam libentes decurrerint, regna, opes, fortunas, animam ipsam ad commune periculum depellendum obtulerint, quinquenales inducias ob id indictas susceperint? Quum tamen, ubi re agendum [10 r°.] fuit, unus Galli cantus hic fuerit, ut ii sua tutarentur qui proximiores periculo essent, se quoque in id operam daturum cum sua urgerentur. O vocem vere Gallo dignam, Gallo inquam qui, in meditullio Christianorum constitutus, id semper cogitat, ut

---

a) Moet misschien *nisi* gelezen worden?

vicinos ledat, invadat, sollicitet, spoliet, detendat ac ab omni pio opere revocet. Quod si mihi non creditis, credetis rebus. Quis vestrum ignorat, quantos hoc anni principio motus ceperit Gallus, ut Carolum caesarem et eundem Hispaniarum regem catholicum nihil ejusmodi suspicantem, — nam quis ab eo timeat qui se sub patris nomine semper insinuet? — Hispaniae regnis privaret, Italia dejiceret, Belgica Gallia ac vita demum etiam ipsa, si fas fuisset, quemadmodum aliquot ejus majores, spoliaret. Et hanc rationem habuit Caroli Gallus. Caroli, inquam, cujus auspiciis jam dicere poteramus et totum internum mare, recepta Moenice (?) insula totque rebus foeliciter in Aphrica gestis, et universum Christianum orbem in tuto collocatum. An forte hic idem ipsius pontificis nostri maiorem rationem habuit quum primum eum justiciae, equitati, honestati favere vidit, in non deserendo caesare? An non perbelle iniquissima sua consilia perfecisset rabidus Gallus vel canis potius, si summi pontificis arma, authoritas, adsensus ei juncta fuissent? Quid si invicta Helvetiorum natio et nec eadem ignobilis sacri imperii pars, vexilla jussaque Gallici furoris sequi voluisset ac quod nuncquam in terris visum fuit, ut sponte ad invadendum Christianorum imperii praesidium induceretur? Quid si non potentissimus adfuisset Deus genti Hispanicae, ut uno tempore et sedaretur Hispania et Galli conatus cohiberentur? An Gallus hoc pacto religionis, fidei, equitatis, rationis rationem habuit? An foedera quae cum Carolo intercedebant, jusjurandum, an vel saltem jam dictas quinquennales inducias respexit, curavit? An ullam ipsius opt. Dei rationem habuit, qui, etsi tamen non impune quicquam tentaverit, imo dignum omnino suo scelere fructum nusquam non acceperit, idem tamen egit, ut ipsi perfido et impuro hosti Turcae per occasionem in Christianum populum grassandi causam dederit Hungariaque, unicum nobile contra huius hostis impetus propugnaculum, male jam dirui coeperit eaque amiserit, quibus salvis tuta semper ea ex parte fuit Christiana respublica ipsisque hostibus formidolosa. Neque tamen persuadere mihi possum, quin tandem haec mala omnia in Galli dorsum cudantur expendatque universo Christiano orbi meritas poenas. Coepit enim jam justa ira Dei super

dito habendus esset. Quid enim foelicius, quid faustius, quid salutarius, quid foecundius a Deo opt. max. dari potuit, quam ut vos, viri Mediolanenses, paulo ante, et non vos tantum sed ducatus iste, ac universa demum Italia, Gallorum jugo, Gallorum tyrannide, Gallorum petulantia liberata sit! Et cuius nam haec auspiciis, cuius armis, cuius foelici sorte, quo suadente? Magni profecto Dei vicarii, pontificis maximi ac Caroli caesaris regis invicti, ducisque vestri, qui tamdiu patrio solo exulavit, communibus, Deo vaero ipso authore. Qui enim ambigere possit, hujus tantae vestrae foelicitatis Deum authorem fuisse? ubi de vestra non solum totiusque Italiae salute, libertate, sed de universi Christiani nominis stabilimento, tranquilitate, quiete, gloria, decore ageretur? Nam quis mortalium est tam a se alienus, qui non animo cernat, quantorum semper in Christiana republica malorum author fuerit Gallus? Omnia semper turbarit, divina et humana omnia labefactarit, sustulerit, everterit. Alii (sic) *a*) forte — ne nunc longiora petamus — vos praeterit quoties sanctissimus ille pontifex incubuerit, operam dederit, ut Dei populus ab imminentis, semper sacrilegi, impuri, rabidi, immanis hostis Turcae faucibus eximeretur ac non solum eximeretur tantum, sed ad meliores spiritus imbuendos reduceretur, ac ita, ut non modo perfidi hostis conatibus obviam ire posset, sed illum Christi patrimonio, et ipso — pro dolor! — Christi sepulchro sedeque patria detrudere, urgere unoque tempore ad dandas nobis poenas cogere. Quem latet quantopere caesar Carolus, Anglus potentissimus rex, ceterique Christiani reges, in hanc sentenciam libentes decurrerint, regna, opes, fortunas, animam ipsam ad commune periculum depellendum obtulerint, quinquenales inducias ob id indictas susceperint? Quum tamen, ubi re agendum [10 r°.] fuit, unus Galli cantus hic fuerit, ut ii sua tutarentur qui proximiores periculo essent, se quoque in id operam daturum cum sua urgerentur. O vocem vere Gallo dignam, Gallo inquam qui, in meditullio Christianorum constitutus, id semper cogitat, ut

---

a) Moet misschien *nisi* gelezen worden?

vicinos ledat, invadat, sollicitet, spoliet, detendat ac ab omni pio opere revocet. Quod si mihi non creditis, credetis rebus. Quis vestrum ignorat, quantos hoc anni principio motus ceperit Gallus, ut Carolum caesarem et eundem Hispaniarum regem catholicum nihil ejusmodi suspicantem, — nam quis ab eo timeat qui se sub patris nomine semper insinuet? — Hispaniae regnis privaret, Italia dejiceret, Belgica Gallia ac vita demum etiam ipsa, si fas fuisset, quemadmodum aliquot ejus majores, spoliaret. Et hanc rationem habuit Caroli Gallus. Caroli, inquam, cujus auspiciis jam dicere poteramus et totum internum mare, recepta Moenice (?) insula totque rebus foeliciter in Aphrica gestis, et universum Christianum orbem in tuto collocatum. An forte hic idem ipsius pontificis nostri maiorem rationem habuit quum primum eum justiciae, equitati, honestati favere vidit, in non deserendo caesare? An non perbelle iniquissima sua consilia perfecisset rabidus Gallus vel canis potius, si summi pontificis arma, authoritas, adsensus ei juncta fuissent? Quid si invicta Helvetiorum natio et nec eadem ignobilis sacri imperii pars, vexilla jussaque Gallici furoris sequi voluisset ac quod nuncquam in terris visum fuit, ut sponte ad invadendum Christianorum imperii praesidium induceretur? Quid si non potentissimus adfuisset Deus genti Hispanicae, ut uno tempore et sedaretur Hispania et Galli conatus cohiberentur? An Gallus hoc pacto religionis, fidei, equitatis, rationis rationem habuit? An foedera quae cum Carolo intercedebant, jusjurandum, an vel saltem jam dictas quinquennales inducias respexit, curavit? An ullam ipsius opt. Dei rationem habuit, qui, etsi tamen non impune quicquam tentaverit, imo dignum omnino suo scelere fructum nusquam non acceperit, idem tamen egit, ut ipsi perfido et impuro hosti Turcae per occasionem in Christianum populum grassandi causam dederit Hungariaque, unicum nobile contra huius hostis impetus propugnaculum, male jam dirui coeperit eaque amiserit, quibus salvis tuta semper ea ex parte fuit Christiana respublica ipsisque hostibus formidolosa. Neque tamen persuadere mihi possum, quin tandem haec mala omnia in Galli dorsum cudantur expendatque universo Christiano orbi meritas poenas. Coepit enim jam justa ira Dei super

eum uno tempore in Italia, in Belgis, bis in Hispania concidit ac paulo ante victor et exultans Gallus eo redactus est, ut nusquam jam sibi tutus esse vidatur. Nunc vero superest, viri Mediolanenses, ut quandoquidem a Deo optimo maximo ad perpetuam libertatem vocamini, qua numquam sub inclyta Sfortiana domo caruistis, totis viribus adnitamini, contendatis, elaboratis, ut quicquid reliquiarum ex Gallis hostibus remansit, illas opprimatis, extinguatis, deleatis. Secundate foelix initium, redeat pristina illa animis vestris virtus qua nonnunquam non Gallos tantum a vestris sedibus, a vestris penatibus, a vestris finibus distinuistis, sed quascunque alias peregrinas gentes. Agnoscite demum caesarem vestrum, agnoscite ducem qui vobis caesaris cum primis beneficio restituitur. Sit vestrum quilibet jam pro milite, retinete animos, viri Mediolanenses, Italis dignos, quales et in opprimendo Gallo, dum intra domus vestras pugnaretur, demonstrastis; fortunas omnes, corpora, liberos, uxores, parentes, vitam exponite, ut haec omnia in perpetuum possideatis. Cui enim dubium, quin, si Gallus adhuc intrudere se huc posset, multo miserabilius jugum vobis esset impositurus, ac, non contentus nova illa crudelitate, in vestros cives, qua Phalarides omnes Schytasque superavit, hic vero crudelis Barbarus multo crudelius, multo funestius in vestros parentes, in dulces liberos, in fratres, in uxores esset (?) grassaturus? Circumspicite quaeso, viri Mediolanenses, quis ex vobis ex tanta rabidi hostis crudelitate non mereat, non squaleat! Quis unquam vidit talem carnificinam, ut nobilissimi homines [10 v°.] et idem longe principes in Italia ex tam levi culpa tam foede discruciarentur, in frusta secarentur, alios tanquam antiquo suo ritu Galli diis homines mactare vellent, crudeliter ac lento supposito igni exurerentur? An talia Christianorum sunt, an ullus Schyta, Turca, Saracenus aut perpetuus ipse hominum hostis Daemon potuisset talia poenarum genera, tales formas excogitare? Videte quaeso, quam frequentes nunc sitis, ubi reliqui cives vestri et iidem primores, hujus status ornamenta? nempe in Gallia exulant, et qua de causa? Quia Gallo suspecti erant, ne suae tyrannidi imminerent. Siccine exercentur dominia? Sic-

cine data est a Deo regibus postestas, ut quiasuae tyrannidi, suae crudelitati semper timent, in miseros cives grassentur, saeviant, visceribus manus imponant, excarnificent, excrucient, in exilium agant, fortunas diripiant, omne libidinis genus exerceant? Profecto multo magis vobis praestaret — si tantum licet dicere — nunquam fuisse, quam ut amplius ad has sacrilegas, ad tyrannicas Galli manus rediretis. At lugetis forte, quia nunc vobis ille idem sanctissimus pontifex et Gallorum ultor Leo sit ereptus; certe quidem lugendum est, sed ita, ne tantam victoriam quam vobis suis etiam armis et auspiciis peperit, non lugubrem, non sordidam, non poenitendam reddatis, illius gloriam, illius sempiternum decus minuatis. Obiit quidem sanctissimus pontifex, sed victor ac quo maxime tempore(?), premio dignus erat, a Deo vocatus est, consummavit ille opus suum, stravit viam vobis perpetuae libertatis, perpetuae salutis et non vobis, sed — ut saepius dicam — toti Christiano orbi. Despicit jam e coelo quales vos praestetis in retinenda libertate. Obiit sanctissimus pontifex, at non caesar, quos et optimus Deus ad longa tempora conservet, non dux vester, qui vobis nunc redditus est, adhuc obiere. Quin et vereri potestis, Leonis successorem non duorum praedecessorum suorum vestigia secuturum? Praedecessorum inquam, quorum utriusque sapientia, sanctitas, pietas, ita sese per totum orbem diffudit, ut nunquam interitura sit. Quae aetas Julii secundi pontificis max. Leonis decimi memoriam exuet? Utriusque res gloriose gestas pro Dei cultu, pro pietate oblivisceretur? tanquam vero ullius etiam magis intersit Gallos procul Italia tenere, eorum tyrannidi, eorum sacrilegae ambitioni resistere quam summi pontificis? Enitimini, quaeso, viri Mediolanenses, assumite animos, rationem induite, deque vestra salute et vestra libertate imperpetuum cogitetis. Favebit vobis post Deum opt. max. non pontifex tantum, si modo vere pontifex caesarque, qui non aliud cogitat, sed et potentissimus Anglus ceteriqe omnes Christiani reges ac fortes Helvetiorum populi finitimi vestri et per tot annorum curricula, summa vobis necessitudine conjuncti, qui, si alias unquam nunc vero huic et ipsi libertati vestrae studuere, tantoque adjumento fuere, ut sine eis boni

quicquam pro vobis geri non potuisset. Aderit sicut et nunc reliqua Italia in communi discrimine, ni forte soli Veneti suorum suspendia, suorum funera, ferro, igni, rapinis, flagitio a Gallis consumptas urbes, — saltem Brixia non negabit — usque adeo obliti sunt, ut putent rem hanc ad se nihil pertinere malintque cum perfido et insidioso hoste, quia omnia semper (suo) commodo, sua libidine metitur, foedus, amicitiam gerere, venenum intra viscera alere, quam aliquamdo resipiscere, quam Italiae salutem, Italiae tranquilitatem, vel orbis potius, curare, a quibus tametsi omnibus, quod nunquam possibile foret, destituti essetis, tamen elaborandum vobis esset, ut, si vobis denuo libertatis et salutis vestrae jactura facienda esset, eam ut viros ut Italos decet faceretis rerumque harum corruptibilium jacturam immortali gloria compensaretis. Vobis autem talis moderator datus est et dux, dux vester, ut quoad illius consilia, illius monita audieritis, non dubitem, vos haec omnia ac multo maiora praestituros ac cum hac vestra libertate perpetuum decus retenturos.

Dixi.

Arx Mediolanensis tandem post longam obsidionem edita est duci Mediolanensi, 1523, qui tum Carolo augusto parebat [1]).

Multis diebus fama sparserat et tandem mensis Julii ultima die multi adfirmabant Gallos fortiter arcem tueri etc.

Januenses a Gallo ad caesarem defecerunt et imperata fecere et hoc initium caesariani nominis exaltandi per Italiam.

1522.

[11 r⁰.] Eques antistitis qui Daventriae erat supra ducentos Gelro-Svollanorum pedites occidit. Vide tertio folio ad signum † *a*).

---

1) Over de beteekenis van het kasteel bij Milaan, de inneming, en de houding van den hertog, Francesco II, Sforza bij Baumgarten, Karl V, II. o. a. 86, 265 vlg. 449.

---

a) Dit teeken vindt men terug op folio 12ro (p. 48).

Campis sex mensibus saeva hieme ignavi fere mansimus cum ob principis valetudinem, tum ob peditatus nostri inauditam inobedientiam, nullis enim, quamquam certissimis, promissis in officio contineri poterat. Ut Gelriorum agros in quibus praedis sese onerare facile potuisset, devastaret, persuaderi ei non potuit mercedemque improbe exigebant homines qui, pro principe nihil commodi fecerant quique magis nostris quam hostibus graves erant [a]).

Reliquie ignavissimi peditatus nostri Covordiae fame adflictabantur, et clamoribus, et seditionibus, justis pariter et injustis, omnia miscebant.

Navis quaedam ingens quam hulcam Hollandi vocant tormentis machinisque bellicis instructissima, posita est a nostris in ostio Nigrae Aquae ad praecludendas excursiones et commeatuum invectiones Genemudanorum.

Gallorum exercitus caesus dicebatur a Caesarianis et Pontificiis non procul a Mediolano, captis ducibus Italici nominis, domino Marco Antonio de Columna, domino Teodoro de Trivultiis, domino Gonzaga, domino N. Haec victoria adscribebatur defectioni Helvetiorum qui sub Gallorum rege militabant. Haec ex literis scriptis heroi Guilielmo Rogendorphio 7 (?) Kal. Aprilis 1522.

Quarto Kal. Aprileis classis antistitis in mari Austrino operiebatur, nos et post meridiem e Campis navigantes, naves conscendimus egreque altera die post solis exortum portum Hornanum intravimus, nonnullis nostrarum navium propter vehementissimam tempestatem adflictis, quare antistes per Hornanos anchoras et funes ad sustentandam classem misit. Hornae convenimus, expectantes sarcinas nostras quae, nisi sopita tempestate, in portum pervenire non poterant [1]).

Antistes cito itinere ad augustum venit, belli interni pariterque externi quo gravabatur rationem redditurus. Vide orationem meam tali signo †.

[58 r°.] † Oratio reverendissimi domini et illustrissimi

---

1) Jan van Breda, 72.

---

a) Naast deze aanteekening in margine: Episcopus Campis sex mensibus.

principis Philippi a Burgundia, episcopi Trajectensis ad Carolum quintum, imperatorem caesarem semper augustum P. F. P. P. Anno 1522 [1]).

Confugio [a]) ad sacram imperatoriam majestatem tuam, Carole caesar auguste, duabus potissimum de causis: Rationem videlicet redditurus externi internique belli quo non mediocriter gravor, deinde auxilium petiturus, quod jure Burgundici nominis et imprimis justitiae mereri me (ut spero) tua sacra majestas judicabit. Et ne multis occupatissimam sacram majestatem tuam onerem, paucis rem explicabo. Audias itaque oro me patienter, qui nulli vera justaque dicenti aures occlusisti unquam. Novit sacra tua caesarea majestas, quomodo ante quinque annos sola authoritatis tuae jussione ob reipublicae tuae latissimae commoda hoc oneris subierim, ut, quinquagenarius et in armis enutritus, sacris iniciarer et episcopi Ultrajectini munus, adactus magis quam tale aliquid ambiens, susceperim. Repperi tum ditionem, cui tua authoritate, quamdiu voles, praesum, aere alieno gravatam, arces collabescentes, nobilitatem apud plerosque contemptui habitam. Arces imprimis reparare coepi, suam cuique dignitatem conservavi, subditos meos [b]) in hanc usque diem exactionibus, quantum per publicam necessitatem licuit, relevavi [c]). Dum haec ago, duo ditionis meae oppida Campi et Svolla, de vectigali quodam digladiari coepere, et statim, ne uni magis quam alteri vel in minimo me favere quispiam suspicari [d]) posset, nihil praetermisi quod ad reconciliandam amicitiam [e]) conducere judicarem. Sed tam obstinatis animis res gerebatur, ut difficillimum esse

1) Reeds als bijlage gegeven bij mijn proefschrift naar de copie Nijhoff (p. 144 in verband met p. 49). Verschillende onnauwkeurigheden in deze merkwaardige rede zijn thans naar het oorspronkelijke Hs. verbeterd. In het Hs. komt ze eerst achteraan voor, op vel 58 en 59. Ik laat ze hier liever dadelijk na de aanteekening volgen.

a) Eerst: Venio.
b) In margine: populum meum.
c) In margine: In meos usus gravis non fui
d) Eerst; interpretari.
e) Eerst; ad renovandam concordiam.

videretur hanc litem sine cede et sanguine sopire. Quare missis a consiliis meis et oppidorum nobilitatisque primoribus, quantum in me fuit ad pacem reducere meos sine suis incommodis magnopere cupiebam, verum ea erat seditiosorum quorumdam arrogantia, ut etiam aequis conditionibus acquiescere nollent. Tum, ne ad cruentissima bella res serperet, non peperci fortunis meis, non valetudini, non corpori, sed adpropinquante [a]) hieme, seva tempestate, per mare, quod Austrinum dicunt, Hasletum, ditionis meae oppidum, vitatis Campis et Svolla, ne alteri offenderem, perveni. Ibi occurrerunt mihi nobilitas Transisalana et magistratus Daventriensis *reliquorumque oppidorum meorum*, et, vocatis utriusque oppidi magistratuum et civium primoribus, omnibus modis conabamur conditiones pacis et concordiae discordantibus persuadere. Quod cum aliquot diebus frustra fieret, consuluerunt nobilitas et magistratus oppidorum qui in officio erant, ut Daventriam, insigne emporium, accederem, quod illic commodius haec lis et discordia tolli posset. Accersitis itaque centum peditibus et aliquot equitibus e familia mea, jussi, ut Hasletum una cum civibus custodirent [58 v°.] ad commodum ditionis meae, et non aliam ob causam, quam ut non quovismodo interciperetur ab altero discordiantium oppidorum in ditionis meae extremam perniciem.

Quo pacto veni Daventriam, et consilio nobilitatis et magistratuum Transisalanorum inferae quoque ditionis meae ecclesiasticus ordo, nobilitas, oppidorum magistratus acciti, non mediocribus suis impensis legatos ad me miserunt, ut communibus consiliis hanc discordiam tolleremus.

Supervenerunt et sacrae caesareae tuae majestatis legati, ea quae pacis erant suasuri. Cumque Campenses et Svollani ad conventum publicum venissent et multis diebus de concordia ageretur, lente res procedebat propter utrorumque pertinaciam, quascumque enim conditiones proposuissem semper aliquid in his aut uni aut alteri displicebat, Campenses e possessione telonii se nolle cedere constanter asseverabant, Svollani vim sibi illatam conquerebantur et navem, a Campensibus ablatam, cum nonnullis

---

a) Eerst: incipiente.

aliis rebus in integrum sibi restitui postulabant, tum siquid Campensis juris haberent in Svollanos, se paratos coram me, nobilitate, magistratibus causam dicere. Campenses, ut dixi, possessionem multorum annorum allegabant neque deberi restitui, nisi Svollani prius nihil juris competere Campensibus in exigendis vectigalibus docuissent. Multa praetereo, Carole auguste, ne S. C. M. T. onerem, summum tantum rerum bonafide [a]) refero.

Tandem eo res deducta est, ut utriusque oppidi magistratus causam suam scriptis mandarint, privilegiis, jure, ratione, ut possent, intra certum tempus munirent et tum ego de consilio ecclesiastici ordinis, nobilitatis, magistratuum universae ditionis meae sententiam ferrem, cui sub magnis poenis utriusque oppidi magistratus obedirent idque, datis literis senatus civiumque, de more pollicerentur, quod ut facerent, non adsignato certo aliquo loco, sed id meae voluntati et necessitati relinquentes. Cum vero jam tempus ferendae sententiae adesset et ego in arce mea Dorestado valetudinarius [b]) detinerer, nobilitas Transisalana et oppidorum legati ad me venere, parati mecum sentencias communibus votis ferre, neque cuiquam quovis modo favere, nisi in his quae justa essent. Tum nescio quo animo Svollani Ultrajecti sese continebant, neque meorum literis neque legationibus, induci poterent, ut ad me tam parvo itinere venirent. Interea dum tam pertinaciter Svollani suae voluntati inniterentur contra [59 r°.] literas suas, mihi datas, quas hic coram sacra T. I. M. exhibeo, supervenerunt literae S. T. C. M. quibus et mihi et meis inhibebatur, ne nos hujus causae cognitioni ingereremus, sed relinqueremus eam S. T. I. M. dijudicandam [c]). Id licet mihi (ut verum fatear) multis nominibus non admodum placeret, obedivi tamen (ut debeo semper) sacrae jussioni majestatis et manum meam ab hoc lite tuli sperans et oppida mea id sine dubio factura; post haec intra paucos dies veni ad S. T. C. M. vocatus, venerunt

---

a) Eerst: fideliter.

a) Eerst: arterico morbo.

c) Doorgehaald: ut jure cautum est de actionibus teloniorum quae a s. t. m. dependent.

et Campenses sacrae tuae jussioni obedientes, nobilitas vero Transisalana una cum oppidorum magistratibus, meo jussu in loco, cui Novo Ponti nomen est, convenerunt, reiqublicae commoda curaturi et legatos suos ad S. I. M. tuam missuri. At ubi Svollani resciverunt me apud S. I. M. tuam esse nobilitatemque et primores ditionis meae simul convenisse, juramenti mihi praestiti immemores tuamque S. I. M. contemnentes, ad dominum Carolum Gelrium, caesariae tuae majestati inobedientem, deficiunt, et acceptis a Gelrio equitibus, nobilitatem Transisalanam nihil tale suspicantem, nullis hostilis animi indicibus literis scriptis, captivos Svollam abduxere et, foedis modis tractatos, tetris carceribus conclusere, multo ferro oneratos et in hanc usque diem et summi pontificis Leonis Xi felicis recordationis et sanctae tuae caesareae majestatis monita edictaque vilipendentes, captivos detinent. Postea, authore et duce Gelrio (qui nihil incommodi a me mihique subjectis unquam tulit) et clam et palam proditionibus seditionibusque oppida mea occupare et in servitutem redigere conati sunt, pauperes colonos et rusticos meae ditionis praedis, exactionibus, incendiis, captivitate, cedibus devastantes et in miserandam quandam solitudinis speciem vicos et pagos redigentes. Silentio transeo, quod me quoque immerentem meosque a consiliis probrosis dictis et scriptis mendacibus apud S. T. I. M. et insigniores Germaniae civitates prosciderint. Quare non potui, salvo honore meo, invictissime caesar auguste, hoc internum externumque bellum non adsumere, licet semper pacis fuerim amantior atque ad arcendam a pauperibus et mihi subjectis horridam bellorum tempestatem omnes opes meas denique et me ipsum libenter impenderim. Et haec est, maxime imperator Carole auguste, ratio adsumpti per me belli, quam si S. I. M. tua adprobat (ut certissime facit) non dubito, quin auxilium facile impetravero, nam eo res mea rediit, ut, nisi a S. tua I. M^te^ adjutus, mea tueri facile nequeam. Oro itaque atque obtestor sacratissimam [59 v°.] caesaream M^tem^ tuam, notissimamque toti orbi vere regii pectoris tui clementiam, ut populo meo extreme laboranti, nobilitati meae carceris squalore ferrique ponderibus pereunti mihique ad S. I. M.

tuam certa cum fiducia confugienti, adsis propere et ita subvenias, ut desertores et perfidi hostes mei intelligant tuam S. I. M. ideo a Deo opt. max. christianae reipublicae praefectam, ut ingentia bella tam atrociter inferentes justa poena compescas [a]). Soli tuae sacrae caesareae majestatis authoritati et jussioni [b]) confidens et innitens, episcopi principisque Ultrajectini officium suscepi. Quare opem quaeso ferat mihi S. T. I. Majetas, ut qui per T. S. I. M. Ultrajectinis praefectus sum, tuo potissimum auxilio a plerisque hostilibus damnis liberer et in ditione mea non solum conserver, verum etiam a perfidis inimicis meis justam vindictam sumam. Quod non tam meis, quam toti orbi exemplum erit ne seditiosi senatores et cives posthac audeant a principibus suis deficere, atque a S. tua imperatoria M^te^ ad Romani imperii tui hostes confugere. Hoc bona sacrae M. tuae venia addam, si haec Svollanorum defectio punita non fuerit, etiam minima quaeque oppidula levissimis de causis principibus suis brevi (quod Deus avertat) rebellatura. Non peto ultionem nisi justam, imo justa minorem, sed talem quae in totius reipublicae Christianae tuaeque sacrae caesareae M^tis^ commodum et honorem cedat. Expediat tua S. I. M. quid facto opus sit. Satis mihi fuerit, quod paucis belli, quo gravor, rationem verius quam invidiosius reddiderim, et in quo statu res meae sint, supplex et humilis sacrae tuae M^tis^ et maiorum tuorum (ut debeo) ab incunabulis terra marique pace et bello servus indicaverim. Sacra tua caesarea M^tas^. id obsecro mihi praestet quod justum equumque esse censuerit.

Dixi.

[11 v°.] Capti sunt a Daventriensibus nothus de Wysche et 19 equites Gelrii etc.

Nicolaus Busciducencis, theologus [1]), Cornelius Gra-

---

1) Nicolaus Buscoducensis (Van den Bosch) ludimagister te Antwerpen. Wat er van hem bekend is bij: Wolters, Reformationsgesch.

---

a) Doorgehaald: et punias.

b) Doorgehaald: id quod nemo principum Burgundicae domus ignorat.

pheus, poeta [1]) et orator, a secretis Antverpiensis et magister Petrus Ettenus, vulgo Rubralanx [2]), post palinodiam fratris Jacobi Praepositi authore Glapione Bruxellam acciti sunt tanquam Lutheranae hereseos fautores et defensores et 3 kal. Maji in foro Bruxellensi ante praetorium insigni contumelia adfecti et bona eorum proscripta, hujus tragaediae actoribus magistro Nicolao Egmondano, magistro N. Latomo, Quintana, Coronello Judaeo, magistro Francisco Hulstano, magistro Florentio Omio etc. [3]).

His diebus Nicolaus Egmondanus, Carmelita, theologus, homo plane furiosus quasi rabida canis per Hollandiam, Selandiam et Brabantiam cucurrit, habens literas a caesare, ut, si quos invenisset evangelicae veritati et simplicitati faventes, vinctos necaret et bona praescriberet, quorum meliorem partem pro suo labore tam sancto reservaret, putans se hoc modo obsequium praestare Deo. Quare multi docti viri, vitantes hanc tam saevam pestem, de civitate in civitatem fugere honestius putabant, quam contra maris tractum (ut dicitur) niti et mortiferos expectare morsus. Tum hoc quoque distichon vulgatum est:

Gelrius Egmondus contemnit caesaris arma,
Egmondus monachus fulmina saeva Dei.

G. N. D. (?) [4]).

---

der Stadt Wesel. 83 vlg.; H. Q. Jansen, Jac. Praepositus, 237; De Hoop Scheffer, Gesch. der Herv. 111. 112.

1) Over den Antwerpschen Stadssecretaris Grapheus en het hier vermelde feit (6 Mei 1522): Antw. Archievenblad VII. 125 vlg.; Paul Fredericq, Ned. onder Karel V. I, 71. 72 en verscheidene stukken in het Corpus doc. IV.

2) Petrus Ettenus, vulgo Rubralanx, is Meester Peeter in de Roode Schotel, schoolmeester tot Brussel, bedoeld in Antw. Archievenblad VII. 126.

3) Over Frans van der Hulst, die krachtens bevel van Karel V van 23 April 1522 als inquisiteur met het onderdrukken van de ketterij werd belast: Paul Fredericq, De Ned. onder Karel V, I. 39 vlg. De Hoop Scheffer, 141, 151 vlg. T. a p. ook over de diensten in deze zaak bewezen door den bekenden Jac. Latomus (over hem V. d. Aa i. v.) en de Spaansche hoogleeraren Ludovicus Coronel en Joannes Quintana. Florentius Omius is Floris Oem van Wyngaerden, pensionaris van Dordrecht. (V. d. Aa i. v. en passim bij De Hoop Scheffer.)

4) Bovenstaande aanteekeningen over de kettervervolging vindt men,

Gelrii-Phrysii-Svollani desertores uno animo bis oppugnarunt Steynvicum et, magna clade accepta, caesis videlicet supra nongentos peditibus, terga vertere coacti sunt. Caesus est in hac oppugnatione Michael Ernestus Bamelpergius Judaeus .... et Wernerus Spiegellius, principes exercitus Gelriorum [1]).

Antistiti omnia ab augusto speciose promissa sunt etc.

Daventriani cives et equites suburbana portae Saxonum Svollae ferro et igni vastarunt.

Gallorum exercitus a caesarianis in castra redire compulsus est non procul a confinibus Mediolanensibus.

Dominus Ferdinandus, archidux Austriae, salutato fratre suo Carolo augusto, in Germaniam rediit.

[12 r⁰.] Anno 1522 secunda die Maji profectus est Bruxella cum vice rege Neapolitano [2]) Neapolim usque Oliverius a Burgundia, filius illustrissimi principis domini Philippi a Burgundia, episcopi Trajectini, filii magni ducis et boni Philippi de Burgundia, quondam discipulus meus 4 annis (?), natus patri ex honesta puella multis annis priusquam episcopus eligeretur, cui multos et fortunatos imprecor annos [3]). Eadem die Carolus augustus, salutata regina Aragonum quae marchioni Prandenburgensi nupserat, e Bruxella profectus est Machlinam, isthinc iturus per Flandros et Anglos in Hispanias [a]).

Galli qui Lucemburgensem agrum devastaturi advene-

---

ofschoon met gevaarlijke vergissingen, gedrukt bij K. u. W. Krafft, Briefe und Documente, Elberfeld, p. 43. Cf. Prinsen, Gerardus Geldenhauer, 60 en Paul Fredericq, Corpus doc. IV, nº 77.

1) Over dezen en latere aanvallen op Steenwijk: Jan van Breda, 72; Pontanus, 698; Van Hattum, II, 216 en 242. In de Albergensia, p. 235: „Post mortem Michaelis de Bombergh, principalis commissarii ducis, qui omnes illius copias gubernabat, injuncta est hujusmodi cura praefecto de Kessel, magistro Henrico Zalsburg".

2) Charles de Lannoy, tot 1524 onderkoning. (Stokvis, Manuel, III, 708.)

3) Cf. Prinsen, Geldenhauer, 38 en Geldenhauer, Vita Philippi. (Ed. Matthaeus Analecta, I, 149 en hierachter.)

---

a) In margine: Carolus V Bruxella discedit Machliniam.

rant a Caesarianis pedem referre, multis captis et caesis, adacti sunt.

Gelriorum et Svollanorum exercitus a nostro equitatu cesus, captus et fugatus est non procul a Vollenhoa (†) *a*).

Augustus literis suis antistiti indicavit omnia suae majestati nunciari prospera ex Italia, caesis Gallis.

Pedites Germani qui in auxilium antistitis, connivente augusto, venerant, praesidia aliquot hostium demoliti sunt.

Ex literis magistri Jacobi Provinii, a secretis domini Gasbecani etc. ad me scriptis XII Maji 1522 *b*):

Hi qui arcem, quam Corfhuysen vocant, tuebantur nudius tercius circiter septimam horam post prandium se, vix jam obsessi, in manus nostras dedidere eiusque arcis praefectus sibi tercius (?) heri a Zvollensibus laqueo suspensus est praefacili et nimis praecipiti deditione. Obsedetur jam Gelmuda, quam spero nos non solum oppugnaturos, sed etiam expugnaturos [1]).

Moderator Phrysiae, dominus Georgius Tautenbergius cognomento Schenk, est cum nostris in obsidione. Credo, quod iam certior factus sis de peditibus Gelrensibus, nuper a nostris equitibus iuxta Vollenhoam caesis ac captis; fuerunt circiter bis centum quinquaginta; non unus evasit. Trucidati fuere undecim, ex nostris tres pedites, a nostris equitibus insciis occisi.

[12 v°.] Isti versiculi fuere adfixi aulae augustali Bruxellae. G. N. C.

Caesar Gandavus regnat; regit histrio Carlum
Nortmannus, Francus, Gallus, id est varius;
Ultrajectinus Romanis praesidet aris.
Haec quid portendant, consulite astrologos.
Consiliis praeest Leodinus episcopus, intus
Gallus et in cute, sed caesaris arma sequens [2]).

---

1) Over deze feiten: Jan van Breda, 73 en 74; Pontanus, 699. Bij Jan van Breda heet de „hoepman" van Corffhuysen, „een blochuys tegens Hasselt over opten dijck": Frans Brandenborch, bij Pontanus: Bruno.

2) Met Nortmannus wordt Glapio bedoeld. Geldenhauer zette bij het

---

a) In margine: Clades Geld. Zie p. 40, hiervóór.

b) In margine: Corfhusium deditum.

De origine monachorum [1]).

Parturiit quondam magna prurigine daemon,
Plena etenim grandis stercoris alvus erat;
Ut pariens tandem laxato ventre cacavit
Portento apparet merda stupenda novo:
Namque cucullati dirupto podice turba
Exiliunt varia veste, colore, animo.
Miratur daemon tam horrentia stercora in alvo,
Miratur tantum occuluisse malum
Et simul obtorto inspiciens sua stercora vultu
Insuetumque stupens undique vulgus, ait:
„Non equidem frustra, video, mea viscera tanto
Dudum tormento mota fuere mihi.
Ecce malum peperi longe cacodaemones omnes
Quod vincit, paveo, prodigia ista videns."
Dixit, et arridens monstris, emisit in orbem
Tartareos fratres, unde malum omne piis.

---

gedichtje in margine: „Nortmannus hic est ioco Glapion, Caesari a confessionibus". En hierachter folio 57 vo. van het oorspronkelijke Hs. noteert hij: „Joannes Glapion Nortmannus, minorita enz." Voor den invloed van Glapio is ook teekenend de uitdrukking van Erasmus: „qui nihil apud caesarem non poterat, dum viveret." (Leidsche uitg. der Opera Omnia, Epist. Kol. 739 D. 25 Dec. 1522.) In September was Glapio gestorven. Zie hierachter. De „episcopus Leodinus" is zeer waarschijnlijk Eberhard de La Marck-Sédan, van 1506—1538 bisschop van Luik, sedert 1514 ook bisschop van Chartres. Hij was voorzitter van den conseil privé. (Altmeyer, Marguerite d'Autriche, p. 61.)

1) Als zoo veel heeft de schrijver van de copie-Nijhoff ook dit en het volgende versje weggelaten. Hij teekent aan: „Hier volgen twee versjes, het eene „de origine monachorum", het ander „de origine Antichristi"; derzelver weinige dichterlijke waarde en hevigheid van inhoud noopen mij dezelve niet mede te deelen." Dergelijke scrupules kunnen ons er niet meer toe brengen hoogst merkwaardige historische documenten achterbaks te houden. Dat ook Lucas Cranach en Luther niet te vies waren om geheel hetzelfde motief te behandelen, blijkt uit een spotprent van den eerste, getiteld „Ortus et origo papae" met een bijschrift van den tweede van 1545. Zie Ed. Fuchs en Hans Kraemer, Die Karikatur der europäische Völker, Berlin, 1901, p. 72 De eerste afl. van dit boek werd in de 20ste eeuw om de reproductie van bedoelde prent in Oostenrijk bij rechterlijk besluit verboden en in beslag genomen. Cf. De Kroniek (van Tak) van 30 Mrt. 1901, p. 102.

De origine Antichristi.

Imperium Christo plena ditione tenente,
Invidit Pluton Tartaraque atra vocat,
Consilioque habito, regnanti obsistere Christo
Cogitat et tandem hunc repperit ecce modum:
Congregat innumeros monachos rabidosque sophistas
Una et rabinos, impia monstra, leveis,
Contusosque simul praegrandi in vase superbo
Pistillo miscet, fit quoque massa gravis,
Accipit hanc, immensam hominis facit in figuram
Imperatque atram grandia in ossa animam.
Ecce autem immani confestim corpore surgit
Antichristus, atrox belua, triste malum,
Quem Pluto se peiorem admiratus, hic inquit:
„Ille, ille est dudum quem sibi Averna petunt."
Nil ergo est Antichristus nisi bestia quaedam
Conflata ex monachis vaniloquisque sophis [a]).

C. G. C.

Ad rasores barbarum post publicationem edicti Hadriani sexti pontificis maximi, quo cavetur, ne quis clericus barbam nutriat.

Plaudite rasores barbarum, plaudite! Praesul
Romanus vobis consulit atque favet,
Nam radi, non tonderi vult hispida menta
Foemineoque coli mascula membra modo.
Jure igitur tanto statuetis templa patrono
In quis perpetui signa decoris erunt [1]).

---

1) Een en ander over het dragen van den baard in deze dagen, zelfs in verband met het Platonisme, en de houding van den clergé hier tegenover, vindt men bij R. de Maulde la Clavière, Les femmes de la Renaissance, Paris, 1898, p. 503 vlg. Vgl. ook Schotel, Maatschappelijk Leven, p. 191.

---

a) Naast „de origine Antichristi" is een houtsnee uit G's tijd geplakt, voorstellende Charitas: een vrouw met aureool, duif op het hoofd, kind op den arm, twee kinderen naast zich. Aan den voet van f° 12 v°. staat nog: „Induciae factae requirere tali signo *".

Romae apud sanctum Pasquillum, mense Septembri, anno pontificatus sanctissimi domini nostri Adriani sexti primo, 1522.

Responsum aliquando fuit a parocho (?) Gudespergensi, domino Joanne Röthenberg (?): „Wann bardt tragen also ein grosze sünde ist, so kann ich die sünde mit einer schere abschneyden." *a*)

[13 r°.] [1]) 1522, mense Majo. *b*)

Cum nostri aliquot diebus dura satis obsidione Gelmudam conclusissent et jam deditio speraretur, supervenere Gelrii et Svollani magnoque animo nostros aggressi, Germano pedite signa derelinquente et in fugam verso equiteque nostro hastas projiciente, dedente, intercepto et capto, Gelmudam obsidione liberarunt triumphantesque Svollam redierunt, caesis *c*) fere ducentis peditibus, centum et 30 captis equitibus, signis vero militaribus novem *d*), quod cum nunciatum esset antistiti, properavit Brugas ad dominam Margaritam augustam et in qua necessitate res sue essent, indicavit auxiliaque petiit. PeditES illi Gelrii, quos non procul a Vollenhoa captos dixi-

---

1) Uit het Hs., dat we thans uitgeven, drukte L. J. F. Janssen in het Archief voor kerkelijke Geschiedenis het bekende Itinerarium naar Wittenberg af (9e dl. 509—512). Dit Itinerarium is echter in het Hs. niet te vinden. Het bevindt zich wel in de copie-Nijhoff (waarschijnlijk door Janssen geschreven) onmiddellijk gevolgd door nog eenige aanteekeningen, die evenmin thans in het Hs. te vinden zijn. Tusschen folio 12 en 13 van het oorspronkelijke Hs. is klaarblijkelijk een blad verwijderd vóór de huidige pagineering. 't Vermoeden ligt voor de hand, dat dit verwijderde blad het Itinerarium plus die andere aanteekeningen bevatte. De vrij sterke afwijking van de chronologische volgorde der feiten in het Hs. kan een motief voor de verwijdering geweest zijn. Van de copie-Nijhoff, thans berustende in het Gem. Archief van Nijmegen, maakte ik gebruik om het ontbrekende aan te vullen. Ook het Itinerarium voeg ik volledigheidshalve er bij. Beide, behoorende op het jaar 1525, volgen na de aanteekeningen van 1522 hierachter.

---

a) Deze aant. is van een andere hand, uit veel later tijd waarschijnlijk.
b) In margine: Geelmuda obsidione liberata.
c) Doorgehaald: supra.
d) Doorgehaald: nostris ademptis.

mus [a]), rupta fide, quam dederant nostris, ad suos refugere quorum aliquot postea militari modo interfecti sunt. [1])

Festo die Pentecostis venit quidam Brugas ad comitem de Hoochstraten, indicans sive ficte, sive vere, nescio, Carolum Gelrium captum, isque rumor undique divulgatus est, et nuper etiam de morte ipsius 4 fere mensibus praedicabatur constantissime, licet viveret satis prospere [2]).

His diebus reverendissimus et illustrissimus princeps Ultrajectinus una cum comite de Bueren [3]), domino Veriensi [4]), domino de Feniis [5]), domino Gasbecano et nonnullis aliis Vinendalam ad dominum Ravestainum [6]) venit ibique nonnullis diebus feriati sumus. Antistes a multis negligentiae et cunctationis accusabatur et apud multos male audiebat. Seneca, l. 3, De ira: homines periculosissime et libentissime de rege suo male existimant [7]). Idem: Contumeliarum patientia ingens instrumentum ad tutelam regni [8]). [b])

Domina Margarita augusta ex Vinendala reverendissimum dominum et dominum Ravestainum Brugas accersivit rei publicae causa etc.; ibi accesserunt legati Ultra-

---

1) Jan van Breda, 74; Nijhoff, Gedenkw. VI, nº. 1108, 1110, 1112, 1113.

2) In verband hiermee: Van Hattum, II, 217 en Albergensia, 227 en 228.

3) Floris van Egmond, graaf van Buren. Van der Aa, i. v. en hiervóór, p. 24.

4) Adolf van Bourgondië, heer van Vere, Vlissingen enz., de leerling van Erasmus en Battus, veldheer en admiraal. Van der Aa, i. v.

5) Misschien: Jacques de Luxembourg, seigneur de Fiennes, chevalier de la toison d'or, gouverneur-général de Flandre et d'Artois. Cf. Van den Bergh, Correspondance de Marg. d'Autriche, I, 163; Stokvis, Manuel, III, 454.

6) Philips van Kleef, heer van Ravestein.

7) Seneca, De ira, III, XXII, 2. (Ed. Teubner.)

8) Seneca, De ira, III, XXIII, 2.

---

a) Doorgehaald: nulla.

b) In margine: Episcopus Ultrajectinus Vinendalae apud Ravestainum,

jectinorum qui comiter excepti et auditi sunt; legationis ratio latet etc. *a*).

Nunciatum est Margaritae augustae, Januam [1]) a Caesarianis captam et Gallorum regem Anglo ultro bellum indixisse.

[13 v°.] 1522 mense Junii 17.

Vinendalae vidi simiam, ibi natam ex diversis simiarum generibus, partim uni, partim alteri similem, sed utroque genere ferocior erat.

Comes Hoochstratanus [2]) scripsit reverendissimo, cum adhuc essemus Vinendale apud dominum Ravestainum, quaedam Phrysiorum oppida a Gelriis ad augustum defecisse.

Dominus de Wassenar Vinendalam [3]) valedicturus antistiti venit et inde in Angliam ad augustum profectus est *b*).

Caesar augustus ab Anglorum rege et omnibus regni ordinibus cum gaudio exceptus est Londini et uno animo Gallorum regem oppugnari decreverunt [4]).

Classis caesariana armis virisque apparatissima opperiebatur in Selandia ventum secundum in Hispanias, exceptura prius in littore Britanico augustum [5]).

Margarita augusta, ditioni caesaris in inferiori Germania et Gallia Belgica praefecta, in Hannonia hisce diebus morabatur, illic facile Gallorum motus auditura; inde Bruxellam rediit etc.

Reverendissimus pater dominus Wilhelmus de Encke-

---

1) Genua.

2) Anthonie de Lalaing, graaf van Hoogstraten, stadhouder van Holland, Zeeland en Utrecht. (Van der Aa, i. v.)

3) Jan van Wassenaer, die in 1523 als veldheer onder Joris Schenk in Friesland sneuvelen zou. (Van der Aa, i. v.)

4) 26 Mei had Karel V met zijn gevolg Calais verlaten om naar Engeland over te steken. Over de beteekenis van dien tocht: Baumgarten, II, 123 vlg.

5) Deze vloot moest Karel uit Engeland naar Spanje brengen. 7 Juli vertrok ze uit Southampton. Baumgarten, II, 127 vlg.

---

a) In margine: Episcopus Brugas vocatus.

b) In margine: Caesar in Anglia.

vordt [1]), protonotarius apostolicus, misit Antverpiam et Lovaniam ad amicos quaedam novissima hac inscriptione: Hadrianus sextus pontifex maximus priusquam (?) pontifex (?) Romae inauguratus esset.

Classis caesaris, flante aquilone . . . . ., e Selandia solvit Angliam versus.

Caesariani aliquot non procul a Bethuina a Gallis caesi fusique sunt, captis nonnullis non obscuri nominis equitibus.

In Novoportu, Flandrorum oppido, severe animadversum in quosdam qui sub caesaris autoramento pyraticam exercuisse convicti sunt.

[14 r°.]. Post interceptum a Gelrio Diepenhemum [2]) antistes ad Margaritam augustam a secretis suum misit [a]) una cum Luperto Hattemio, primario Campensium consule, Joanne Bredano, a secretis ejusdem oppidi, et Henrico Terspyllen, primo Daventriensium secretario, et Lupertus Hattemius oratione vehemente et vera necessitatem rerum Transisulanorum et contemptum caesareae majestatis apud hostes indicavit, ut latius in oratione ejus tali signo * scripsimus [3]).

Augusta et Hoochstratanus comes speciosa, ut sepe, spe legatos dimisere. Post biduum adventus legatorum ipse antistes celeri itinere Bruxellam venit ad augustam, petens promissum sepe, licet frustra auxilium, sed totum negocium tantae rei dilatum est in conventum usque publicum qui Dordraci, insigni Hollandiae oppido, 28 die Julii celebrandus erat, sicque rursus Sobburgum, arcem reverendissimi, redimus et sarcinae Dordracum praemissae sunt magnaque familiae pars [b]).

---

1) Willem van Enckevordt, de opvolger van paus Adriaan VI als bisschop van Tortosa, later kardinaal, en bisschop van Utrecht. (Van der Aa, i. v. Guilielmus.)

2) Dumbar, Analecta, III, 627.

3) Deze oratie is in het Hs. niet te vinden. Zie Jan van Breda, 74 vlg.

---

a) In margine: Legati Transisalani in aula Burgundica.

b) In margine: Episcopus Trajectinus Bruxellae.

Archiepiscopus Panormitanus, Johannes Carondeletus, acerbe satis orationi Hattemii Bruxellae respondit, homo ex fortuna etc.

Bruxellae rumor erat, augustae et Hochstratano magis cordi esse Gelrium quam antistitem, novissimum natorum boni Philippi, ducis Burgundiae, et optime de ipsis meritum, qui adactus ob commodum ditionis caesareae, episcopi munus suscepit etc.

Priusquam caesar in Hispanias proficisceretur, erat apud Carthusios Bruxellae quidam Hispanus, ornatu incessuque heremita *a*), quem vulgo prophetam praedicabant, gratus caesari et imprimis Arragoniae reginae quae nupta erat marchioni Brandenburgensi. Is priori monasterii Carthusiorum praedixerat, brevi fore, ut pecuniae monasterii surriperentur et, ne falsum praedixisse videretur, post paucos dies cum procuratore monasterii, furto omnibus pecuniis sublatis, clam abiit, propheta veracissimus! Ejusque consilio in maximis quoque rebus imperator, commendante Glapione Franciscano, a confessionibus suo, usus fuerat.

Hispani quidam, in palacio imperatoris Bruxellae congregati, conquerebantur orbem Christianum per ebriam nationem gubernari: augustum Gandavum esse, pontificem Romanum Ultrajectinum, vice regem item Neapolitanum Belgum [1]), neque dubitare se, asserebant, ipsum etiam Deum ebrium fuisse, cum hos Christianis praefecerit.

Quidam vir, non indoctus, et facetus, mirari se dixit, quod Egmondanus ceterique monachi mendicantes egre ferrent, vicia sua detegi a Luthero, suae professionis homine, cum trecentis fere annis totus orbis pacientissime eorum e suggestu furiosos clamores in crepidas, in thoraces, in soleas, in galeros, in ipsa etiam minima et quae vitari vix *b*) possunt, tulerit.

Ultrajecti mulieres seditionem excitarunt ob annonae caritatem, mixtis viris, muliebri habitu tectis, id quod

---

1) Charles de Lannoy was van 1522 tot 1524 vice-rex. (Stokvis, III, 708.)

---

a) In margine: Nota!
b) Eerst: non.

superiore anno Mechlinae Lovaniaeque factum erat. Sed prudentia senatorum Ultrajectinorum haec turbatio facile sopita est [1]) *a*).

De defectione Snekensium, Phrysiorum, a Gelrio et insidiis Utorsani (?) contra cives deque abitu principis ex oppido [2]).

[14 v°.] Dordraci, Hollandiae oppido, celebratus est conventus publicus totius ditionis Hollandicae, ad quem vocati sunt et Trajectenses. Venere etiam accersiti Daventrienses et Campenses legati quibus responsum erat Bruxellae, ut quid auxilii postularent ab augusto, scriptis mandarent, id quod Dordraci fecerunt, postulantes XII millia aureorum et stipendia duum millium peditum et quadringentorum equitum *b*).

Legati ecclesiastici ordinis, nobilitatis, oppidorum Ultrajectini qui ab augusta Margareta interrogati essent, quare non uno animo Gelrium invaderent, sed in tantis principis sui periculis conniverent, nihil aliud responderunt, quam se redituros Ultrajectum et, habito conventu, responsuros.

Hi (?) qui cum Gelrio de pace verba fecerant, cum nimis imperia Gelrium petere, reverendissimo indicassent, antistes modeste respondit, necessario se tolerare hactenus Gelrii violentiam et injuriam, non tamen, se vivo, Gelrium possessurum sua voluntate pedem in ditione divi Martini [3]).

Phrysii in hoc Hollandico conventu agebant de praesidio imponendo Stavreae, Phrysiorum vetusto oppido, jam vico satis exiguo, sed Hollandis oportuno *c*), id quod

---

1) Cf. hiervóór p. 1 en Van Asch van Wijck, Archief voor kerkel. en wereldl. zaken, III, nº. 362. 't Oproer was volgens dit schrijven (van 22 Aug. 1522) geweest op „sunte Margrieten dach" (13 Juli). In verband met de aanleiding tot het oproer: Asch van Wijck, t. a. p. nº. 312, 313, 361, 383, 384. Ook Dodt, Arch. III, p. 5, anno 1521.

2) Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. Inl. CVII.

3) Over de onderhandelingen met Gelderland talrijke stukken bij Van Asch van Wijck, nº. 333 enz.

---

a) In margine: Seditio muliebris Ultrajecti.

b) In margine: Conventus ordinum Hollandiae Dordraci.

c) In margine: Praesidium Stavriae

intra paucos dies factum est, praefecto Burgundo phrysiis Georgio Schencko a Tautenburgo, equite Germano, viro imprimis (?) prudenti ac nobili; de fortitudine enim nulla nunquam *a*) in tanto viro fuit quaestio.

Die (?) quarta Augusti, cum adhuc Dordraci essemus, nunciatum est augustae per cursores, quos postas vulgo dicunt, augustum applicuisse 18 Julii in portum divi Andreae nomine, pervenisse Bilbelim atque Hispaniorum proceres ei magnificentissime occurrisse omnemque Hispanarum exercitum uno animo Galliam invasurum, quare augusta Margarita jussit, sub noctem ignes per vicos accendi et postero die supplicationem fieri [1]).

Ex Dordraco domina Margarita in Hagam Comitis venit; ibi conventum, inchoatum ad reipublicae commoda, absolutum [2]).

Ad Hagam venere, accersiti ab antistite, ii qui spirituali, ut dicimus, jurisdictioni reverendissimi praesunt, videlicet magister Johannes de Tiela, vicarius generalis, magister Godefridus Cunretorphius, u. j. doctor, officialis, magister Gerardus Suggerodius, u. j. doctor, et magister Rutgerus Carcanus, u. j. licentiatus, advocati, magister Hadrianus Borttus (?), fiscalis procurator (?).

[15 r⁰.] Oratio praepositi Ultrajectini in episcopum acerba *b*).

His diebus cum reverendissimus nocte dieque per se et per amicos omnibus modis laboraret ad impetrandum contra hostes suos auxilium, ingressus est in capitulum *c*), ut dici coeptum vulgo, prepositus Majoris ecclesiae, dominus Philibertus Naturellus et inter caetera dixit, se meliorem partem aetatis consumpsisse in aula Caroli augusti variisque ad Gallorum reges legationibus, nunc tandem se

---

1) Cf. Baumgarten, II, 129 en de Voyages des souverains van Gachard, II, p. 66.

2) Bisschop Philips gaat mee. Zijn eerste schrijven van uit Den Haag, dat bij Van Asch van Wijck voorkomt, is van 13 Aug. 1522.

---

a) Is „unquam" bedoeld?

b) In margine: Vide versa pagina in initio.

c) Doorgehaald: Traject.

venisse Trajectum [1]), ut et senio suo et divi Martini pallio consulat, nam, cum qui primas in ecclesia Trajectensi gerit, non parvam partem pallii per suam negligentiam lacerari sinat et diripi, se, qui secundas tenet, ad hoc vigilaturum, ne integra pars quovis modo attrectetur hostili furore. Addidit etiam, se certo a Caesarianis didicisse, reverendissimo domino episcopo missa 40ta florenorum millia in subsidium et nihil hisce pecuniis [a]) actum. Nescitur qua invidia succensus, tam accerbe in reverendissimum dicere, *homo levis et ipsa inconstantia et rei militaris tam expers quam ..... quantum vis imbellis et stulta ovicula ausus sit, nisi forte* [b]) propensioris in Gallum et Gelrium animi sit, quam in augustum et episcopum suum.

Putat forte egregius bellator exercitum etiam [c]) mediocrem toto anno parva pecuniarum summa ali posse neque apud Ciceronem legit etc., dissimulat etiam, quod reverendissimus ex infera ditione sua nihil subsidii habuerit in hanc usque diem et a Transisulanis parum habere potuit propter rusticorum extremam inopiam et aeris alieni magnitudinem qua sub domino Friderico, illustrissimo praesule, Gelrico bello oppressi fuerant. Pertransiit etiam, quod duo oppida, arces duae [d]) stipendiis reverendissimi tutanda erant, praeterea, quid Daventrienses(?) omnes tandem superantes, in aliis oppidis et arcibus praesidiisque tuendis (?) expenderent. Nec agnoscere voluit, reverendissimum dominum omnia vasa sua argentea et aurea in rei publicae suae commoda expendisse, praeter hoc, quod pagos patri-

---

1) Philibertus Naturellus, domproost en archidiaconus te Utrecht, abbé d'Esney, Kanselier van 't Gulden Vlies, herhaaldelijk gebruikt in gezantschappen, o. a. in 1517 voor den keizer bij den Franscben koning. Bij Van den Bergh, Corr. de M. d'Autr. passim en Gachard, Rapport sur les arch. de l'anc. chambre des comptes de Lille, 1841, p. 293 en 301. Ook Henne, Charles V, I, 52, 73, 91, II, 133, 201 over zijn gezantschappen.

---

a) Doorgehaald: laude dignum.
b) Het cursief gedrukte is in 't Hs. doorgehaald.
c) Doorgehaald: toto.
d) Doorgehaald: tres.

monii sui aere alieno oneravit. Hoc refert commodi et gratiarum actionis reverendissimo homine cui semper ex animo bene favet etc, sed inveniet tandem dignum patella operculum. [1])

Prudentissimus princeps, dominus Johannes Bergensis (?) [2]) consulit Ultrajectinos, interrogando, an velint subire Gelrio, an vero principi in cujus nomen jurarunt; postea consulto et quam primum facto opus esse.

[15 v⁰.] Oratio substantialis (?) oppositionis per dominum archidiaconum maioris ecclesiae [3]), factae tribus statibus, ad hoc capitulariter congregatis.

Domini mei reverendi, si iam a pluribus annis citra hujus ecclesiae Trajectensis obtinuerim praeposituram, tamen ad instar Bartholi, juris doctoris eximii, qui trigesimarius primo ad literas convolavit, ob alia occurentia impedimenta hucusque visum non fuit meam residentiam assumere, sed revolvens iam continuas patriae Transysulanae atque civitatum domorum atque manantium eiusdem invasiones, tribulationes atque oppressiones in perpetuum ecclesiae Trajectensis dispendium, et quod per episcopum verum (?), cui tamen ab imperiali majestate subsidium datum est, usque ad summam quadraginta millium florenorum, nulla quasi hucusque facta sit resistentia, consyderans ymo quod amplius nulla potentia subest nulli, quod homines seu viros bellicos nullos habet et, quod deterius est, affectionem et animum non habet episcopus revertendi, sed penitus nos, ut apparet, reliquit, ego, tamquam altera persona post episcopum ecclesiae Trajectensis, amore ac civium et aliorum bonorum virorum, amore civitatis Trajectensis, jam pro assumenda et deinceps continuanda residentia adveni, et si episcopus ex toto nos proponat deficere (?), ego pro

---

1) Om de waarde van dit optreden van Philibertus Naturellus tegenover Philips te bepalen, zie men vooral de karakterschets van Philibertus bij Henne, II, 226 vlg.: „Doué d'un remarquable esprit d'observation et d'un jugement solide, il rendit de grands services à ses princes, mais d'un caractère jaloux et disposé à dominer, sinon à effacer ces collègues, il s'était aliené beaucoup d'hommes importants."

2) Zie hiervóór p. 15 en Henne, Charles V, II, 227.

3) Philibertus Naturellus, uit de vorige aanteekening.

exigua mea facultate offero non solum vires et bona, sed hoc corpusculum pro conservatione istius parvi ortuli nondum adhuc depopulati, rogando (?) quatenus una mecum inclinemini laborare et dare operam pro pace, securitate ac praeservatione corporum et bonorum nostrorum. Ad hoc ego veni et eo intuitu residuum vitae meae hic consumere desidero.

Reverendissimus cum haec indicasset, praesente ipso praeposito, dominae Margaritae augustae, audientibus domino Johanne a Bergis etc. a consiliis, praepositus cepit negare et devorare (?), ita ut augusta facile intelligeret hanc negationem totius rei esse affirmationem.

Augusta domina Margarita narravit reverendissimo, hunc praepositum, cum legatum Caroli augusti apud Galliarum regem ageret, eiusdem rei diversas scripsisse epistolas etc. *a*).

Tandem tamen, ne res haec longius serperet et ira subita in odium verteretur per amicos lis composita est, antistite, ut est natura clemens, facile ad hanc iniuriam connivente, sed intercedebat alia quaestio inter antistitem et archidiaconum super iurisdictione, ut dicimus, spirituali quae tam facile dissolvi non potuit.

22 mense Augusto.

Interea dum nos cum domina Margarita in Haga Comitis moramur, comes Hochstratanus, Antonius Lalenius, Hollandiae gubernator sive procomes, profectus est Culemburgum *b*) una cum reverendissimo Joanne Carondeleto, archiepiscopo Panormitano, Laurentio Billionio [1]), audi-

---

1) „Laurent du Blioul, seigneur de Sart, secrétaire de Charles Quint et audiencier," zegt Van den Bergh. (Corr. de M. d'Autriche, II, 241.) Wel dezelfde, dien Geldenhauer aldus aanduidt: „Laurentium Bulionium, non solum secretarium, verum egregium silentiarium regis." (Inleiding tot zijn „Germanicarum Historiarum Illustratio," Marburg, 1542, herdrukt vóór de Bomelius-uitgave van het Hist. Gen., Werken nº. 28.) Men zie ook over Laur. du Blioul den brief van Adriaan Florisz. uit Barcelona, 9 Aug. 1519 bij Burman Adr. VI, p. 449. In het instrumentum admissionis Phil. electi ad eccl. Traj. komt hij voor als griffiarius ordinis aurei velleris (Matth. Anal. I, 176.)

---

a) Het cursief gedrukte is er later tusschen gevoegd.

b) Doorgehaald: ibi.

entiario, cum Gelriorum legatis de pace tractaturus, sed praeter spem propter improbas nimium conditiones quas Gelrius animo conceperat et obtinere speraverat, re infecta, discessum est et initum consilium ad uno animo invadendum Gelrium et principi Ultrajectino, tot mensibus aulam sequenti, suppetias ferendas.

In Hagam venit Joannes Cornelius, nauta Zirixeanus [a]), qui augustum in Hispanias vexerat ab Anglico videlicet litore navigatione decem dierum [1]). Hic nauta etiam regem Philippum, illustrissimum patrem augusti, ultima navigatione in summa tempestate in Hispanias vexerat et [b]) reginam Danorum una cum principe Ultrajectino, tum maris praefecto etc. in Daniam [2]), vir dives et prudens nauticaeque rei peritissimus.

[16r°.] Honorabilis, fidelis, dilecte. Plurimum nos delectavit Paraphrasis tua in Evangelium divi Mathei [3]), nuper edita, non tam quia nomini nostro dicata est, quam quod gravium doctorumque virorum judicio magnopere laudatur, eo maxime nomine, quod insigni quadam eruditione evangelicae doctrinae puritatem exprimens, non parum utilitatis sacrae theologiae studiosis ac universae Christianae religioni sit allatura, nam cum (?) in reliquis studiorum tuorum monumentis magnam laudem merueris, nullam tamen pleniorem uberioremque, quam ex istis tuis paraphrasibus tulisse crederis. Agnoscimus privatim

---

1) Cf. hiervóór p. 58.

2) Cf. Geldenhauer, Vita Philippi, o. a. bij Matthaeus, Analecta, I, 155. (kwarto) en hierachter. Zie ook Paraleipomena ad Chronicum Abbatis Urspergensis, 1537, p. 481 en de noot bij Wagenaar, Vad. Hist IV, 332. Over „Jehan Cornille (de Hubert) ung homme de bien de Zerixée" vindt men een aardige aanteekening in Coll. des Voyages des Souverains des Pays-Bas, III, 85 naar aanleiding van Karels eerste reis naar Spanje. Bij deze reis doen ook nog „deux fréres nommez les Huberts de Zerixée" loodsdiensten in de Zeeuwsche wateren.

3) Over „Paraphrasis in evangelium Matthaei": Bibliotheca Erasmiana I, 149.

---

a) Doorgehaald: nuncians.

b) Doorgehaald: dominam.

multas et excellentes ingenii tui dotes, partim illustrissimae memoriae regi, patri nostro, partim nobis representatas(?), nam (patri) panegyricum et nobis institutionem boni et Christiani principis exhibuisti, non tantum in splendorem nominis mei, sed etiam ad posterorum utilitatem. Ergo interesse dignitatis nostrae arbitramur per occasionem omnem tibi gratitudinem ostendere, intelligentes nimirum magnam ingeniorum felicitatem hanc esse, ut sacrarum virtutum amantem principem experiantur. Interea piis conatibus et proposito tuo tam recto et utili (?) modis omnibus favebimus fovebimusque quicquid in Christi honorem et Christianorum salutem abs te factum audiverimus *a*). Datum Bruxellae, prima Aprilis 22 [1]).

Exemplar literarum Caroli augusti ad dominum Erasmum Roterodamum, authore Guido Morilono, a secretis [2]) *b*).

[17 r°.] * *c*), 1522. Geldri mala fides.

Induciae factae sunt inter oppida Diepenhemum reverendissimi et Lochem ditionis Gelriorum certis conditionibus; quibus firmatis, statim Gelrius, fidei immemor, clam Diepenhemum occupavit, ubi nostri milites, oppido jam nihil hostile metuente, excesserant. Daventrienses hac

---

1) Voor zoover mij bekend is, is deze brief uit de correspondentie van Erasmus nog niet uitgegeven. Erasmus hechtte er zeer veel waarde aan en hij spreekt er herhaaldelijk over in zijn brieven. Cf. de Leidsche uitgave der Opera omnia, Epist. 29 Nov. 1522 (Kol. 734 F.) „Isque (K. V.) literis pro sua mansuetudine humanissime ad me scriptis, testatus est hoc studium (Paraphrasis in Matthaeum) meum sibi gratissimum fuisse. Verder: 25 Dec. 1522 (Kol. 739 D.) en vooral den brief aan Marcus Laurinus van 1 Febr. 1523 (Kol. 752 F.): „munus (Paraphrasis etc.) sibi (K. V.) gratum fuisse, literis etiam, non minus amanter quam honorifice scriptis, testatus est."

2) Over Morillon: Felix Nève, La Renaissance des lettres et l'essor de l'erudition ancienne en Belgique, Louvain, 1890, p. 214 vlg.

---

a) 't Hs. heeft: audivimus.

b) Alleen dit onderschrift is van Geldenhauers hand. 't Blad is in briefvorm gevouwen geweest, maar een adres ontbreekt. 16v°. is leeg.

c) Zie hiervóór p. 51, f° 12 v° van 't Hs, onderaan.

injuria tam insigni moti, forti animo ditionem ducis de Bronchorst et etc. ferro rapinisque pervagati sunt. Haec (?) enim fides erat (?) in hisce induciis [1])

Dominus Philibertus Naturellus, archidiaconus ecclesiae Trajectensis [a]), in gratiam cum antistite et principe suo redisse multis videbatur ob laeta quaedam convivia invicem celebrata [2]).

Anno 1522 [b]), die mensis Augusti 22 cum reverendissimus dominus et illustrissimus princeps Ultrajectinus, dominus Philippus a Burgundia una cum legatis Daventriensium, Campensium, Hasletanorum et Steenvyckensium multis mensibus, et augustum, priusquam in Hispanias proficisceretur, et post profectionem eiusdem, dominam Margaritam et comitem Hochstratanum pro auxilio contra Gelrium secuti essent, tandem sero satis hoc responsi accepit: statim affore tria millia peditum et quingentos equites, augusti stipendiis militantes, ad invadendum Gelrium.

Faxit Deus, ut vel incumbente hieme honesti justique subsidii meminerint qui augusti vices hic splendide magis quam fortiter gerunt. Acta sunt haec in Haga Comitis, praesentibus comite Hochstratano etc., archiepiscopo Panormitano Joanne Carondeleto, Jodoco Laurentio, praeside senatus Machliniensis caeterisque augustalibus a consiliis et promissa reverendissimo et illustrissimo episcopo et principi Ultrajectino, Luperto Hattemio, consuli Campensium, Henrico Spiellio, a secretis et legato Daventriensium, Joanni Bredano a secretis et legato Campensium, consuli Steenvicensium et praefecto peditum Hasletanorum.

Haec eadem rursus domina Margarita, divi Maximiliani augusti filia, magno avunculo suo, episcopo et principi Ultrajectino promisit. Quare Campensium a secretis Johannes Bredanus et consul Steenvicensium et legatorum

---

1) In verband hiermee misschien: Nijhoff, Gedenkw. VI, nº. 1121.
2) Cf. hiervóór p. 58 vlg.

---

a) Doorgehaald: multis.
b) Doorgehaald: cum R. In margine: Auxilia episcopo promissa.

Hasletanorum unus, spe pleni ad confortandos suorum animos profecti sunt [a]).

Bergis indictus est conventus Brabanticus et ibi quae promissa erant antistiti, non sunt praestita, ut convenerant [1]) [b]).

Conventus Brabanticus celebratus est Antverpiae mensis Septembris 1° die.

[17 v°.] Coverdia obsessa et capta.

1522, mense Septembri.

Dum Antverpiae subsidiarios milites et pecunias promissas expectamus, Gelrius, coacto exercitu, arcem Covordiam obsedit, quod cum dominae Margaritae et comiti Hochstratano, qui nos totis promissis suis deceperat, princeps noster indicasset, Hochstratanus finxit, se non mediocriter dolere de promissis non praestitis et rursus pecunias et pannum laneum ad Hasletanorum etc. militum stipendia missurum promisit, quod postero die dissimulans, mendaciis mendacia accumulavit. Tandem ad summum 4 milium florenorum pannus et pecuniae missae sunt.

Arx Covordia 12 die Septembris hoc modo capta est. Inter pedites qui in arce erant 4 proditionis conscii [c]) qui, obsidentibus Gelriis, dum unus aliorum militum ictu bombardae occisus esset, clamoribus et seditionibus omnia implentes, eo coeteros milites fere omnes perduxere, ut, deserto arcis praefecto, discedere ab arce vellent; tum praefectus, videlicet Fridericus, dominus Tvickeloa, provolutus genibus [d]) militum [e]), orare frustra cepit, ut oppugnationem operirentur, se procul dubio sperare adfore quam primum subsidia quae obsidione eos liberarent. Sed

1) Jan van Breda, 77.

a) Een verwijzingsteeken, dat elders niet te vinden is.
b) In margine: Promissi fides desiderata.
c) Doorgehaald: erant.
d) Doorgehaald: ped.
e) Doorgehaald: eos.

injuria tam insigni moti, forti animo ditionem ducis de Bronchorst et etc. ferro rapinisque pervagati sunt. Haec (?) enim fides erat (?) in hisce induciis [1])

Dominus Philibertus Naturellus, archidiaconus ecclesiae Trajectensis [a]), in gratiam cum antistite et principe suo redisse multis videbatur ob laeta quaedam convivia invicem celebrata [2]).

Anno 1522 [b]), die mensis Augusti 22 cum reverendissimus dominus et illustrissimus princeps Ultrajectinus, dominus Philippus a Burgundia una cum legatis Daventriensium, Campensium, Hasletanorum et Steenvyckensium multis mensibus, et augustum, priusquam in Hispanias proficisceretur, et post profectionem eiusdem, dominam Margaritam et comitem Hochstratanum pro auxilio contra Gelrium secuti essent, tandem sero satis hoc responsi accepit: statim affore tria millia peditum et quingentos equites, augusti stipendiis militantes, ad invadendum Gelrium.

Faxit Deus, ut vel incumbente hieme honesti justique subsidii meminerint qui augusti vices hic splendide magis quam fortiter gerunt. Acta sunt haec in Haga Comitis, praesentibus comite Hochstratano etc., archiepiscopo Panormitano Joanne Carondeleto, Jodoco Laurentio, praeside senatus Machliniensis caeterisque augustalibus a consiliis et promissa reverendissimo et illustrissimo episcopo et principi Ultrajectino, Luperto Hattemio, consuli Campensium, Henrico Spiellio, a secretis et legato Daventriensium, Joanni Bredano a secretis et legato Campensium, consuli Steenvicensium et praefecto peditum Hasletanorum.

Haec eadem rursus domina Margarita, divi Maximiliani augusti filia, magno avunculo suo, episcopo et principi Ultrajectino promisit. Quare Campensium a secretis Johannes Bredanus et consul Steenvicensium et legatorum

---

1) In verband hiermee misschien: Nijhoff, Gedenkw. VI, nº. 1121.
2) Cf. hiervóór p. 58 vlg.

---

a) Doorgehaald: multis.
b) Doorgehaald: cum R. In margine: Auxilia episcopo promissa.

Hasletanorum unus, spe pleni ad confortandos suorum animos profecti sunt [a]).

Bergis indictus est conventus Brabanticus et ibi quae promissa erant antistiti, non sunt praestita, ut convenerant [1]) [b]).

Conventus Brabanticus celebratus est Antverpiae mensis Septembris 1° die.

[17 v°.] Coverdia obsessa et capta.

1522, mense Septembri.

Dum Antverpiae subsidiarios milites et pecunias promissas expectamus, Gelrius, coacto exercitu, arcem Covordiam obsedit, quod cum dominae Margaritae et comiti Hochstratano, qui nos totis promissis suis deceperat, princeps noster indicasset, Hochstratanus finxit, se non mediocriter dolere de promissis non praestitis et rursus pecunias et pannum laneum ad Hasletanorum etc. militum stipendia missurum promisit, quod postero die dissimulans, mendaciis mendacia accumulavit. Tandem ad summum 4 milium florenorum pannus et pecuniae missae sunt.

Arx Covordia 12 die Septembris hoc modo capta est. Inter pedites qui in arce erant 4 proditionis conscii [c]) qui, obsidentibus Gelriis, dum unus aliorum militum ictu bombardae occisus esset, clamoribus et seditionibus omnia implentes, eo coeteros milites fere omnes perduxere, ut, deserto arcis praefecto, discedere ab arce vellent; tum praefectus, videlicet Fridericus, dominus Tvickeloa, provolutus genibus [d]) militum [e]), orare frustra cepit, ut oppugnationem operirentur, se procul dubio sperare adfore quam primum subsidia quae obsidione eos liberarent. Sed

1) Jan van Breda, 77.

a) Een verwijzingsteeken, dat elders niet te vinden is.
b) In margine: Promissi fides desiderata.
c) Doorgehaald: erant.
d) Doorgehaald: ped.
e) Doorgehaald: eos.

apud proditores et eorum seditionibus corruptos milites nihil praefecti preces valuere, quominus, deserta arce, et praefectum, et arcem Gelrio traderent. Hac arce potitus, Gelrius incunctanter caeteras arces pagosque [1]) devastare suaeque ditioni subjicere pergit. Intra paucos dies rumor percrebruit, authore Joanne Falconario, qui classi reverendissimi in obsidione Genemude praefuerat, ipsum praefectum arcis spe matrimonii cum vidua praefecti Michelis etc. arcem ultro prodidisse [2]). Antistes Ultrajectinus cum spe vana totam estatem se comsumpsisse ....., salutata Margarita eique sua ditione commandata, Bergas venit, prudentissimo heroi Bergensi sua negocia [a]) indicaturus; tum intra paucos dies a domina Margarita Antverpiam revocatus est et auxilia equitum peditumque, instante jam hieme, id quod toties factum est frustra, speciocissimis nominibus promissa [b]).

In Dania maximi bellorum motus erant, nam oppida Saxonum etc. libera multa damna Danorum regno intulere. Adhuc tamen sua Sibrechta Hollanda rex a consiliis utebatur [3]).

De adventu pontificis maximi in Italiam et coronatione eiusdem. De decreto de radendis barbis etc.

Coronatus est Romae ultima Augusti 1522 Hadrianus sextus.

Augustus in Hispaniis de seditiosis quibusdam severissime supplicium sumi jussit.

---

1) O. a. Gramsbergen. Cf. Eggerics Beninga, Matthaeus, Analecta, IV, (kwarto) 579. Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. Inl. CXV.

2) Michiel Bambergen, hiervóór reeds genoemd, zal wel bedoeld zijn. In 't verhaal van de inneming van Coevorden bij Jan van Breda (p. 76) komt ook een dame voor, misschien is het wel dezelfde. De Gelderschen voerden den drost onmiddellijk tegen zijn wil naar Arnhem, „alsoe de drost vors. een boelscap opten huyse hadde, joffer Roeloff genaemd, die vuyl en vrack was en geenen cost syen mocht, soe en wolden dair gheene rechtsynnige knechten op liggen." Joannes Falconarius is waarschijnlijk Jehan Faulquier, bij Nijhoff, Gedenkw. nº. 886.

3) IJssel de Schepper, Lotgev. van Christiern II, 81 vlg.

---

a) Hierboven: necessitatem.

b) In margine: 1522 mensis Septembris die 27.

[18 r°.] Hesdinum, quod Galli ceperant *a*), augusti exercitus, qui *b*) praeter nostrae provinciae milites ex Hispanis Anglisque constabat, arctissime obsedit et frustra, nam pedem referre quam diutius in obsidione manere consultius caesarianis videbatur [1]).

Concionator quidam instituti eorum qui se heremitas divi Augustini vocant, cum aliquot diebus evangelium Antverpiae praedicasset, jussus est a domina Margarita apprehendi et custodiri in divi Michaelis coenobio, sed, inde per matronas aliquot Antverpianas vi abstractus, suis restitutus est et, suadentibus amicis, secundum evangelicam admonitionem excutere pulverem pedum suorum de civitate in civitatem fugit. Quare indignata domina Margerita jussit totum Augustinensium monasterium demoliri et 7ma die Octobris anni 1522 ipsa domina Margarita venit in templum divae Virginis et canonici detulerunt e templo Augustinensium, ut locus prophanaretur, in ecclesiam divae Virginis sacramentum eucharitiae et, ibi peracta missa, domina reversa est in palatium suum, fere omnibus de rei indignitate stupentibus.

Dat gelt van den Jacopinen
Heft tAntverpen verdreven die Augustinen [2]).

Jesabel prosequebatur prophetas Domini et imprimis Heliam, sanctissimum prophetam, qui fugit, 3 regum XIX capite.

Jesabel depinxit oculos suos stibio etc. 4 regum capite nono. Herodias persequebatur Joannem Baptistam, quo

---

1) Baumgarten, Karl V, II, 252.

2) Deze aanteekening is uitgegeven door K. u. W. Krafft, Briefe und Documente, 52. Cf. Prinsen, Geldenhauer, 61. Over Hendrik van Zutphen, die met dezen „concionator quidam" bedoeld wordt: Krafft, 45 vlg. Verder: Antw. Archievenblad, VI, 128 en J. F. Iken, Heinrich von Zutphen, Halle, Max Niemeyer, 1886. Ook Paul Fredericq, Corpus doc. inq. IV, n°. 97, 99, 109 en 110.

---

a) Doorgehaald: cum.

b) Doorgehaald: ex.

major inter natos mulierum non *a*) surrexit. Athalia interfici jussit omne semen regium. 4 regum capite 11 [1]).

[18 v⁰.] Ex literis magistri Wilhelmi Lochorst, u. j. doctoris [2]), scriptis Trajecti quinta Octobris 1522:

Romae per summum pontificem omnia reformantur cum omnium admiratione, ut posthac vicario Christi atque aulae omnibus maledicendi auferatur occasio utque saecularis status hominibus ad melioris vitae frugem convertendi detur exemplum. Laborat etiam per nuncios et literas apud reges et principes ac respublicas pro pace et concordia proque auxilio Rhodiis, dure obsessis, et Pannoniae regno per Christianos ferendo.

Misit Rhodiis classem, qua ex Hispania trajecit, bene armatam, inter caetera navem unam ligusticam, quam crakam vocant, Turcis male minantem misitque Dalmatis gratis arma et frumentum: ita ut pius pater prudentissimum agat. Habet curiam Hispanis ac Germanis refertam, ita ut Germani urbi, quam Romam vocant, olim orbis dominam, totique Italiae imperent. Utinam arma intestina in exteros Germani verterent, immortalitatem acquisituri; quod ut faxit Deus opt. max. cupio.

Archiepiscopus Nidrosiensis, Danorum regis tyrannidem nuper ob vitae suae candorem fugiens, a domino papa prndentissime est exceptus, donatus habitaculo et mensa cum suis in palacio apostolico, confortatus quoque de bona provisione etc. Is peste obiit Romae festo die divi Andreae 1522 [3]).

Cum frustra in Octobrem usque mensem Daventrienses, optime de episcopo et principe suo Philippo a Burgundia meriti, subsidia ab augusto expectassent, coacti sunt cum Gelrio certas foederis inire conditiones, quibus ultro

---

1) Men zou dit gevoegelijk steken onder water op Margaretha kunnen noemen. Vgl. dit met de opmerkingen over Margaretha in 't Itinerarium, hierachter p. 77 vlg.

2) Over Herman van Lochorst, hiervóór p. 34.

3) Over Walkendorff, aartsbisschop van Drontheim, hiervóór p. 10 en 35.

---

a) Doorgehaald: fuit.

Campenses, omnium malorum [auctores(?)] accessere, qui si fideliter principi suo adhaesissent, Gelrii conditionibus et edictis quibusdam non tam facile paruissent. Maxima fere harum conditionum fuit, quod post mortem reverendissimi ac illustrissimi principis nostri illum suscepturos se promiserunt principem qui Gelrio duci Gelriisque gratus fuerit. Caeterae conditiones hoc signo notantur † [1]) *a*).

Exemplar literarum magni Turcarum imperatoris ad Rhodios tali signo invenies ✠ [2]).

[19 r°.] † Conditiones concordiae initae cum duce Gelriae etc. Carolo.

Inden irsten, dat dit landt van Overysell ghenen heren ontfanghen en sollen nae uns ghenaden doot, ten si die selve ghelave metten landen ende hertoch van Gelre roste ende vrede tho holden, desghelicken sellen die Gelrische wederom doen.

Item dat die hertoch van Gelre sal inholden die steden ende vlecken, die hi nu inne heft ende dat desen steden niet lyden en solden, dat U. F. G. uut den steden op den landen van Gelre scadighen solde.

In heft een artickel, dat U. F. G. moeghen scattinghen uut setten met U. G. rydderscap ende twen steden in U. G. landen Sallant, Tventhe, Vollenhoe ende Drenthe sonder iemant dair *b*) van bespiert the werden.

Item int ierste, oft myn heer voirder tegens der Gelrischen krijgen of veheden wolde, dat dan die ridderscap

---

1) Men zie over dezen zoen: Nijhoff, Gedenkw. VI. 2. nº. 1140 en 1148 en de inleiding, p. CXVI. Jan van Breda, 75 en 77 vlg. Albergensia p. 279. Verder vinden we bij Geldenhauer geen aanteekeningen over den twist tusschen Zwolle en Kampen en den daaruit voortgesproten oorlog.

2) Zie hierachter p. 70.

---

a) In margarine: Conditiones initae inter Geldrium et . . . . . (niet van G.)

b) aff. (doorgehaald).

mit den steden ende sloeten all hir de keyserlicker mat noch myn heer ghenen trost, hulp ende bistant solden doen, sloeten noch steden tho openen, dan tuschen beyden stille tho sitten.

Item off myn heer, off iemant anders van myns heren weghe enighe steden of sloeten in dessen lande wolde avervallen, des solde die hertoch van Gelre *a*) envoirstanden wesen.

Item dat men vort an genen als heren acceptyren en sal, he solde irste laven vrede tho holden mitten hertoch van Gelre.

Item als een heer van Utrecht nae mijns heren doot ghekoren woirt, dat die selven sich met den F. van Gelre van allen saiken ende ghebreken verdraghen sal. Konnen si des niet eens worden, soe sollen se een onpartyelyck heren kysen, die sie an beyden zyden verlycken sall.

Item die amptluyden, die op gewonnen vlecken ende huysen synden (?), sullen den twe steden enen eedt doen, dat sie by horren olden rechtichheyden ende pryvilegien sullen blyven.

✠

[20 r° *b*).] Sultan [1]) *c*) Suliman, pacha, par la grace de Dieu grand empereur de Constantinoble, tenant pour soy lune et lautre parse dArabie, de Sirie, de Meken, de Jherusalem,

---

1) Men zie over dit stuk: E. Charrière, Negociations de la France dans le Levant, Paris 1848, I, 91. (Collection de documents sur l'hishoire de France.) Het daar meegedeelde stuk uit de kroniek van den Bâtard de Bourbon draagt het karakter van een excerpt. Men heeft aan de echtheid ervan getwijfeld. Cf. v. Hammer, Histoire de l'empire ottoman, V, 415 en De Vertot, Preuves de l'histoire de Malte, II, 622. Het hier meegedeelde stuk is ongetwijfeld een copie van het oorspronkelijke. Het is niet van Geldenhauers hand. Men zie ook Paraleipomena ad Abb. Urspergensem. (Ed. 1537.) p. 481.

---

a) in. (doorgehaald).

b) 19 v° is leeg en 20 v° ook.

c) Dit stuk is niet van Geldenhauers hand. 't Is in briefvorm gevouwen geweest. Geen adres.

de Azie, dEurope, de toute lEgipte et de toute la mer seigneur et possesseur à reverendissime pere, seigneur, frere Philippe, grandmaistre de Rhodes [1]), à ses conseillers et a tous autres citoyens, grandz et petiz, salut et aurez (?) reverence et uniemente (?) salutation. Sachez, que premierement envoyastes à notre imperiale mag^te George Suniente avec voz lettres, par lesquelles avons bien entendu tout ce que nous avez escript et a ceste cause vous envoyons notre present mandement, affinque sachiez certainement, comment notre voulunte est d'avoir ceste ysle pour les grandz dommaiges et maulvaises euvres, que journellement recevons dicelle et pour ce vous envoyons ce present mandement de notre imperiale mag^te, par lequel demandons et voulons, que nous fetes lobedience et que donnez a notre imperiale mag^te par bon le chasteau et lisle. Et jurons Dieu, qui a fait le ciel et la terre et aux xxvi milliers de noz prophetes [2]) et aux quatre musasses [3]), qui sont tumbe du ciel et par notre premier prophete Mahomme, que si vous nous fetes (?) lobeyssance et vous vous rendez à nous par bon, pretons (?) ces juremens, que vous faisons, que nulz de vous autres, petiz ny grandz, voz biens ny serviteurs naurez dangier, peril ny dommaige de notre mag^te imperiale. Et ceulx qui vouldront passer pour aller en autre lieu avec leurs biens et serviteurs le pourront faire sans dangier ou paour de nulluy et silya aucun, qui soit des principaulx et dignes, luy donnerons soldes et provision, plus grande que celle quilz ont. Et qui vouldra demeurer en ladite ysle, le pourra faire selon lancienne usance que tenez et beaucop meilleure. Pourtant si vous acceptez iceulx noz juremens et compact, envoyez subitement votre messager a notre imperiale mag^te. Et si vous fetes (?) le contre et que vous ne lacceptez, soyez seur, que notre imperiale mag^te est desia venue sur

---

1) Philippe de Villiers de l'Isle Adam. (Stokvis, Manuel, I, 40.)

2) Het kanonieke aantal profeten is 180000. Ook de kroniek van den Bâtard de Bourbon heeft 26000.

3) Musaphy staat bij B. de B. De vier masshafs of heilige boeken zijn de pentateuch, de psalmen, het evangelie en de koran. Zie Charrière, t. a. p.

vous autres avec toutes provisions. Et succedera ce que la voulunte de Dieu sera et si ne vous voulez rendre, mettrons vos fondemens de hault abaz et vous ferons esclaves et vous tuerons avec la voulunte de Dieu, ainsi que avons fait plusieurs autres et en ce ne metez doubte. Nous faisons ceste, affin que le sachiez et que ne puissiez dire, que ne le vous avons escript. Fait en la court de notre imperiale mag^te^ en Constantinoble, le premier de Juny [1]).

[21 r^0^.] [a]) Veriae et Middelburgi in multisque aliis Selandiae locis sanguine pluit, id quod ipse princeps Veriensis, dominus Adolphus a Burgundia etc. et Selandiae questor reverendissimo domino Trajectensi Gandavi retulere 4ta Novembris 1522 et cum post non multos dies venissemus in Selandiam huiusce sanguinea pluvia nobis ostensa est in monasterio Middelburgensi aderantque viri boni qui idem ante quatuor annos in Selandia accidisse adfirmarent [2]).

Inter inferos Germanos hisce diebus clarebat [b]):

Theologorum princeps erat dominus Erasmus Roterodamus.

Martinus Lutherus, *Oecolampadius.*

Philosophorum: Joannes Nevius Hondiscotanus.

Poëtarum: Cornelius Grapheus Alustensis.

Eobonus Hessus, *Johannes Sapidus*, *Hermannus Buschius*, *Conradus Gochlensius.*

---

1) Ook bij Charrière staat geen jaartal. 't Is 1522. Men zie ook nog: Alfred Rambaud, Histoire générale du IV siècle à nos jours, IV, 717.

2) Men verklaart het vallen van een rood gekleurde vloeistof uit passaatstof of meteoorstof; ook sommige insekten scheiden een roode stof af. Herhaaldelijk wordt in vroeger tijd van dit „wonder" melding gemaakt. Bij Julius Obsequens, De prodigiis, worden verscheidene gevallen meegedeeld reeds uit de dagen der stichting van Rome. Cf. o. a. Beninga, Gesch. v. Oostfriesl. (Matth. An. IV, 819). L. v. Bosch, Toneel der ongevallen, I, 11. 11 Maart 1901 deed zich het verschijnsel nog voor, in Zuid-Italië vooral. Zie ook Die Umschau van 30 Maart 1901, p. 277.

---

a) 21 v^0^ is onbeschreven.

b) Hier naast: clarus erat.

Oratorum: Joannes Paludanus Casletanus.

Philippus Melanchton.

Juris consultorum: Jodocus Laurentius, senatus Machlinensis praeses, quo non inferiores estimabantur Nicolaus Everardus Selandus, Hollandiae praeses, Franciscus Craneveldius Noviomagus, senator Machlinensis etc.

Grammaticorum: b. (*sic*)

Pictorum: Joannes Malbodius.

Inter pictores vitrarios duo de principatu contendebant: Theodoricus Jacobus Amstelredamus et Arnoldus Ortgenus Noviomagus.

Sculptorum: Chunradus Vermaciensis Germanus in familia dominae Margaritae etc.

Aurificum *a*): Petrus Wolfgangus Coloniensis.

Musicorum: Benedictus Machlinianus.

Musicis organis canentium: Wilhelmus Antverpiensis, quidam Dominicanus (?) [1]).

[22 r⁰.] Fevynus [2]) Craneveldio [3]) S. P. D.

---

1) Ook dit lijstje wijst weer met het bij Prinsen, Geldenhauer 118, 119 meegedeelde op plannen voor een Liber de viris illustribus inferioris Germaniae. In verband hiermee is ook merkwaardig, dat Van der Aa, i. v. Petrus Montanus (van 's Heerenberg) eenvoudig naar dien Liber de viris van Geldenhauer verwijst. Zou Van der Aa of een van zijn medewerkers het gekend hebben? Waarschijnlijk is het niet. Hij zal zich wel bediend hebben van het levensbericht van Montanus vóór diens Satyrae van 1529 „ex libro Gerardi Noviomagi de viris illustribus, inferioris Germaniae", of hij nam de verwijzing over uit Saxius. Tot heden is het mij althans niet gelukt het Liber de viris te vinden. De cursief gedrukte namen zijn later met anderen inkt door G. bijgeschreven.

2) Joannes Fevynus komt eenige malen in Erasmus' brieven voor. In 1517 (Opera omnia, epist. kol. 264) is hij canonicus apud divum Donatianum te Brugge. Zie verder kol. 721, 912 en 970.

3) De bekende Nijmegenaar Franciscus Craneveld 1522—1564, lid van den Grooten Raad te Mechelen. Over hem Félix Nève, La Renaissance des lettres, 212; de Biographie nationale; Prinsen, Geldenhauer 10, 16.

---

a) Hiernaast: Adhuc sub judice lis est. 't Kan ook bij de sculptures behooren.

Hilarius [1]) Erasmicus quem tibi alias commendavi per literas...., hesterno vesperi Brugas venit attulitque literas Erasmi ad Laurinum [2]), quibus unice oblectati sumus, cum ob multa, tum praecipue quod adhuc viveret. Nam rumor increbruerat quindecim continuos dies integros mortem obiisse et prope persuaserant illius emuli sic (?) rem habere, verum aliter in re est et, quod illis non persuadeas unquam, nunc dialogos tres adparat in L..... seditionem illam turbulentam. Primo agit, an expedierit sic inchoari tumultum illum; dein altero, num jure, tercio, qui modus jacturae sarciendae et rei componendae futurus sit [3]).

Videtur iritatus ob epistolam ab L..... cuidam Erphordiensi canonico iracundius et parum amice de se conscriptam et Melanchtonis minas. In reliquis semper sui similis est et absolvit in Joannem paraphrasim [4]), Ferdinando principi dicatam. Parat commentarios in Paulum.

Augustinus nescio an refrixerit. Hilarius illius auspiciis

---

1) Hilarius is blijkens de toevoeging en verschillende gegevens uit Erasmus' brieven waarschijnlijk een soort secretaris van Erasmus, die dikwijls met zendingen werd belast. Vives, schrijvende aan Erasmus, noemt hem „Hilarius tuus" (Mei 1522, kol. 717 C.). Erasmus zelf weer: „Hilarius meus" (Dec. 1524, kol. 836 B.) Aldaar over hem: „Utinam haberet tantum mentis quantum habet bonae mentis. Mandaram etiam scripto, ut ante Septembrem isthic pararet mihi nidulum: nihil meminit, ebrius, opinor, voluptate repititae Galliae, quam unice adamat." Zie ook kol. 730 C. en 1137 F.; aldaar: „Mihi displicet, quod agit aleten et mussant nescio quid de ducta uxore: vereor ne suae rei parum recte consulat." Ook zeer teekenend voor den man is kol. 1456 C.

2) Marcus Laurentius, toen „collegii s. Donatiani apud Brugas decanus." In de Leidsche uitg. van Erasmus' brieven komt hij herhaaldelijk voor. De hier bedoelde brief aan hem vindt men aldaar kol. 748 vlg. Dat Hilarius de brenger is, blijkt uit het begin. De brief is uit Bazel, 1 Febr. 1523. Men zie over M. Laurinus nog De Hoop Scheffer, Gesch. Herv. 574.

3) Froude, Life and Letters of Erasmus, uitg. van 1895, p. 325.

4) De Paraphrasis in Joannem is van Maart 1523. Bovenstaande is in verband hiermee en met den brief aan Laurinus ook van 1523. Met een andere hand staat 't trouwens in 't Hs. in margine.

prodiit multo quam unquam antea castigatior [1]). Concionandi ratio sub prelo, illo authore, est.

In summa non potest non velle prodesse omnibus, sed rei praesertim theologicae nunc demum . . . . diplomate pontificio animo confirmatior.

De Rhodiis putant nihil verius *a*) etiam (?) si addubito quoadusque magister Rhodiorum aut Neapoli aut Messanae aut Romae adpulerit. Vale 16 Kal. Aprileis.

Tui amantissimus Joannes Fevynus.

[23 r⁰ *b*).] Albertus Pighius [2]) Campensis, astrologus, magistro Joanni de Mierbeeck (?), Theologo Lovaniensi (?) *c*).

Post occlusas literas meas et traditas jam tabellario, recepit S. D. N. laetum nuncium de duplici ea insigni victoria Ungarorum adversus Turcas per literas nuncii sui Scardaniensis episcopi ex Praga Boëmiae, quas ad verbum excriptas tibi mitto:

Pr. S. foelicitatem perpetuam etc. Cum essem iam ad iter accinctus, relictis Ungaris Boëmis Moravis Slesistis Poloniam petiturus ac Lutuaniam, nuncius en latas Boemorum pertulit oras, nuncius inquam, non ingratus, sed jucundus et necessarius populis his, acerrimo hoste ex

---

1) Divi Hilarii lucubrationes per Erasmum emendatae zijn van Febr. 1523. (Bibliotheca Er. II, 31.) De opera omnia van Augustinus komen eerst 1528—29. Cf. Epist. Er. kol. 690 en 1243.

2) Over Albertus Pighius geeft Van der Aa uitvoerig verslag. Men zie verder Altmeyer, Les Précurseurs de la Reforme I, 291. Deze brief is geschreven uit Rome en de „serenissimus dominus noster" is paus Adriaan VI. Van Joannes de Mierbeeck is mij niets naders bekend. 't Is niet onwaarschijnlijk, dat hij in 1528 professor aan het college der drie talen te Leuven was. 19 Mrt. 1528 schrijft Erasmus aan den praeses collegii Buslidiani en verzoekt de complimenten aan Mierbekanus, Rescius en Campensis. Van de beide laatsten nu is het bekend, dat ze aan de Trois-langues verbonden waren. Cf. Prinsen, Geldenhauer, 17. Ik heb hier geen gelegenheid dit nader te onderzoeken.

---

a) Er staat: voerius.

b) 22 v⁰ is niet beschreven.

c) Niet van Geldenhauers hand.

continua victoria attritis atque perculsis, videlicet vaivodam Transilvanum — unus est ex Hungariae ducibus in ultimis partibus, immo primis ab hoste Hungariae —, comparata non parva, nec temnenda manu equitum peditumque selectorum quindecim milium, penetrasse hostium confinia et recuperasse quoddam castrum admodum necessarium, nomine Buinaria, nuper ab hostibus occupatum, concremasse multas hostium villas ac suburbia et multos mortalium trucidasse predamque hominum ac pecudum vim ingentem abegisse, qui quidem vaivodas Transilvanus prosequitur victoriam persequitur hostem fugientem Mirmerbazan (?) et jam Nicopilim versus in viscera hostium penetravit. In Jagzem, fortissimum quoddam est castrum, quod tenetur ab Hungaris in visceribus pene Turcarum, sine obstaculo aliquot cibaria et subsidia apta sunt imposita; quod erat admodum nobis necessarium oppidum, Cluz vocatum, cum suburbio suo a servitoribus prioris Araumae est concrematum et miles noster, onustus praeda, rediit; quod iterum foelix faustumque sit nobis, nec non pene eadem die et hora allatum est nuncium, comitem Palatinum Hungariae regni ex Savo fluvio in Danubium magnam classem navigiorum fluvialium traduxisse, nec minorem classem eiusdem generis hostium depopulantem, devastantem, quam nostrorum, fines aggressum fuisse, superasse, submersisse, venisse, vidisse, vicisse. Quaeso ..... futurae victoriae. Ex Praga, regali sede Boëmiae, die 23 Novembris 1522.

Thomas Nigro,
nuncius apostolicus, episcopus Scardonensis.

Idem iste scripsit etiam S. D. N. Boëmorum nostros iam plurimum inclinatos ad unionem cum Christianis reliquis, quam utinam perficeret nostris partibus pacis et unitatis amator Christus Jesus.

[23 v°.] Eodem die accepit etiam S. D. N. laetissimum de Rhodiis nuncium. Continebant literae, quod decies et septies transgressum pene ..... exercitum Turcarum fortissime rejecerunt semperque multis milibus hostium partim gladio, partim fame et pestilentia absumptis. Existimatur numerus mortuorum ex hostili exer-

citu pene ad centies milia. Tyrannus Turcarum, relictis Rhodiis turpiter ac fere fugienti similis, reversus est ad suos et crudelissime deseviit in proprios duces qui authores ei fuere suscipiendae huius expeditionis, quibusdam in crucem sublatis, nonnullis et jam vivis excoriatis, fertur tamen novum reparare exercitum et undique omnes suas contrahere vires [1]).

S. D. N. jam secundo submittit Hungariae regi pecuniarum subsidium et sollicitat apud omnes principes et respublicas Italiae, ut quisque pro suis facultatibus aliquid rerum conferat. Jam etiam et Rhodiis statim, postquam Rhomam venissemus, misit non parvas suppetias. In maxima tamen penuria pontificii aerarii, ita sanctissimus ille Leo devoravit universa, ut ex trecentis millibus ducatorum, qui ex ditionibus ecclesiae proveniebant quotannis non reliquerit IX millia sed cameram apostolicam gravatam aere alieno pene infinito. Dignetur Dominus sanctos conatus istius secundare. Certe non quaerit quae sua sunt, sed quae Jesu Christi.

Jam tercio vale. Romae 1522.

[24 r°.] Vestis alba pellucida ut crystallus, linguae triplices e pyropo, smaragdo, sapphiro.

Amator humani generis, Deus, qui donum linguarum quo quondam apostolos tuos ad Evangelii predicationem per spiritum tuum sanctum coelitus instruxeras, per electum famulum tuum Joannem Reuchlinum mundo renovasti, da, ut omnibus linguis omnes ubique praedicent gloriam filii tui Jesu, ut confundas linguas pseudapostolorum, qui, conjurati, substruunt impiam turrim Babel, tuam gloriam obscurare conantes, dum suam student attollere; cum uni tibi debeatur omnis gloria cumque Jesu filio tuo, domino nostro, et spiritu sancto in aeterna saecula. Amen.

24 v°. is leeg.

---

1) Zie hiervóór p. 70.

Itinerarium Gerardi Geldenhaurii Noviomagi Antverpia Vitebergam anno 1525 [1]).

Anno 1525.

Hoc anno, decima septima Septembri, profectus sum ab Antverpia [2]) ad Veterem Silvam; sunt miliaria p. m. septem. Hinc navigavimus Dordracum, miliaria quinque; hinc Roterodamum, sunt miliaria tria. A Roterodamo Delfos miliaria duo; a Delfis in Hagam miliare unum; ab Haga Leidas, tria miliaria; hinc Harlemum, quinque miliaria. Ab Harlemo Amstelodamum sunt quatuor miliaria. Ab Amstelodamo Campos navigavimus, sunt milaria undecim; hinc Daventriam usque ascendendo navigio Isulam, sunt miliaria quinque. A Daventria Osnaburgum per oppidula Oldensalum, Scuttorpiam, Rhaenos, Bevergariam, sunt miliaria quatuordecim. Ab Osnaburgo per oppidula Wilshusiam et Delmamhorstam, Bremas usque, sunt miliaria duodecim. A Bremis per Hoidam et Cellam oppida Brunsvicum usque sunt miliaria decem et octo; a Brunsvico per Helmstadium oppidum ad Parthenopolim, miliaria XI; hinc per Serustum Vitebergam sunt miliaria XI. Summa miliar. Westphal. et Saxon. p. m. centum duodecim. A Brunsvico per Hassiam via regia iter faciundo Antverpiam usque sunt miliaria p. m. LX.

Item 16 Septembris in Haga Comitis Hollandiae P. Johannes Pistor Wordenus ob abdicatam rasionem, unctionem, coelibatum et hujusmodi Romanorum pontificum constitutiones exustus est [3]), condemnantibus eum episcopis et theologis, quorum primus fuit Jacobus Ridderus, suffraganeus Ultrajectinus, ordinis praedicatorum, qui epis-

---

1) Niet in het Brusselsch Hs. aanwezig. Genomen uit de copie-Nijhoff, waar er boven staat: „Ex adversariis Gerhardi Noviomagi". Zie hiervóór p. 52 en de Inleiding.

2) G. was door Zeeuwsche heeren, o. a. Max. van Bourgondie uitgezonden voor een soort enquête naar de hervorming. (Prinsen, Geldenhauer, p. 64 vlg.)

3) Uitvoerige berichten hierover bij De Hoop Scheffer, Gesch. der Herv., p. 383 en vooral uitstekend bij Paul Fredericq, Corpus doc. inquisitionis IV, p. 406 vlg.

copatum publici adulterii mercede ante aliquot annos emerat. Aderant et huic homicidio consistorialis, ut vocatur, Trajectinus, doctor Gerardus Suckerodius, dominus Cunnetorphius, Rutgerus Carcarius, juris consulti. Item Johannes Gochius, inter matronarum corruptores non obscuri nominis, et multi alii quorum nullus non ebriosus, scortator et adulter publicus erat, ut taceam reliqua scelera. Aderat et Margarita, Augusti Maximiliani filia, cum suo effoeminato comitatu. De mira Johannis martyris in morte constantia, Christianae religionis confessione alio loco, Deo dante, dicemus.

Daventriae salutavimus fratres et amicos, Johannem Ostendorpium [1]), virum doctissimum, Hermannum Cothenum [2]), civitatis secretarium, Gerardum Mondicenum, Ludolphum Hermannum, Jacobum Wisemium, patricios, Johannem Lydium [3]), Johannem Rodium [4]), Georgium Ritenum, fratrum ministros.

Osnaburgi salutavimus doctorem Heckerum [5]), Augustiani instituti, cui quum Johannis Wordeni martyrium narraremus prae gaudio flere coepit Deoque gratias egit. Salutavimus et Johannem Meppensem et discipulum ipsius, comitem Tekenaeburgium. Bremis excepit nos, nolentes fere, hospitio Jacobus Praepositus [6]), concionator, et amicis fratribusque in itinere per literas commendavit. Cellae salutavimus dominum Godscalcum Crusium, ducis Luneburgii concionatorem, et alios fratres multos. Brunsvici hospitabamur apud Johannem Peltenum [7]), hospitalitate

---

1) De oud-leermeester van G. te Deventer; zie Prinsen, Geldenhauer, p. 12.

2) Zie hierachter, p. 81. Over de drie volgende De Hoop Scheffer, t. a. p. p. 471.

3) Over Lydius, De Hoop Scheffer, t. a. p. p. 470.

4) Hinne Rode, de in 1522 om zijn kettersche gevoelens afgezette rector van de Hieronymus-school te Utrecht. De Hoop Scheffer, t. a. p. p. 101.

5) Over Gerhard Hecker, den hervormer van Westfalen: Krafft, Briefe und Documente, p. 48.

6) Zie over Jac. Praepositus hiervóór, p. 32 en 47, en H. Q. Janssen, Jac. Praepositus, Amsterdam. 1862. p. 143 vlg. (Over zijn komst te Bremen.) Zie ook Paul Fredericq, Corpus doc. passim.

7) Nog datzelfde jaar als prediker naar Bremen gegaan.

ergo fratres et peregrinos insignem. Magdeburgi pransi sumus apud Nicolaum Amsdorphium [1]) una cum Johanne Horneburgio, qui propter Evangelium ibi exulabat.

Vittebergae doctor Martinus Lutherus enarrabat Germanice Exodum.

Philippus Melanchton orationes Ciceronis.

Johannes Pomeranus epistolas Pauli.

Justus Jonas Evangelium Matthaei.

Matthaeus Aurigallus docebat Hebraice.

Johannes Longicampianus declarabat magna diligentia sphaeram Procli.

Ceremoniae apud eos qui Evangelium susciperent, liberae sunt. Canuntur hymni et psalmi modo Latine, modo Germanice, prout congregationi placuerit. Sacramentum corporis et sanguinis Domini sub speciebus panis et vini administratur. Nullus ostiatim mendicat. Egeni publicis eleemosynis aluntur. Seniores et ministri communibus suffragiis eliguntur et per orationem dominicam et manuum impositionem fratribus consignantur. Quantum ad vestes, cibos, jejunia, ferias pertinet, omnia libera sunt. Sola fides et charitas praedicatur et urgetur. Non desunt tamen, ut semper, falsi fratres qui tam sancta studia interdum turbare conantur. Soror ducis Frederici, uxor ducis Lunaeburgii etc. hoc anno filiam suam monialem ex monasterio materno praecepto abstulit. Albertus, marchio Brandenburgius cet., magnus Prussiae magister ordinis militum Teutonicorum cet. Evangelium cum suis suscepit et filiam ducis Holsatiae uxorem duxit.

Anno 1525, 19 Octobris primo missam Germanice canere coeperunt Witebergae, me praesente.

Item 24 Octobris pransi sumus apud dominum Carlstadium [2]) in pago quodam, non procul a Witteberga. Die 27 Octobris fui Torguae uno cum Nicolao Bruxel-

---

1) In 1524 te Magdeburg gekomen, waar hij de hervorming had gevestigd. Over hem een biografie van Pressel (Elberf. 1862) en Meier (Lpz. 1863.)

2) Andreas Bodenstein van Karlstadt, vurige strijder voor de hervorming. Over hem een boek van Jäger, (Stuttg. 1856.) In 1525 was hij met Luther in strijd over de avondmaalkwestie.

lano [1]) et salutavimus Gabrielem Annemontanum, quem etiam concionantem, praesentibus principibus Joannibus et Francisco, duce Luneburgio etc., audivimus.

Witebergae est arx, picturis Lucae Saxonis bibliothecaque insignis. Albis fluvius haud procul a Witeberga praeterlabitur, in quo dum Guilielmus Nesenus, vir doctissimus, incautius navigat [a]), subversus est, magno sui desyderio apud bonarum artium cultores relicto.

Pons est super Albim ligneus, firmi pulcherrimique operis, habens fornices, si bene memini, tredecim. Non memini me videre pontem ligneum, qui huic firmitate et pulcritudine comparari possit.

Octavo Novembris reliquimus Wittebergam. Item die decima tertia Novembris juxta silvam, quae vulgo dicitur Bastavum, non procul a pago Cremelinga, qui uno miliario est supra Brunsvicum, a duobus latronibus, qui nos tribus miliaribus comitati fuerant et multa de Evangelio contulerant, in terram prostratus et, duobus acceptis vulneribus, graviter vulneratus rebusque meis omnibus spoliatus sum. Latrones, eadem hora adprehensi, poenas dedere. Rei tamen meae a duobus nobilibus, Levino a Veltheim et Ascanio a Cram, in hanc usque diem detinentur [2]).

Brunsvici excepit me humanissime Johannes Peltenus et Samaritanum evangelicum [b]) erga me imitatus est. Nec est fraudandus hoc loco laude sua quidam lapicida Henricus, civis Brunsvicensis, qui me semianimem e terra levavit et Brunsvicum eodem die multo labore introduxit. Benedictus Dominus Deus Israel in saeculorum saecula! Amen.

---

1) Over Nicolaus van Brussel, vroeger pastoor te Antwerpen: Paul Fredericq, Corpus doc. inq. IV, nº. 222 en 223.

2) Eerst in 1531 kreeg G. door tusschenkomst van den Straatburgschen prediker Martinus Bucer en van den Brunswijk-Luneburgschen kanselier Johan Forster van den hertog een ruime vergoeding voor wat die nobiles zich hadden toegeeigend. Zie Prinsen, t. a. p., p. 68.

---

a) Navigans?

b) In de copie staat: Evangelium.

His diebus captus est Verdae oppido Johannes quidam, unus concionatorum Bremensium [qui fidem] Christianam constantissime profit[ebatur]. Episcopus Bremensis et canonici Bremenses et Verdenses inauditis suppliciis affectum, tandem in Christo gloriantem et ad miraculum usque in tormentis exultantem exusserunt. Prius tamen pudenda ipsius, quod uxorem, sacrificulus quondam, duxerat, ignito ferro extraxerunt, ita ut intestina in ignem defluerent. Aderat martyri suo Christus et gloria et honore coronavit.

Praecedenti anno Antverpiae quidam Nicolaus Augustinianus, aquis praefocatus, Christi martyr effectus est [1]).

Laus tibi, Christe!

[25 r⁰.] Anno 1528.

Ex literis Hermanni Kotheni, secretarii Daventriensis [2]): Hic mirabilis est mutatio. Dux Gelriae ita egit cum illustrissimo dilectissimoque domino meo Ultrajectino, ut ipso consentiente, Transisulani et Daventrienses hodie caesareae majestati juramentum fidelitatis tanquam heriditario principi *a*) praestiterint, eo jure quo est dux Brabantiae et comes Hollandiae, quod et Campenses fecerunt et crastina die Zwollani facient. Si dux Gelriae habuit bonos consultores, suo tempore apparebit. Doleo ex animo, quod privamur principe nostro, qui omnes boni principis

---

1) Cf. Antw. archievenblad, VII, 141 en XIV, 6, nº. 57 en 59. Het vraagteeken bij nº. 59 aldaar kan nu wel wegvallen. 't Feit had plaats 29 Juli 1525. (Paul Fredericq, Corpus documentorum inquisitionis, IV, nº. 341 tot 345.) — Deze en de vorige aant. van G. zijn uit de copie-Nijhoff. Zie hiervóór p. 52 en de Inleiding.

2) Hermannus Kothenus, een oude bekende van G. uit Deventer, dien hij op zijn tocht naar Duitschland vóór eenige jaren nog had bezocht. Zie hiervóór p. 78. — De brief is van beteekenis voor de kennis der vaderlandsliefde van 1528.

---

a) Doorgehaald: eorum.

conditiones habet. Sed quid agimus? Domini voluntas fiat. Daventriae, ipso die Judica (?), xxviii.

Philippus a Clevis, dominus Ravesteinus, obiit. Habuit patrem Adolphum, filium Adolphi, primi ducis Clivensis, matrem ex regio stemmate Portugalliae etc., filiam videlicet regis etc. Ille mortuus *a*) fuit optimus princeps.

Carolus augustus in literis, quas misit Henrico octavo, Anglorum regi, per ipsius heraldum Burgis Castellae Hispaniae, scribit, cardinalem Anglum Thomam, archiepiscopum Eboracensem, ambivisse et precibus et minis Romanum pontificatum etc. Arguitur et cardinalis calliditatis, astutiae, superbiae, arrogantiae et inexhaustae avariciae etc. [1]).

Carolus augustus coram heraldis regum Francorum et Anglorum, injussu suo Romam expugnatam et papam Claementem septimum captum, non semel protestatus est [2]).

[25 v⁰.] His diebus Philippo, Hessorum principi, prodita est conjuratio Ferdinandi, regis Hungariae, cardinalis Maguntini, episcoporum Herbipolensis [3]) et Bambergensis, Georgii, ducis Saxoniae, Joachimi, marchionis Brandenburgii, Wilhelmi et Ludovici, ducum Bavariae etc., adversus Joannem, ducem Saxoniae, et Philippum, Hessorum principem, et civitates quae verbum Domini sine pharisaïco fermento susceperunt. Cardinalis Maguntinus, aeditis etiam literis, se excusavit neque se conjurationis hujusmodi conscium esse, persancte protestatus est. Idem fecit et Georgius, dux Saxoniae. In summa quos princeps Hessorum *b*) insimulat conjurationis, negarunt, privatim et publice literis se innoxios falso traductos conquerentes, quam tamen rem Hessus conatus est refellere et indicem

---

1) Men zie over deze plannen van Wolsey: Baumgarten, Karl V. II, 638.

2) Ziet natuurlijk op den bekenden sacco van 6 Mei 1527.

3) Van Würzburg, Konrad III von Thuengen. (Stokvis, III, 205.)

---

a) Achter „mortuus" heeft G. iets geteekend, wat op een bloemetje lijkt.

b) Deze meedeeling breekt hier af; eenige andere volgen en op de onderste helft van 25 v⁰ wordt ze eerst voortgezet.

conjurationis doctorem quendam Othonem Bock [1]), virum nobilem et ducis Georgii consiliarium, illorum negationibus opposuit, ad quod negocium discutiendum jam hoc tempore missi fuerunt legati ab ipso Ferdinando, duce Georgio, principibus Bavariae in Hassiam Cassellas, ut doctorem illum confunderent qui egregie se defendit et perstat in sententiis, quod conjuratio sit vaera. Episcopi suos legatos non miserunt; responderunt enim, se, jam foederatos Hesso, nihil negocii amplius se cum illo habere *a*).

In Carolum Habsburgium:

Fallitur, Habsburgi, qui te putat esse monarchum,
Imperet impune quum tibi rasa cohors.

In Ferdinandum Habsburgium:

Dicat Turca ferox, an regis nomine dignus
Sit quem consultor decipit atque regit.

Insignis pictor Albertus Durerus Nurenbergae obiit.

Ex epistola cujusdam amici: De bello nihil est quod scribam aliud, quam mihi videri nondum completam iram divinam adversus iniquitates episcoporum. Pax facta est, authoribus Palatino et episcopo Treverensi, sed quibus legibus, nondum scimus *b*).

---

1) Er staat duidelijk Bock. In ieder geval is bedoeld Otto von Pack, „Kanzleiverweser" van den katholieken hertog George van Saksen, die in Februari 1528 met een door hem zelf gemaakt stuk bovenstaande katholieke vorsten aanklaagde van een samenzwering te Breslau (12 Mei 1527) tegen de Luthersgezinden. 't Verbond te Weimar tusschen Philips van Hessen en keurvorst Johan van Saksen was het gevolg ervan. Men zie o. a. Friedrich von Bezold, Gesch. der deutschen Reformation (Serie-Oncken) 589 vlg. Ekses (Gesch. der Päckischen Händel, Freiburg, 1881, en Landgraf Philipp und Otto von Pack, Freiburg 1886.) beschouwde de zaak van een katholiek, H. Schwarz, (Landgr. Philipp und die Päckischen Händel, Lzg. 1884.) van een protestant standpunt. In 1537 werd Otto von Pack te Brussel onthoofd.

---

a) In margine: In fine mensis Julii.

b) In margine: Inter Hessum et cardinalem Mogunti.

Diebus istis ob evangelicam libertatem Tornaci exustus est Henricus Dynslachius qui et constanti animo carceris squalorem et tandem mortem intrepidus sustinuit. Soli Deo gloria!

[26 r⁰.] Decima nona Augusti Alzeae, oppido ditionis Ludovici, comitis Palatini, multi baptizati post longas carceris fortiter toleratas molestias capite plexi sunt.

Classicum militiae papisticae.

Proditor acceleret, delator ruat (?) *a*), atroces
Tortores adsint carnificesque simul.
Alter enim regnat Nero, regnat Maximianus,
Impius et judex sanguine ubique madet.

Classicum militae Christianae.

Gaudeat, exultet qui in sacro gurgite Christum
Confessus, belli novit adesse diem.
Christus adest, regum rex, fidito miles,
Sanguine nam fuso, certa corona datur.

Epithalamium in nuptiis eruditi viri Anastassii Altzejani, ludimagistri Vermaciensis.

Hinc procul aufugiat scelerosus pastor Apollo
Et vanae abscedant Musae Charitesque prophanae.
Adsit virgo parens, praesit servator Iesus.
Conjugium firmet, thalamum foecundet amoris!
Vincula connectat, lympharum pocula mutet
In vinum perdulce suum quo corda serenat.
Discipuli exhilarent convivas, tristia pellant,
Ut semper laeto comitemur pectore Christum.

[26 v⁰.] Epitaphium missae papisticae, authore Noviomago, 1529 20 Februarii [1]).

---

1) Op de afschaffing van de mis te Straatsburg op 20 Februari 1529: zie Adolf Baum, Magistrat und Reformation in Strassburg bis 1529 (Strb. 1887) p. 187, en hierachter p. 88. G. was in die dagen te Straatsburg. Cf. Prinsen, Geldenhauer, p. 98.

---

a) Er staat: ruerat.

Quondam deliciae, res acceptissima, numen
Rasis missa rapax, conditur hocce luto [a])
Non periit morbis seniove gravata nec ense
Victa nec aequoreis (obruta) [b]) putet aquis
Flamma vorax nihilum nocuit, non tetra venena,
Ullae nec vires huic nocuere hominum.
Unicus afflatus missam confecit Iesu.
Quo sibi credentes protegit atque fovet [c])
Et tamen interea rasorum subdola turba
Molitur medicas frustra adhibere manus.
Desinite, o miseri, ne vos quoque vindice flatu
Christus, quo missam perdidit, interimat.

Terrae motus fuit Argentinae.

[27 r⁰.] Ex literis cujusdam amici: Princeps Hessorum fuit Wormatiae undecim diebus cum confoederatis Suevicis legatis Regis foederandi, imperatoris caeterorumque principum. Egerunt cum Hesso imprimis, ut coenobia et caeremonias papisticas restitueret in ditione sua, ad quod respondit, se id nunquam facturum, nisi id necessario faciendum sacris literis demonstrarent. Deinde ut ducem Ulricum Wirtenbergensem a se ablegaret, ne aliquid adversus imperatoriam majestatem moliri possit. Respondit Hessus se alere consanguineum et affinem suum exulem ne mendicare cogatur et nullam aliam ob causam. Postremo ut ab episcopis pecuniam [d]) non acciperet, quam illi male sibi conscii polliciti sunt. Constanter ad hoc respondit Hessus, se ne obulum quidem remissurum episcopis, quos certo constaret conjurasse adversus Evangelium et servos Christi. Tandem concordia inita est ad Hessi voluntatem et commodum. Est enim princeps aetate juvenis, sed prudentia, judicio et armis insignis. Wormatiae, 5 Januarii.

---

a) Hier stond eerst: luto semipulta jacet.

b) Obruta, doorgehaald, vervangen door subruta disp.... Ook weer doorgehaald.

c) Hier stond eerst: Quo mare, quo terras condidit atque prolum (?)

d) Doorgehaald: remittat quam.

Ex epistola amici:

Rex Angliae libenter repudiaret uxorem suam et duceret aliam. Nescio quo pacto id faciet, an vi aut consensu papae. Quotidie fiunt multa consilia super hac re. Domina Margarita misit ibidem duos legatos nomine caesaris ad defendendam causam reginae.

Etiam Lovanii fecerunt consilium et illuc miserunt ad favorem reginae. Rex jussit episcopum Rochiester incarcerari, quod eum increpavit de simili actu injusto. Video jam defensorem fidei abnegare opera Christi: non mirum, si non miseri quandoque claudicamus. Certe si rex perseveraverit in hac re, dubium est, ne fiat bellum intestinum in Anglia contra regem. Lovanii juniores theologi sapere incipiunt suntque inter eos multi qui discunt Graece et Hebraice. Latomus [1]) adhuc Evangelio fortiter resistit et declamavit in Nelleborum (?). Domina Margarita mitius agit quam hactenus. Theologorum et monachorum tyrannis nonnihil mitigata est.

[27 v°.] Basileae decima Februarii imagines et statuae exustae sunt; papistica item missa abrogata.

Papistica missa quae Argentorati diu egerat animam, vicesima Februarii ante meridiem defuncta est et postridie ejus diei sepulta. Soli Deo immortali, invisibili honor, gloria et gratiarum actio [2]).

Altaria subvertuntur et in singulis templis una mensa lignea reservatur ad celebrandam coenam dominicam, quod fit singulis dominicis diebus tanta humilitate et modestia, ut ego, licet durus et saxeus, crebro ad lacrymas usque commovear, videns [a]) nobiles et divites, senes

---

1) Bedoeld zal wel zijn Bartholomeus Latomus of Masson (1485—1566). Kort na 1523 werd hij hoogleeraar bij de Drie Talen te Leuven. Over hem Van der Aa, i. v.

2) Over de veranderingen in Bazel en Straatsburg in het begin van 1529: Sleidanus, De Statu (Ed. 1557) p. 99 r°. Ook: A. Baum, Magistrat und Reformation in Strassburg, p. 147 en J. W. Baum, Capito und Butzer, 423 vlg. 448 vlg. Cf. hiervóór p. 84.

---

a) Doorgehaald: cernens.

venerandos et matronas divites cum virginibus [a]), pueris Christi doctrinam et institutionem tam alacriter amplecti. Tanta est in templis inter canendum modestia et conformantia, ut omnes monalium et monachorum cantus, his comparati, murmura, strepitus et ululatus [b]) vere dici possint.

Deo gratias amen.

Carolus, Gelriae dux, tandem post triginta sex annorum varia bella, proelia, Carolo caesari augusto reconciliatus, juramentum praestitit et, accepto stipendio, cohorti equitum, cui Philippus a Clevis, dominus de Ravestein, praefuerat, praefectus est [c]).

De actis conventus Spirensis. De protestatione principis Hessorum Philippi etc.

De legatis Gallorum regis.

Vidi regem Ferdinandum etc. Spirae in Paschate etc.

Quid Argentoratenses habuerint in mandatis et de quadam exigua civitate, Reutlinga, etc.

Episcoporum quorundam consilia, non procul ab Argentina, etc.

Circulus circa solem claro coelo visus est Argentinae, etc.

Helvetiorum dissidia et inita rursus foedera.

In foederibus hoc imprimis, inter alia, cautum est, ut Ferdinandicum foedus aboleatur et dirumpantur literae et signa hujusce foederis [d]). *Deinde ut cuique sit liberum, aut sub papisticis constitutionibus, aut sub Christiana libertate vivere. Postremo, ut Murnarus aut scriptorum dictorumque suorum rationem reddat, aut poenas det* [e]) [1]).

Agrorum inundantia, pluviorum impetus etc.

---

1) Zie F. von Bezold, Geschichte der deutschen Reformation, p. 604 vlg.; W. Kawerau, Thomas Murner und die deutsche Reformation, p. 94.

---

a) Doorgehaald: puellis.
b) Doorgehaald: dici.
c) Hiernaast staat weer een bloemetje geteekend.
d) Hieronder: contractus.
e) Het cursieve is later bijgevoegd.

Venetiis anno superiore 28, et hoc anno in Galliis non procul Lugduno magna annonae caristia.

Venetiis a Turcis subventum est.

[28 r°.] Mense Julio domina Margarita augusta et Francisci, Gallorum regis, mater Cameraci, civitate Belgarum, convenerunt, de Christiana republica collocuturae. Manus Domini!

Rex Anglorum Henricus octavus uxorem suam, Caroli caesaris materteram, modis omnibus repudiare conabatur etc.

De victoria Caesarianorum adversus Gallos in ducatio Mediolanensi. Item Ferdinandi adversus vaivodam.

Mense Augusto Carolus augustus ex Hispaniis navigio in Italiam venit, ubi multis annis haesit.

Morbus sudatorius his diebus ex Anglia in utramque Germaniam transsilivit cujus unica et certissima cura *a*) est correptos operire et cavere, ne intra viginti quattuor horas aer frigidus ad corpus aegroti perveniat. Operiendum corpus totum, solo capite extante, ut respirationi locus sit [1]).

[(Op de voorzijde van dit vel is, ongenummerd, een klein stukje papier geplakt. Aan de achterzijde hiervan staan nog een paar gedeelten van regels en een paar cijfers. 't Is misschien een stukje van een rekening.

Aan de voorzijde:)

Jocimus libros nimium conscripsit ineptos;
Jocimi miror vos delectare libellos;
Jocimo cerebrum non esse putant bene sanum;
Jocimum Antycyram procul enavigare necesse.
O Jocime, tuo posthac, rogo, parce labori!
A Jocimo ajunt proficisci nil nisi nugas:
Omnes Jocimum per casus cernis ineptum.

N. Cannius.

---

1) Over de zweetziekte in die jaren vindt men overal berichten verspreid, o. a. Sleidanus, De Statu religionis etc. (ed. 1557) 105 r°; Paraleipomena ad Abb. Urspergensem (ed. 1537) p. 495 en 496.; Pontanus, Hist. Gelriae. 762; Wagenaar, Gesch. van A'dam. 762; Ter Gouw, Gesch. v. A'dam. IV, 100.; Bayle, Dict. histor. (ed. 1740) I. 191, i. v. Ammonius; Brouwer Ancher, in de Gids van Jan. 1900, p. 175 en 176.

---

a) Hierboven: medicina.

(Met Geldenhauers hand staat hieronder:)

Nicolaus Cannius Amsterodamus in Joachimum Ringelbergium Antverpianum [1]).]

Ex literis cujusdam amici mense Augusto scriptis [a]).

Imperator adversus Lutheranos aut Evangelicos saevissimum expedivit mandatum [2]), quod magister Petrus Tayspillus, praeses Gandavensis, publicari noluit propter saevitiam, et malle se, inquit, destitui ab officio quam hujusmodi in mandatis imperatori obsequi. Ajunt tam saevum nunquam adversus Christianos promulgatum, etiam a crudelissimis olim tyrannis. Dicunt Maximinum imperatorem simile sanxisse, sed statim revocasse tranquilitatemque reddidisse [3]) Christianis. Tyrannorum ferocitatem multum augent, quae de Anabaptistis sive vera, sive falsa dicuntur, quod illi vellent e medio Christianorum sublatum jus gladii.

Princeps Gelriae etiam saevit multum adversus Christianos. Sacellanum enim suum, hominem vere pium, maximis suppliciis affectum, in Rhaenum praecipitari [b]) curavit.

Civeis aliquot Arnhemenses truncavit. Quae cum nunciarentur comiti Nuenario Wilhelmo, respondit, si bellum hoc, quod cum diis inchoavit, tam feliciter Gelrio succedat, quam id, quod cum Brabantiis gessit, omnino foelicissimus erit. Ajunt etiam bellum comiti Orientalis Frisiae indixisse [4]).

Georgius frater Ludovici, comitis Palatini, electoris etc.

---

1) Over Cannius en Ringelberg: Van der Aa en Paquot i. v.; Wagenaar, Gesch. van Amsterdam. III, 197.

2) Ziet waarschijnlijk op het plakkaat van 14 Oct. 1529. (Paul Frédéricq, Ned. onder Karel V, I. 58.)

3) Bedoeld is Gaius Julius Verus Maximinus. 235—238.

4) Over het optreden van Karel van Gelder tegen de hervorming: De Hoop Scheffer, Gesch. der herv. 440 vlg. In verband met het hier vermelde feit: De Hoop Scheffer, 453. 't Bericht van Teschemacher wordt door 't bovenstaande bevestigd en aangevuld.

---

a) Hier volgt verder weer de tekst van 28 r°.

b) Doorgehaald: mandavit.

episcopus Spirensis morbo, ud dicitur, sudatorio obiit tertio calendas Octobris anno 1529 [1]).

Domini voluntas fiat. Act. 21 [2]).

[28 v⁰.] Anno 1529, 9 Septembris, fuere Argentorati Johannes Oecolampadius et Huldrichus Zwinglius quibus hos versiculos offerendos c(uravit?) Noviomagus [3]).

Praecones Christi, foeliciter ite, redite!
Angelus hoc Domini concomitatur iter.
Aeterni gladio verbi clypeoque salutis
Instructis cedet garrula ubique phalanx.

Ex literis doctoris Thomae Zegeri, medici et mathematici, in academia Hessorum, videlicet Martburgi 1529 Octobris quinto:

Congressus horum insignium virorum Martburgi non potest a me epistola ista explicari in omnibus suis articulis (?). Exibunt quaedam per impressionem et sic exibunt, ut nulla sit ibi falsitas.

Quod tuis Rhapsodiis seu Historiarum libris inseras, jam non scribo, suo tempore accipies [4]). Lutherus id egit, quod semper egit, nempe ut nulli unquam cessit, sic nec hic voluit cedere. Helvetii et Argentinenses tui nihil omiserunt, quod ad publicam utilitatem pertineret et rem Christianam promoveret.

Ego gaudeo quorundam articulorum factam explicationem, ut expressis libellis videbis.

---

1) George, Palzgraaf, van 1513—1529 bisschop. (Stokvis, Manuel III, 204.)

2) Komt in 't volgende herhaaldelijk voor onder de afkorting D. V. F. 't Zal wel een aanhaling zijn van Handelingen XXI, 14.

3) Vgl. J. W. Baum, Capito und Butzer, p. 457.

4) Bedoeld wordt hier de Historia Batavica, die in Jan. 1530 bij Chr. Egenolphus te Straatsburg zou verschijnen, gevolgd door een „Locorum declaratio" in den vorm van een brief aan Thomas Zeger, Geldenhauers lateren collega te Marburg. (Prinsen, Geldenhauer, 102 vlg.) Over Zeger o. a. Dilich, Urbs et academia Marpurgensis, ed. J. Caesar, p. 77. Voor de toespelingen op het Marburger „Religionsgespräch" tusschen Luther aan de eene zijde en Zwingli, gesteund door de Straatsburger reformatoren Jacob Sturm, Butzer, Hedio etc., aan de andere, zie men o. a. Von Bezold, Gesch. d. d. Reformation, p. 608 vlg.; J. W. Baum, Capito und Butzer, p. 458 vlg.

Nihil hic actum est publice, sed omnia privatim et sunt diligenter ab hominibus, mihi familiaribus, adnotata, quorum copia ad te veniet, more Salustiano citra ullum cujusdam favorem. Vale, die Martis post Michaelis, 1529.

Dum haec Martburgi aguntur, Coloniae exusti sunt Adolphus Clarenbachius et quidam Petrus N. qui etiam in ipsis flammis Christianam vaeritatem intrepide confessi sunt, stridentibus interim theologis et monachis. Laetamini in Domino et exultate, justi, et gloriamini, omnes recti corde. Collationem privatam Zwinglii et Philippi Melanchthonis habes infra, tali signo †, in anno 1533 [1]) *a*).

[29 r°.] *b*) In Christianum foedus Helvetiorum et Argentoratensium Gerardus Novio[magus] [2]).

Ingens armorum quos gloria junxerat olim
Atque triumphantis victoria laeta superbo
Invexit curru patriis foeliciter oris,
Hos nunc verus amor, pietas, concordia, Christo
Auspice, conjungant; adamantina vincula signet (?)
Libertas, pax, certa salus et dogmata sacra.
Haec poterit nullus disrumpere foedera livor,
Nec conjuratus damnosis ritibus orbis.
Foederibus, rex Christe, piis servator adesto.
Da libertatem veram, da pectore puro
Te colere et rabidas contemnere daemonis iras.

Anno 1530 *c*) 23 Januarii.
Anno 1530, Januari die 6.

Persecutio magna est in Christianos apud Brabantos, Selandos et Hollandos. Middelburgi plurimi fugerunt, non

---

1) Over den marteldood van Adolf van Clarenbach: De Hoop Scheffer, Gesch. der herv. 586. Petrus N. is Petrus Flistedius, blijkens Sleidanus, De Statu (ik behelp mij met de uitgave van 1557) 103 r°. Zie verder Pontanus, Hist. Gelr. 762; Krafft, Briefe und Documente, 59 en vooral Krafft, A. v. Clarenbach und Petrus Flistedten, Elberfeldt, 1880.

2) Zie Von Bezold, t. a. p., p. 613; J. W. Baum, t. a. p., p. 466.

---

a) Is niet meer in 't Hs. te vinden.

b) 29 v° is niet beschreven.

c) Er staat 1529.

vero tenebantur (?) in vinculis [1]). In festo Barbarae fuit uni lingua praecisa Antverpiae [2]). 13 Decembris juvenis quidam Bruxellae ante aulam intra septa vivus (igne?) absumptus fuit et, ne loqueretur forte, quod Margaritae aut nobilium animos flectere possit, pila os illi obstruxerunt (?), antequam e carcere educerent, cujus morte nondum satiati, publico mandato caverunt sub poena ignis, ne quis bene de eo loqueretur, tantum (?) dicerent illum mortuum ut canem.

[30 v°.] [a]) In Amatium Vulturium [3]) dysodichomium, Gerardus Noviomagus.

Vulturius natus (?) volat et rapit unguibus atris,
Undique quod laceret, perdat et inficiat,
Ventris curat opus, larvosis regnat in umbris,
Gloriolae sitiens flumina vasta bibit.
At simplex pietas splendens candorque columbi
Adfert fluctivagis nuncia laeta viris;
Scommata non metuit sibi mens bene conscia recti,
Suspitio levior corda scelesta premit.

[31 r°.] Ex literis cujusdam amici S. M.: Apud Parrisios trilingue a rege Francisco primo erectum est studium, invitis magistris nostris [4]).

Hoc anno sub finem mensis Februarii venit quidam propheta Argentoratum et hospitabatur in aedibus domini Wolphangi Fabricii Capitonis, cui per interpretem interrogatus haec respondit: [5])

---

1) Over Middelburg in deze dagen: De Hoop Scheffer, t. a. p. 570 vlg.

2) Bedoeld is Kerstiaen Boeye, oudkleerkooper. 't Feit had plaats 4 Dec. 1529. Reeds vroeger was hij gestraft. (Antw. Archievenblad, VII, 163, 178, 180 en XIV, 8.)

3) Met dezen naam had Erasmus Geldenhauer aangeduid in zijn aanval tegen dezen. Een overzicht van dien twist: Prinsen, Geldenhauer, 88 vlg.

4) I. e. de „Dunkelmänner".

5) Vgl. Prinsen, Geldenhauer 101 en 148, waar uit de copie-Nijhoff

---

a) 30 r°. is niet beschreven.

Heremita ille qui apud nos fuit, interrogatus Italica lingua, ex jussu Capitonis, quo ordine vocatus primo ac missus a Domino fuisset, in hunc modum respondit:

Cum ego VENTURINUS — hoc enim nomine vocari se dixit — SENIS agerem, quae quidem patria mea est, ac XIIII fere natus essem annos, Dominus locutus est mihi et dixit: „Venturine, ecce parentes tui uxorem tibi dare volunt, sed tu ne acquiescas eis, quoniam ego te in opus aliud elegi." Igitur cum parentes mei a me impetrare non potuissent, ut uxorem ducerem, verberibus me affecerunt. Ego vero eis dixi: „Ex quo resistere Deo vultis, Deus quoque ipse vos verberaturus est. Et sic evenit, nam non post multos dies mortui sunt. Post quorum obitum patruus quidam meus, mercator maximus, me Alexandriam ac Constantinopolim duxit. Ubi a matre istius qui nunc imperatorem Turcarum agit, adeo benigne suscepti sumus, ut unam ex filiabus suis mihi in uxorem tradere voluerit. Sed cum renuissem illam accipere, tandem reversi sumus in Italiam ac Romam accessimus ibique in aula Julii pontificis per octo fere continuos annos moratus sum. Quibus praeteritis iterum mihi Dominus dixit: „Venturine, jam tempus adest in quo te e tenebris hujus mundi liberare decrevi, tu igitur, relictis omnibus, Viterbum accedas et tibi in eo loco dicam, quid te oporteat facere."

Accessi ergo Viterbum, atque cum illic per aliquot dies expectassem, tandem mihi Dominus in visu dixit: „Adeas civitatem Castellanam in qua Iudaeum invenies, cui vestimenta tua relinques ac ipse tibi nummos subministrabit quibus alia viliora conficias; deinde perges ad montem Sancti Silvestri, ac ibi te iterum invisam." Quae omnia cum peregissem, mansi in eodem monte per aliquot annos, in quo saepe ab ipso Domino visitatus, plurimas visiones ac revelationes habui. Tandem, tempore Leonis pontificis, jubente Domino, Romam denuo reversus sum. Cumque

---

't volgende reeds gedeeltelijk werd overgenomen. Wolfgang Fabricius Capito (1478—1541) was sedert 1523 te Straatsburg een der voornaamste hervormde predikers; zie over hem: J. W. Baum, Capito und Butzer (Elberf. 1860).

ibi pontifici ac populo Romano praedicarem, ut agerent poenitentiam, quoniam Dominus vellet omnia innovare, captus ab ipso pontifice per septem annos et dimidium in carcere detentus fui, ex quo tandem eductus, jussus sum a Domino iterum montem praedictum adire, in quo postmodum perseveravi usque ad tempora istius Clementis, nunc pontificis. Verum ante direptionem urbis Romanae, jussit me rursus Dominus ipsam Romam adire, in qua cum illa eadem quae prius praedicassem, denuo in carcerem missus, dixi pontifici, me per hostes suos extrahendum, quod et factum est. Nam milites caesareani, urbem ingressi, me e carcere eduxerunt, quibus deinde praedicavi, quod, licet Dominus per ipsos Romanum pontificem et populum voluerit punire, non tamen evasuri essent impuniti. Inde ad montem meum reversus, saepius postmodum missus sum a Domino ad diversa Italiae loca, ut praedicarem idem quod etiam Romanis praedicaveram, adeo ut fere per totam Italiam vocarent me *missum a Deo.*

Novissime vero — id quod nunc exequor — a Domino missus sum, adire omnes principes Christianos [31 v⁰.] atque illis ex nomine ipsius Dei indicare, ut poenitentiam agant, ne Dominus eos internecioni dedat, quandoquidem per Turcam destructurus est illos omnes, qui in suis malis operibus perseverare voluerint. Praeterea quia Dominus diebus nostris innovaturus est ecclesiam suam, mittet hominem quendam, qui vocabitur *Pastor Angelicus*, qui quidem in Asia regnaturus est, atque per signa ac portenta maxima, quae aedit, universum orbem ad Christum conversurus est ac Turcam ipsum denique baptizaturus. Ipse enim *Pastor Angelicus* totam Christi virtutem in se ipso continebit ac quaecumque voluerit, vel solo verbo efficiet. Demum hic idem omnia mysteria sacrarum omnium scripturarum reseraturus et interpretaturus est ac deinde omnes scripturas sacras comburet. Quicunque igitur inter principes ac caeteros qui Christiano nomine censentur huic Pastori Angelico proficiscenti in Asiam faverit, ut commode regno potiatur omni coelesti benedictione implebitur. Qui vero his fidem non habuerint atque inde ipsi *Pastori Angelico* non faverint, maledictionem a Deo ac

omne malorum genus incursuri sunt. Et haec summa. *Huc usque scripserat mihi interpres ipsius* [a]).

Interrogatus de abolitione imaginum, statuarum ac altarium quae, ipso praesente, fiebat Argentorati, respondit, respondit, *hoc Deo neque placere neque displicere* [b]).

Turcam triumphaturum de Christianis dixit et omnia devastaturum per Germaniam etc. Romam capiendam etc. intra annum. Regem Ferdinandum occidendum. Caesarem intra biennium capiendum. Dominam Margaritam Lupam vocabat. Anglorum regem adulterum.

Lutherum vocari Argentoratum jussit, ut ibi quaedam disceret, quae ad ecclesiae renovationem facerent. Praedixit multa etiam privatim multis. Item Capitoni dixit, domino non placere studia in quibus versaretur, cumque ille diceret: „Relinquam ergo", dixit: „Non, sed Dominus daturus est tibi meliora brevi." Item nobili viri Caspari Zwenckfeldio dixit [1]), domino placere librum ipsius, et brevi moriturum, ne videret venturam tribulationem et angustias etc. Eventus docebit veritatem rei. Domini voluntas fiat. Act. 21.

Res caesaris in Italia transactae, Florentinorum adversus Romanum pontificem odium etc.

Caesaris coronatio Bononiae.

Venetorum foedus cum caesare. Naves longae, mercibus onustae, a Venetiis in Flandriam veteri more mittendae [2]).

Poloniae rex Sigismundus filium Suum regem designavit, consentientibus regni proceribus.

Johannes [3]), vaivoda Ungariae, rex a suis declaratur et literas ad pontificem Romanum, caesarem, principes-elec-

---

1) Kaspar Schwenkfeld (1490—1561), raad bij den hertog van Liegnitz, als zoodanig in 1528 om zijn verschil van meening met Luther over de leer der rechtvaardiging verbannen, was sedert 1529 te Straatsburg. Over zijn optreden aldaar passim bij J. W. Baum, t. a. p. en Kadelbach, Schwenkfeld und die Schwenkfeldianer (1861).

2) Cf. Henne, Charles Quint, V, 259 vlg.

3) Zapolya.

---

a) 't Cursieve is door G. onderstreept.

b) Hier iets wat een verwijzingsteeken kan zijn.

tores scripsit, conquerens de vi, sibi per regem Ferdinandum illata, et cum hoc non cederet ei ad votum, Turcarum auxilium advocans, Turcis confoederatus etc.

De Viennae obsidione anno 1529. Vide . .

[32 r°.] Conventus principum mense Majo.

Clemens est, caesar, qui subdola lingua Cinedi
Dissuasit Romae visere tecta tuae
Felsineoque [1]) caput cingens diademate, jussit,
Ut sibi regnares, non tibi, non patriae.

In ditione principum Badensium etc. plusminus quatuor miliaribus infra Argentoratum visus est culmus siliginis in vinea quadam, qui una et triginta spicis onustus erat, in formam venabuli dispositis, ita ut utrimque haberet spicas quinque et pro acie unam. Mense Majo anno 1530. D. V. F.

Attestatio (?) de rege exusto, 1530. Augustinus Bader [2]), anabaptista, captus est in mola quadam et Stutgardiam ductus est et tortus, haec confessus est 27 die Januarii: se prophetam a Domino missum et filiolum suum semestrem a Deo constitutum in regem regni futurae renovationis quae deberet incipi in quadragesima, anno 1530, et in semitribus annis consummari per multas seditiones et plurimorum cedes, nova spiritualis Scripturarum intelligentia per Christum revelanda et externa sacramenta et ceremoniae eliminanda et tunc implebuntur ea de quibus dicitur Act. 3 usque ad tempora restitutionis omnium. In signum horum fecit sibi parari coronam regiam, sceptrum, cathenam, trusile [3]), gladium et vestes quibus in domo sua puerum quinquennem exornavit. Ipse vero regiis indutus vestibus, testatus est futuram potestatem

---

1) Felsina is de oude naam voor Bononia of Bologna, waar 22 en 24 Februari 1530 de kroning van Karel V door Clemens VII plaats had (Baumgarten, Karl V, II 703 vlg.). Welk een ongunstig voorteeken men zelfs in den datum van dit feit zag, blijkt uit een andere aanteekening van Geldenhauer (alhier, p. 97).

2) Over Augustinus Bader vgl. de Allgem. d. Biographie en Von Bezold, Gesch. der deutschen Reformation, 703.

3) Du Cange geeft alleen: trusale = pugio.

filioli sui semestris. Praeterea se dominum appellari et honorem sibi exhiberi passus est [a]), non in propriam, ut dicebat, gloriam sed illius a quo missus esset. Quod omnia externa abroganda sint. Omnia fore communia.

Hac quadragesima socios ad haec annuncianda emittere decreverat, praesertim in Niclasborch et aliis locis Anabaptistarum. Postea Turcae quoque haec insinuare ipse statuerat et filioli sui futuram dignitatem et potestatem indicare. Congregarat fere quadringentos aureos et parari curarat auleum [b]) stellatum sub quo rex sederet, cui tantum duodecim famuli adesse deberent. Haec autem [c]) ut faceret [d]) jussisse Dominum signis visibilibus et invisibilibus sibi, sociis, uxori [e]).

Item in secunda tortura, quae facta est feria tertia post conversionem Pauli, haec praeter praescripta addita erant: [32 v°.] Quod docuerit quatuor socios suos omnia quae pertinere videbantur ad mundi renovationem et non celaverit hos mundum sibi et filiolo suo subdendum. Quod caesar et Ferdinandus essent occubituri; contradictores suos gladio multandos. Quod haec spe dominandi attentaverit et se nihil diffisum esse, quin propter principum et episcoporum apertam tyrannidem et scelera orbis ipsum plausibiliter recepisset. Quod etiam quibusdam Judaeis hanc orbis renovationem narraverit, qui eam quoque brevi futuram sperarent, quodque spem habuit Judaeos et Turcas facile inducendi in obedientiam et fidem regni filii sui. Tandem hic rex exustus est.

Haec excerpsi ex libro nobilis et eruditi viri domini Casparis Swenckfeldii Slesiani [1]), in quo etiam collegerat octo sectas Anabaptistarum, quorum sextae sectae princeps fuit hic Augustinus Baderus, Augustanus et quidam

---

1) Over Schwenkfeld, zie p. 95.

---

a) Doorgehaald: non ut sibi.
b) Hier onder: tapetum.
c) Doorgehaald: sibi signis.
d) Doorgehaald: sibi.
e) In margine: „Haec confessio videbatur multis non veraciter conscripta, sed a papisticis corrupta" etc.

Oswaldus sacerdos etc. Octavae vero sectae principes sunt Jacobus Cautius sive Bubonius [1]), qui diu fuit concionator Vermatiensis, homo natura facundus, audax et magnanimus et Johannes Bunderlinus, author multorum gnomicorum librorum.

O incomprehensibilia judicia Dei.

Ammianus l. xxvi scribit bisextum [2]) infaustum rei Romanae fuisse et ideo hunc diem vitatum a Valentiniano augusto et hoc die Carolus Gandavi natus est et Bononiae, quod Romae fieri debuit, coronatus. D. V. F. Act. 21.

Caesar Carolus anno MDXXIX mense Julio ex portu Barceloniense solvens Genuam, inde Placentiam, postea Parmam et quinta demum Novembris die Bononiam pervenit.

Vigesima secunda Februarii a Clemente VII coronatus est Bononiae rex Langobardorum sive Italiae etc. Item vicesimo quarto die Februarii, qui divo Matthiae sacer est, coronatus est ab eodem Clemente, pontifice maximo, imperator et augustus Romanorum in absentia electorum, et Bononiae, contra edicta bullae aureae hac vice vere bullae. Attendite fortissimi Germania proceres, quid haec protendant et quid hic R. P. M. sit, perpendite neque sinite vobis imponi a mitratorum perfidia et impietate sanguinaria.

[33 r⁰.] Item Itali more patriae linguae vocabant imperatorem ironice bonum Christianum, quod ita in omnibus Romano episcopo pontifici maximo obediret, sed bifarium intelligi posset; secundum proprietatem tamen linguae Italicae tantundem est ac si quis Germanice sive Batavice dicat: Est bonus sanguis, innocens sanguis, pauper sanguis etc. Sic nostros imperatores Itali rident gaudentque pontificii, quod sic eum Italia abire jusserint et nostri

---

1) Over Jacob Kautz, den populairen prediker uit Worms, in zijn verhouding tot Straatsburg, een en ander bij J. W. Baum, Capito und Butzer, p. 378 vlg.

2) De Schrikkeldag: 29 Februari. Vgl. over die kroning hier vóór p. 95 en Paraleipomena ad Abb. Urspergensem (Ed. 1537) p. 497; Gachard, Voyages des Souverains, II, p. 86 vlg.

Germani se suosque in horum nebulonum gratiam mutuis cedibus conficient.

Helvetii, in Autumno mense a Gebennensibus confoederatis in auxilium acciti, ita brevi hostem Allobrogem, exustis aliquot arcibus, terruerunt, ut victo similis pacis conditiones, data ingenti pecuniarum summa, redimere coactus sit. Helvetii, lustrato exercitu, nullo suorum desyderato, ovantes ad sua redierunt. Pagi *a*) praeterea Helvetiorum qui hactenus mutare in veteri foedere ob explosam superstitionem papisticam videbantur, novo suis foedere convincti sunt. Deo gratias.

Mense Novembri. Legati Argentinenses dominus Nicolaus Knybis et Conradus Johannes Basileam ad conventum Helvetiorum et aliorum.

S. (?) D. (?)

De actis Augustani conventus etc. et quomodo caesar partes pontificias tutatus sit. Item de Hesso, Saxone etc. De Eckio et Fabro, cardinalibus Campegio, Leodiensi etc. Quomodo in dissensione de sacramento inter Bucerum et Lutherum convenerit. Dei gratia.

1530 mense Novembri venerunt Argentoratum duo fratres Waldenses ex Calabria et Galliis missi, Georgius videlicet Morellus Delphinas et Petrus Latomus Lotharingus collaturi super fidei sue ratione cum doctoribus et concionatoribus nostris, quibus ritus suos et dogmata scripto exhibuerunt doctique secundum veritatem Evangelicam a nostris, leti et gratias Deo agentes, ad suos redierunt.

[33 v⁰.] Tybris mirum in modum subito exundans multas domos Romae diruit.

Mense Decembri. In maritimis locis inferioris Germaniae, videlicet in Hollandia, Seelandia etc., mare, multorum dierum continuis maximisque tempestatibus actum, aggeres disrupit, pagos subvertit, oppida afflixit *b*) [1]).

---

1) Over deze overstroomingen in Italie en Holland: Paraleipomena ad Abb. Urspergensem (Ed. 1537) p. 498.

---

a) Doorgehaald: aliquot.

b) Doorgehaald: multitudinem magnam hominum et pecudum absorpsit.

Gerardus Noviomagus generosissimo principi, domino Maximiliano a Burgundia [1]), maecenati suo etc.

Dominus Erasmus Roterdamus nullum finem facit garriendi et scribendi in me mendacissime. Typographorum culpam mihi imputat. Neminem in eum concitavi; nemini in eum scribenti adjutor fui; nihil secreti de eo cuiquam prodidi neque eodem tempore ei et malum paravi et blandas literas scripsi. Quod tamen ipse non oratorio, sed plane histrionico confisus artificio de me palam scribere non veretur, ignoscat illi Dominus. Ego Dei gratia conabor, ut qui me ingenii dotibus, eloquentia et omnimoda eruditione longe exuperat, is tamen veritate, modestia, innocentia a me multis parasangis superetur. Id quod posteritas olim, sepositis affectibus et invidia, iudicabit. Vale. Kalendis Decembribus 1530 [2]).

De pio et nunquam satis laudato animo Augustanorum qui prudentissime caesaris precibus, minis, pollicitis tentati, responderunt se nunquam deserturos verbum Domini, in reliquis corpora et omnia sua fore caesaris. Et ut tandem contentiones sopirentur, abdicatis aliquot rixosis concionatoribus, advocarunt concionatores ab Argentorato Wolfphangum Musculum [3]), Bonifacium Wolfhardum, Sebastianum Majorem, theologiae doctorem, magistrum Theobaldum Nigrum etc. Adjuncti sunt his et ministri ecclesiae, non vili stipendio (Doc. Michael.)

[34 r⁰.] Epistola de asino . . . . . scripta Romae (?) anno 1530 *a*).

---

1) Van 1518 tot 1534 abt van Middelburg (Stokvis, Manuel, III, 476). Voor G's verhouding tot Maximiliaan zie men Prinsen, Geldenhauer, 64 vlg.

2) Over de beteekenis van dezen brief: Prinsen, Geldenhauer, 96.

3) Over Wolfgang Meuslen bij Bayle i. v. Ook uitvoerig bij Adamus, Vitae eruditorum. Een biographie van hem door Grote (Hamb. 1855). Over al deze predikanten te Augsburg: Paul von Stetten, Gesch. der stadt Augspurg, I, 444 vlg.

---

a) Van G.'s hand. O. a. de vele doorhalingen en wijzigingen zouden doen vermoeden, dat G. ook de auteur is. Het opschrift is er later met thans zeer verbleekten inkt boven gezet.

S. P. Solent plaerique, ne nihil amicis absentibus scribant, etiam somnia sua literis commendare. Hos, visione quadam nuper conterritus, vel hac epistola imitari libet. Tu quaeso, ut soles, has meas nugas boni consule. Visionis simulachra paucis accipe: Videbar mihi in herbido recubare prato [a]), cujus margines, vitiferis oleis consitae, regionis fertilitatem [b]) indicabant. In hujus meditullio adparebat vir [c]) cervicosus, hirsutus, barbatus, ore improbo, imperioso minarumque pleno, oculis nefandis stupris flagrantibus. Ornatus eius plane Persicus erat, nam gemmis, aliis albicantibus, aliis rubentibus, his viridantibus illis flammantibus, aureae vesti mira arte inclusis, totus fulgens stupidae plebeculae sese ut semideo quopiam maiorem venditabat. Ab hujus sinistra meretricula varia eaque pellucida cincta palla videbatur, ludibunda, petulans, lasciva, dicacula, obvios quosque et peregrinos maxime scommatis incessere docta. Ut hanc, quaenam esset, cultus et mores prodebant, ita illum hircosum maximum quempiam regem esse, suspitio erat [d]).

Is laeva manu capistratum [e]) asinum, ingenti culeo onustum, ducebat an trahebat [f]) nescio, dextra vero acuto stimulo ad properandum quo voluisset, miserum [g]) perurgebat. Nec simplex asinus erat, sed monstruosus plane: collum enim inter et armos, caput avis, hiante rostro, prominebat; gryphis vel(?) aquilae dixisses, nisi perlongis ac plumosis auribus, nescio quid noctuinum prae se tulisset. Hunc talem asinum puella comitabatur [h]) non invenusta, simplex, pudica miraque quantum ex totius corporis habitu dinoscere dabatur animi constantia praedita, quae quum asino, sub onere jam jam [i]) labascenti, opem ferre pro

---

a) Eerst stond hier een andere zin, die onleesbaar gemaakt is.
b) Eenige woorden doorgehaald, o. a. facile.
c) Doorgehaald: admodum.
d) Een regel onleesbaar gemaakt.
e) Doorgehaald: trahebat.
f) Doorgehaald: potius.
g) Doorgehaald: incessanter.
h) Doorgehaald: Sequebatior.
i) Doorgehaald: gementi ac crebo.

viribus conaretur, ab ingrata bestia, ferratis calcibus retrocedere coacta est. Subsequebantur vero puellam hanc *a*) duo heroibus non absimiles, quorum unus regio cultu conspicuus, forti (?) dissimulatione videbatur premere altum corde dolorem intentisque in asini rectorem oculis, submonebat nutibus, ut capistri funem ita adtraheret, ne a calcitroso monstro *b*) luto sordaretur *c*). Alter manceps dici poterat, nisi purpura circumdatus et tyara capite obvinctus, alio quopiam titulo se salutandum declarasset *d*). Is capaci vola in marsupium inmissa, quidquid ab asino periculi inminere sibi videbatur, numerato et adpenso auro redimere paratus erat. Hujusce modi spectra quum mihi dormienti an vigilanti nescio, diutius ob oculos versarentur et quid sibi vellent dubitanti, en, Genius advolat, chartam, majusculis quibusdam (?) literis inscriptam, legendam mihi exhibens.

Summa scripturae, si recte memini, haec erat: „Cervicosus ille et hircosus, quem vides, magorum e Perside maximus antistes est, qui Cajanum, potentissimum regem, suis carminibus, unctionibus sacramentisque secretioribus [34 v°] in asinum transformatum culeoque calumniarum in patriam pleno onustum trahit, quo vult. Puella illa procacula et quidlibet in quemlibet dicere parata, ea regio est, in qua nunc versaris, quae etiam Cajano asino his verbis insultat: Miselle, quis te malus magus in hanc faciem [deformavit(?)]? Haud quaquam spem facis civibus tuis, quod sis liberator urbis et orbis. Puella vero, quae calcibus repellitur, patria asini et tua est. Caetera *e*) in abdito esse fata jubent *f*)." Haec ubi legissem, evigilans, non ab re putavi chartis illinere tibique qui non nihil ex Artemidori et somniis et visionibus *g*) tribuere soles,

---

a) Doorgehaald: haud procul ab hac sequentur, stabant.
b) Doorgehaald: vel.
c) Doorgehaald: aspergeretur.
d) Doorgehaald: indicasset.
e) reliqua, doorgehaald.
f) Doorgehaald: volunt.
g) Doorgehaald: hujus modi.

communicare. Vale. Scriptum in Euandri regia. Kalendis Decembribus anno 1530 [1]).

[35 r°.] *a*) Legatus Caroli caesaris, dominus de ..... [2]) pessima quaeque in aula regis Francorum, Francisci primi, sparsit mendacissime de Argentoratensibus etc. videlicet quod uxores communes habeant, quod sacramenta contemnant, quod principibus et omni nobilitati exitium minentur, quod monasteriorum et sacrificulorum bona diviserint etc. Vulgo dicitur: aperta mendacia non refellenda; simili modo olim ethnici mendacia mendaciis cumulabant de Christianorum moribus et institutis, ut auditores ab ea religione averterent, sed invitis omnibus mendacibus vaeritas puritasque Christianae innocentiae vicit vincetque etiam nostro tempore, si credentes Dominum fideliter pro inimicis oraverimus, ut vaeritatis luce illuminati, glorificent principem qui in coelis est. Amen.

D. V. F. Act. 21.

Anno 1530 pridie Calendas Januarias.

Domina Margarita, Maximiliani augusta filia, diem obiit etc.

Wilhelmus a Roggendorff etc. obsedit Budam in quo erant Johannes, qui se Hungariae regem scribit et Andreae Gritti [3]), principis Venetorum, filius, sed de his fusius.

---

1) De beteekenis van deze allegorie zal wel deze zijn: vir cervicosus etc. = paus, de ezel = keizer, meretricula = Italië, puella = Duitschland, de twee „heroibus non absimiles" = adel en priesterschap. Den auteur en het al of niet bekend zijn van deze niet onaardige bijdrage heb ik te Nijmegen niet voldoende kunnen nasporen. 't Is mogelijk van G. zelf. De taal wijst duidelijk op navolging van Apulejus.

2) De naam is niet goed leesbaar. 't Is wel mogelijk, dat er iets als Hannaert staat. Bedoeld is dan misschien Jean Hannaert de Liedekerke et de Lambeke (cf. Henne, Ch. V, Dl. V, p. 118). Over de verhouding van Straatsburg tot de hervorming in Frankrijk: J. W. Baum, Capito u. Butzer, 496.

3) Andreas Gritti, doge van Venetië 1523—1538 (Stokvis, Manuel III, 787). Willem van Roggendorff is hoogstwaarschijnlijk dezelfde, dien we hiervóór reeds herhaaldelijk ontmoetten. Hij was een Oostenrijker.

---

a) 35 v° is niet beschreven.

[36 r°.] Anno 1531.

D. V. F.

Act. 21.

De electione et coronatione Ferdinandi regis in regem Romanum. Charitas annonae fere tribus annis etc. Peccata nostra meruerunt.

De foedere, Smalcaldae, Francfordiae, inter ducem Saxoniae et caeteros principes Christianos, quos Lutheranos et Evangelicos per contemptum dicunt, et civitates maritimas ad mare Germanicum et Balthicum etc. Argentoratum, Ulmam, Constantiam, Memmingam etc.

Epigramma.

Carmen scriptum in eulogium Caroli quinti imperatoris, caesaris augusti:

Plus ultra [1]).

Perdidit imperium plus ultra, non movet ultra,
Leges pontificum donec servabit iniquas.
Victor erat toto plus ultra maximus orbe,
Si soli totum vellet se subdere Christo.
Vinceret Herculeas olim, me vate, columnas,
Laedere si cuperet plus ultra templa Quiritum.
Turcae, plus ultra, venient tua sub juga, si tu
Respicias Domini verbum; sin fabula, verbum,
Actum erit et nullum, plus ultra, nomen habebis *a*).

Augustae, 22 Augusti anno 1531 [2]).

Cometes visus est Augustae 19, 20, 21, 22, etc. diebus Augusti [3]). De Danorum rege Christierno qui exulabat patriam regiam recuperare conante.

---

1) Omstreeks 1530 verandert Karel zijne lijfspreuk „Nondum" in „Plus oultre." Men zie o. a. Paul Fredericq, De Nederlanden onder Keizer Karel, I, 194.

2) Geldenhauer verblijft nu in Augsburg. 7 Juli 1531 was hij misschien nog in Straatsburg. Cf. Prinsen, Geldenhauer, 102.

3) Paraleipomena ad Chron. abbatis Urspergensis, p. 498.

---

a) In margine: Joh. P.

De Ulmensibus qui abominationes e templis abstulerunt et scholis trium linguarum ibidem et Augustae Vindelicorum.

De Conventu principum Spirae indicto, dilato, etc. de defensu regis Ferdinandi ad Spiram etc.

[36v⁰.] Att. (?) de Helvetiis adversus Helvetios.

Vicesima prima die Octobris perlatae sunt non unae literae Augustam de cede Tigurinorum etc. De morte Huldrici Zwinglii et novem senatorum etc. *a*).

Prima Tigurinorum cedes facta est undecima die Octobris, secunda vicesima quinta ejusdem mensis, tandem Quinque pagani praescripserunt satis foedas pacis conditiones Tigurinis etc. b).

D. O. M. S.

Qui Christo et patriae vixit, docuit, vigilavit
Pro Christo et patria fortiter occubuit,
Zwinglius aeternum Christo patriaeque saluti
Vivit, iniqua cohors perpete morte perit.

Hermannus Buschius Monasteriensis.

Occubuit justus latronum Zwinglius ense,
Notus es et nugis, vane poeta, tuis [1]).

Poeta et Historiographus regis Ferdinandi, dominus Caspar Velius Ursinus [2]), fuit Augustae die 20 Octobris, cui hoc epigramma exhibui:

Aeterno veteres laudantur carmine vates,
Majestas quorum numine plena fuit.
Nec minus insigni sustollas laude poetas,
Qui libris *c*) ornant saecula nostra novis.

---

1) Hiernaast staat in margine: „Vane Micylle, tuis" als andere lezing voor de drie laatste woorden. Waarschijnlijk is dus bedoeld Jac. Micyllus, waarover men een en ander bij Bayle, Dict. hist. (1740) i. v. vindt. De karakteristiek daar is eenigszins anders.

2) Over Caspar Ursinus Velius: Horawitz en Hartfelder, Briefw. des Beatus Rhenanus, 308 en passim in de correspondentie van Erasmus.

---

a) In margine: Octobris, 10 die, cladem hanc excepisse scribebatur.

b) 't Cursieve later bijgevoegd.

c) Doorgehaald: scriptis.

Obtinet hos inter primos Ursinus honores,
Miris [a]) qui pangit Turcica castra modis,
Austriacos celebrat victores, auspice Christo,
Fortia magnanimi caesaris arma canit.

[37r°.] [b]). Ex Johannis Ludovici Vivis [1]) Valentini Hispani epistola dedicatoria ad Joannem tertium Lusitaniae et Algarbiorum regem inclytum [2]), dominum Guineae etc. anno 1531 scripta:

Majorum praeclara facinora ut nobilitatem posteris suis adferunt, ita etiam necessitatem ingentem, ne ab illis degenerent etc.

Gesta Lusitanorum.

Ausi sunt progenitores tui, Lusitanea egressi, nova maria, novas terras, nova atque incognita sydera scrutari. Primum littus Atlantici maris, dejectis inde Agarenis, occuparunt. Evecti longius ultra viam solis, penetrarunt ad orbem nobis adversum, permensi mare notionale(?) sub Aethiopia, hinc ad Mare Rubrum atque fauces Persici sinus munierunt sibi arces, transgressique supra ostium Indi fluminis in feracissima et beatissima Indiae totius ora jus sibi et ditionem quaesierunt. Datae Brugis, mense Julio anno 1531.

[38r°.] [c]). Anno 1531, vicesima sexta mensis Octobris in ditione illustrissimi Saxoniae ducis Johannis electoris etc. in oppido Krinitzsch, quod miliario distat a Zwicka cui praeest dominus Joannes a Weysbach etc., nata est puella quae bracchia quatuor et totidem manus habuit, duobus corporibus ad umbilicum usque conjunctis, ab umbilico vero separatis ventribus, cunibus et pedibus. In occipitio juxta cervicem praeter(?)aures temporibus contiguas ge-

---

1) Over Vives: Altmeyer, Les Précurseurs de la Réforme. II, 48 vlg; Paquot, I. 117 (folio).

2) Jan III, koning van Portugal 1521—1557.

---

a) Doorgehaald; magnis.

b) 37 v° niet beschreven.

c) 38 v° niet beschreven.

minas habebat etiam aures. Haec hora una vixit. Baptisata dicta est Margarita; erant enim inferne puellae duae etc.

Habebat (?) 4 aures, ut omnia quam diligentissime audiamus et dijudicemus, manus et pedes 4 ut audita (?) opere consileamus, corpora superne conjuncta sub uno capite: animorum unitas sub uno capite, Christo.

Inferne separata omnis, omnis impudiciciae fuga etc. [1]).

Item monstrum repertum a venatoribus, forma fere humana praeter ungues et capitis cristam et barbam, in ditione cardinalis Saltzburgensis. Eodem anno cometes apparuit de qua astrologi varia scripserunt Vide librum Petri Apiani.

[39 r°.] Anno 1531, mense Augusto in littore oceani non procul ab Harlemo, Holtlandiae oppido, repertum est cadaver piscis cujus longitudo erat pedum septuaginta quinque, os vaero patebat pedibus quatuordecim etc. [2]).

Domino Claudio Pio Peutingero S. P.

Quum Deus egregios dederit tibi corporis artus
Ac raris animi dotibus extulerit,
Moribus integris, studiis sis magnus honestis
Curato patriae consulitoque tuae;
Quod facis et clari superas pia vota parentis
Qui patriae lux est, qui decor est sophiae.

Totus tuus quantus quantus est
Gerardus Noviomagus.

Danorum rex Christiernus qui diu in Brabantia exulavit instructa classe 27 navium, in regnum redire coepit etc.

---

1) Over een dergelijk monstrum: Kronieken, Charters en Oorkonden van 's-Hertogenbosch, uitgeg. door C. R. Hermans, I, 679. En eenige algemeenheden in de Inleiding aldaar, p. XXXIII. Albergensia, p. 293.

2) Paraleipomena ad Chronicum Abbatis Urspergensis, p. 499. De afmetingen verschillen. Iets dergelijks: Albergensia, 292.

[39 v°.] Anno 1532 D. V. F. Act. 21.

Doctissimus pariter et piissimus doctor V. Capito [1]) ecclesias Christi exhortari, consolari, confirmare, peregrinatione suscepta, Paulino more coepit et imprimis hoc ex scripturis docere, ne quis confidat in homine et ponat carnem (?) brachium suum, quia vana salus hominis, sed tuebitur etiam quantumvis pusillum gregem suum solus Dominus noster Jhesus Christus, unicus pastor, rex, pontifex in aeternum et Antichristum totum spiritu oris sui interficiet. Amen.

Quid egerit apud Helvetios, patet editis libellis [2]). Item quid Augustae.

De literis Lutheri scriptis Augustam ad quendam Casparem Ubernum. Stephanus Agricola etc. [3]) nonnihil ecclesiam Augustanam interturbare nugis quibusdam visus est etc.

Caesar Augustus Ratisbonam venit. Ferdinandus, rex romanus, caesar etc. augusto fratri occurrit.

Eckius theologus, nimia ebrietate oppressus, ex equo lapsus, a Turca servo sublevatur, ridentibus nonnullis et dicentibus Romanae ecclesiae columnam a Turca sustentatam et suffultam. Vide omen et praesagium ridiculum!

Rex Danorum in Norwegiam venit, amissis duabus navibus, in quibus quingenti viri fuisse dicuntur praeter bombarbas, pulverem bombardicam et coetera instructarum bellicarum navium armamenta.

Item de Caspare Huberino, Stephano Dormitantio dormitio (?) etc. Vigilo (?) priore, non priore, Carmelitarum, non Carmelitarum, Plattenero, qui Augustae omnia turbabant absque scripturis, absque ratione considentes in Borachio quorundam Marianorum senatorum et mercatorum

---

1) Over Wolfgang Capito, den invloedrijken hervormer te Straatsburg: J. W. Baum, Capito und Butzer. Voor deze notitie p. 478 vlg. a. p.

2) Zie no. 33. van de lijst der gedrukte werken van Capito: „Berner Synodus, Ordnung wie sich Pfarrer und Prediger zu Stadt und Land Bern in leer und leben halten sollen" etc. bij Baum t. a. p. 583.

3) Over die beiden: Von Stetten, Gesch. der stadt Augspurg, I, 443 vlg.

consulis videlicet hujus amici Atriensis aulici, Hunoldorum etc. Conradi Rechlingeri etc. [1]).

Item quid doctores Chunradus Peutingerus et Rechlingerus adversus nostros in senatu perorarint, summa diligentia annotandum et quid et a quibus prudentissime et piissime illis contradictum sit. Hic nonnihil in seditiones et factiones addendum etc.

D. O. M. S.

[40 r⁰.] Ha (?), Machliniana, uxor doctoris Huldrichi Jungi, medici Augustani [2]).

Unice, quid moeres, quid tristia verba, marite,
Ingeminas, vanis conficeris lachrymis?
Christi dogma vetat tristari more prophano:
Corpus enim moritur, mens pia morte caret.

Ulrichus:

Vaera quidem, fateor, dicis, dulcissima conjunx,
Sed mentis visum praegravat ipsa caro.
Hoc dolet imprimis, quod vaeri plus jura patris
Te moriente miser (?) . . . . perdiderim.

Ha (?):

Nil tibi decessit, credas, mi chare marite,
Praeter corpus iners, caetera Christus habet..
Cui modo juncta tibi propior sum . . . . . amore
Uxor quae fueram corpore, mente soror.

[40 v⁰.] Ulrichus:

Tam sanctis monitis quidem respondebitur, uxor,
Nam pudor atque dolor paucula verba negant (?)
Quod dulces mores, quod vitam felle carentem
Neglexi toties, hinc dolor, hinc lachrymae.

---

1) Deze aanteekening is mij duister. Grafisch kan ik er niets anders van maken.

2) Het eenige, wat ik van hem vinden kon, staat bij Von Stetten t. a. p. 303.

Doctor Huldrichus Jungus Augustanus pio lectori.

Dulceis (?) delicias inter durosque labores
Mortalis vitae dum moror assiduus,
Expertus (?) sub sole nihil consistere firmum,
Sed simulachra boni visaque vana coli,
Quae mihi grata nimis fuerant contemnere coepi
Unius et Christi dogmata certa sequi.
Quod mihi successit omniumque numine dextro
At veteri putet mens (?) mea saepe luto.
Eluctor, surgo, deplango crimina, nosco
Ex me peccatum semper adesse mihi;
Haec possum paucis, pie lector, dicere de me,
Caetera quae restant, dirigat ipse Deus.

D. V. F.

[41 r°.] Conventus confoederatorum Saxoniae Schweinfurti *a*), item de legatis caesareae majestatis in eodem loco et quid ibi actum vide O. *b*).

Magister Conradus, concionator Isenachensis, Augustam venit cum diacono Pagio et Doctore Krellio, humaniter accepti a fratribus. De concione ipsius et reditu ad suos accepta et data consolatione evangelica etc.

Ex epistola cujusdam amici:

Decima quinta Aprilis comitia Ratisbonnae incoepta sunt primumque consilium, missa de sancto Spiritu in domo imperatoria solemniter per reverendissimum cardinalem Salispurgensem decantata, principes inierunt. Spiritus sanctus inspiret omnibus consilia optima, ut bene consulant rei Christianae, nunc maxime periclitanti, quod nisi fiat, timendum est, ne idem, nobis discordantibus, accidat, quod apud Aesopum muribus et ranis, inter se pugnantibus, evenit, ut milvus veniat et rapiat omnes, quod Deus opt. max. avertat.

Turca maximum atque instructissimum habet exercitum, tam in Hungaria, quam prope Styrmarchiam et Septemcastra, quorum legati, auxilium a caesare implorantes,

---

a) Eerst: Svensfordiae.
b) Niet gevonden.

hic sunt. Caesar dicitur personaliter contra Turcam iturus, sed ego nullum belli apparatum adhuc, tametsi inducia-rum dies finitus sit, video, nisi quod omnes belli duces, totius Christianitatis peritissimi adsunt. Rex Angliae pecunias, ut audivi, suppeditabit. Rex etiam Franciae cum pecunias, tum viros similiter et reliqui principes subministrabunt etc.

Bartholomeus Fontius, Venetus [1]) theologus, qui ob Christi Evangelium Venetis [a]) clare praedicatum in Germaniam secedere coactus fuit, 7 (?) mensibus Augustae cum nostris vixit et tandem a legato Venetorum domino magistro Antonio Contareno, Ratisbonam vocatus, certis condicionibus abitum parabat etc., ubi inaudito astu aut in [domum (?)] suam pellicere, aut vinctum Romam mittere conabitur Cardinalis Campegius etc. et Hieronymus Aleander, archiepiscopus Brundusinus etc.; sed liberavit eum Dominus, clam videlicet per Norimbergam, Augustam rediit etc.

Martinus Bucerus Schweinfordiam profectus ad comitia principum, ut de re sacramentaria transigeretur cum Lutheranis etc., tandem subscripsit confessioni Saxonicae et apologiae Philippicae, sua tamen confessione, quam Caesari Augustae Vindelicorum exhibuerat, salva et inconcussa ..... mira hominum quorundam pervicacia et pertinacia.

D. V. F. act. 21.

[41 v°.] Augustae Vindelicorum.

Primores familiae Hohstetterorum, jure agentibus adversus eos creditoribus, prius in aedibus propriis deinde in carcere publico asservati sunt. Bona eorum creditoribus addicta sunt in exemplum posteritatis etc. [2]).

---

1) Bartolomeo Fonzio, een Venetiaan, Franciskaner, komt in de Vasten van 1529 voor het eerst met een kettersche preek voor den dag. Einde 1530 vluchtte hij naar Augsburg. Over zijn hier vermelde lotgevallen: Karl Benrath, Gesch. der Reformation in Venedig, 12, 13, alwaar ook meer bijzonderheden over hem te vinden zijn.

2) Over de Hochstetters, „welche vorhero wegen ihres getriebenen Ubermuths und Verschwendung vor einige der reichsten Bürger gehalten worden, und brachten ihre Glaubiger um mehr als 400000 Gulden" (Von Stetten, t. a. p. 312 en 374).

---

a) In margine: pure aperte.

Pars monasterii Praedicatorum Augustanorum incerto incendio consumpta est etc.

Augustanorum opes sub Austriacis caesaribus ita creverunt, ut vix aestimari possint; non solum per Germaniam, verum etiam Italiam, Gallias, Britanniam et Graeciam, Fuggerani, Ulmseri, Baumgartneri, Herwarteri etc. primores fere mercatorum erant.

Hoc anno Augustae erant supra triginta puellae nubiles, quarum cujuslibet dos ad minus *a*) quinque aureorum millibus aestimabatur. Multae inter eas hanc summam dotalem duplicatam habebant etc.

Mense Majo 1532 demoliri coepta est turris quaedam, quam „agrorum speculam" dicere licet, Germanice „lueg ints land." Ea olim aedificata dicitur in gratiam Sigismundi Augusti etc. Habuit altitudinis ducentos pedes et quinquaginta. Obnoxia fulminibus neque satis solido fundamento erat etc. [1]).

Conjecti sunt in carcerem ob delicias Florentinorum execrandissimas nonnulli, qui hujusmodi scelera ex Italia in Germaniam invexerunt [2]). Aliquot fuga sibi consuluerunt. Nunc et teneram juventutem in exteras regiones ob solum quaestum ablegant etc. Sumptum est supplicium de duobus qui, decollati, in ignem conjecti sunt. Ludi magistro apud Divi Georgi N. sinistra manus praecisa. Sacrificulus quidam ob hoc nefarium scelus vinctus ad episcopum Augustanum missus est. Alter sacrificulus, per amicos admonitus, aufugit etc.

Comes de Weda, frater archiepiscopi Coloniensis, qui multis annis ditioni Monasteriensi praefuerat, cum nollet inungi in episcopum et hoc Romanus pontifex et nonnulli canonici urgerent, cessit episcopatu tam amplo atque

---

1) Von Stetten, t. a. p. 330.

2) Hoogstwaarschijnlijk wordt paederastie bedoeld. Sedert het begin der 16de eeuw drong zij uit Italië in het overige West-Europa door. Vgl. o. a. Dr. E. Dühren, Der Marquis de Sade und seine Zeit, p. 193 vlg.

---

a) Bedoeld zal wel zijn: non minus.

opulento. Factus quidem episcopus Monasteriensis dux Brunsvicensis etc. N. [1]) qui est episcopus Paderbornensis et Osnabrugensis etc. et confoederatus Saxonum duci etc. lantgravio Hassiae, Lunenburgensi etc. D. V. F. Act. 21. Atque, hoc mortuo, successit comes a Waldeck, qui Monasterium obsedit a . . . . [a]) mensibus.

Tertio Calendas Julias egressum est Augusta unum peditum vexillum in subsidium Caroli augusti etc. Missae etiam sunt aliquot leviores bombardae, addito pulvere bombardico etc., item ala equitum, aliud vexillum post aliquot dies obsecutum est. Rumor enim de Turcarum adventu increbrescebat. Erant tamen nonnulli qui aulica pontificiaque fraude haec omnia geri arbitrarentur.

[42 r°.] Inter confoederatos Evangelicos Christianos et [b]) Caesarianos, authoribus archiepiscopo Moguntino [2]) etc. et Ludovico, comite Palatino, electoribus, actum est primum Schweinfordiae, deinde Nurembergae, verum nihil peractum, impedientibus Germanicam, immo Christianam concordiam cardinale Campegio et Hieronymo Aleandro, archiepiscopo Brundusino, Romani episcopi legatis etc.

Tigurini et Berneri his diebus fortius in verbo Domini agere coeperunt quam unquam antea. Soli Deo gloria.

Eslingrarenses magno animo, Dei gratia, sermonem evangelicum susceperunt [3]).

De Mediolanensium duce, rege Gallorum, rege Danorum Christierno etc. cujus exercitus a patruo suo Frederico, Holsatiae duce etc. et confoederatis civitatibus Oesterlingorum (?) his diebus caesus dicebatur.

---

1) Erik II van Brunswijk-Grubenhagen, reeds in 't zelfde jaar (1532) opgevolgd door Frans van Waldeck.

2) Albrecht IV van Brandenburg (Stokvis, Manuel III, 102).

3) Voornamelijk door den invloed van magister Ambrosius Blaurer. (Cf. Lenz, Briefwechsel Landgraf Philipps von Hessen mit Bucer, I, 36; Prinsen, Geldenhauer, 99).

---

a) 't Getal is niet door G. ingevuld.

b) Doorgehaald: inter.

Dominus Cornelius Scepperus Neoportuensis Augustae et Ulmae etc. legatum caesaris egit 21 Julii 1532 [1]).

Rex Danorum Christiernus dicebatur parva manu magnum hostium exercitum celeritate quadam fugasse etc.

Turcarum imperator in Hungariam venit inter Savum et Dravum fluvios castra metatus.

Pax omnibus Germaniae principibus cujusvis sectae a caesare data certis conditionibus ad futurum usque consilium etc. quod intra biennium celebratur.

Augustae quidam, a balneo rediens, fulmine ictus interiit mense Julio.

Vicesima tercia Julii Lycus apud Augustam ita increvit, ut a tabulato pontis vix uno pede aqua distaret. Eodem modo creverunt et Viu-(?)da (Wertam vulgus vocat) et Sincla fluvii qui ab occidentale latere civitatem praeterfluunt.

Hispani in aula augusti Caroli dominabantur; rei militari quidam ordinis Rhodiorum Hospitalariorum et dominus Antonius Leva praeerant.

[42 v°.] Rex Danorum Christiernus ultro se patruo Fridericho dedidit *a*). Filius regis Christierni Ratisbonae dyssenteria obiit [2]).

De obsidione oppidi Gyntz et forte ejus defensione etc. excusa sunt.

De rebus Turcicis; quomodo ad Viennam usque omnia devastarent; de caesariano exercitu; de Hispanicis et Italis peditibus; de victoria illustrissimi ducis Frederici, comitis Palatini etc., et Sebastiani Schertlini, tribuni peditum Augustanorum, contra Turcas praedatores, levis armaturae(?).

De imperatoris Turcarum recessu in Hungariam etc., qui fugae non fuit absimilis etc.

---

1) Over Cornelis Duplicius de Schepper, ook in dienst van Christiaan II, uitvoerige berichten bij Van der Aa, — ook passim bij IJssel de Schepper, Lotgev. van Christiern II.

2) IJssel de Schepper, Lotgev. van Christiern II, 213—214. De tijding van den dood van zijn eenigen zoon Johan te Regensburg kreeg Christiaan, toen hij reeds in het slot Sonderburg gevangen zat.

---

a) Doorgehaald: a patruo rege captus.

Cometes adparuit Ratisbonae hac figura:

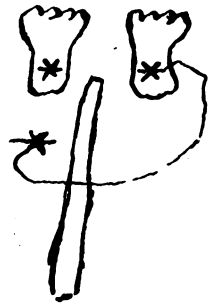

Postea visus est Augustae alter cometes qui apparebat in oriente et habebat caudam meridiem versus [1]).

D. V. F. Act. 21.

[43 r°.] *a*) Rex Danorum Brugas e Gandavo profectus est visendi per ocium tam celebris oppidi; inde ad augustum Gandavum rediit.

Carolus Augustus una cum rege Danorum caeterisque primi nominis principibus e Gandavo Brugas venit, ibi expectans adventum cardinalis Eboracensis Angli [2]).

---

1) Deze kometen worden ook vermeld bij Pontanus, Hist. Gelr. 768.

2) Baumgarten, Karl V, II, 19 vlg. over de samenkomst van Wolsey met Karel V te Brugge. Ook: Altmeyer, Hist. des relations commerciales, 88; IJssel de Schepper, Lotgev. van Christiern, 69. Vgl. hiervóór p. 14.

---

a) De 42 voorafgaande bladen vormen in het Hs., ten minste wat het uiterlijk betreft, eenigszins een geheel en zijn omvat door een paar losse stukken perkament. De volgende vellen bevatten eenige meer uitvoerige documenten, dikwijls niet van G.'s hand (zie de Inleiding). Folio 43 r°. en v°. is waarschijnlijk door G. geschreven.

Habuit Augustus in comitatu suo regem Danorum, archiepiscopum et principem Bremensem [1]), ducem Wirtembergensem, fratrem [2]) ejus qui regno pulsus est, episcopum et principem Leodiensem [3]), episcopum et principem Ultrajectinum, comitem Genevensem etc. Craneveldius Noviomagus orationem ad imperatorem nomine magistratus oppidique Brugensis habuit, quae sequitur tali signo * [4]).

His diebus Brugas venit dominus Erasmus Roterodamus [5]). Profesto die assumptionis divae virginis Mariae plateae domusque Brugensis oppidi ornatae erant tapetis in adventum cardinalis Angli; qui cum nunciaretur oppido appropinquare, obviam ei exierunt magistratus oppidi et orationem habuit Craneveldius, quae habetur tali signo * [6]) *a*) Augustus etiam obviam ei venit et uterque, *equo desiliens*, *b*) alterum honorifice salutavit.

Habebat cardinalis in comitatu suo multos nobileis viros et inter eos doctissimos: Cutbertum Tunstallum [7]), Guilielmum comitem Montyovium etc. et Thomam Moram, praeter Erasmum Roterodamum, caesaris a consiliis, qui ei etiam procul ab oppido obviam praecesserat.

Omnes canonici, monachi, presbyteri, sacris vestibus ornati, cardinali obviam venere.

Deferebatur ante cardinalem crux aurea, caetera [43 v⁰.]

---

1) Christoffel van Brunswijk-Lüneburg.

2) Hertog George, de broeder van den in 1529 verdreven Ulrich.

3) Everhard de la Marck-Sédan (Stokvis, Manuel, III, 525).

4) Craneveld was van 1515—1522 „conseiller pensionnaire" van Brugge en als zoodanig de officieele orator (De Nève, Renaissance des Lettres, 213 en Biographie Nationale).

5) De indrukken van Erasmus bij dit bezoek vindt men in zijn brieven, o. a. kol. 677: Er. aan Budaeus, en kol. 750: Er. aan Laurinus (Opera omnia). Cf. verder: Altmeyer, Hist. des rel. commerc. 90.

6) De verschillende oraties volgen hierachter.

7) Cuthbert Tunstall (De Nève, t. a. p. 134—138). Master of the rolls, bisschop van Londen, later van Durham.

---

a) Nog eens in margine: Orationes Craneveldii, ipsius manu scriptae, habentur secunda ab hac pagina, tali signo *. (Zie p. 118).

b) 't Cursieve is gedeeltelijk doorgehaald in 't Hs.

cardinaliciae superbiae insignia etc. Sonantibus campanis, ductus est cardinalis in templum divi Donatitiani, hinc in palacium augusti etc. Germanice, id est libere et regie, fecerunt rex Danorum et archiepiscopus Bremensis, qui Anglo non exivere obviam.

Hoc egregie aulicum est: domi suae esse parcum, alienae profusum.

[44 r⁰.] * Orationes Craneveldii, manu ipsius scriptae. Cardinali Eboracensi 14 Augusti anno 1521.

Reverendissime pater, amplissime atque ornatissime praesul et illustrissime princeps. Postea quam renunciatum est magistratibus ac senatui hujus urbis, jamjam adfuturum amplissimam P. T., quo certe nihil illis gratius nihilque jucundius contingere potuisset, confestim voluerunt atque jusserunt, ut ego, tametsi ad tante rei magnitudinem plane imparatus et minime idoneus, incomparabilem illorum affectum dicendo representarem, quo in presentia gaudent, exultant ac gestiunt in hoc desideratissimo adventu et visitatione hujus urbis et singuli et universi cives eidem R. P. Tue obsequentissimi deditissimique. *Quum* [a]) quem animi habitum esse urbis explicare non possim, eciam si porro Tulliana detur eloquentia et torrens illa dicendi copia, quippe cum non capiant sese intra precordiorum sinus exundantium estus gaudiorum, tamen hanc tantam leticiam et incredibilem populi voluptatem, eciam, silent*e me*, vultus eorum omnium qui hic adsunt et ipsius urbis tecta murique loquentur. Quod si solemni more virtutum tuarum laudibus immorari ac de hisce copiosius disserere voluerimus [44 v⁰.] dies me profecto deficiet (?) ac longe sane facilius fuerit eius orationis inicium quam exitum invenire. Quippe quae tales sint

---

a) „Quum" is een emendatie van Prof. Van der Vliet. Het woord staat niet in het Hs. Evenzoo „silente me" een paar regels verder, vgl. p. 120. Er staat hoogstens „silent" zonder „me". Het Hs. is klaarblijkelijk een zeer vluchtige kladaanteekening van Craneveld zelf voor de oraties.

ac tantae, ut non temere apud primos illos totius reipublicae Christianae, aut verius, totius orbis principes plurimum valeat R. T. paternitatis arbitrium summaque authoritas, ut hodie doctissimi quique et eruditissimi viri certatim non singulis modo orationibus, verum eciam justis voluminibus laudes illas explicare conentur, hoc ipsum tamen confitentes, ipsa rerum magnitudine sese opprimi ac ipsius eloquentie Latine mediocritatem virtutum tuarum fulgore velut obscurari, proinde quod ille clarissimus quondam Rhomanae scriptor historiae de Carthagine dixit: hac de re melius est silere quam pauca dicere; itaque, omisso illo tam vasto laudum tuarum pelago, ne exilis ista nostri cumba periclitetur ingenii, ad agendas gratias convertamur. Igitur pro desideratissimo hoc adventu R. Tue P. tamquam immenso quodam beneficio gratias et agimus, et habemus, quantas possumus longe maximas planeque immortaleis,

(Met de hand van Geldenhauer:) Quae sequuntur, invenies tali signo folio ab hoc quinto. (waar te vinden is:)

[50 r⁰.] suppliciter et obnixe deprecantes, ut quoad commode fieri poterit et incumbentium negociorum moles patietur in hac urbe moram facere placeat et quam diutissime diversari ipsamque urbem Brugensem illiusque magistratus et cives R. P. T. deditissimos habere perpetuo commendatos, illisque apud sacratissimam cesaream majestatem et illustrissimum atque invictissimum Angliae regem, quam, Dii boni, absolutum optimi sapientissimique principis exemplar, benignum atque ferventem digneris exhibere patronum. Ipse senatus ac cives universi non modo suas opes, copias, facultates, verum eciam semet ipsos constantissima fide R. P. tue dedicant atque devovent, sese ad quodvis obsequium et quodlibet genus officiorum deditissimos promptissimosque pollicentes. Dixi.

Dicta XIIIIa mensis Augusti anno 1521
ad reverendissimum dominum cardinalem
Eboracensem.

Ipse cardinalis respondit et Erasmum Roterodamum

humanissime salutavit, id quod et nobiles et docti aliqui fecere etc. [a]).

[45 r°.] Regi Daniae 27 Julii anno 1521.

Illustrissime, serenissime atque invictissime rex. Cum nunciatum esset primoribus hujus urbis, jamjam adesse tuam serenissimam majestatem ad portas hujus urbis, quo sane nihil illis gratius nihilque jucundius accidere potuisset, continuo decreverunt, ut ego nomine senatus populique Brugensis inestimabilem illorum affectum dicendo representarem, quo in presentia gaudent, exultant ac gestiunt in hoc jucundissimo adventu serenissimae tuae majestatis (et) visitatione hujus urbis universim atque singillatim. Quem *quum* civium animi habitum quemque urbis explicare non possim, eciam si porro Tulliana detur eloquentia et torrens illa dicendi copia, quippe cum non capiant sese intra praecordiorum sinus exundantium estus gaudiorum, tamen hoc ipsum, vel silente me, vultus eorum omnium, qui hic adsunt et ipsius urbis muri tectaque loquentur [b]). Igitur [c]), pro hoc tam immenso beneficio gratias et agimus et habemus quantas possumus longe maximas, suppliciter et obnixe rogantes, ut regie placeat majestati, quoad commode fieri poterit et negociorum [45 v°.] ingruentium moles non vetabit in hac urbe moram facere et quam diutissime diversari ipsamque urbem et illius magistratus et cives habere perpetuo commendatos illisque apud sacratissimam cesaream majestatem benignum atque ferventem exhibere patronum. Ipse magistratus ac cives universi non sese modo ipsos, verum eciam suas opes atque facultates quantulascumque tandem sint constantissima fide regie majestati dedicant devoventque sese eidem regie tue majestati ad quodvis obsequium deditissimos pollicentes, atque ut hunc affectum aliquo munusculo testentur, offerunt quanta possunt reverentia

---

a) Deze paar regels zijn van G.

b) Ook deze zin dankt zijn leesbaarheid aan Prof. Van der Vliet. „Quum" en „civium" staan niet in het HS.

c) Emendatie van Prof. Van der Vliet, vgl. p. 119. Er staat Utrum, voor zoover het leesbaar is.

tue regie majestati vas vini optimi ceramque et factam et infectam ac praeterea bellaria quedam ac tragemata [1]) in quibus non tam muneris exilitatem quam animos illorum benevolentissimos considerari cupiunt atque estimari, ut grato capiatur animo ac boni consulatur, quod ab amantissimis pectoribus profectum esse nemo dubitavit. Dixi.

Dicta ad Christiernum regem Danorum, 27 Julii anno 1521 Brugas venientem.

Ad hanc orationem pro rege Danorum respondit magister Hadrianus Vilius, a secretis Caroli augusti etc. *a*).

Dixi vii mensis Augusti anno 1521, caesare Carolo Austrio augusto Brugas veniente:

Non potuit quicquam gratius contingere, serenissime atque invictissime caesar auguste, senatui populoque Brugensi, quam hodiernum istud expectatissimum jucundissimumque spectaculum, quo liceat illis ex tam diuturna tamque celebri profectione redeuntem videre tuam sacratissimam majestatem, tot clarissimis urbibus, tanto populorum plausu ac festivitate peragratis, tot nationibus, tot principibus, tot regibus hanc tuam fatalem (?) felicitatem ex aequo tuentibus atque admirantibus qui te . . . . . veluti salutare quoddam sidus caelo demissum venerantur. Que tametsi jampridem ex multorum relatione fuerint apud nos divulgata, quum prosperrimae inaugurationis tuae famam et Germanicarum rerum rumusculos avide captaremus atque incredibili certe leticia profusi sumus, ubi letissima queque nunciabantur, nescio tamen quo pacto tum minus auribus credebamus, quam nunc certissimis oculorum testimoniis, cum videamus [46 v°.] omnia que narrata sunt, longe fuisse veris inferiora longeque

---

1) Dergelijke geschenken van de steden bij vorstelijke bezoeken waren zeer gewoon. (Cf. o. a. Van Schevichaven, Penschetsen uit Nijmegen's verleden, 18 en 272).

---

a) Deze regels zijn waarschijnlijk van G.

minora. Proinde hoc ipsum, cupidissime desiderabamus, ut tot nominibus auctum caesarem liceret oculis intueri, id quod nunc tandem benigno divum munere datum esse ex animo gratulamur, ut ad hanc leticiam voce promendam nostra plane balbutiat infantia, cui gaudio urbis explicando ne Ciceronianam quidem eloquentiam et torrentem illam dicendi copiam parem esse fateamur. Proinde, quod solum possumus, summatim ac brevibus serenissime M. tue gratias habemus atque agimus immortales, quod publicam illam totius orbis Christiani tutelam atque imperii adminicula foeliciter prompteque susceperas, quod pacem cum principibus Christianis, quoad per illos sane licuit, construxeris, quod improbos quosdam, res novas molientes, divina quadam providentia non modo repuleris atque oppresseris, verum eciam funditus everteris, dejectis direptisque castellis et arcibus quibus tueri sese [destin-(?)] abant, ut hisce rebus bellice rei [47 r⁰.] miram dexteritatem vereque Romanas illas et illustrissimorum maiorum tuorum artes in te perspicue videamus, quas elegantissimis quidem illis, sed paucis versiculis Maro complectitur:

[1]) Tu regere imperio populos, Romane, memento,
Hae tibi erunt artes, pacisque imponere morem,
Parcere subjectis et debellare superbos!

Deinde quod ad hanc urbem privatim pertinet, amplissiminis quoddam beneficium accipere sese (a(?)) deditissima majestati tue urbis Brugensis existimavit, quod ad illam visendam declinare placuerit, pro quo nihil est quod respondeant preter animum obsequentissimum deditissimumque; sed illud orant et toto pectore deprecantur, ut sacratiss. Ma. tue placeat, in hac urbe quam diutissime commorari urbemque et cives C. S. M. tue amantissimos paterna quadam benevolentia complecti, quoad fieri poterit, in spem attollere pristinae dignitatis. Quicquid amoris, quicquid fidei, quicquid officii atque obsequii oportet

---

1) Aen. VI. 851. Dezelfde aanhaling ook bij Grapheus in zijn Querimonia. (Arch. voor Kerkel. Gesch. VI, 166).

amantissimum patrem patriae ab amantissimis sane liberis expectare, id sibi sacratiss. T. caesar. majestas poterit de Brugensibus suis, sublata quavis dubitatione, polliceri. Dixi.

[47 v°.] Roberti Sebastiani Helvetii in Hieronymum Aleandrum Mottensem super combustum per eum Evangelium [1]) threni jambi [a]).

Eheu dolor, pro lachrymis! Sanctissimum
Verbum Dei a duris crematum est ignibus.
An jam — quis hoc ferat? Quis hoc magno satis
Deploret impetu? — Tonantis unicus,
Ille, ille filius, salus, spes, gloria,
Redemptio, servator et vita omnium,
Christus iterum indigne in truces manus
Hominum impiorum traditur turpissime,
Iterum necandus funere, igne scilicet,
Quo nil est vel infamius vel foedius,
Velut olim nihil erat cruce execratius.
Jam crux vetatur, pro cruce ignem inveniunt.
Et quis? Quis hoc tantum scelus, quis hoc nefas
Est ausus aggredi? Maline daemones?
An homo? — Aleander, ille Judaeus niger,
Ille Antichristi nuncius, cacadaemonum
Atra soboles, nigerrimo altus horridae
Ubere Maegerae, atra e tribu Dan, in grave
Totius orbis Christiani dedecus,
Fatis sinistris editus, papistico
Fumo, tonitru, fulmine horrido quoque,
Cullis (?) procellis, turbine atque grandine,
Maledictionibus, minis diris, simul
Feralibus devotionibus, simul
Atrocibus proscriptionibus fremens,
Papistici plumbi onere immani gravis,
Sceleratior, deterior, crudelior,
Laevior, iniquior scelesto et perdito

1) Zie hiervóór p. 11.

a) Door G. is geschreven fol. 47 v°., 48 r°. en 49.

Juda illo, amico qui osculo dominum suum
Prodidit, atrox, quia ille tantum prodidit,
Utcumque facti poenitens tamen, sed hic
Proposito ubique pertinaci illum invidus
Persequitur et non tantum atrociter palam
Persequitur at diras manus innoxio
Cruore filii imbuit Dei impius,
Satelles atri Mammonae saevissimo
Prior satellite impii Pontii. Is enim
Quid faceret, ignoravit, hic autem sibi
Bene conscius gravissimi sceleris, nihil
Est veritus in Deum impiam extendere manum.
O, o, nefas inexpiabile, o scelus,
Hucusque inauditum, immerentem scilicet
Sic vaeritatem tam impie deperdiet (?),
Sic innocentem filium Dei, patris
[49 r°.] Coelestis, immortale verbum, tam improbe,
Tam turpiter, tam diriter, jam denuo
Occidiet (?)! Veh! ve capiti tuo, miser,
Maledicte, abominande, verpe, cistifer,
Judeae, belua execranda saeculis
Omnibus. Adeste, o coeli, adeste, o sydera
O sol, adesto, o luna, adesto, plangite
Ululate, lachrymate casum aterrimum,
Ruite deorsum, abscondite, obtegite novum
Hoc facinus! Omnia in tenebras et cahos
Vertantur, insuetam omnia in noctem horridam
Confusione misceantur, ne videant
Oculi pii tantae impietatis scelus.

Vormatiae Vangionum Idibus Majis anno 1521, a Grapheo, a secretis Antverpiensi.

[48 r°.] *a*) In Latinam epistolam ornatissimae puellae Constantiae Peutingerae, Augustanae, domini Conradi filiae V. C. F. *b*).

---

a) Fol. 48 v° is niet beschreven.

b) Hier is doorgehaald: „quam patri scripsit dum is apud caesarem Carolum legatus Brugas versaretur, anno 1521 mense Majo."

Vos tandem pudeat barba senioque verendos
Temporibus nostris barbara verba loqui,
Verba Latina — decus magnum — virguncula Rheta
Lectitat, adsequitur, scribit et eloquitur.
Si juvenum sordent vobis exempla, puellae
Cui Peutingerae displicuisse queant?

Noviomagus.

[49 r°.] Chunrado Peutingero, patri suo indulgentissimo, Constantia filia S. P.

Ex literis, ad matrem missis, intellexi te perbelle valere, una cum affine nostro charissimo Bartholomeo Wälser; quae res mirifico nos affecit gaudio. Omnes enim nos, ut par est, de sanitate prosperaque fortuna tua gaudemus ex animaque petimus, ut letus et incolumis nobis brevi restituaris quodque votis maximis optamus, ut omnes imperii res et Christianae reipublicae status ex Dei voluntate antea componantur et ordinentur, ut in pace et ocio tuti deinde vitam agere possimus. Ego, mi suavissime pater, nihil novi tibi scribere scio, cum matrem nostram charissimam ceterosque amantes tui, omnia quae necessaria sunt scire, ad te perscribere non dubito.

Nos adhuc Dei benignitate belle vivimus, sani et validi; domos aedificamus et hortos; nemo est qui non aliqua in re occupatur, quae tu re ipsa ita invenies, cum redditus nobis fueris. Omnino enim aliam domus nostrae formam adspicies proque ruituro pene tugurio preciosam arcem extra portam offendes. In pomoerio vero, tuis deliciis, te ipsum amplius non cognosces, ita ornatum et cultum videbis. In horto vero Plutonis et Dianae quantam amoenitatem contemplaberis! In summa nihil hic erit, quod delectationem nullam afferat; adsit modo corporum nostrorum vigor et incolumitas, ut frui his liceat. Tres fratres Claudius, Christophorus et Chrysostomus strenue operam in literis navant sub eorum praeceptore Piniciano. Una duntaxat querela, super te, pater mi! Quoties enim bibliothecam tuam ingredior, libri omnes clamant, praesertim Erasmi et Plinii, tum Hieronymi, interrogantes, quando dominus et patronus eorum redeat, quamdiu in carcere, licet spacioso, includi, a tineis et blattis corrodi

debeant? Alioqui rosas, lactucas aliasque horti herbas facile pacaremus, soli libri absentiam tuam diutius ferre se non posse queruntur! Sunt inter eos qui nuper abire volentes, alas sumpserant, dicebant enim, se velle Wormatiam volare ad dominum et authorem suum, cui pro veritate tuenda adstare vellent. Nos vero vix eos retinuimus, affirmantes ipsum dominum non indigere opera eorum, sed Deum, summam veritatem, habiturum defensorem, quibus placati pedem retulerunt. Haec sunt, pater observantissime, quae exercendi [49 v°] ingenii et manus meae gratia, ad te scribere volui. Tu si occasio oblata fuerit, Thomae Mori tui, viri clarissimi, filias nomine meo salutes. Vale praesidium et decus meum! Adventum tuum ad nos matura! Salutant te omnes tui, idem et Regina et Carolus. Ex Augusta Vindelicorum, xx die mensis Aprilis, anno MDXXI.

Chirographum *a*) hujus puellae epistolae dono dedit mihi Chunradus Vecerius Lucenburgus, marchionis Brandenburgensis a secretis, 1521 [1]).

Pasquillus.

Roma cave, vigila, portas firmato, juventus
Fortis ad arma volet consulitoque patres,
Non levis hostis adest Gallus, non perfidus ille
Poenus, non Gothus barbarus atque ferox,

---

1) Deze brief en het voorafgaande gedichtje op Constantia is uitgegeven door Janssen, in het Archief voor Kerkelijke Gesch. VI, 324. Hier zijn eenige verkeerde lezingen verbeterd. De praeceptor heet Pinicianus en de man, die het Hs. aan Geldenhauer schonk, was Vecerius Lucenburgus en niet een zekere Vicarius. Deze Vecerius was een goede bekende van Geldenhauer, blijkens de Inleiding van G's Lucubratiuncula de Batavorum Insula. (Cf. Prinsen, Geldenhauer, 55). Ook de Satyrae octo zijn aan Vecerius opgedragen (zie hierachter). Joannes Pinicianus was een humanistische huisonderwijzer. Men zie over hem Joachimsohn in het Zeitschrift des histor. Vereins für Schwaben und Neuburg. Jg. XXIII, S. 177 ff.

---

a) Hierboven: Authographum.

Sed Trajectinus duplex, male fidus, avarus.
Vis paucis dicam? Livida Barbaries [1]).

Marius de Melinis Romanus.

G. N. C.

Christiernus Danorum etc. rex, qui uxorem habuit sororem Caroli augusti, longo tempore se regnumque suum impotenti cujusdam Hollandae mulierculae, matris regiae pellicis imperio subdidit, ita ut ipsa regias vices gereret, ut patet ex exemplari quarundam literarum, cujus architypum in scriniis meis habeo [a]).

Ick Sibricht Willams bekenne van wegen myns genadighen heren, dat desse gheselle Berent Wyt sall voeren xvi ton botteren ende vercoepen de thot myn genadighen heren profiet unde he sall dar ghen toll off gheven. Des tho orkonde, dat dyt dus ys, sette ick myn mairck hyr onder an. Anno Domino MDXVII op den 27 dag in September.

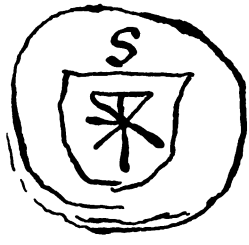

[50 v°.] [b]) Haec epigrammata quae sequuntur, habentur Lovanii in bibliotheca professorum liberalium artium antiquissimo libello, in quo etiam habetur ludus Senecae, Graecis versibus et sententiis additis, quem doctor utriusque juris Craneveldius et ego legeramus, priusquam in Germania formis excuderetur [c]):

---

1) Natuurlijk op paus Adriaan VI.

---

a) In margine: Vide quinque post pagellas.
b) Door G. beschreven.
c) Eerst: imprimeretur.

Versus Aelii Hadriani augusti de Sorano, Batavo milite.

Ille ego Pannoniis quondam notissimus oris [1])
Inter mille viros primus fortisque Batavos,
Hadriano potui qui judice vasta profundi
Aequora Danubii cunctis tranare sub armis,
Emissumque arcu, dum pendet in aere, telum,
Ac redit ex alia fixi fregique sagitta,
Quem neque Romanus potuit neque Barbarus unquam
Non jaculo miles, non arcu vincere Parthus,
Hic situs, hic memori saxo mea facta sacravi.
Viderit, an ne aliquis post me mea gesta sequatur.
Exemplo tibi sum, primus qui talia gessi.

Aliud eiusdem laepidissimum epigramma.

Almo, Theon, Thyrsis, orti sub colle Pelori
Semine disparili, Laurente, Lacone, Sabina,
Vite Sabina, Lacon sulco (?), sue cognite Laurens.
Thyrsis oves, vitulos Theon egerat, Almo capellas.
Almo puer pubesque Theon et Thyrsis ephebus *a*)
Canna Almo, Thyrsis stipula, Theon ore melodus.
Nais amat Thyrsim, Glauce Almona, Nisa Theonem
Nisa rosas, Glauce violas, dat lilia Nais.

Epigramma, scriptum Romae etc., in Alexandrum sextum, Romanum pontificem [2]).

Vendit Alexander libros, altaria, Christum.
Emerat ille prius, vendere jure potest.
De vicio in vicium, de flamma crescit in ignem;
Roma sub Hispano deperit imperio.
Sextus Tarquinius, sextus Nero, sextus et iste:
Semper et a sexto Roma subacta fuit.

---

1) Dit en het volgende epigram zijn door G. reeds in 1520 uitgegeven achter zijn „Lucubratiuncula de Batavorum insula." (Cf. Prinsen, Geldenhauer, 58).

2) Op een tusschengevoegd vel teekent Janssen over dit epigram aan: „Quamvis hoc epigramma manu Noviomagi scriptum sit, putem tamen esse Pici de Mirandula."

---

a) Er staat: ephabus.

In Julium secundum, pontificem Romanum.

Genua cui patrem genetricem Graecia, vitam
Pontus et unda dedit, num bonus esse potes?
Fallaces Ligures, mendax est Grecia, ponto
Nulla fides, haec tu singula solus habes.

[51 r°.] Quomodo Hadrianus papa VI ex Hispaniis Romam advenerit [1]) *a*).

Post fraternalem commendationem, venerabilis domine Hilbrande, frater charissime etc. Ex Tarrachona regni Cathalogine scripsi d. v. ad longum de conditione et valetudine mea etc. Charissime frater, so sal u. l. oick deellaftich wesen der reyse ende wart, welck onse heilichte vader, die paus Adrianus sextus, gehat heft uut Hispanien tho Romen toe etc. Item den Vden dach van Augusto ginck sin h. tho scepe ende seielden dieselve nacht nae Barsalonen mit XII geleien, III bargantinen ende lieten thoe Tarrachone XXI scepe als caravelen, galionen ende ander grote scepen mit III dusent knechten ende weel besorcht mit al sin thobehoringhe, welcke ons wolgende den XIII den dach desselver mant Augusti. Woert soe seielden wy mit woerspoighen winden tho Barsalonen, dair s. h. sych op lant gaff, doer beide der heeren van Barsalonen, den vice regem ende wele anderen banrerheeren, soe dat s. h. ginck in die overste kercke ende gaf die benedictie; ende die selve mitnacht ginck weder tho scepe ende woeren na die gulve van Narbone, welcke seer periculose plecht te wesen ende wij woerden als gegoten olle ende wy passerden een miraculose tijt in II daghe sonder eenighe lettinghe. Woert soe quamen wy in Provenzien ende wy wouden ghen lant nemen. Woert quamen wy aen die Riviere van Genua, welck seer schone is, daer wy alle nacht lant naemen ende die met soe grote lust ende triumpho, dat ickt niet scriven een kan.

---

1) Over de reis van Adriaan uit Spanje naar Rome: Burman, Adrianus VI, p. 60, 116 en 156.

---

a) Alleen dit opschrift is door G. geschreven.

Woert soe quamen wy tho Genua ende dair quam ons tho ghemoit die broder van den hertoch van Genua, geheiten senior Hieronimus Adorno [1]), welck ons hadde geseint v gheleien en I groit barchatyn ende weel ghewapent, soe dat wi ons funden doe met XVI galeien ende IIII barchatinen etc.

Item als wi quamen daer de Mola Antiquiteit, gheheiten Mola Vechia [2]), saluterden die van Genuen mit voelen bussen; onse galeien antworden ende dair scoeten, dat die roek van die pulver sek erliet (?) *a*) of die ganse stat in wuere stonde ende wo die berghe umme wollen, dat certein soe grote triumphen was, als ick noch ghesien hebbe.

Item als wy doe in die have quamen, was een houte brugghe ghemaict int meer seer lanck behanghen onder ende boven bedect met rode doeken ende gans triumphelick ghemaict. Dair quam die geestelicheit ende al die eelinghe ende borgers van Ghenuen in processien, seer devotelick ende sommich seer hoverdich ende als u. l. weet, dat die stait van Genuen cortelick gheplondert was, soe en waren dair ghene costelicke ghesteinten, als men weel ghewonden souden hebben op anderen tiden, nochtans een was daervan ghenen dinghen gebreck ende men koest niet ghesien, of die stat van Ghenuen eenighe scade ghehaet hadde. Ende s. h. blef dair II nachten ende worden al kostelick ghetractert, soedat wy ons allen bedanken der heren ende der stat. Item dair quam die hertoch van Melanen [3]) ende senior Prosper de Columna ende [51 v°.] die marcgraf van Piscara ende kusten des heilichte vaders woeten mit groter reverentie ende mit wele anderen banrerheeren, marcgraven, greven en wele groten heeren. Item des daghes dair na quam die marcgraf van Mantua [4]), welck mit s. h. quam tho Romen.

---

1) Antoniotto Adorno was 1522—1527 doge van Genua (Stokvis, Manuel III, 755).

2) Een landtong vóór Genua.

3) Francesco II Sforza (Stokvis, Manuel III, 769).

4) Federigo II (Stokvis, III, 785).

---

a) Er staat: seker liet.

Item dairna reisde s. h. so hastelick alst moghelick was nae Romen; dan als wy quamen tho Porto Fino doer weemoeden [1]) wille mosten wy stille liggen IIIII daghen ende nachten. Item dairnae quamen wy in Ligurio, welck gelegen is onder die Florentinen, dair wy woenden cardinalem De Medicis, cardinalem de Pedruzis, cardinalem de Piccolominibus, cardinalem De Cortona, cardinalem de Rodulphis; ende des paus II galezen welcke gewloeen waeren ende wolde niet comen tho dienste of tho obedientien van des paus ende die quamen onder die umbra van Medicis ende die voergescreven cardinalen. Item in Ligurio doer bede van desen cardinalen ginck s. h. tho landen ende dair bereit alle behoevicheit. Als s. h. gegeeten hadde, ginck hij weder tho scepe ende wolde niet opt lant slapen, dan in sin galeien ende mosten beiden die nacht ende den anderen dach om des grote oenweders; ten leste den derden dach seielden wy na Plumbino, na nae Porte Herculis ende quamen den V^den^ dacht tho Civitate Vechici, dair wy woenden II cardinalen als Columna ende Ursino, welcken waren ghedeputert ex parte collegii ende III clerici camere ende den proest van Zanten, soe quamen wy by nachten; dair wy ons niet dorsten gheven in die haven, soe gaf ick mijn mit een beitel [2]) aent lant ende brachte die nieutidinghe aen den proest, want si waren in grote suspitien ende menden, dattet Turken gheweest waren; si worden si die sekerheit ontwaer.

Item des anderen daghes ginck s. h. ant lant ende sprack sin ghebet in die kercke mit allen cardinalen ende

---

1) Dit woord, dat (ook blijkens de overige itineraria bij Burman) *storm* moet beteekenen, is nog niet verklaard. Graphisch is er geen twijfel, weernoeden staat er b. v. niet en zou trouwens ook bezwaren opleveren. Kan er gedacht worden aan den stam van wemelen met den uitgang *oede*? Autoriteiten kennen het woord in deze beteekenis niet. Het Hs. heeft herhaaldelijk *w* voor *v*, misschien is dus de gewone vorm, waarvan men uitgaan moet, *veemoede*. Ik vermoed overigens, dat dit geheele stukje proza de aandacht van onze linguisten verdient. De tekst is volkomen zuiver naar het Hs., dat hier bij hooge uitzondering zeer leesbaar is, afgedrukt.

2) Zie Tijdschr. voor Ned. taal- en letterk. XVIII, 87 en XIX, 244.

wele prelaten. Dair noch in die selfte kercke sprack cardinalis de Columna eene relati seer scone, welcke wolent, s. h. ginck etten. Nae den etten s. h. ginck tho scepen ende woeren die selften nacht na Ostien, omme dat die cardinalen niet wolden van Romen tho Civita Vechici ende s. h. hadde oeck gheen besten omme tho rijden, ende s. h. wille was soe groet omme tho Romen te wesen, dat hi niet beiden wolde. Soe quamen wy den XXVII dach van Augusto tho Ostien smergens wroech, ende wy menden, wi souden hebben mit die galeien ghewaren tho sunt Pauvels, als s. h. wille was; ende soe was die Tyber soe cleyne, dat die scepen niet mochten doir die strom passeren. Soe nam s. h. een muile van een Cordesaen ende reit den selven mit X of XI parden tho sunt Pauvels. Item als soe wroech als s. h. uut die galeien ende die mesten van sijnen dinres, quam soe groten fortuna [1]) soe dat alle die galeien van barchantynen worden gheslagen na Napels ende nae Gaeten ende nae Civita Vechici, soe dat men seide, dat s. h. miraculose over comen is als XXVIII Augusti.

Item des Wridachs daer nae reit s. h. int pallaes ende naem sin possessi ende des Soendachs daer nae ghescieden die coronaci voer sunt Peter ende s. h. persone consenterden te gescien Manendaech dair nae consistori, des Dinxdach signatur ende des Woendach weder consistori, soe dat hem ygelick verwonderden der groter moedenis, soe dat s. h. in der nacht [52 r°.] aen quam een grote febris ende gaf sich in terciaen; ende s. h. heft ghehadt V terminen; ten lesten God sit gheloeft hebben die febres s. h. gelaten ende ist ganselick ghesont ende hueden ist consistori ende morghen weder signatur, ende goede justicie gesciet ende ygelick ontsiet s. h.

Item cardinalis Sedunensis is in groter pericul van sijn lijff ende men heft gheen hoep van sin leven etc. [2]).

---

1) Italiaansch = storm.

2) Matthaeus Schinner, bisschop van Sitten, zie hiervóór p. 1. Hij is toen ook gestorven.

[52 v⁰.] Dilectio tua erit etiam particeps profectionis sanctissimi patris nostri, papae Adriani sexti etc.

[53 r⁰. *a*)] Adrianus VI, Papa Erasmo Rot.

Dilecte fili, salutem et apostolicam benedictionem. Literas tuas, tam eas quas manu tua ad nos exarasti, quam eas quibus in fronte Commentariorum Arnobii [1]) excusis labores tuos nobis nuncupas, semel atque iterum legimus perlibenter, tum quia abs te veniebant, quem ob egregiam eruditionem semper fecimus plurimi *b*), tum quia singularem quandam in nos et religionem nostram pietatem prae se ferebant. Nam de Arnobio, etsi eum per gravissimas occupationes nondum nobis perlegere licuit, ex iis tamen quae hucusque quasi raptim de eo libavimus, tum ex veneranda ejus vetustate, reique, de qua agit, argumento et tua denique commendatione, persuasum habemus, non posse eum non esse optimum auctorem. Quod vero scribis, vereri te, ne aliorum odiis et insusurrationibus Lutheranae factionis nomine sis nobis suspectus, bono in hoc te esse animo volumus. Licet enim, ut verum fateamur, nomen in hac re tuum ab uno forte vel altero, tui non multum studioso, nonnihil apud nos delatum sit; ex natura tamen nostra et instituto, adde etiam ex eo quod gerimus officio, non faciles praebere aures solemus ad ea, quae de doctis et virtute praeditis viris sinistre nobis referuntur; quos quanto scimus excellentiore doctrina praeditos, tanto videmus esse invidiae morsibus magis obnoxios. Pro ea tamen qua te prosequimur charitate proque fame et vere glorie tue desiderio te hortari non omittimus, ut contra novas istas hereses

1) „Arnobii Afri commentarii in omnes psalmos" waren in Dec. 1522 door Erasmus uitgegeven. Men zie hierover verder den brief van Erasmus aan Adriaan van 1 Aug. 1522. (Kol. 711 der Epistolae in de Opera omnia).

a) Niet van G's hand, misschien van dezelfde, die de reis van Adriaan VI schreef. Op een tusschengevoegd blad schreef Janssen: „Manu ut videtur Hesii conscripta".

b) In de Leidsche uitgave van Erasmus' Opera omnia, II, Kol. 735: plurimi fecimus.

stylum istum, qui etiam *a*) Dei benignitate felicissimus contigit, exerceas, cum multis de causis tu provinciam hanc tibi potissimum a Deo reservatam reputare merito debeas. Inest *b*) tibi magna ingenii vis, varia eruditio, scribendi promptitudo, quanta nostra memoria paucissimis aliis, ne dicam *c*) nullis; praeter haec vero apud eas nationes, unde hoc malum ortum est, summa auctoritas et gratia, quibus sane dotibus ad ejus honoris et ecclesiae fideique defentionem uti debes, qui eas tibi sola sua benignitate largitus *d*) est. Quod ea potissimum de causa abs te fieri cupimus, ut et his, qui(te) *e*) super re Lutherana suspectum reddere conantur, hoc demum pacto silentium imponas et labores tuos quos locupletandis pollicioribus *f*) literis expoliendis sacris diu impendisti (h)ac *g*) tam sanctissima opera, qua nulla Deo gratior, nulla veris Catholicis optatior, nulla te et ingenio, eruditione, eloquentiaque tua dignior esse potest, exornes. Cave enim expectes tibi tota vita tua datum iri occasionem, qua vel majus Deo obsequium, vel uberius nationi tuae, immo universali *h*) reipublicae Christianae beneficium impendere possis, quam si non minus stolidas rusticasque quam malignas istas haereses, a Martino Luthero, non quidem inventas, sed a priscis haeresiarchis, quos Catholica ecclesia ac sanctissimi patres, divino spiritu procul dubio afflati, saepius condemnarunt, acceptas quasi ab inferis denuo erutas, quae tot animas fratrum tuorum quotidie subvertunt et universa confundunt turbationibusque replent, Hieronymi tui, Augustini, et aliorum sanctorum patrum zelum exemplaque imitatus, lucidissimis rationibus et sanctae Scripturae auctoritatibus confuderis, sustuleris, exploseris.

---

a) L. uitg. tibi.
b) L. uitg. „enim" na „inest."
c) L. uitg. dicamus.
d) L. uitg. elargitus.
e) Ontbreekt. Het woord staat wel in de Leidsche uitgave van Erasmus' brieven, Kol. 735.
f) L. uitg.: politioribus.
g) L. uitg.: hac.
h) L. uitg.: universae.

[53 v⁰.] Multa quidem, Erasme, magno studio magnoque successu antea *a*) scripsisti, quae licet per se magnam *b*) doctis omnibus utilitatem attulerint, tamen prae hoc opere, ad quod te hortor *c*) et quod hominum abs te consensus exspectat, minus necessaria, cum illa doctis tantum prosint, hoc vero in communem omnium Christianorum pacem et tranquillitatem, qui fere unus in hoc seculo est Evangelicae doctrinae finis, Deo adspirante, sit redundaturum. Quod quum ita sit, non debes, fili Erasme, tu qui a puero ad hoc aetatis quasi per omnes gradus eas artes quascunque tractasti, semper aliquid meditando et scribendo juvisti, ad hanc rem isti professioni, isti aetati debitam diutius subsistere; cum idem in te ad scribendum vigeat tenor, iudicium longe sit firmius, doctrina vero, ut par est, etiam locupletior accesserit quam prius, neque vero provinciam hanc rationabiliter declinare queas, quod forte, ex modestia tua, te huic rei imparem dicas.

Nam praeterquam quod contrarium et omnes norunt, et rei habet veritas, aderit tibi, in hac laboranti, Deus, cui in hoc servies; aderit et justissima fidei causa, quae adversus haereticorum impetus et insidias ad extremum semper victrix fuit, et procul dubio etiam nunc erit, licet Deus justissimo judicio propter gravissima hominum scelera, maxime ecclesiasticorum, ecclesiae suae naviculum in his fluctibus nonnihil laborare permittat. An putamus eundem Deum sponsam suam ecclesiam, quam precioso sanguine suo sibi acquisivit, et cum qua usque ad consummationem seculi se futurum pollicitus est, nunc deserturum et non potius confusurum eos, qui superbos intellectus suos contra Dei scientiam et contra Catholicam veritatem extollere non verentur, quibus judicium jam olim non tardat et perditio illorum non dormitat? „Vidi," inquit propheta, „impium superexaltatum super cedros Libani et transivi, et ecce non erat; quaesivi, et non

---

a) L. uitg.: antehac.

b) L. uitg.: permagnam.

c) L. uitg.: hortamur. In het Hs. zijn hier een paar letters doorgehaald. Waarschijnlijk stond er eerst „hortamur".

est inventus locus ejus." Quod procul dubio et [a]) Luthero et suis, nisi resipuerint, cito eveniet. Qui ut ipsi sunt carnales et dominationis contemnentes, ita omnes sui similes reddere student. An igitur contra istorum insaniam stylum tuum convertere dubitabis, quos Deus jam a facie sua projecisse et in reprobum sensum manifeste tradidisse conspicitur, ut dicerent, docerent atque agerent quae non conveniunt, quibus universa Christi ecclesia perturbatur, innumerabiles animae aeternae damnationis reatu cum eis involvuntur? Exsurge, exsurge in adjutorium causae Dei, et praeclaris ingenii dotibus [b]), quas ab eo accepisti in ejus honorem, sicut hucusque fecisti, utere! Cogita in te positum esse, cum Dei adjutorio, ut magna eorum, qui per Lutherum subversi sunt, pars in rectam viam redeant [c]), qui nondum ceciderunt, stabiles permaneant, [54 r⁰.] qui vero vacillantes, ac lapsui propinqui sunt, a labendo penitus praeserventur. Quae res quam grata Deo et veris Catholicis jucunda futura sit, tu ipse facile aestimare potes. Qui etiam meminisse debes dicti illius beati Jacobi apostoli, quo asserit, eum, qui fratrem suum a veritate errantem converterit et peccatorem ab errore viae suae revocaverit, servare illum a morte, et operire multitudinem peccatorum. Nobis certe dici non potest, quam acceptam rem facies, si tua opera fiet, ut qui pessima ista haeresi infecti sunt, sponte potius sua resipiscant quam censoria sacrorum canonum legumque imperialium virga percuti exspectent. Quod quam a nostra natura sit alienum, tu ipse, uti credimus, ex eo tempore quo simul in jucundo literarum otio et privata adhuc vita Lovanii degimus, optime nosti. Quod si rem hanc quam salutis creditarum nobis ovium Christianaeque tranquillitatis desiderio, tanto studio abs te poscimus, pleniore adhuc obsequio augere cupis; fac transacta hyeme, et aere Romano, qui aliquot jam mensibus peste laborat, purgato, ad nos quam primum venias, sed incolumis, sed laetus. Juvabit enim non

---

a) L. uitg.: etiam.
b) L. uitg.: dotibus ingenii.
c) L. uitg.: redeat.

parum te ad hoc opus, quod tam praestare debes, quam potes, magna, quos hic habemus, librorum copia, et frequens nobiscum et cum pluribus aliis piis et doctis viris de hac re commentatio. Nos vero vicissim dabimus operam et brevi cum Dei auxilio, ut ne te istius itineris, aut tam sancti laboris poeniteat. Prout dilectus filius magister Joannes Faber [1]), vir zelosus, et egregie doctus, tuique amantissimus et magnus laudum tuarum ubique praeco, tibi viva voce, vel scriptis latius explicabit. Cui eandem, quam nobis habiturus esses, fidem adhibebis. Datum Romae apud sanctum Petrum sub annulo piscatoris, 1 Decemb. An. 1522, pontificatus nostri anno primo. Hesius [2]).

[54 v⁰.] In causa Lutheri hi scripserunt Latine, aut Germanice, aut Gallice:

Martinus Lutherus.
Philippus Melanchthon.
Johannes Pomeranus.
Justus Jonas.
Georgius Spalatinus.
Joannes Agricola Islebius.
Nicolaas Amsdorphius.
Thomas Monetarius Stolbergius.
Andreas Carlstadius.
Henricus Zutphanius.
Gerardus Westerbergius Coloniensis.

Nurembergae:
Osiander.
Bilibaldus Pyrckaymerus.

Ulmae:
Johannes Lansbergius.

Augustae:
Urbanus Regius.

Argentinae:
Dominus Wolphangus Fabricius Capito.

---

1) Joannes Faber, „officialis et vicarius in spiritualibus Constantiensis." (Zie Erasmus, Epist. in Opera omnia, kol. 584). Later is hij „Episcopus Vienniensis, regis Ferdinandi consiliarius." (Epist. kol. 1512; passim in: Briefwechsel des Beatus Rhenanus, uitg. door Horawitz en Hartfelder; Horawitz, Erasmiana II, 11 vlg.; J. W. Baum, Capito und Butzer, 355 vlg.)

2) Over Adriaans secretaris Theodoricus Hesius: Burman, Adrianus VI, 70. Bovenstaande brief ook bij Burman, 493 en in de Opera omnia, epist. kol. 735, met eenige kleine, hier genoteerde varianten. Zie voor den verderen loop der correspondentie tusschen Erasmus en Adriaan: Froude, Life and Letters of Erasmus, 315 sq. (der ed. van 1895).

Martinus Bucerus.
Catharina Zellia.
Cargula (?) Gronbachia Stofferina etc.
Dominus Caspar Hedio a).
Otho Brunsfelsius.
Franciscus Lampertus Avenionensis.
Martinus Cellarius.

Basileae:
Johannes Oecolampadius.
Chonradus Pellicanus.
Caspar Zwenckfeldius.

Tiguri:
Huldericus Zwinglius.
Leo Judeus.
Balthasar Huebmeyer.

Bernae:
Franciscus Clava etc.
Bertholdus Hallerus.
Kolb.
Huttenus.

In Bada:
Jacobus Straussius.

Vormatiae:
Jacobus Kautius.
Petrus Scoefferus Opilio.
Henricus Aurabachius.

Hallae Suevorum:
Johannes Brentius.

In Hassia:
Hermannus Buschius, carmine in Joan. Fabri (?) etc.
Euricius Cordus.
Andreas Knoepkinus,
Christophorus Hegendorphius.
Chonradus Rissius.
Johannes Huttus.
Georgius Haugkius.

In Prussia et aliis regionibus:
Paulus Speratus.
Johannes Brismannus.

Spirae:
Jacobus Schenckius.
Item Johannes Denckius.
Ludovicus Hetzerus.
Melchior Rinckius.

In Germania inferiori:
Johannes Rodius.
Cornelius Graphaeus.
Cornelius Hovius.
Henricus Zasius.
Jacobus Noyus.
Hadrianus ..... b)
Simon Robertus.
Petrus Florus.
Johannes Vedastus.

In Lutherum scripserunt:
Leo x, pontifex Romanus.
Hadrianus sextus, pontifex Romanus.

---

a) De cursief gedrukte namen zijn later bijgeschreven.
b) Door G. niet ingevuld.

Universitas Coloniensis.
Universitas Parisiensis.
Universitas Lovaniensis.
Carolus quintus, caesar augustus.
Erasmus Roterodamus.
C. Budeus
Andreas Alciatus, in titulum de summa trinitate etc.
Ludovicus Marlianus, episcopus Tuditanus.
Henricus octavus, Anglorum rex.
Johannes, episcopus Roffensis [1]).
Jodocus Clithoveus.
Silvester Prieras.
Jacobus Hochstratus.
Jacobus Latomus.
Hieronymus Emserus.
Thomas Murnar.
Chonradus Fregarius (?)
Joannes Eckius (Eccius) [a]).
Joannes Faber, episcopus Viennensis.
Catharinus.
Joannes Coclaeus.
Fridericus Nausea et multi alii quorum scripta Christiano stomacho nihil praeter nauseam sapiunt.
Horum quos hic adnotavi scripta vidi etc.

[55 r⁰.] Copia literarum sanctissimi ad ducem Geldriae.

Dilecto filio, nobili viro Carolo, Geldriae duci, Adrianus papa VI.

Dilecte fili, nobilis vir, salutem et apostolicam benedictionem. Ex diversorum fide dignorum literis ac relatione cognovimus, maximas turbationes et gravissima scandala in dioecesi Trajectensi exorta, ex eo quod dilecti filii populi oppidi Svollensium dictae dioeceseos, occasione certorum vectigalium, super quibus cum dilectis etiam filiis populo Campensi eis controversia fuerat; ab obedientia [b]) venerabilis fratris Philippi episcopi Trajectensis, qui dictos suos populos inter se concordaverat, deficientes ad tuae nobilitatis protectionem atque patrocinium confugerint. Quae res cum nobis ubicunque tandem locorum facta

1) John Fisher, bisschop van Rochester.

a) De haakjes zijn van G.
b) Bij Pontanus: obsequio venerabilis patris Ph. praesulis Ultrajectini, qui utrosque conciliaverat,

esset [a]), non possit non esse vehementer molesta — nimirum propter summum apostolatus officium ad quod divina providentia immerentes, nec quidquam tale cogitantes, assumpti sumus et ratione cujus quorumcunque Christianorum curae nostrae pastorali commissorum turbationibus [b]) non possumus et ipsi non perturbari — tum in terris ac locis dictae dioecesos, ex qua secundum carnem originem ducimus, longe est molestissima. Dolemus vero etiam ultra haec non mediocriter tuae nobilitatis causa, quam cum, tanquam [c]) ut nobilem principem, nobisque propter ducatus sui ad dictam dioecesin, patriam nostram, vicinitatem dilectum, peculiari quadam benevolentia [d]) prosequimur, graviter ferimus [e]) eam, recedendo ab instituto suo, favendo clero et rebus ecclesiasticis — unde antehac prae multis aliis principibus non parum laudari meruit — et dictum oppidum in rebellione sua contra dictum Philippum episcopum fovendo ac defendendo, honori suo in tantum praejudicasse. Ut taceamus, quod eadem nobilitas tua se hoc facto gravis apud Deum culpae ream constituisse videatur, qui laicis bona ecclesiastica invadendi prorsus nullam voluit esse potestatem, nisi ipsis a superioribus concederetur et eos qui hujusmodi potestatem aliter usurpant, plerumque graviter tandem punire solet. Poteramus quidem istarum rerum occasione contra eandem nobilitatem tuam rigide procedere et censuras eidem a Leone X° praedecessore nostro [f]), nisi ea quae dicti Philippi episcopi occupabat celerius restituerit, comminatas eam incidisse declarare; sed mitius cum ea, utpote filio peculiariter dilecto, agere volentes, eandem prius pristina charitate in domino hortandam [g]) ac rogandam duximus. Prout per praesentes hortamur ac rogamus, ut Dei ac nostri contemplatione, ac divini

---

a) Bij Pontanus, 706: fuisset.
b) Bij P.: motibus.
c) Bij P. ontbreekt tanquam.
d) Bij P.: adfectu.
e) Bij P. ontbreekt graviter ferimus.
f) Bij P.: praedecessore nostro Leone X. Deze geheele passage is in die uitgave anders gebouwd.
g) Bij P.: monendam,

judicii formidine rebellionis et inobedientiae praedicti oppidi Svollensis patrocinium dimittendo et praefatum *a*) tam laudabile institutum suum resumendo, idem oppidum et alia quaecunque dicto Philippo episcopo ablata eidem reddere et quos ex aliis oppidis ac locis dictae dioeceseos praedictorum *b*) occasione *c*) detinet, prout justitia requirit ad domos *d*) suas remittere velit. In quo praeterquam quod rem justam ac Deo acceptam suaeque conscientiae salutarem faciet, nobis vel in hoc plurimum gratificabitur, quod necessitatem *e*) nobis adimet ad ea veniendi remedia, quae — ea his monitis nostris, quod non speramus, parere recusante — parti gravatae ex conscientia et justitia concedere omnino cogeremur. Datum Romae *f*) XXI Novembris 1522, pontificatus nostri anno primo.

T. Hezius [1])

(Adres:)
Dilecto filio, nobili viro
Carolo, Geldriae duci.

Super re eadem missum est et breve dominae illustrissimae Margaritae, item aliud reverendissimo domino episcopo et principi Trajectensi *g*).

[56 r°.] Copia brevis apostolicae *h*).

Dilectis filiis decanis et capitulis quinque ecclesiarum Trajectensium.

Dilecti filii, salutem et apostolicam benedictionem.

---

1) Met de genoteerde varianten is deze brief te vinden bij Pontanus, Hist. Gelr. 706, de volgende bij Burman, Adrianus VI, 453.

---

a) Bij P.: praedictum.
b) Bij P.: praemissorum.
c) Bij P.: captivos.
d) Bij P.: ad lares ae domos.
e) Bij P.: voluntatem.
f) Bij P.: apud sanctum Petrum sub annulo piscatoris, die.
g) Fol. 55 v° is niet beschreven, alleen staan in een hoek met G's hand de namen: Benedictus Machlinianus, Petrus Bursus vel alius en het adres. Fol. 55 is in briefvorm gevouwen geweest.
h) Fol. 56 r° niet door G. geschreven.

Dilectus filius Anthonius de Ameronghen reddidit nobis nuper literas vestras gratulatorias super assumptione nostra ad summi apostolatus apicem vivaque voce nobis retulit varia exuberantis laeticie signa, que ea de causa publice privatimque demonstratis. Quibus de rebus vehementer exhilarati fuimus, non quidem quia dignitas ipsa pontificalis, quam nobis gratulabamini, nobis grata esset, quippe quam sicut nunquam concupivimus, ita ultro delatam propter oneris annexi immensitatem, vehementer reformidavimus acceptare, sed quod valde nobis placeret in clero civitatis nostrae natalis tantam ergo Deum pietatem devotionemque et tantam erga nos benevolentiam cernere. Itaque cum omnium undique amicorum nostrorum gratulationes nobis acceptae fuerint, vestrae certe nos peculiariter delectarunt. Nimirum sicut patriae communio et prioris conversationis necessitudo arctior nobis inter nos quam inter alios intercedere noscitur. Unde fit, ut omnem honoris accessionem, nobis hac promotione factam, vestram quoque reputare merito possitis. Verum ut (ne?) inutilis neve damnosa nobis et reipublicae Christianissimae fiat hujus dignitatis accessio, vestri officii erit sedulas ad Deum spondere preces, ut ipse qui nos de pulvere ad hanc summam in terris dignitatem sublimavit, vires quoque et robur animae pariter et corporis ad illam salubriter administrandam suppeditare dignetur. Experiemini vicissim in nobis eam erga nos et ecclesias vestras indulgentiam, quam optimus quisque pater erga charissimos filios praestare debet. Datum caesaris augustae sub annulo piscatoris die prima Maji millesimo quingentesimo vicesimo secundo, suscepti a nobis officii apostulatus anno primo.

[57 r⁰.] *a*) In Johannis Reuchlini Capnionis desyderium naenia Hilarii Berthulphi Ledi Gandavi [1]).

---

1) Over Hilarius Berthulphus Ledius vindt men een en ander bij

---

a) Fol. 56 v⁰ is niet beschreven. De coupletten op fol. 57 v⁰ zijn in de volgorde, waarin ze hier staan, genummerd van 1 tot 12. Ook zijn er nog bij enkele coupletten sporen van andere nummers met roode inkt, alsof men aan de juistheid der volgorde getwijfeld heeft.

Heus, heus, viator, huc ades,
Vin' scire quidnam in hoc sacro,
Quid hoc in ossuario
Lugubre qui circumcinant
    Ore nec uno [1]),
    Pectore at uno.

Trilinguis ille Capnion,
Bonus ille Reuchlinus pater,
Lauru triumphator sacra
Redimitus, o, illustrium
    Natarum pater,
    Linguarum pater.

Musae Latinae lugubres,
Nymphae Pelasgae lachrymant
Piasque cantant nenias,
Ante omnia Hebreae tamen,
    Dilaniant comas,
    Ungue notant genas.

Stant et viri venerabiles:
Vixisse Moses hunc probans,
Genesim et annos supputat
Ac sedulo litans Deo,
    Offert oveis,
    Mactat boveis.

Paquot (folio ed.) II, 250. Het daar meegedeelde doet met grond 't vermoeden ontstaan, dat we hier te doen hebben met denzelfden man, dien we in Erasmus' brieven herhaaldelijk onder den naam Hilarius tout court aantreffen en over wien we hiervóór een en ander meedeelden (p. 73). Hier hebben we dus een van die „petites poësies enjouées", waarover Paquot spreekt en die hij vergeefs zocht. Onder den naam Berthulphus komt hij ook eenige malen bij Erasmus voor (Epist. opera omnia, kol. 943 en 937). In Geiger's boek over Reuchlin vond ik niets over dit gedicht. Zie aldaar (p. 33) over den naam Capnion.

1) Reuchlin noemde zich zelf vijftongig: Geiger, Johann Reuchlin, 102.

Citharae fides attemperans,
Requiem optat aeternam sua
Lingua sibi vernacula
Ac de profundis clamitat,
    Et vatum decus,
    Et regum decus.

Singultim Hieremias suam
Querulus canit trenodiam,
Ubertim, ut assolet, suo
De fonte rigans lachrymas,
    Hinc capiti suo,
    Hinc oculis suis.

Sed lachrymis nil est opus,
Licet triumphis nobilem
Capniona nunc desiderent
Cecinere qui nuperrime,
    Bis, ter io paean,
    Quater io paean.

Cujus triumphis Julius,
Pompeius, Augustus simul
Cessere cum Dionysio
Indos prior qui vicerat,
    Corpore nigros,
    Pectore nigros.

Esto receptus Capnion,
Postquam ille Reuchlinus pater
Ubique non homines modo,
Verum etiam et angeli canunt
    Bis io triumphe,
    Ter io triumphe.

Capniona mors etsi pium
Victrixque victores humi
Prosternit, at pars optima
Florebit aeternum tamen,
    Terrarum decus,
    Linguarum decus.

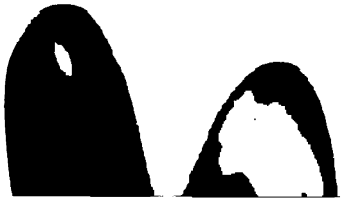

Trilinguis ille Capnion,
Bonus ille Reuchlinus pater,
Lauru triumphator sacra
Revinctus, o illustrium
    Natarum pater,
    Linguarum pater.

Generos, nepotes, liberos
Reliquit ille nobileis,
Qui non iniquis passibus
Premium sequantur et quibus
    Mars herbam dabit,
    Mors palmas dabit.

Hilarius Berthulphus Ledius.

[57 v°.] Tota Transisulana ditio, adpropinquante hieme, ob non praestita toties a caesarianis promissa contra Gelrium subsidia certis conditionibus cum Gelrio foedus iniit. In aeternum Burgundici nominis dedecus [1]).

Joannes Glapion Nortmannus, minorita Franciscanus etc. augusti a confessionibus et a secretissimis consiliis in Hispaniis obiit. Dicitur vulgo quod, dum morti adpropinquasset, jusserit se superne nudari et aqua perfundi et quod, aquam sentiens defluentem, clamaverit: „Credo, Christianus sum, credo, Christianus sum!" Hoc quare egerit mirum et incertum est [2]).

Sunt qui te, caesar, dicant non esse monarcham,
Regnet in imperio quod monarcharcha tuo.

Hisce diebus obiit reverendissimus ac illustrissimus princeps, dominus Ericus de Louwenburch, dux Saxoniae Westvaliae Augariae(?) etc., episcopus Monasteriensis, in cujus locum suffectus est N. comes Wedensis et de Moirsa, frater archiepiscopi Coloniensis etc. [3]).

---

1) Zie hiervóór p. 64 vlg.
2) Zie hiervóór p. 8.
3) Erik van Saksen-Lauenburg stierf in 1522 en werd opgevolgd door Frederik III van Wied. (Stokvis, Manuel III, 107.)

(Folio 58 en 59 bevatten de Oratio Philippi ad Carolum, reeds hiervóór afgedrukt op p. 42 vlg.).

[60 r°.] Erasmus Roterodamus Hermanno Goudano doctori theologo S. P. [1]) *a*).

Hilarium *b*) jam dicaram tuo mecaenati [2]), priusquam tuae literae hunc *c*) vocarunt. Primum destinaram regi Galliarum, sed dehortantibus licet amicis verti consilium ob hos rerum *d*) tumultus, omnibus bonis studiis inimicissimos, quorum ego nullum video finem, nisi si quis exoriatur ἀπὸ μηχανῆς Θεὸς *e*). Proinde magis tibi gratularer aulam, si tempora essent tranquilliora; tui vero candoris est, quod mihi gratias agis, imo tu te ipsum ornas tuis *f*) istis virtutibus, quibus, ut confido, vicissim ornabis et Christum cui debentur omnia. Videris enim mihi multis nominibus foelicissimus, si quod superest prudenti consilio modereris, quod tu, nullo monitore, scio facturus es. Utinam nos aliquid possemus in ornando te; certe nullam praetermittemus occasionem. De legatione Britannica puto temporibus his turbulentissimis *g*) nihil futurum, si quid tamen acciderit, faciam omnes amicos communes *h*).

Romanus pontifex prolixo diplomate plenoque benevolentiae testatus est animum erga me suum, quod ipse

---

1) Deze brief is ook gedrukt in de Leidsche uitgave van Erasmus' werken, epist. kol. 1700 met eenige variaïten. Hij is gericht aan Herman Lethmaet (Goudanus) deken van st. Marie te Utrecht. Zie over hem Van der Aa, i. v.

2) Waarschijnlijk Carondeletus. (cf. Ep. 613 kol. 690 vlg. in de Leidsche uitgave).

---

a) L. uitg.: Eximio Theologo, Hermanno Loettmatio Goudano, in familia caesaris, Erasmus Rot. S. P.

b) L. uitg. in een noot: Aliquid desideratur.

c) L. uitg.: huc.

d) L. uitg.: verum, maar aldaar geemendeerd.

e) L. uitg.: id est pacificus Deus.

f) L. uitg.: eximiis.

g) L. uitg.: his turbulentissimis temporibus.

h) L. uitg.: heeft ook: communes, maar wil certiores lezen.

maxima ex parte ore proprio dictavit [1]), ut testatur literis suis Barbirius. Offert et decanatum satis honorificum. Proximis ad illum literis honorificam feci tui mentionem *a*). Non opus est tibi consilio meo. Omnino paranda est fortuna et authoritas, quae hominem vindicet a contemptu, ut nunc sunt tempora.

Scripsimus epistolam jocosam de utenda aula, sed quae seria ducat; ea est in libello de ratione componendi epistolas *b*).

Scio te curaturum, ut ubique te sobrium serves in conviviis. Ea res tibi multum *c*) conciliabit authoritatis. Affectus gloriae etiamsi quo pacto titillet animum, summopere dissimulandus est. In cultu pariter et in oratione aula nasum habet. In disputationibus cavendum, ne quando scholastico more incalescas. Nec semper, nec cum omnibus, nec quavis de re decertandum: ita pluris fies et minus habebis negocii. Colendi sunt, sed hi potissimum qui plurimum valent. Oportet tamen omnibus esse comem, non abjecte tamen, sed sic, ut memineris theologicae dignitatis absque supercilio. Commendat et sanctimoniae species. De rebus aulicis non oportet liberius loqui, nec statim prodere quid sentias. Et si quid consules, sit aequum minimeque noxium: quod si cogeris accedere parti, semper in latus foelicius inflectito. De negocio Lutherano quam minimum te admisceas, si licebit. Et si quid agis, semper memineris aequitatis. Linguis et bonis literis oportet fortiter patrocinari. Nam Franciscus Hulst et Egmondanus magis has persequuntur, quam Lutherum. Ea res conciliabit tibi animos plurimorum, sed praecipue juventutis ubique subolescentis. Haec tem-

---

1) Cf. den brief van 27 Jan. 1522, kol. 708: Er. Bilibaldo suo: „Summus pontifex ad me diploma plenum honoris ac benevolentiae misit. Jurat illius secretarius non esse vulgare, sed vere omnia ab ipso pontifice dictata."

---

a) L. uitg.: tui mentionem feci.

b) L. uitg.: componendis epistolis; „ut nunc sunt tempora" is bij scripsimus etc. gevoegd.

c) L. uitg.: multum tibi.

pestas non potest quidem durare diu. Bene vale. Haec tuo jussu liberius scripta vel in ignem conjice, nullum enim exemplar apud me manet. Basileae 9 Calendis Martias [a]) anno 1522.

Erasmus ex animo tuus.

Incertus eram de maioribus archiepiscopi [1]), alioqui pluribus hoc egissem [b]) in praefatione; dubitabam utrum pater fuisset cancellarius an avus; ne nomen quidem quisquam docere poterat. Rursum vale [2]).

---

1) Dit is wel Carondeletus, archiepiscopus Panormitanus. (cf. Er. Epistolae, Kol. 704.)

2) Kan deze brief ten minste niet *gedeeltelijk* vervalscht zijn door Erasmus' vijanden, om de minder mooie zijde van diens karakter eens scherp te doen uitkomen? Sommige passages zijn bijna te sterk sprekend. En dan dat vuur! En dat alles geschreven aan iemand, die lang niet tot de gewone correspondenten van E. behoort en wien deze vaderlijke vermaningen meent te moeten toedienen over „sobrietas in conviviis" etc.! Was E. niet te voorzichtig om zulk een brief aan zoo'n kennis te schrijven? In ieder geval heeft hij zich in zijn correspondent vergist, want zijn brief kwam niet in het vuur, maar in deze en andere uitgaven te land. Ook verdient opmerking, dat juist deze brief en die van paus Adriaan aan E. (hiervoor p. 132) vrij scherp de verhouding van E. tot de hervorming en tot de grooten der aarde teekenen en wel op een manier, die G. wonder wel te pas moest komen in verband met zijn strijd over de Annotationes Erasmi en zijn eigen epistolae. (Zie hierachter en Prinsen, Geldenhauer p. 88. Cf. ook Er. Opera omnia, Ep. 324, Kol. 1702.)

---

a) L. uitg.: Basilea, 21 Februarii.

b) „Hoc egissem" ontbreekt in L. uitg.

GERARDI NOVIOMAGI

SATYRAE OCTO

AD VERAE RELIGIONIS CULTORES.

MARTINUS DORPIUS [1]) GERARDO NOVIOMAGO
SALUTEM D. P. *a*).

Rem fecisti, mi Noviomage, supra quam dici potest, mihi gratam, quod satyras tuas nuper ad me miseris. Sed te demiror qui me censorem earum adhibueris, hominem jam olim a toto Musarum choro alienum, ac sacrae Scripturae studio (quod tu quidem in monachis requiris) mancipatum. Aequius fuisset, Persium aut doctissimum omnium Laelium, hoc est illis similem, constituere censorem, tametsi censura dignum in ipsis nihil inventum iri crediderim, si quid ego judicare possim, quod sane quam exiguum esse, si nesciam, non satis ipse me norim. Fui fateor, mi Noviomage, avidus mundioris literaturae || *b*) cultor. Verum simulatque persuasum habui, nusquam ullum esse mecenatem: relictis Musarum sacris, ad theologiam me contuli inque ea pauculis annis versatus, non credas, quam perierit ex me elegantis dictionis artificium. Scis tute Ciceronis nostri illud „Artem sine exercitatione parum prodesse." Satyrae igitur tuae mihi quidem omni ex parte perplacent, neque offendere quivi, quod mutatum velim. Sed cave, mihi tantum tribuas non agnoscenti, quantum literis adscripsisti. Amicus aliquis

---

1) Martinus Dorpius (1485—1525), geb. te Naaldwijk, professor in de theologie te Leuven, neemt een belangrijke plaats in de geschiedenis van het humanisme in. Zie over hem: De Nève, La Renaissance des Lettres, Leuven 1890, p. 174 vlg.

---

a) 't Begint op fol. Cii v°.
b) Dit beteekent, dat er een nieuwe bladzijde begint.

(sat scio) me supra verum laudibus extulit, sive Craneveldius [1]) is fuerit, vir unus tam eloquens, quam nullus est alius tota hac achademia, sive Barlandus meus, idoneus et ipse amicum verbis ornare. Sed quorsum tam prolixa excusatio, an eo spectat, ut ad laudandum magis etiam accendas? Minime profecto, procul a me tam simulatus animus. Verum eo tendit, ne prorsum absolutum credas, si quid Dorpio tuo placuerit. Amico amice scribo, atque ex animi sententia. Perlegi equidem plus decies satyras tuas, et quoties lectionem iteravi, toties magis placuere. Proinde mihi quidem aedendae prorsus videntur. Sed non ob id quod mihi doctae sint visae qui et Barlando eas communicavi, homini in iis studiis assiduo. Is plurimum et inventionem et carminis filum collaudavit. Quod scribis, non debere me offendi, si qui ex nostratibus taxati sint, frustra monuisti, si quidem nullius vitia non odi, qui mortales omnes amo. Quod fores amicitiae pulsanti tibi aperiri petis, aequius fuerat, me id ipsum abs te impetrare. Quamobrem || inter amicos meos primarium profecto locum esse tuum persuasum habeto. Caeterum, ut amicitia coalescat, fac subinde scribas. Vale, Lovanii IX. Kalendas Februarias M.D.XII.

GERARDUS NOVIOMAGUS CONRADO VECERIO JURISCONSULTO ELOQUENTISSIMO S. P. D.

Satyras meas, optime Conrade, tibi do; tuo arbitrio vel ede, vel occule. Quas si unquam editurus es, eloquentissimi

---

1) Zie over Franciscus Craneveldt, Gelderhauers speelmakker in zijn kinderjaren te Nijmegen, evenals Dorpius, G's studiemakker te Leuven: Nève, t. a. p. p. 212 vlg. Zie ook hiervóór, vooral p. 117 vlg.

2) Ook deze Noord-Nederlander, geboren te Baarland bij Goes, voltooide evenals Craneveldt en Dorpius zijn studien te Leuven in de dagen, dat Geldenhauer zich daar tot humanist vormde. (Nève, t. a. p. p. 194 vlg.)

3) Conradus Vecerius Lucenburgensis was in 1515 waarschijnlijk secretaris van Karel V. Cf. de opdracht van Geldenhauers „De Batavorum insula" (uitgegeven in later tijd, o. a. in Scriverius' Antiquitates Germaniae, Leiden 1611). In 1521 was hij „Marchionis Brandenburgensis a secretis". Zie hiervóór p. 126.

theologi Martini Dorpii epistolam illis premitti curabis, ut tutiores in doctorum virorum conspectum prodeant. Famam vero cuiusquam hominum his satyris vel in parvo, vel in magno laedere ne cogitavi quidem unquam, sed tantum aperta vitia satyrica libertate notavi. Si quid autem aut verae religioni, aut fraternae charitati repugnans quibusvis bonis viris his inesse videbitur, palinodiam (ut dicitur) canere paratus sum. Bene vale et has satyras amoris nostri pignus habeto. Lovanii XV. Kalendis Januariis M.D.XV.

GERARDUS NOVIOMAGUS VERAE RELIGIONIS CULTORIBUS S. P. D.

Felices esse coenobitas, quom, candida sanctorum patrum vestigia sequuti, irasci nesciunt, cupiunt nihil, omnia ratione duce peragunt, nemo (nisi Oreste insanior) negaverit unquam. At contra, si recte vivendi norma derelicta, per ma- || le amoenum viciorum praecipicium cucurrerint, quis non dicet infoelicissimos? Hoc tamen tempore multo quam olim foeliciores videntur, quo non modo ingenuae artes ac liberalia studia, verum etiam Philosophia et augustissima domina Theologia, arces suas, a barbaris occupatas, ornatissimo studiorum humanitatis exercitu expugnante, receperunt, purgarunt, munierunt, ornarunt. Purgarunt, inquam, a sordibus, Latinae linguae puritate munierunt, eloquentia, sacris carminibus ornarunt. Haec quum ita sint, inertissimi infoelicissimique coenobitae ii censendi sunt, qui inter tot ingeniorum lumina, inter tot libros, in tanta sacrae theologiae victoria atque triumpho, victi ac catenati, aut ebrietati, aut malesano amori, aut fastui, aut cuilibet e viciorum turba inserviant. Quales ego aliquot satyris aeditis mecum ammonendos censui, ut cognoscamus, quam pulcrum, quam pacificum sit nulla expallescere culpa sacrisque libris assiduam operam navare. Et rursus quam turpe, quam turbulentum intus pallere, quod proximus quisque nesciat et animum nullis honestis studiis, nullis excolere virtutibus. In iis vero satyris nihil factiose, nihil invidiose dicitur sed omnia tam vera sunt, quam verissima. Divos Hierony-

mum [1]) et Cyprianum [2]), quorum hic non minor fuit theologus, quam poeta et orator, ille (omnium doctorum judicio) nullius disciplinae expers, multis in locis sequimur. Quorum epistolas si quis accuratius legerit, satyricos aculeos in nostris versiculis non fortasse vituperabit. Huc accedit, quod || malorum (ut ille ait) condemnatio laus bonorum est, nec privata correptio generalem facit doctrinam. Has itaque satyras, verae religionis cultores, ita queso amplectamini, ut virtutis viam et huius temporis foelicitatem non negligatis. Minus boni autem, ideo legite, ut, iis adhortantibus, viciorum jugum e pressis cervicibus (opitulante Dei gratia) excutiatis. Valete.

Opusculum satyricum Gerardi Noviomagi, ordinis Cruciferorum.

Iasonis Ciriacini [3]) medici argumentum in primam satyram:

In monachos prima ferrum iaculatur acutum,
Quis Bachus deus est, quis Venus alma dea est.

Satyra prima.

1 Nil calet in monachis, proh! relligionis avitae;
Quae Christi nemo, sua quae sunt, quisque requirit [a]).

---

1) S. Hieronymus = Sophronius Eusebius (331—420), geb. te Stridon op de grens van Dalmatië. Cf. Sat. I, vs. 9 en 102.

2) S. Thascius Caecilius Cyprianus van Carthago (200—258). Cf. Sat. I, 101 en II, 46.

3) Dezen Jason Ciriacinus, die een argumentum voor elk der acht Satyren schreef, vindt men bij Van der Aa vermeld i. v. Pratensis. Hij komt ook voor onder de namen Van der Velde, Van der Meersche en De Praat. Hij was medicus te Zierikzee, later lijfarts van Adolf van Bourgondië, markgraaf van Veere; hij was tevens dichter van een „Sylva carminum adolescentiae."

---

a) De letternoten, die men bij de Satyrae vinden zal, zijn op een paar uitzonderingen na in den oorspronkelijken druk op de margines geplaatst. Naast regel 1 en 2: Abruptum principium quale satyram decet.

M. *a*) Quis leget haec? Nescis praeclari tradita flammis
Carmina Montani *b*) [1]), dum Baldi forte ferocis
5 Versantur manibus, quod reges taxat iniquos:
Tu carpes monachos, summo genus aethere ductum?
Lumina sunt mundi, dignantur nomine divum.
P. *c*) Quid faciam? tetris viciis colludere blanda
Non didici cauda. Vetat hoc nam Dalmata [2]) clarus *d*)
10 Qui coluit sacro Bethlemica rura ligone.
M. Vera quidem tacuisse nephas, sed crimine nullo
Foedatum decet esse virum qui crimina carpet.
P. Parcemus viciis mediocribus atque peractis
[Dir°.] Ante nuces positas, quis nos sordere dolemus.
15 M. Perge, sed umbrosi clauderis carceris antro.
P. Claudant, dum nostro castigent carmine mores.
Aequant Romuleas arces modo tecta tumentis
Abbatis, cuius pinguis velamine venter
Cingitur albenti; digitos carbunculus ornat.
20 M. Falleris, illustri domino qui Gotthica frustra
Castra oppugnavit, stabulum dat celsior aula.
P. Parcite; nescivi divis prestare tyrannos.
Huc ades, Arseni [3]), Pharios contemne magistros,

---

1) Over Petrus Montanus, die veel beter verdient gekend te worden dan hij gekend wordt, hoop ik binnenkort een en ander te kunnen meedeelen. Men zie intusschen over hem Van der Aa i. v. De aldaar en bij Panzer, VII, p. 117 n°. 800 vermelde satyren zijn niet dezelfde, die in 1501 uitkwamen ten name van Petrus de Monte. Toch heeft Geldenhauer ook op deze het oog: men zie de Inleiding hiervóór. Wie „Baldus ferox" is, zocht ik vergeefs. Op de Indices librorum prohibitorum, door Heinrich Reusch uitgegeven, komt Montanus' werk niet voor. Het bovenstaande doelt waarschijnlijk vooral op Sat. III der editie bij Panzer vermeld en aanwezig in de Gentsche bibliotheek.

2) S. Hieronymus, te Stridon op de grens van Dalmatië geboren.

3) Bedoeld is Arsenius, die in 383, gezonden door den paus, te Constantinopel kwam, om leermeester te zijn van den jongen Arcadius,

---

a) In margine: Monitor.
b) In margine: Petrus Montanus, poeta satyricus.
c) In margine: Poeta.
d) In margine: Hieronymus.
e) Arsenius ex clarissimo senatore sanctissimus monachus inducitur.

Disces quo cultu Theodosius induperator
25 Debeat excipier. Fugis indignatus eremi
Viles in latebras. Libet explorare quid intus
Atria celsa habeant? Hic fulgent stemmata regum,
Hic duro Alcides domina resonante flagello
Pensa miser torquet; Priamus fovet hicque Lacenam;
30 Hic Veneri iratus Vulcanus vincula nectit,
Scilicit ipsa minus natura libidine pungit.
Audio cornipedes phaleratos, audio tristem,
Quem dat herba canum, sonitum volucresque rapaces.
Pro pudor! *a*) O miseros, qui Christi dogmata temnunt,
35 Abbates, luxuque fluunt fastuque tumescunt!
Olim percipient, quam sint haec gaudia divis
Invisa et Stygii crucianda in gurgitis igne.
M. Sed quid opus molles mordaci offendere versu
Auriculas? vide sis, ne limine pellat egentem
40 Te comptus iuvenis. P. Serpentes pinge, recedo [1]).
Hic tamen infodiam [2]), ludentes ipse Minores,
Quod vidi, tegeret quis vestis ianthina pectus,
[Di v°.] Zonas preterea bullatas, corcula, gemmas,
Quae dedit Alleidis, succensi pignus amoris.
45 Palmea ridentur tua tegmina, Paule, iacetque *b*)
Simplicitas ingloria; fraus astusque dolusque
Ebrietasque vigent. Numera, quot vocibus implent
Atria potores monachi! audi verba furentum:
„Annua sacrati celebravimus orgia templi,

---

zoon van keizer Theodosius. Deze laatste waardeerde hem zeer; het jonge mensch daarentegen, dat zich te streng behandeld vond, bracht Arsenius' leven in gevaar. Men waarschuwde Arsenius, „qui prit le parti de se retirer secretement et de s'en aller dans les déserts de l'Egypte. Il y passa un fort grand nombre d'années, avec les solitaires de Scete, dans les exercices de la plus fervente et de la plus austère dévotion." Te vergeefs deed Theodosius naar hem zoeken. Aldus in hoofdzaak bij Bayle, Dict. hist. I, p. 353 der ed. van 1740.

1) Cf. Persius, I, 113: „Pinge duos angues".

2) Cf. Persius, I, 120.

---

a) In margine: Exclamatio.

b) In margine: Paulus primus eremita.

50 Quantum perdidimus sapidi, bone Bacche, phalerni" *a*).
Marcus post vomitum rediit: „Mentiris, inani
Ambitione tumes, vis sobrius ipse videri,
Cum plures pylia calices siccaveris arte,
Quam possent Parthi *b*) duo". „Quid furis? o bibulorum
55 Egregie antistes, pensa, quid feceris Abrae! [1])"
Conticuere ambo. Quali modo rere deorum
Corde canent hymnos? Brutis quis brutior extat
Natura? Immodico ratioque sepulta vapore,
Quom corpus solvat Bacchus, puros et ocellos
60 Pectoris obtenebret. Turpes dediscite mores
Potandi, ut clare possitis cernere honestum.
En aliud monstrum, Francisci ficta propago,
Obstipo capite et pallenti fronte polita,
Virgineas inter turmas viduasque dicaces,
65 Que triplicem dulci superant Acheloida cantu,
Discumbit, donec croceo velamine fulgens
Aurora oceanum linquat gelidumque cubile.
Mystica discuntur tunc cantica, verus amorque
Quid sit, narratur; palpantur rite puellae,
70 Lactea quae tremulo colludunt ubera motu;
Tandem perpetui chordae referuntur honores
[Dii r°.] Foelicesque docent matres quas verbere sacro
Castigatque steriles *c*; clamant hoc saepe feraces
Evasisse nurus. Cernis, proch Iupiter ista *d*)
75 Fulmineumque tenes jaculum, nec perdis iniquos
Scurras, qui violant naturae iura pudicae.
Transeo litterulas dulces, munuscula crebra,
Oscula, complexus manuum, quae Phrysia *e*) laudat.

---

1) Du Cange i. v. „Abra" o. a.: „Ancilla, famula honoratior, cuiusmodi ditiores ad honestiora servitia seu ministeria domi suae alunt; fille de chambre. Abra etiam sumitur pro concubina."

---

a) In margine: Bone Bacche, iurantis est: ebrii rite per Bacchum iurant. Introducuntur duo ebrii monachi. De poculo Nestoris legitur apud Homerum.

b) In margine: Ebrietatis Parthorum Plinius meminit.

c) De zin is mij niet duidelijk. Castigat zal wel castigant moeten zijn.

d) In margine: Exclamatio.

e) In margine: Phrysia. Cf. p. 166. Sat. V. 9.

Divinas peragit res ambitiosius ingens
80 Julius [1]), ut placeat dominae, scelerosus adulter.
M. Est longis manibus? P. Nulla hic arcana revelo,
Sed ne quem teneam, paucis sint omnia dicta:
Floret apud pravos monachos jactantia, fastus,
Ebrietas, insanus amor, mala quaeque. M. Sed unde hec
85 Inter odoriferas herbas urtica radicem
Miserit, edoceas, serpenti tincta veneno.
P. Olim prebebant patribus cava lustra ferarum
Atria lata satis, vel frondea tecta; satisque
His erat algentem fontis gustare liquorem;
90 Victum sponte dabat tellus palmaeque feraces
Vili cingebant foelicia tegmine membra.
Divinis quoque dulce erat impallescere chartis.
Hos inter patres volitabant numina passim,
Nunc nostros fugiunt mores et crimina sicque
95 Neglecta veteri cultura marcet agellus.
Eia age, vel sero repetamus Olympica regna
Tramite praeduro, quem monstrat mitis JESVS.
Ambulat in tenebris qui non comitatur JESVM,
Lucem praeclaram, qua fulgent enthea corda.
100 Exemplo nobis sint, qui purissimus orat,
[Dii v°.] Caecilius *a*) martyr, Antonius et Benedictus,
Et pater Augustinus. Sit quoque Dalmata, culti *b*)
Princeps eloquii, duo sint Ubii [2]) *c*), probitatis
Lumina, qui multo stellata palatia coeli
105 Foetu letificant et caetera turba bonorum
Qui, victis viciis, superato daemone, divum
Clara triumphantes intrarunt regna Deumque
Conspiciunt semper, quem cernere summa voluptas.

---

1) Julius II?

2) H. Norbert (van Gennep), stichter in 1121 van de Praemonstratenser-orde, en h. Bruno van Keulen (1040—1101) stichter van de Karthuiser-orde, als paus: Urbanus II, beiden uit het land der oude Ubii, wier hoofdstad Keulen was.

---

a) In margine: Cyprianus.

b) In margine: Hieronymus Dalmata.

c) In margine Duo Ubii: Norbert et Bruno. (Er staat: Brumo.)

Iasonis Pratensis Ciriacini medici argumentum in secundam satyram.

Religione sequens gaudentes corripit, aure
Cunctantes avida qui fera bella gerant.

Satyra secunda.

O stultas curas monachorum, o pectora curva
In terras, quae non sapiunt pia numina coeli,
Sed Cypriae molles gemitus Bacchique furores,
Aut (mirum dictu) violenti classica Martis.
5 M. Ergon Martis opus monachi tractare videntur,
Laudibus addicti divinis? P. Scire laboras?
Audi, quom superum laudes cecinere, retractant,
Quis Noviomagum vallo circumdedit heros;
Bestae quot Siculos tulerint fera castra tyrannos [a]),
10 Qui, spretis superis et Christi dogmate, furum
Sacros presbyteros fecerunt vincla [b]) subire,
Atque pudenda pati, quae ignorant Turchica castra,
Templa deum ut ferro atque igni vertere scelesto,
Principe ridenti quem laudat latro cruentus;
15 Confectum ut senio patrem natumque minorem ||
Insontes una cruce suspendere, virosque
Quattuor agricolas, melius quis nil tulit aetas [c])
Nostra, rotae paena multarunt. Hic rogat arcem,
Alluitur rapido quae flumine Vuallis ab euro,
20 Coeperit oppugnans quo astu Bactavus asylum
Latronum. Rogat ille Alpheni [1]) crimina scurrae,
Arnhema quod vicibus, deserto principe vero,
Perfidiae poenas exolvit, sanguine fuso.
Hic numerare potest qui prodere novit inermes
25 Et monachum simulat, sed mente prophanus oberrat,
Caudam principibus iactans invisa catella.

---

1) Is misschien Willem Heda bedoeld? Hij was van Alfen en proost in Arnhem.

---

a) In margine: Besta nomen arcis in Gelria. Waarschijnlijk Beesd.
b) Er staat: vincula.
c) In margine: Pedoroia, arx Gelrie. Thans wel Poederoyen.

Divinas [illegible] iudice, Crispo
80 Julius [illegible] surgunt; iurgia crescunt.
M. E[illegible] sic pellunt toedia vitae,
Sed [illegible] divinas discere temnunt.
Fl[illegible] ut torta sophismata frangunt
F[illegible] divinaque sensa boatu
85 [illegible] nuper Ludovicus [1]), ineptos
[illegible] sermones, divinos pellere vates
[illegible] pellendus barbarus orbe.
[illegible] Aristoteles laudatur, nulla Platonis
[illegible] quamvis extollant hunc Ciceronis
[illegible] et Augustinus, spesque decusque
[illegible] et omnis turba sophorum.
[illegible] quod teneat Thomas sanctissimus author,
[illegible] at fidei rutilantia lumina pelli,
[illegible] indoleat, quae quondam divite vena
[illegible] vias vitae praeceptaque divum.
Iam Lactantius [2]) ille tacet, fortissimus Hector *a*) ||
45 Invictae ecclesiae, quo non facundior alter.
Caecilius legitur paucis, quos sacra venustas
Eloquii coepit; Syrus *b*), cognomine Phoebi
Clarus, Apollinaris [3]) dictus, latitare probatur *c*).
Barbaries toto iam victrix regnat in orbe

---

1) Dr. M. Schoengen was zoo welwillend mij eenige inlichtingen over dezen Ludovicus te verschaffen. Hij meent te mogen aannemen, dat bedoeld is de Dominikaner pater magister Ludovicus de Zanctis, s. th. dr. Hij was tot ± 1506 te Zwolle. De Dominikanen speelden in de dagen van het jongere humanisme te Zwolle een groote rol als predikers en inquisiteurs ex officio. Zie over L. de Zanctis: Bern. de Jonghe, Desolata Batavia Dominicanorum (Gent 1717) p. 154 en 191.

2) Lucius Caelius Lactantius Firmianus († 330) behoort tot de scriptores ecclesiastici.

3) Waarschijnlijk de bisschop van Laodicea in Syrië, die de stichter werd der secte van de Apollinaristen. Hij stierf na 380 onder Theodosius. (Cf. Moreri i. v. Apollinaire).

---

a) In margine: L. Celitus (sic) Lactantius Firmianus.
b) In margine: Cyprianus.
c) In margine: Apollinaris Syrus, vide historiam tripertitam.

50 Atque trahunt caudam qui dogmata culta reducunt.
M. Hem, quid agis? Noli precor irritare crabrones?
Olim te numero confundent, cum ratione
Non poterint, magna plebis ridente corona.
P. Haud mihi garrulitas hominum metuenda videtur.
55 Ne tamen a multis dicar nimis improbus, ullum
Non addam verbum, sed tantum deprecor istud:
Linquite mortales curas, coelestia amate.
Contemplemur JESUM, toto corpore tensum [a])
In cruce, dum nostro gestit succurrere morbo.
60 En caput, inflexa nivea cervice, verendum
Decidit in pectus nudatum; sanguine manat
Sacratum latus et regalia lumina languent,
Oraque, non ullae polluta aspergine fraudis,
Pallent. Hic genetrix pulcherrima tingit ocellos
65 Languidulos lachrymis, singultu pectora torquet,
Hic verpi insani derident verba tonantis.
Disce, precor, miser haec mortalis, disce, salutis
Authorem pro te mortis tolerasse dolorem;
Nec tibi pro [b]) Christo grave sit contemnere mundum.
70 Saeviat Inferni rector, caro, saeviat orbis.
Tu pensa interea coelestis gaudia vitae [c]),
Quae verae est vitae cognomine digna beatae,
Vitaque vitalis securaque pulchraque casta, ||
Sancta, ignara necis, quam tristia nulla fatigant;
75 Anxietas procul est, corruptio nulla timetur;
Plaena venustatis quae nescit nubila, fulgens
Semper inocciduo regnantis lumine JESV.
Rursus quam misera est vita haec, incerta, caduca [d]),
Plaena laboribus, injucunda, superba, malorum
80 Fautrix, quam tumidant humores, sicca resolvunt,
Escae inflant, macerant ieiunia, morbidat aer
Dissolvuntque joci; consumunt tristia, iactant
Divitiae, paupertas deprimit, ipsa iuventus
Extollit, senium incurvat; tandem furibunda

---

a) In margine: De passione domini.
b) Waarschijnlijk is „prae" bedoeld.
c) In margine: De gaudiis regni celestis.
d) In margine: De miseriis huius vite.

Carolus Allardo damnatur iudice, Crispo
Laudatur; lites hinc surgunt; iurgia crescunt.
Haec curant monachi, sic pellunt toedia vitae,
30 Scilicet historias divinas discere temnunt.
M. Desipis; ignoras, ut torta sophismata frangunt
Declamatores divinaque sensa boatu
Ingenti. P. Fateor: nuper Ludovicus [1]), ineptos
Nectens sermones, divinos pellere vates
35 Zvolla tentabat, pellendus barbarus orbe.
Solus Aristoteles laudatur, nulla Platonis
Mentio fit, quamvis extollant hunc Ciceronis
Clara volumina et Augustinus, spesque decusque
Nostrae relligionis, et omnis turba sophorum.
40 Pulpita quod teneat Thomas sanctissimus author,
Perplacet, at fidei rutilantia lumina pelli,
Quis non indoleat, quae quondam divite vena
Edocuere vias vitae praeceptaque divum.
Iam Lactantius [2]) ille tacet, fortissimus Hector *a*) ||
45 Invictae ecclesiae, quo non facundior alter.
Caecilius legitur paucis, quos sacra venustas
Eloquii coepit; Syrus *b*), cognomine Phoebi
Clarus, Apollinaris [3]) dictus, latitare probatur *c*).
Barbaries toto iam victrix regnat in orbe

---

1) Dr. M. Schoengen was zoo welwillend mij eenige inlichtingen over dezen Ludovicus te verschaffen. Hij meent te mogen aannemen, dat bedoeld is de Dominikaner pater magister Ludovicus de Zanctis, s. th. dr. Hij was tot ± 1506 te Zwolle. De Dominikanen speelden in de dagen van het jongere humanisme te Zwolle een groote rol als predikers en inquisiteurs ex officio. Zie over L. de Zanctis: Bern. de Jonghe, Desolata Batavia Dominicanorum (Gent 1717) p. 154 en 191.

2) Lucius Caelius Lactantius Firmianus († 330) behoort tot de scriptores ecclesiastici.

3) Waarschijnlijk de bisschop van Laodicea in Syrië, die de stichter werd der secte van de Apollinaristen. Hij stierf na 380 onder Theodosius. (Cf. Moreri i. v. Apollinaire).

---

a) In margine: L. Celitus (sic) Lactantius Firmianus.
b) In margine: Cyprianus.
c) In margine: Apollinaris Syrus, vide historiam tripertitam.

50 Atque trahunt caudam qui dogmata culta reducunt.
M. Hem, quid agis? Noli precor irritare crabrones?
Olim te numero confundent, cum ratione
Non poterint, magna plebis ridente corona.
P. Haud mihi garrulitas hominum metuenda videtur.
55 Ne tamen a multis dicar nimis improbus, ullum
Non addam verbum, sed tantum deprecor istud:
Linquite mortales curas, coelestia amate.
Contemplemur JESUM, toto corpore tensum [a])
In cruce, dum nostro gestit succurrere morbo.
60 En caput, inflexa nivea cervice, verendum
Decidit in pectus nudatum; sanguine manat
Sacratum latus et regalia lumina languent,
Oraque, non ullae polluta aspergine fraudis,
Pallent. Hic genetrix pulcherrima tingit ocellos
65 Languidulos lachrymis, singultu pectora torquet,
Hic verpi insani derident verba tonantis.
Disce, precor, miser haec mortalis, disce, salutis
Authorem pro te mortis tolerasse dolorem;
Nec tibi pro [b]) Christo grave sit contemnere mundum.
70 Saeviat Inferni rector, caro, saeviat orbis.
Tu pensa interea coelestis gaudia vitae [c]),
Quae verae est vitae cognomine digna beatae,
Vitaque vitalis securaque pulchraque casta, ||
Sancta, ignara necis, quam tristia nulla fatigant;
75 Anxietas procul est, corruptio nulla timetur;
Plaena venustatis quae nescit nubila, fulgens
Semper inocciduo regnantis lumine JESV.
Rursus quam misera est vita haec, incerta, caduca [d]),
Plaena laboribus, injucunda, superba, malorum
80 Fautrix, quam tumidant humores, sicca resolvunt,
Escae inflant, macerant ieiunia, morbidat aer
Dissolvuntque joci; consumunt tristia, iactant
Divitiae, paupertas deprimit, ipsa iuventus
Extollit, senium incurvat; tandem furibunda

---

a) In margine: De passione domini.
b) Waarschijnlijk is „prae" bedoeld.
c) In margine: De gaudiis regni celestis.
d) In margine: De miseriis huius vite.

85 Omnibus accedit mors et subvertit iniqua
Gaudia tuncque docet, quam sit lutulenta voluptas
Mundi, gloria inanis, honor nihilum reputandus,
Divitiae cupidae, bona nec dicenda fugacis
Delicias vitae, quas vulgi praedicat error.
90 Eia age, linquamus mortalia cuncta! Salacis
Cessent et Veneris curae Bacchique furores.
Bella gerant madidi justorum sanguine reges [a])
Bella gerat Batavis teterrima factio semper
Infesta, insontes iugulet, nam nulla veretur
95 Numina. Nos Christi volvamus dogmata; divum
Cantemus laudes, modulemur carmina; sicque
Rite sacram monachi vestem portabinus atque
Post infoelicis tristissima tempora vitae,
Aeterni regni dulcissima gaudia dante
100 Christo, cum Maria, superum plaudente corona,
Percipiemus amando, obliti temporis acti.

Satyra tercia. ||

Ad insignem mathematicum Gualterum Euchusianum [b]), canonicum instituti divi Augustini in Tabor Phrysiae.

Argumentum Jasonis in satyram terciam:

Abbatis varium scelerati tercia luxum,
Damnat et ignavi mollia facta viri.

Satyra tercia.

Cur scribam, Gualtere pater, decus astronomorum,
Mordaces satyras miraris, forte requiris
Causam. Si te audire libet, narrabo libenter.
Quod videam viciis infectos absque timore
5 Vivere, tanquam essent nulla aut pia numina Olympi,
Aut Herebi tristes umbrae, sed fabula cuncta haec,
Quae vates scripsere sacri, quae suasit JESVS.
Tam sunt securi, tam laeti tamque malorum
Pondera non metuunt. Luxu quoque Sardanapali
10 Gaudent et caenis et plumis, ventre tumente.

---

a) Er staat: teges.
b) Enchusianum?

Virginei rector conventus disputat inter
Pocula de vino, somno plumaque canori
Cygni. Quid faciet sancti, sacratus Iacho,
Quique deum ventrem veneratur supplice voto,
15 Dulcia fastidit quom pulmentaria, Priscus?
Nonne in sorde, uti cui vivendi causa palato est?
Transeo multa volens, taceo quod quattuor Hermes
Virginibus lecto componitur, amplectente
Hac molles plantas, illa caput. Attamen audi,
20 Murmurat ut durus pater, ut clamatque: „Sorores,
Expectate parumper, nescio *a*) quid mihi turget
Corporis in medio." Stant haeque tremore madentes.
[E i r°.] Mox sonus auditur scurrae, cui lignea frons est.
Transeo, quod Narciscus iners dormire nequibat,
25 Ni mollem roseo lectum maduisse liquore
Sensisset, prestans Epicuri de grege porcus.
Plura referre pudet, nil profecturus, amaras
Abscondam satyras. Quondam Lucillius asper
Terruit invictos Romanos; Flaccus amicis
30 Omne genus vicii tetigit; doctissimus Aulus
Persius insequitur truculenti gesta Neronis;
Junius irati contempsit principis ora *b*).
Hos sequitur, lauro redimitus tempora, Petrus
Montanus [1]), clarum sophiae lumenque decusque.
35 Hi mores hominum carpserunt carmine vero,
Sed narra, quis dedidicit sua crimina? Sordent
Sordiduli, verum, Gualtere, sinamus amantes
Crimina, discamus, quis scanditur altus Olympus.

Ad honestum et doctum virum Petrum Tenhamium Rhaenensem.

Argumentum Iasonis in satyram quartam:

Sacratae nullo servent violabile pectus
Crimine, quarta canit, reddita vota decet.

---

1) Zie hiervóór p. 155.

---

a) Er staat: nescia.
b) In margine: Junius Juvenalis principis Domitiani.

Satyra quarta.

Quod satyrae nuper respersi felle gravatos
Innumeris viciis, docui qua tendere possent
Ad superos miseri. Mox intonuere furentes
Oreque digna suo dicebant, scilicet esse
5 Me delatorem, quia crimina paucula *a*) malorum
Descripsi quae vix intelliget ipsa Sibylla.
[E i v⁰.] En rursus moneo: mores deponite pravos,
Linquite purpureas vestes gemmasque sacratis *b*)
Virginibus, quas ista decent, ut tetra venena.
10 M. Rursus quid dominas, quis fervet pulcra iuventus,
Carmine spinoso laceras? P. Lacerare quid hoc est?
Admonet egregius vates quem robore querno *c*)
Dissectum legimus, damnat dum crimina regum.
Clama, non cesses scelerosae dicere turbae,
15 Quod verum est; forte admittent pia verba monentis
Pectore de puro. M. Video, video tibi multis
Litterulis animum turgere, at perge poeta
Scribere quae pueri mox rumpent tura ferentes.
P. Cur non vera loquar? vin me mutire, quod Agnes,
20 Virgo sacra Deo, veluti meretricula saltat.
Verum quid tantum mulier peccare notatur?
Saltat et antistes cuius mihi dicere nomen
Dissuadet ratio. Rident haec induperator
Praeclarique patres, qui Christi regna tuentur.
25 Sic saevum superant Turcam! Sic fortis avito
Carolus imperio depellitur, attamen istud,
Forte nephas dixisse probant, si iura fidemque
Respicimus! — Nostram latet haec sed questio mentem.
En quo velatae procedunt ordine nymphae:
30 Praecedit iuvenis formosulus atque venustus,
Subsequitur gestatque canem nonaria bella.
Siccine vos docuit Benedictus Claraque Vallis *d*)

---

a) De maat doet „pauca" verwachten.
b) In margine: Ironia acerbissima.
c) In margine: Esaias.
d) In margine: Benedictus.

Quam coluit divus Bernardus dogmate dulci [a]);
Nomina virginei servant intacta pudoris
35 Quas melius steriles matres dixisse deceret.
[E ii r°.] Quod superest, taceo. Mores purgate prophanos.
Ut rutilans veros consumat flamma libellos.
Martyr Caecilius scribit, quod virginis illa [b])
Nec nomen retinet, potuit quae compta adamari:
40 Haec non sola perit, quum [c]) suspirare iuventam
Indomitam faciat Cypriae quoque discere curas.
Cernite Caeciliam, praeclaro stemmate natam [d]),
Auratas subter vestes deferre catellam,
Crinibus e duris tortam, carnemque domare.
45 Huic erat in votis praedulcis dogmata JESV
Nocturna versare manu versare diurna;
Spernebat modulos, et cantica quaeque salacis
Turbae, nil repetans [e]) praeter coelestia dona
Virgineae vitae, tandem quae, sanguine fuso
50 Pro Christo, meruit victrix percipere mundi.
Haec iuvenem sponsum fecit contemnere ritus [f])
Gentiles et ferre jugum docuit leve Christi,
Castos persuasit thalamos, sanctos et amores
Pergratos superis, pro Christo perdere vitam.
55 Vos contra carnem bene pascitis utque repugnet
Spiritui vultis; gemmis gaudetis et auro,
Quae nec Christus amat, synceri doctor amoris.
Quid, miserae, dicturae estis, quum sponsus amatis
Virginibus pandet praecelsi limen Olympi,
60 Et vos ignorans, horrenda in Tartara mittet?
Ergo dum superest tempus, purgate peracta
Crimina per gemitus, non spernet mitis JESVS
Corda, dolore gravi concussa, precesque, madentes
Supplicibus lachrymis, sed pandet Olympica regna.

---

a) In margine: Bernardus.
b) In margine: Cecilius Cyprianus.
c) Quae?
d) In margine: Cecilia prudentissima et sanctissima virgo.
e) Repetens?
f) Valerianns.

Satyra quarta.

Quod satyrae nuper respersi felle gravatos
Innumeris viciis, docui qua tendere possent
Ad superos miseri. Mox intonuere furentes
Oreque digna suo dicebant, scilicet esse
5 Me delatorem, quia crimina paucula *a*) malorum
Descripsi quae vix intelliget ipsa Sibylla.
[E i v⁰.] En rursus moneo: mores deponite pravos,
Linquite purpureas vestes gemmasque sacratis *b*)
Virginibus, quas ista decent, ut tetra venena.
10 M. Rursus quid dominas, quis fervet pulcra iuventus,
Carmine spinoso laceras? P. Lacerare quid hoc est?
Admonet egregius vates quem robore querno *c*)
Dissectum legimus, damnat dum crimina regum.
Clama, non cesses scelerosae dicere turbae,
15 Quod verum est; forte admittent pia verba monentis
Pectore de puro. M. Video, video tibi multis
Litterulis animum turgere, at perge poeta
Scribere quae pueri mox rumpent tura ferentes.
P. Cur non vera loquar? vin me mutire, quod Agnes,
20 Virgo sacra Deo, veluti meretricula saltat.
Verum quid tantum mulier peccare notatur?
Saltat et antistes cuius mihi dicere nomen
Dissuadet ratio. Rident haec induperator
Praeclarique patres, qui Christi regna tuentur.
25 Sic saevum superant Turcam! Sic fortis avito
Carolus imperio depellitur, attamen istud,
Forte nephas dixisse probant, si iura fidemque
Respicimus! — Nostram latet haec sed questio mentem.
En quo velatae procedunt ordine nymphae:
30 Praecedit iuvenis formosulus atque venustus,
Subsequitur gestatque canem nonaria bella.
Siccine vos docuit Benedictus Claraque Vallis *d*)

---

a) De maat doet „pauca" verwachten.
b) In margine: Ironia acerbissima.
c) In margine: Esaias.
d) In margine: Benedictus.

Quam coluit divus Bernardus dogmate dulci [a]);
Nomina virginei servant intacta pudoris
35 Quas melius steriles matres dixisse deceret.
[E ii r°.] Quod superest, taceo. Mores purgate prophanos.
Ut rutilans veros consumat flamma libellos.
Martyr Caecilius scribit, quod virginis illa [b])
Nec nomen retinet, potuit quae compta adamari:
40 Haec non sola perit, quum [c]) suspirare iuventam
Indomitam faciat Cypriae quoque discere curas.
Cernite Caeciliam, praeclaro stemmate natam [d]),
Auratas subter vestes deferre catellam,
Crinibus e duris tortam, carnemque domare.
45 Huic erat in votis praedulcis dogmata JESV
Nocturna versare manu versare diurna;
Spernebat modulos, et cantica quaeque salacis
Turbae, nil repetans [e]) praeter coelestia dona
Virgineae vitae, tandem quae, sanguine fuso
50 Pro Christo, meruit victrix percipere mundi.
Haec iuvenem sponsum fecit contemnere ritus [f])
Gentiles et ferre jugum docuit leve Christi,
Castos persuasit thalamos, sanctos et amores
Pergratos superis, pro Christo perdere vitam.
55 Vos contra carnem bene pascitis utque repugnet
Spiritui vultis; gemmis gaudetis et auro,
Quae nec Christus amat, synceri doctor amoris.
Quid, miserae, dicturae estis, quum sponsus amatis
Virginibus pandet praecelsi limen Olympi,
60 Et vos ignorans, horrenda in Tartara mittet?
Ergo dum superest tempus, purgate peracta
Crimina per gemitus, non spernet mitis JESVS
Corda, dolore gravi concussa, precesque, madentes
Supplicibus lachrymis, sed pandet Olympica regna.

---

a) In margine: Bernardus.
b) In margine: Cecilius Cyprianus.
c) Quae?
d) In margine: Cecilia prudentissima et sanctissima virgo.
e) Repetens?
f) Valerianus.

[E ii v⁰.] Ad clarissimum virum Franciscum Craneveldium, Noviomagum, liberalium artium ac utriusque iuris doctorem prudentissimum, fratrem amatissimum.

Argumentum Iasonis in satyram quintam:

Quinta pudicitiae memorem jubet esse poetam,
Non sunt percelebri scorta canenda cheli.

Satyra quinta.

Hunc, Francisce, diem Pario signabo lapillo
Qui te perpetuo donavit honore merentem,
Olim doctor eras, sapienti pectore clarus,
Diceris ast tandem nunc, sic dictante sophorum
5 Sacrato coetu qui leges iuraque norunt;
At bona pars juvenum titulis et nomine gaudet,
Rem spernit, „belle, euge!" petit vulgique favorem,
Viscosos digitos gemmis exornat et auro.
Phrysiaci Mennae [1]) potoria iura professi [a]),
10 Purpurea intortum praecingit fascia collum,
Quem puer esuriens sequitur dominumque salutat
Terque quaterque gemens, diram quo pellere possit
Invisamque famem; tumidus sic ambit honores,
Nummos expendit, vocitatur rite magister
15 Artibus in septem, vanus stultusque sophista.
Bactavus quidam, dum gliscit doctus haberi,
Non esse, innumeros conquirit, prodigus auri,
Libros et Graecos nostris coniungere gestit,
Exornat rubris loris et tegmine molli;
20 Idem vix patitur libros attingere clausos
Doctum aliquem, namque ipse legit, quum somnia cernit.
|| M. Ergo perpauci Fabio sunt iudice docti.
P. Sunt certe egregii multi clarique magistri,

---

1) Wie is dit? Menno Simons? Het kan. Toen G. in Friesland was en er misschien ook deze Satyre schreef, was Menno een jongmensch van tegen de twintig. Eerst in 1515 krijgt hij een kerkelijk ambt te Pingjum. (Zie De Hoop Scheffer, Gesch. der Herv. 61, ook over zijn denkbeelden van ± 1515. Cf. ook p. 157 Sat. I, 78).

---

a) Jus potorium.

Artes qui septem callent, qui carmina vatum
25 Sacrorum reserare valent quique abdita sensa
Noscunt, Penelope quid signet, quidve Thyestes,
Quid Thisbe Phaetonque velit, quid casta Diana.
M. Despicis an laudas vates? quidve ista retractas?
Crispantem video nasum tremulos et ocellos.
30 P. Divinos colui vates et semper amavi,
Quamvis Corvini praeceptum obstaret iniquum *a*),
Immo et amo venerorque modo, sed turba prophana
Vatum qui Cypriae curas et turpia laudant
Gaudia, non placuit. Nec perplacet ipse Philippus,
35 Felsina quem genuit, dum te, bona Panthia, cantat [1]),
Livia cum Fausti [2]) non *b*) displicet: unus et alter
Forte latent inter meretrices fornice olenti.
Attamen haud memini, melius cantasse Philippo
Dulcius aut Fausto quemquam, si virgine lauro
40 Tempora cinxissent, decet ut baptismate sacro
Lustratos. M. Quid agis? iuvenili ignoscere culpae

---

1) Wie is die Philippus, geboren te Bologna, dichtende ter eere van Panthia? Dr. A. S. Kok vestigde mijn aandacht op Philippus Beroaldus, oom en neef. De oom sterft ± 1505, de neef 1518. Wanneer ik in den blinde kiezen moet, geef ik de voorkeur aan den neef. Vooral omdat de neef blijkens verschillende biographieën een vrij gewaardeerd lyrisch dichter schijnt geweest te zijn, terwijl de oom meer geleerde, uitgever van klassieke teksten enz. is. Erasmus zegt van den neef: „Hujus (de oom) cognatum, eodem nomine et cognomine referentem illum, vidi Romae, iuvenem moribus candidissimis, stylo et eruditione non inferiorem illo majore, iudicio multorum, ut et mihi visum est, etiam superiorem". (Ep. L. B. 788, A.) 't Is me niet gelukt, werk van de Beroaldi in handen te krijgen.

2) Hoogstwaarschijnlijk is Faustus Andrelinus bedoeld, die ± 1487 te Parijs kwam en er professor werd aan de universiteit. „Il y enseigna non seulement la Poesie, mais aussi la rhétorique et la sphere" (Bayle). Dat zekere Livia tot zijn intiemen behoorde, blijkt eveneens uit Bayle (uitgave 1740): „Ses vers amoureux, divisés en IV Livres, intitulez „Livia" du nom de sa Maitresse, furent trouvez si beaux par l'académie Romaine qu'elle ajugea le prix de l'Elegie Latine à leur auteur sur les autres Poëtes ses concurrens". Zijn „Livia" verscheen te Parijs 1490, 4°.

---

a) In margine: Joannes Coruuinus.
b) Er staat: Liuia cu fausti nou.

Ingenuum est. P. [a]) Ignosco mihi Fausto atque Philippo,
Sed sophiae specimen, Picus, nos tradere flammis [b])
Carmina quae redolent Veneris contagia, iussit.
45 Haec in transcursu, veri perculsus amore,
Subticuisse nephas, dux scit, rector Olympi [c]).
Rursus adest trutinans insulsa sophismata Drullus,
Egregios lacerat vates, et carmina ridet.
Haud mirum, violas quod spernit lusca catella;
50 Consummatio doctrinarum est diva poesis,
|| Inquit Montanus [1]), mea gloria, doctus ad unguem [d]),
Ignotos canis adlatrat mordereque tentat.
M. Ergon, quis vatis sit dignus nomine dices?
P. Ingenium foelix, divinum pectus et artis
55 Omne genus vatem faciunt, clarumque poetam.
Despicit is mundi turbas et tristia bella;
Is vivitque sibi et Musis, pia numina cernit;
Talis erat Moses, talis David Solomonque [e])
Caecilius talis, Lactantius atque Iuvencus,
60 Talis Aristoteles, divus Plato, Graecus Homerus,
Virgilius talis, Lucanus, Persius asper.
Hos sequitur vatum coetus qui, tempora lauro
Cincti, sacra canunt, Musis quoque carmina digna,
Quos qui deridet, bruto est num brutior omni?

Ad prestantem ac eruditum virum dominum Henricum Elburgium praesbyterum, ordinis equitum Hierosolimitanorum, divi Ioannis Baptistae Snecanae ecclesiae pastorem vigilantissimum.

---

1) Satyrae Petri Montani (uitgave van 1529 Straatsburg, Egenolphus, vermeld bij V. d. Aa en aanwezig in de Gentsche bibliotheek): Sat. de Poetis, I, 35.

---

a) De P. staat niet in den druk. Ze zal hier wel thuis hooren of vóór vers 43.
b) In margine: Picus Mirandulanus.
c) De maat is niet in orde, maar het staat er zoo.
d) In margine: Laus Montani.
e) In margine: Poete Hebrei, Christiani, gentiles.

Argumentum Iasonis in sextam satyram:

Non facit ingenium terras lustrasse beatum,
Nec mutant animos sydera, sexta docet.

Sexta satyra.

Egressum Sneca, me excepit Stavria, quondam [a])
Postibus ex auro factis assueta domorum
Limina fulcire, at modo vix vestigia prisci
Splendoris retinet, fluctus perpessa furentes
5 Vicini oceani; licet hic tamen ossa videre
|| Congesta in tumulum Hollandorum principe caeso
A Phrysiis, pulcra pro libertate paratis
Mortis adire domos, patrio vel vivere iure.
Hic ascendimus in navem veloque trahente
10 Littora nos fugiunt; Enchusia paret ab imo.
Hic [b]), penitus lassi, potamus membraque somno
Egra damus modico; mox Phoebus lumine terram
Lustrabat roseo; clamabat navita durus:
„Surgite potores! heus surgite! lucidus aer
15 Dispulit ingratas tenebras mihi". Surgimus, inde
Amstelredamum venimus, quod, merce refertum
Norvegia Hispanaque simul, Tyrias superare
Fertur opes. Cymba hinc Trajectum intravimus, hicque
Linquo viae comites facundos, viso sodales
20 Petri Montani [1]), cuius quom carmina cerno [c]),
Ingenium veneror vatis, libros et adoro,
Quos docta vena scripsit, dictante Minerva
Et Phoebo plaudente simul coetuque sororum
Thespiadum. Hinc Noviomagum petii; furor intrat
25 Pectus Appollineus; quom vidi, tum cano laetus:

---

1) Volgens Geldenhauer zelf is Petrus Montanus, rector te Amersfoort, in 1507 gestorven. Echter niet in Amersfoort, maar in Alkmaar. (Inleiding voor de Satyrae van Montanus van 1529.)

---

a) In margine: Stavria, Phrysiorum oppidum.
b) Er staat: hanc.
c) In margine: Laus Montani mei.

Noviomagum cui non certaverit ullus *a*)
Terrarum locus, et Rhodos et celebris Mitilene
Cedunt namque tibi, cedunt et Thessala Tempe,
Struxit arenosi te summo vertice montis
30 Caesar dictator, Romanae gloria gentis,
Te nemus annosae redimitum robore quercus,
Aequans Aonium, cingit fontesque salubres
Quos adamat Clarius. Hic candida turba sororum
Dulces docta modos, divina poemata cantat.
35 Alluit et rapido te cursu Wallis ab Arcto *b*),
|| Regia te superis templa, et te manibus imis
Arx sacrata ornat, quam quondam, milite caeso,
Romani statuere duces in littore Wallis.
Olim grandiloqua surget (mihi credite) vates
40 Vena par priscis, culto qui carmine ad astra
Te Noviomagum tollet fortesque Sycambros;
Immo mox canere incipient Craneveldius atque
Praeclarus Batavus [1]), canet et Murmellius [2]) ille *c*)
Quem Musae Phoebusque docent Heliconis in antro.
45 Hi Noviomagum laudabunt carmine, quali
Flaccus Tyburti pomeria laudat et undas.
Nil tamen, haec humili me praelibasse Camoena,
Obfuerit, maiora aliis memoranda relinquo.
Ad satyras redeo. Terras lustrasse beatum
50 Non faciet: si saeva libido frena relaxat,
Inter Norvegiam curras Romamque potentem,
Curre per Argolicos fines Rhodios Pariosque

---

1) „Joannes Henricus Batavus Noviomagus, rhetor." Aldus wordt hij door G. genoemd in de Nomina clarorum scriptorum Bataviae (Scriverius, p. 69). Waarschijnlijk is de Nijmegenaar Jan van Bronckhorst bedoeld, die juist in 1512 te Rostok den magistertitel verworven had. (Zie Van der Aa i. v. J. van B.).

2) Over dezen humanistischen docent vgl. Reichling, Murmellius, en over zijn verhouding tot Geldenhauer mijn bijdrage over G. p 12 en 120.

---

a) In margine: Noviomagium.
b) In margine: Wallis, legit Dorpius, brachium Rheni est.
c) In margine: Henricus Batavus. Joannes Murmellius.

Num tete fugies? Num pectus perdis iniquum?
Scribe etiam regum magnorum fortia facta,
55 Vel turpes mores, luxum, fastum monachorum;
Mordaci versu depingere disce quod olim
Invidiam pariet tibi, si mens sordida languet
Intus, quid dignum fecisti laude bonorum.
Ergo nihil melius, quam spernere gaudia mundi
60 Atque timere pium (cui militat orbis) JESVM.

Ad doctissimum humanissimumque Ioannem Becarem Borsalum [1]), presbyterum canonicum templi divi Petri Middelburgensis.

[F i r°.] Argumentum Iasonis in satyram septimam:

Septima velatos villo disperdit ovino
Ploena quibus rapidis interiora lupis.

Satyra septima.

Siccine nos docuere patres quos gloria vera
Vexit ad aethereos orbes et regna beata,
Corporis ut curam vano molimine agamus,
Spiritus obbrutescat divinus patiamur?
5 O quantum a prisca distamus relligione.
Terrea queruntur nobis, non celica dona,
Terrenas colimus nugas, ad Olympica regna
Vix unquam impuros timidosque levamus ocellos;
Exterior vestis praetendit relligionem,
10 Interior vita est macula maculatior omni,
Atra, prophana, ferox, laetalis et impia, digna
Quam vexent semper pudor et dolor et mala quaeque.

---

1) Over Joannes Borsalus (Van Borselen), een Zeeuw, vindt men het een en ander bij Nève, La Renaissance des lettres, p. 197 sq. Wat aldaar over een aanbeveling door Erasmus aan bisschop Philips van Bourgondië staat, behoort beschouwd te worden in verband met Reich, Erasmus van Rotterdam, p. 243.

Hic cruce signatus mentitur, pectore Christum [a])
Se gerere assiduo venerari et vulnera sacra,
15 Pro multum ingrato quae pertulit orbe redemptor.
Nudipedes etiam, nodoso fune ligati,
Ignaram capiunt turbam sermone polito.
Candidulo molles artus hic tegmine vestit.
M. Cur praecor? Ut cordis sint intima quaeque pudica?
20 P. Attamen atra nimis fuligo mentis obumbrat
Arcanum, timeo. Sunt qui pulla sibi veste
Perplaceant, fictas nugas mirante popello;
Sancta alios modico concludit cellula tecto
Qui norunt vasti pugnas, certamina, bella
25 Orbis ad unguiculum, norunt quid Gallia fortis,
[F i v⁰.] Quid summus pastor, quid clara Britannia tentet.
Grandi collaudant virtutes voce scelesta
Menteque deformant. Dissuadent Cypridos estus
Qui pergrecantur, perpotant nocte dieque,
30 Dum manus altra tenet meretriculam et altera canthrum
Et cantant: „Mea blandula, lux mea, corculum, ocelle".
Invidia languens livoris nomen abhorret.
Intonat iratus torquendos igne perenni
Iratos. Quod voce probas, cur pectore damnas?
35 Clamitat invisos superis cupidos et avaros
Munere qui nullo satiatur, turpe baratrum.
Sic sanctos sequimur patres, sic more vetusto
Vestimur nitidi foris, intus et in cute nigri.
Relligio vera est amplecti dogmata JESV [b])
40 Atque timere Deum, fratris quoque commoda nostris
Praeferre et cunctis bene velle ex corde, precari
Omnibus, ut scelerum veniam det mitis JESVS,
Pauperibus Christi largiri munera larga,
Nullum peccantem contemnere, crimina sola
45 Despicere et nostros semper deflere reatus.
Haec docuere patres et relligionis avitae
Authores, decet haec monachos servare probatos,
Nec tantum veste ulla, quantum mente nitere [c]).

---

a) In margine: Crucigeri.
b) In margine: Ratio veri Christianismi.
c) Er staat: mitere.

Haec tibi versiculis, doctissime Borsale, paucis
50 Conscripsi satyras *a*). Precor accipe mente serena.

Ad doctissimos humanissimosque viros Joannem Becarem Borsalum & Hadrianum Cordatum [1]), presbyteros templi divi Petri apud Middel[F i i r⁰.]burgos, amicorum candidissimos.

Argumentum Iasonis in octavam satyram:

Conatus steriles caecosque octava labores
Insequitur, virtus ad meliora trahit.

Satyra octava.

Quum curas hominum vanas et inania vota
Dispicio vigili studio, ridere luberet,
Ni ratio flendum dictaret sanguine sacro
A Stigiis flammis ereptos mitis JESV
5 Non clara versare die, non nocte profunda
Quae dedit Altitonans ingrato munera mundo.
Discite, ter miseri mortales, discite, ubi sit
Vita perennis, casta voluptas, verus honorque,
Divitiae nunquam periturae, gloria sancta
10 Atque bonae mentis pax, duratura per aevum.
Gaudia quid petimus? torquentia corda dolore
Ingenti bona cur *b*) sequimur quae nec bona dici
Debuerant, quae mortalis afflavit Erinys?
Nutibus assiduis radiantis coepit ocelli *c*)
15 Hunc formosula, blandula, saltatricula bella.
En infoelicem iuvenem. Cur pallor obumbret

---

1) Over Cordatus een paar woorden bij Van der Aa. Maar men zie vooral De Hoop Scheffer, Gesch. der Herv. in Ned., 505 vlg. G. noemt elders Cordatus zijn „maecenas liberalissimus". Cf. mijn bijdrage over G., p. 14.

---

a) Er staat: satyrus.
b) Er staat: qur.
c) In margine: Amor abundus.

Languidulus roseas genulas, rogitatis amici:
Deperit urbanam quod languens iste puellam.
M. Et quid id est imo quod amatur pectore tantum?
20 P. Quae fundunt radios pergratos lumina amanti,
Atque decens risus, pulcherrima verba, manusque
Attactu molles, tenerae quoque forma Liciscae.
A demens, demens, species fugitiva videtur
Tam duro tibi digna labore? febricula adurens
25 [Fiiv°.] Quam mox deturpare potest: pulcherrimus author
Rerum pulchrarum contemnitur, umbra adamatur.
Inter Norvegios scopulos saxosaque currit *a*)
Littora mercator, perquirit et Indica regna;
Horrida tempestas non terret pectus avarum
30 Monstraque temnuntur, metuenda et belua ponti;
Aurum dat vires, aurum dat fidere ligno,
Coniugis oblitus dilectae, parvula proles
Non venit in mentem; est aurum quod corde retractat
Nescit et infoelix, quod coelo saepe sereno
35 Exiguus ventus subvertit turgida vela,
Arca tridentiferi Neptuni lucra reservat.
Num melius semper mansuras querere merces,
Quas Fortuna levis nunquam subvertere possit?
Sunt qui castra sequi, iustorum sanguine ploena *b*),
40 Non timeant, quos delectent horrentia bella,
Frigora ridentur, calcantur tristia cuncta,
Pauperis ut rapiant bona paucula, numina nulla
Credunt, non orbem iusto moderamine volvi,
Nec poenas Herebi credunt; nec gaudia coeli.
45 Qui volet hos verbis inflectere, nonne laborem
Perdiderit? Jam mox flectentur vindice flamma.
Num monachus tantum patitur pro culmine Olympi
Quantum miles atrox pro praeda sustinet una?
En venit inflatus ventoso stemmate avorum *c*)
50 Auritusque Midas, digitos adamante coronat,
Tergore villoso vestitur more ferarum,
Agricolas premit imperio, qui pascere porcos

---

a) In margine: Mercator.
b) In margine: Miles.
c) In margine: Gloriosus.

Westphaliae vix dignus erat, vanissima bulla;
Quod sophiae proceres comtemnat stultus asellus,
55 Non mirum, ignorat quod gloria vera sequatur
Sacrae cultores sophiae, non stemmata vana.
Has inter curas quae pax? quae gaudia mentem [a])
Divinam refovere valent hoc turbine rerum?
M. Ergo sub Luna nihil est quo mens requiescat.
60 P. Est aliquid. Namque in sacris requiescere libris
Cernitur, et sophiae studio gaudere parumper.
Vera tamen mentis requies est dulcis JESVS,
Caetera sunt vaga, fluxa, caducaque gaudia mundi,
Quae fugere est virtus, amplecti maximus error.

Finis satyrarum.

Tetrasticon a Barlando [1]) editum in Satyras Gerardi Noviomagi:

Nunc age, nunc veterum lasciva poemata vatum
Linque, puer, quae sunt certa venena tibi!
Ei lege facundi nova carmina Noviomagi,
Namque tibi haec casta et munda Camena venit.

(Hier volgt een briefje van Barlandus en twee gedichten [2]). Daarna:)

Magnifico heroi Philippo Burgundo, oceani praefecto, Gerardus Noviomagus.

---

1) Eveneens een der talrijke Noord-Nederlanders, die hun vorming tot humanist aan de Hoogeschool te Leuven dankten. Ook hij was tijden studiegenoot van G. (Van der A. i. v.; Nève, La Renaissance des Lettres, p. 194 sq.; mijn bijdrage over G. p. 17). Van B zoowel als van de beiden, waaraan Sat. VIII is opgedragen, spreekt G. ook in zijn „de Zelandiae situ" (in de uitgaaf van Scriverius, p. 140).
2) Zie Inleiding.

---

a) In margine: Epilogus.

Laudat, amat quid quisque, mihi, quae gloria claros
Pictores maneat, conscribere suadet Apollo.
Suadet Apollo sacer quem candida turba sororum
Thespiadum castis modulantem laudibus ornat,
5 A tergo sophiam sequitur pictoria virtus
Contemplatur enim sophiae sacratus alumnus
Ingenii radio, divos, mensasque deorum
Astrigerique poli rutilantia regna marisque
Ferventes estus, crebros hominumque tumultus,
10 Pacem, bella, modis discernit singula miris;
Corporis ast oculis haec infert omnia pictor,
Pingit namque dolos Veneris: praedulcia Martis
Furta colore operit: Vulcania vincula nectit
Saturnumque gravem, fugientem sceptra Tonantis
15 Exprimit irati iaculatricemque Dianam
Vulnificis cervos per saltus figere telis;
Exprimit oceani fluctus ventosque furentes
Regna tridentiferi Neptuni et Tethyos aulam.
Magnorum historias regum: fera bella et amores,
20 Affectus hominum varios vulgique labores.
Olim Parrhasius, Zeusis, praeclarus Apelles,
Pictores, verae meruere insignia laudis,
Grati principibus, laudati carmine vatum,
Temporis at nostri pictores, clare Philippe,
25 Dignis muneribus quia donas, artis honorem
Paucis versiculis tibi scripsimus. Accipe laetus.

Theodoricus Martinus Alustensis Lovanii impressit anno M.D.XV. idibus Juniis,

MAXIMILIANO AVGUSTO ET CAROLO
AVSTRIACO FOELICIBUS OPTIMISQUE
Rempublicam curantibus.

D. ERASMI ROTERODAMI

ANNOTATIONES

IN LEGES PONTIFICIAS ET CAESAREAS

DE HAERETICIS.

EPISTOLAE ALIQUOT

GERARDI NOVIOMAGI,

DE RE EVANGELICA ET HAERETICORUM POENIS.

AD CAROLUM QUINTUM IMP. CAES. AUG.

AD GERMANORUM PRINCIPES, IN CONVENTU SPIRENSI.

AD CAROLUM, GELRIORUM DUCEM.

AD PHILIPPUM, HESSORUM PRINCIPEM.

[Drukkersmerk van Egenolphus, met het omschrift:]
IN SUDORE VULTUS TUI VESCERIS PANE TUO. Gen. 3.

ARGENTORATI,
APUD CHRISTIANUM EGENOLPHUM,
ANNO M.D.XXIX.

Annotationes domini Erasmi Roterodami in leges pontificias et caesareas „De Haereticis".

Constitutio, quae in Codice libro primo, titulo de Haereticis Manichaeis, et Samaritanis, fertur octava, solos libros et chartas iubet exuri, doctores tantum capite plecti; discipulis decem librarum auri mulcta indicitur. Eos vero qui non solum audiunt illos, verum etiam, contemptis principum legibus, libros illorum apud se servant, manifestum haereseos favorem prae se ferentes, in exilium deportari jubet. Nec haec tamen Constitutio ferit quoslibet haereticos, sed nominatim Manichaeos, Apollinaristas et Samaritanos, qui manifestum docebant blasphemiam [1]).

Huiusmodi fere sunt, quae praecedunt, eodem titulo, quae jubent inquisitionem etiam usque ad capitis poenam extendi, sed exprimunt certas haereses. Similiter eodem libro, titulo „De summa Trinitate etc." Arrianos exprimit. At hi spoliabant Dei filium et multo magis Spiritum sanctum veritate divinae naturae. Quemadmodum Apollinaristae verum hominem negabant, detrahentes illi meliorem hominis portionem, nimirum animam humanam.

[A 2 r⁰.] Donatiani furiosi latrones erant, non solum pestilentissimi schismatici.

Non hic agebatur, an Confessio sit instituta a CHRISTO. An Constitutio hominis pura obliget ad crimen. An Symbolum sit frustulatim aeditum ab Apostolis. An Apostoli

---

1) Cf. Codex Justiniani voor Constitutio 8 Codicis liber I, titulus 5 en Opera Omnia Erasmi (Leidsche uitg.) V, kol. 89.

calluerint linguam Graecam. Sed de maiestate CHRISTI, deque summa Christianitatis.

Iam per pontificum Constitutiones, quae sunt in Decretalibus, libro quinto, titulo „De Haereticis" et in sexto, eodem numero ac titulo, convicti, et in errore persistentes, aut in haeresim abiuratam relapsi, tantum iubentur tradi curiae seculari. Quamquam hic glossematographi de suo adjecerunt: „ut comburantur."

Quando Pelagianis, aut Jovinianis ex caesaris edictis dicta est mulcta?

Nunc ad ignem pertrahitur, qui dubitat, an Romanus pontifex ius habeat in purgatorium.

Et olim in synodo episcoporum haeretici citati, reddebant suae doctrinae rationem; convictis libera erat optio: utrum mallent ipsi in suum dogma pronunciare anathema, an simul cum dogmate feriri anathemate, hoc est, a communione separari. Nam haec tum erat poena ecclesiae gravissima. [A 2 v⁰] Berengario, qui non de confessionis origine, neque de purgatorio postulatus erat, sed de veritate corporis CHRISTI, ne tum quidem vis est adhibita, quum semel dimissus, in eundem errorem esset relapsus. Nunc interdum monachi vanum spargunt rumorem; mox veluti suspectum protrahunt in carcerem. Ibi disputant suo more, notantur articuli et parantur fasciculi [1]).

---

1) In de uitgave, die hier herdrukt wordt, volgt thans op ongeveer 9 pagina's de brief van G. aan Karel V (Maximo imperatori, clementissimo caesari, felicissimo augusto Carolo quinto, pio, felici patri patriae Gerardus Noviomagus S. D. P.), die in 1528 reeds afzonderlijk was uitgegeven. Daar Prof. Paul Fredericq dezen brief in het vijfde deel van zijn Corpus documentorum inquisitionis zal laten drukken, heb ik den oorspronkelijken Latijnschen brief hier vervangen door een gelijktijdige Duitsche vertaling. Daarna volgen de overige epistolae naar het drukje van Egenolphus.

[1 r⁰.] [1])

EYN SENDBRIEFFE AN KAYSER KAROL DES NAMENS DEN FÜNFFTEN, ALLZEYT MERER DES REYCHS ETC. GERARDI NOVIOMAGI, IN WELCHER WIRDT GEHANDELT, OB MAN EYN KETZER MIT RECHT MÜGE PEYNLICH UND LEYBLICH STRAFFEN ODER NICHT. AUSZ DEM LATEIN VERTEUTSCHT.

M.D.XXVIIJ.

[1 v⁰.]

DEM DURCHLEUCHTIGESTEN GROSZMECHTIGSTEN KEYSER KAROL DEM FÜNFFTEN, WÜNSCHT GERARDUS NOVIOMAGUS GNAD UND FRID VON GOT DURCH CHRISTUM.

Ob wol vor allen, keyser Karole, dir ausz Gottes ordnung, der churfürsten wal, und verwilligung des volcks unterthanen auffs höchst zu mut seyn sol und sorg tragen sollen deyner keyserlichen maiestet heyl, zier, sig und triumph, so ligt doch dise bürde vor andern auff meynem halsz, das ich das jhenig, so zu K. M. wirde dienet, fürnemlich mit hend und füssen fürdere und fürdruck widerumb, was dir wider ist und entgegen ableyt. Dann vor zehen jaren bin ich an deyner K. M. hoff gefodert, eynem eerlichen deyner K. M. ampt eynem alda zugeeygent worden. Wo nu ich nit deyner M. eer und glori allem dem, das ich hab und vermag, fürsetzet, sihe ich nit, wie ich dem schentlichen laster der undanck-

1) Een lang niet onverdienstelijke houtsnee-rand omgeeft dezen titel: zeven naakte jongetjes, die van een rozenstruik bloemen plukken en in een korf verzamelen.

barkeyt empfliehen würde. Daher kumpts, allergütigster keyser, dasz ich mich nit geförcht, ja auch gezwungen würd, deyn M. von etlichen, die deyner maiestet eer, gemeyns nutz, frommen und die seel seligkeyt anlangen und betreffend, erman und erinnere, und das warlich und freundtlich; darumb ich auch nit zweyfel, deyn K. M. würd das fleyssig lesen, zu gut auffnemen und meyn sorg und fleysz in eyner so nöttigen sach und handlung für gut ansehen.

Man verargt hat (das ich das, dasz war ist, frey und warlich bekenne) und ubel hören musz dein K. M., nit allein bey dem gemeynen pöfel, sonder auch bey dem besten teyl deins volcks, beyde in nider un hoch Teutsch land, das man also, gleych als ausz befelh und gewalt deyner K. M. in die, so man ketzer nent, tobt und wüt, das man nit an eynem ort weder kan sehen noch hören exempel der heydnischen tyranney und der standmütigkeyt, deszgleychen der gedult der alten martrer Christi. Dann etlich werden in banden behalten, bisz die mütter mit sampt den kleynen kindern hungers sterben; etlichen wirt genumen ir hab und gut, mit schweysz und blut erarnet; die andern werden veriagt in das elend in frembden landen unangeneme gest; der in eynen finstern, ewigen kercker gelegt, verschmacht und dorret ausz vor hunger und unlust; diser wirt mit wasser erseufft; jhener mit feur verprent. Nit des alters, nit des geschlechts wirt geschont. Nicht wirt geben der freundtschafft, nicht den gutthaten, diensten und wolfarten. Wie mit eins grausamen halszlasters schuldigen (das ist die gemeynklag) hört man mit disem, der [2 r⁰.] (sunst gantz unschuldig) absagt und verlast der menschen leer, die fürnemlich deiner K. M. regiment heyl, ja auch deym leben tag und nacht nachstellen, dir zu dem Euangelio Christi und heiliger schrifft sich begeben. Es mag eim yeden das laster der ketzerey leichtlich auffgelegt werden, aber das beweisen, uberzeugen und war machen, wirt gleich wol schwer zugen. Welchen der römisch bischoff und sein gschworner hauf und anhang das brantmal der ketzerey an zu prennen sich untersteen, dieselben dargegen, dasz der römisch bischoff und sein hoffgesind, nit alleyn ketzer, sonder

vergeber, todschleger, gotszlesterer sein mit dem gemeynen geschrey, mit gewiser guter leut zeugnus, deszgleichen mit der heyligen schrifft unüberwintlich beybringen. Yedoch ubertöbert der meist teyl den besten, und das, allergnedigster keyser, weyl du bey leben bist und sihest, als ob in gebür zu thun, was sie wöllen.

Uber das, allergutwilligster keyser, sind unter den weisen, fürsichtigen leuten, etlich nit eins geringen ansehens und namens, die da leren ein ketzer, auch uberwunden und frevenlich auff seim kopff verharrent und verstockt, mag mit keim recht, noch gsatz, weder geistlich, noch weltlich, peinlich gestrafft werden. Welchen, so in das gsatz Mosi von den gotszlesterern, von falschen propheten und verfurern, das Evangelisch gsatz von denen, die da sunden wider die brüder und ketzer, und die keyserlichen recht von den eygenwilligen werden fürgeworffen, sagen sie zu dem gsatz Mosi [1]) also: Ein yeden gotszlesterer mag man ein ketzer nennen, aber nit ein yeden ketzer ein gotszlesterer, dann der gotszlesterer verachte und verschmecht Got, fal mit eynem sturm in ein yedes laster. Dise aber, die zu unsern zeyten für ketzer, von den feynden werden gerügt und dargeben, hangen alleyn got an, und steüren sich allein auff Gottes wort, zeugnus und gsatz; was von disen nur ein har breyt ab fürt, weit fliehen und verachten; daher mit keyner weysz das gsatz Mosi von dem gotszlesterer auff dise müge gezogen werden, dapffer befestigen.

Was aber von den falschen propheten wirt in Mose gesagt [2]), reympt sich noch weniger auff sie, schliessen sie ausz obgemelter ursach. Moses heyst, sprechen sie, ein propheten, freund, bruder, hauszfrawen, welche verlassend den waren und einigen Got, andern götten nach zufolgen raten, auszreüen und vertilgen. Aber dise unser ketzer leren nit alleyn frembde götter nit zu eren, an zu beten und zu hören, sonder, alle larff hin weg gelegt, alle person auszgezogen, allen schein, deckel, und gleissen

---

1) Cf. Leviticus XXIV, 14—16.
2) Cf. Deuteronomium XIII, 1 vlg. en XVII, 1 vlg.

verachtend, alles auszwendig pomp, gepreng, und ceremoni an sein ort gestelt, alleyn Got zu eren und dem alleyn und eynen propheten und [2 v°.] meister zu hören, mit eim mund verkünden. Welchen, welcher nit hören wil, wirt keinen menschen noch engel, sonder den hymlischen vatter selbs, den gerechten richter zu letzt mit seym unglück rechter und richter erfaren. Disen einigen propheten, nemlich den sun Gottes Iesum, welcher ist der weg, die warheit, das leben, die thür, das liecht und lerer, den man hören und volgen sol, verteydigen sie gwaltig; in des namen alleyn dem vatter seyn an zu reden, der uns geben ist vom vater ein eyniger mitler, priester und opffer, erlöser, versönung, fürsprech, vertreter, hirt, lerer, und meister, mit welchem und in welchen der vater uns sich selbs und alles das sein, gantz miltigklich hat geschenckt.

Zu dem allem was diser himlisch meyster lert, das ist zu lernen; was diser heyst, das sol man thun; was er verpeüt, das ist zu meyden: menschen leer, wo sie nit nach dises propheten leer werden abgewegen, gemustert und gericht, sein hinfellig, verkert und gotlosz; auch so ferr weycht ein yeder ab von allem trug, yrthum und ketzerey, ye neher er zu diser hymlische leer tritt.

Auff dise weysz und andere, guthertziger keyser, beschützen sie die, welche der römisch bischoff ketzer heist von der peen und straff des gsatz Mosi, thund auch hinzu: die Juden, wie sie wollen gesehen sein ob dem gsatz gantz eyferig, haben doch nit allein gedult die Phariseer und Saduceer, warlich ketzer, sonder offt iren sachen fürgesetzt, ine empter(?) befolhen, und sie als verwalter, vorsteer, und oberherrn geert.

Darnach geben sie sich frölich zum Evangelischen gsatz [1]), und zeigen an, Christum gelert haben, wie man sich mit den sundigen brüdern halten sol: also, so yemant sein oren verstopfft, und des bruders und der gemeyn warnung veracht, alsz denn sol er in sein als ein heyd und offner sunder; Paulum auch ermant haben, den ketzer allein zu vermeyden. Das ist, sprechen sie, die klar, ein-

1) Cf. Mattheus XVIII, 17.

feltig, schlecht und gerecht leer Christi, wider welche so der bischoff zu Rom, ja auch Petrus und Paulus oder gleich ein engel, nit der trieger, sonder von himel, anderst leret, der sei verflucht und im bann.

Uber das peüt auch der himlisch vater, dasz nur allein die stimme seins lieben suns hören. Der gut hirt Christus Jesus sagt, das seyne schäffleyn seyn stimme hören, erinnert uns der gut heerfürer, liecht und fuszsteig; man sol zu im kumen, im nach folgen, und wir wollen so verkert und arg sein, das wir hören wollen andere von Mosi dem gengen gsatzgeber, frembd von Christo, dem waren heyland und rabi.

Das aber etlich, von wegen etlicher gwaltigen, gnad und gunst, mer denn zu lob der warheit, sagen, sie sein fürgesetzt, sie sein bischoff und prie[3 r⁰.]ster, darumb sein sie zu eren, darumb sein sie zu hören. Du sagst, sprechen sie, recht, sey wer du wollest, der dasz sagt; allein sie verlassen den stul Mosi nit und setzen sich auff ir eygen, irding zu predigen; allein sie leren das halten, das Christus gehalten haben wil, und gleichen ir leer mit diser; allein sie seyen nachfolger Pauli, wie er Christi, nit yrgent etwa eyns heyligens, wie heylig er ye sey gewesen; allèyn sie steen der herd Christi wol vor, und weydens mit dem wort Christi, nit als die da herrschend uber das erb, üben keyn tyranney in die mitknecht.

Sichstu, allersenfftmütigster keyser, wie das Evangelium (wie sie sagen) die ketzer, auch verstockt (wie man sagt) alleyn unter die heyden und offne sunder werff? So ligt am tag, wie mit den zolnern und Samaritern, eben der herr selbst, Jesus Christus, der meyster unsers lebens und sitten, gewandelt sey und gehandelt hab, derselben keynen weder geurteilt, noch verdampt. Und ein christenlich keyser sol leyden, ich sag nit heissen, dasz die knecht eins gemeynen herrn, ja mitbrüder und des hymlischen vaderlands miterben, mit sovil und mancher grausamer straff gestrafft werden?

Wir lesen auch, sprechen sie, das die aller christelichsten keyser Valentinianus und Theodosius, etlich heyden land und leüten vor zusteen erwelt haben, ja vil Christen in burgerlichen und kriegischen sachen fürgesetzt; und

die ketzer (wie man si nent), die do begeren unterwysen werden mit dem wort, sollen beraubt werden leybs und guts unter eym solchen gotseligen keyser?

Dann dise, allergütigster keyser, wo es zu lesen und hören deyner M. vor grossen geschefften gestatt und zu geben würd, zeigten sie gantz willig irer hoffnung und glaubens grund und ursach an und ir unschuldig beywonung in der gmeyn Christi und deyn, weren sie gerüst an zu pringen, welches das es nicht geschicht, schreyben sie es zum teyl, wie ich gesagt hab, deyner M. geschefften zu, zum theyl den grossen hansen und scheynenden heiligen, die nach dem unschuldigen blut dürstet und deyner M. nicht anderst angeben und fürtragen, dann das si on straff ir tyranney mügen üben und besteten.

Bisz hieher haben wir mit wenig worten deiner M. mer anzeygt, denn auszgelegt das urteil und sententz der weisen leüt von den Evangelischen gsatz die ketzerey betreffent. Nu ist nit (?) uberig und verhanden, das wir verfassen, was sie halten von dem keyserlichen rechten wider die ketzer.

Sie bekennen gleych wol, es seyen etlich keyserlich recht, zu welchem dem halszgericht werd unterworffen und fürgestelt die ketzer. Aber dise seyen nit so fast ausz dem gerechten willen der keyser geflossen, als von [3 v⁰.] etlichen schalckhafftigen bischoffen den gütigen keyser mit gewalt seyen abgenöt und herausz gezwungen in zu wilfarten und liebtragen. Das nemen sie eygentlich darbey ab, das des grossen Constantini, Theodosii und anderer Keyser gesatz wider die ketzer sind noch nye, wie man weysz, zu volbringen mit der that gepoten worden und insz werck pracht [1]), und dem gsatz Theodosii in der historia wirt das zu thun, das mer zu erschrecken, denn zu volbringen von den christlichen keysern seyen gestelt

---

1) 't Is bekend, dat het Arianisme in 325 door het concilie van Nicea onder Constantijn I veroordeeld is; Arius werd verbannen, zijn boeken verbrand en wie boeken van hem onder zich hield met den dood bedreigd. (Zie Bayle, Dic. hist. i. v. Arius (I, 330 in de uitgave van 1740) en Kölling, Geschichte der arianischen Häresie. Gütersl. 1875—83.)

und geben. Sie tragen auch hye zu: die zwen Keyser Constantini sün haben gepot und gesatz aus geschryen, der ein für die Arianer, der ander wider die Arianisch ketzer.

Die Bisschöff haben auch angehalten, nit bey eynem keyser, dieselbigen mit unverschempten geylen und anhalten gleich ein beschwerd gewesen, so gar dasz sie auch durch die künigklichen kamerer, die, besonder bey den fürsten wol verdient und verwant, eins grossen ansehens waren, auch durch andere, die sie wol zu hoff dran wisten, haben sie solch gesatz, ein yeder nach seyner art und anmut erobert, erlangt und zu wege bracht, dieweyl haben die frumen vergebens geseüffzet und geheült.

Sie knüpffen und hefften auch hiemit an: es seyen vorhanden frumer Christenlicher gotseliger keyser recht zu welchen wirt frey zu geben und gestatt: es glaub ein yeder, was er wöl; welcher gelaub jn amnütig sey, zu dem mag er frey tretten.

Was zum Christenlichen glauben gehört und zu der gotseligkeyt darzu mit gewalt und schwert niemant nöten, haben sie geurteylt, sey nit künigklich, noch Evangelisch, sonder tyrannisch. Zu dem sprechen sie, es sey war, gewisz und offenbar, die nachfolgenden gsatz der keiser wider die ketzer empfangen, herkumen und geporn sein ausz der unleydenlichen tyranney des römischen bischoffs, den besten teyl des römischen reichs inhaltend, welchen so sich auff yndert ein weysz die keyser, welche (auszgeschlossen ir erbland und reich) kaum den tytel des römischen reichs fürten, widersetzten, wurden sie ausz Italia geschlossen, die keyserlichen krönung versagt, in bann gethan, und der adel mitsampt den unterthanen und dem gethanen eyd absolvirt, wider jren fürsten erregt und in harnisch pracht, also das er die sün wider die väter, die väter wider die sün, wider der natur recht, zu blutigen krieg auffpringt.

Weil nu die sach also steet, achten sie unbillich solch gsatz unter die keyserlich recht zu zelen, ich geschweig, das man darnach solt richten. Zu letzt schliessen sie aller gsatz richtscheyt und bleywag und gleich eyn Adamantisch regel zu seyn, das recht und die billigkeyt zu wel-

[4 r°.] a) chen, so die examiniert und reguliert werden, wie arg und bösz sie seyen, mag man leycht abnemen und gefaszt werden. Fürnemlich aber bey eym Christlichen keyser, der do lieber wolt das alle aller keyser statut und recht auszgetilckt würden, dann Christi seynes Gotts leer und wort nur in eym kleynen uber tretten. Dann nach der leer Christi ist aller Christen leben, sitten, gsatz (von seynet wegen) zu richten und ab zu modeln, und durch dise alleyn nicht alleyn der schnöden, eytteln menschen gepot und leer, sonder auch Mosi und aller propheten und aposteln thun, schreyben zu urteilen ist.

Nun hastu, allergütigster keyser, was von ketzern, auch uberwunden und verhört, von guten weysen leüten werd gesagt, ausz welchen deyn K. M. kan erwegen, wie hoch sich bekümmern und trauren, die deyner M. wol wollen, und bitten, so sie hören, das etlich verböszt und entwicht deyner gütigkeyt so schentlich und greülich miszprauchen und deyner M. eer und glori (so vil an jn ist) mit besprengung unschuldigs menschenblut beflecken und besudeln. Welches jch dester lieber mit schlechter, warer anzeygung deyner K. M. hab zu wissen thon und zugeschriben, das ich nicht zweyfel, wo das gelesen wirt und fleyssig ermessen, deyn M. werd daran sein frölichere edict und pot durch gantz Teütschland zuverkündigen lassen.

Christus Jhesus, ein künig aller künig, ein herr aller herrn, beware dich lang gotselig, schonend der unterthanen und ein ewigen siger und obliger der widerspenstigen hochwagenden. Geben zu Antdorff am achten tag des Jenners, im M.D.XXVIII. Jare [1]).

Deyner keyserlichen maiestat

demüttiger diener
Noviomagus Gerardus.

---

1) De oorspronkelijke Latijnsche tekst is gedateerd: „Antverpiae octavo calendas Januarii, anno 1527."

---

a) Fol. 4 v°. is leeg.

G. ARGYROPHYLAX ILLUSTRISSIMIS CLEMENTISSIMISQUE GERMANORUM PRINCIPIBUS S. P. D. [1]).

Saepe mecum mirari soleo, illustrissimi potentissimique Germanorum principes, quod nunnulli vestrum, tam atrociter in eos, quos haereticos vocant, saeviant, ut propter quaestiones opinionesque quasdum de religione in homines, alioqui innocentes et reipublicae commodos, exiliis, bonorum direptionibus, gladio, aqua et igni, animadvertere non reformident. Si aut in vos, aut in rempublicam vestram peccarent, justiore certe titulo punirentur. Modo cum eiusmodi adserant et doceant, quae in maximum ditionum vestrarum rerumpublicarumque commodum vergant, quo nomine et a vobis praemium accipere debebant, mirum, imo stupendum miserandumque, quod talia citra rationem et modum de eis supplicia sumantur. Qui enim dicunt, ociosos et validos mendicantes ad labores cogendos, sacerdotum et monachorum, ita sese nominant, turbam minuendam, quaestum, luxum, superbiam eorum moderandam, vectigalia, tributaque ab omnibus, non tam a pauperculis agricolis, quam ab opulentis sacerdotibus, monachis, canonicis, et huius farinae hominibus, solvenda, nonne ditionibus vestris, rebusque publicis consultum volunt? Quid quaeso (liceat libere veritatem dicere) vestram autoritatem, jurisditionem imminuit, si quis ex sacris literis doceat: sola fide per charitatem operante, hominem justificari, solum Christum esse advocatum, mediatorem, propitiatorem et propitiationem nostram; Purgatorium nescio quale, ad quaestum

1) Zie hiervóór p. 180.

ab avaris illis ventribus, per somnium repertum; Christianorum episcopos et diaconos non dominos sed ministros agere debere; melius esse monachos et monachas reliquumque lascivientium sacerdotum vulgus nubere, quam uri, ne quid turpius addam; nimiam templorum imaginumque esse copiam; principibus etiam malis obediendum || vectigalia tributaque, ut bis dicam, ab omnibus solvenda; malo non resistendum, sed in bono vincendum; an non, vobis ipsis judicibus, qui huiusmodi docent, maxime vobis consulere videntur? Si enim haec vulgo semel persuasa fuerint, ubique minus erit superstitionis, et plus exactae veraeque religionis. Sicque tandem fiet, ut lapidum, lignorum, aeris, ferri, argenti, auri praeciosarum vestium, aliarumque rerum ad vitae usus necessariarum, quarum nunc multus et inutilis in divorum et patronorum, ut ipsi vocant, templis et aris usus est, precia minuantur utque agri jamjam deserti, ab illis qui hactenus aliorum labores commedunt, colantur et omne artificium vilioris exerceatur. Videte quaeso, illustrissimi principes, qui vobis maxime onerosi sint? Nonne rasi nostri et uncti, birretati, cucullati, mitrati, hominum magis portenta quam homines? Hi sunt, qui *a*) superiores, ut dicitur, non admittunt neque ferunt, qui si quando arma pro republica necessario sumenda sunt, sese immunes ab omni publico munere, magno strepitu adseverant, quasi ipsi fruges, ut ille dicit, tantum consumere nati, sponsi Penelopes etc. aliis se longe melioribus laborantibus ociari, aliis vigilantibus stertere, aliis domi, forisque cum principibus suis inter pericula versantibus, aleam ludere, inebriari, scortari, adularique debeant. Divinus .n. cultus, cui se addictos oblonga tantum veste, raso unctoque vertice iactitant quis qualisve sit, jam multis annis, magno totius reipublicae vestrae incommodo experti estis. ||

Nihil enim, ut paucissimis dicam, apud illos hactenus non venale fuit, gratis vero, vel in extrema necessitate constitutis, nihil administratum. Videtis etiam qualia palacia haec avara mendicabula aedificarint, quot agros

---

a) Er staat: quos.

agris copularint, quantis vos avitis censibus sub religionis specie privarint, et nihilominus in talium hominum gratiam innocentes condemnabitis et erga optime de vobis merentes, non dico tam ingrati, sed tam saevi et atroces eritis? Quod si iniuriam contumeliamque divis suis fieri clamitent, sinite divos (si unquam ultionem ab iuratissimis etiam hostibus petierunt) sese ulcissi. Sed sunt verborum quaedam umbrae, quibus vobis, optimi clementissimique principes, tot annis imponitur. Jactitant se de Romano suo pontifice, quasi is non semper caesareae majestati adversetur, et vestris omniumque cervicibus, sese grave et intollerabile pondus superponere conetur. Quis plures et meliores caesareae majestatis ditiones occupat? Quis toties nunc in hunc, nunc in illum principem fraudes molitur? Quis plures in omnibus vestris comitiis et consiliis proditores alit? Expergiscimini tandem, principes vere Germani, et rebuspublicis quibus Dei ordinatione praeestis, rectius innocentiusque consulite. Egetis fortasse pecunia in Reipublicae usus necessaria? En maximum vobis thesaurum ostendo. Sinite monachos et monachas, si qui velent, libere abire et vi-[Br°.]ctum laborando quaerere, eos vero, quibus in suis fornicibus delitescere lubet, frugaliter alite et, ne quis huiuscemodi ignavum vitae genus posthac sectetur, cavetote, tum quicquid opum illis superest, in necessarios pauperum usus, reipublicae ususque vestros vertite. Experiemini, procul dubio, intra paucos menseis, quot centena aureorum millia unius exiguae ditionis vestrae monachi et id genus homines possideant. Neque hoc meum consilium quispiam aut seditiosum, aut impium judicet. Tam enim pium esse, si opus foret, ostendere possem, ut plane impii censendi sint principes, qui hoc non exequantur malintque ab agricolis, vinitoribus, opificibus, civibus aliisque sibi subjectis tributa extorquere, quam reipublicae suaque ipsorum bona, a tam malae fidei possessoribus non auferre.

Haec pro meo erga vos studio, illustrissimi clementissimique principes, paucis indicaverim, vestrum erit expendere, quid facto vobis opus sit, magnopereque cavere, ne quis iniuste opprimatur, et imprimis ne innocens sanguis quovis modo effundatur.

Caeterum et eos principes, qui episcoporum titulis praegravantur, admonitos velim, quam male apud subjectos audiant, qui duo tam non cohaerentia .i. Christianos episcopos et armatos principes, conjungere conentur. Aut igitur episcopos agant, aut principes, cum utrunque non possint. Hocque certo sciant subjectam eis plebem malle eos haereditarios principes, modo per Romanum pontificem, modo per [B v⁰.] quorundam canonicorum, ita vocantur, conjurationem illos sortiri principes, quorum nomina vix unquam audierunt. Quomodo enim talis princeps aut subjectos amare poterit, quos non novit, aut subjecti tales principes? Verum longe alia est haereditariorum principum conditio, id quod vos ipsi (si verum fateri volueritis) scitis, quare verbum non amplius addo. Non dubito, reverendissimi atque illustrissimi episcopi ac principes, quin hanc meam admonitiunculam boni pro vestro candore et integritate consuletis. Opto vos, illutrissimi clementissimi optimique Germanorum principes, feliciter regnare et vivere.

GERARDUS NOVIOMAGUS ILLUSTRISSIMO FORTISSIMOQUE PRINCIPI CAROLO, DUCI GELRIAE, JULIAE, COMITI ZUTPHANIAE ETC. S.

Qui tibi, illustrissime dux, quavis de re obstrepere non verentur, magnanimitatis sublimitatisque tuae traditionem [a]) non habent. Qui vero celsitudinem tuam de rebus necessariis admonere formidant, humanitatem ac clementiam tuam ignorant. Hinc est, illustrissime princeps, quod ego, in antiquissima adeoque nobilissima civitate tua Noviomago natus et educatus, eoque patre qui clarissimis principibus, patri tuo Adolpho, amitaeque Catharinae,

---

a) Er staat: trationem.

multis annis fidelissime inservivit [1]), audeam C. T. commonefa-[B 2 r°.]cere de iis quae maxime hoc Christianarum rerum turbine, ad tuam subjectique divina ordinatione tibi populi veram salutem spectant.

Principio itaque, illustrissime princeps, condones quaeso mihi, quod longius forte repetito rerum ordine incipiam. Cum enim recogito res tuas gestas, ab illo die quo ex Gallica captivitate, dato obside, Noviomagum omnium civium adplausu et gaudio ingressus es, admiranda et diversa Dei opt. max. iudicia erga te plebemque tuam videre licet: iram videlicet ipsius, ut humano more loquar, erga tibi subiectos, bonitatem vero et misericordiam erga tuam celsitudinem. Si quis enim secum reputet, quoties tui fusi, fugati, caesique sint, quoties agri devastati, abacta pecora, suppellex et quicquid opum erat direpta, pagi exusti, arces deiectae, oppida per deditionem capta, viri captivi abducti, matronae stupratae, virgines vi corruptae caeteraque passae, quod hostilis furor et libido inferre solent, nonne Deum iratum illis fuisse statim iudicabit? Rursus si quis consyderet te iam trigesimum quartum annum in ducatu tuo agentem [2]), prospera fere semper corporis valetudine, ab hostibus, tantis scilicet principibus, ducibus, regibus, imperatoribus, praeliis lacessitum, bellis pressum, nunquam captum, nunquam turpi fuga elapsum, nunquam, quod sciam, vulneratum, rebus etiam tuis aliquando fere desperatis, oppidis aliquot a te ad hostes, ob potentiae metum deficientibus, hostium consilia, praeter spem, subito immutata, ditionem tuam mi-[B 2 v°.]ris consiliis et strategematis recuperatam, tot etiam incruentas fere victorias, tandem etiam uxorem tibi ut nobilissimam eque tot augustorum stemmate natam, ita et optimam Christianissimamque obtigisse, nonne quisquis haec attentius revolverit, divinam erga te bonitatem iure admirabitur laudabitque? Haec cum ita se habeant, clementissime princeps, vide, ne unquam Deo ingratus

1) Cf. mijn boekje over G. p. 8.

2) In 1492 kwam Karel uit Frankrijk, dit wijst dus op 1526 als het jaar, waarin deze niet gedateerde brief is geschreven.

inveniaris idque quod soli Deo acceptum referre debes, cuivis aut humanae prudentiae fortitudinive, aut Divo, quisquis etiam ille sit, adscripseris. Deus enim noster fortis zelotes est; gloriam suam alteri non dabit, neque patitur, ut quisquam in hominum cordibus cum ipso habitet, praesit et regnet.

At haec legens, dubitas fortasse hesitasque quanam in re Deo maxime te gratum ostendere possis, cum unus hoc, alter illud, tertius aliud tibi faciendum suadeat. Ne audias, quaeso, illustrissime princeps, humana consilia, quae e sacris literis non proficiscuntur, sed audi ante omnia Spiritum sanctum, per os regii prophetae David dicentem: „Nunciabo nomen tuum fratribus meis. In medio ecclesiae laudabo te." Et rursus: „Docebo iniquos vias tuas et impii ad te convertentur." Si vis Deo gratus inveniri, diligenter cura, ut nomen Dei patris et domini nostri Jesu Christi solius, praeter quod non est aliud nomen sub coelo datum hominibus, in quo oporteat nos salvos fieri, in ditione tua annuncieter utque viae domini docean- [B3r°.] tur. Quod tum rectissime fiet, si singulis pagis, aut electione, aut constitutione seniores et ministri praeficiantur, qui sacras literas Christique Evangelium syncerissime simplicissimeque praedicent, qui non fastui, non questui, ut hactenus, sed auditorum saluti consulere Dei gratia et velint et possint. Duo, illustrissime dux, maxime sunt ad salutem necessaria: Dilectio Dei et charitas erga proximum, quae ex sola fide proficiscuntur, in quibus etiam tota lex pendet et prophetae. Quomodo Deus diligendus, nemo, hoc mortali corpore circumdatus, rite explicaverit, quomodo vero charitas erga proximum exercenda sit, multiphariam in sacris et praecipue evangelicis literis explicatum est, quas cum ignorantes docendas, ut diximus, curaveris, quis dubitat, clementisssime princips, quin optimum gratissimumque Deo opus perfeceris? Abeant fallacia hominum superborum avarorumque commenta. Tu, illustrissime princeps, solis sacris literis adhaereas, quae omnem hominem instruere possunt, ut divinus ille Paulus inquit: ad salutem, per fidem, quae est in Christo Jesu. Doceatur evangelium, non litera tantum, sed, multo magis amabile, spiritu, per

hoc enim, Paulo teste, salvamur. Sacrae literae (ut hoc etiam, forte tamen intempestivius dicam) non solis nostri temporis et scribis et pharisaeis, sed omnibus hominibus scriptae sunt, ab omnibus interea legi audirique debent. Dominus Deus, mirabili et occulta [B 3 v⁰.] sua inspiratione docebit etiam simplicissimos, quos tanto fastu rabbi nostri despiciunt et contemnunt. Neque enim abbreviata est manus Domini. Potuit ex Petro et Joanne, hominibus sine literis et idiotis, legis doctissimos subito facere.

Oremus et nos puro corde et fide non ficta, non in multiloquio, sed, ut *Christus* docuit: procul dubio divina bonitas et clementia illico nobis aderit, qui enim per prophetam Hieremiam dixit: „Dabo leges meas in mentem eorum et in corde eorum superscribam eas et ero eis in Deum et ipsi erunt mihi in populum, et non docebit unusquisque proximum suum, et unusquisque fratrem suum, dicens: Cognosce Dominum, quia omnes scient me a minore, usque ad maiorem eorum", potens est praestare, imo praestat, quod pollicitus est, modo verbis eius, per fidem in Jesum Christum credamus. Interpretentur haec magistri nostri ut velint, nunquam Deum mendacem facere poterunt. Verbum enim Domini manet in aeternum. Quod, ut ad id quod coepimus revertamur, si sine fuco, sine humanae philosophiae studio, citra sublimitatem blandiloquentiamque sermonis, praeter spem inanis gloriae, commodique quam simplicissime praedicatum fuerit, omnes quaestiones, conclusiones, pugnae verborum, contentiones statim cessabunt, haeresesque omnes, in ignorantiae huius verbi tenebris latitantes, in lucem deducentur et evanescent. Falluntur admodum do- [B 4 r⁰.] ctores et principes nostri, qui haereses grandibus voluminibus, gladio et igni extirpare conantur, quas solus Deus gladio verbi sui et igni quem misit in terram, in nihilum redigere potest. Cur homines, habentes quidem Dei zelum, ut sibi ipsis falso persuadent, sed non secundum scientiam, quod solius Dei est, sibi usurpare conantur? Dicant, si possunt, quotusquisque haereticorum, viventibus etiam electis illis Apostolis, per humanas disputationes, abnegato ex animo errore, ad veritatis cognitionem redierit? Quod si non possunt, quare stulte gloriantur, quasi aut disputando

aut tyrannidem exercendo, id possint, quod virente florenteque Christiana religione, vix ullus potuisse legitur? Det Dominus, ne hi qui alios tam facile et arroganter haereticos iudicant, tandem, ut omnium haereticissimi, ab illo qui nec falli nec fallere potest, iudicentur. Non sum ignarus, illustrissime dux, quid hi, quorum avaritia, superbia, tyrannis per Dei verbum quotidie traducitur et labefactatur, inter sese garriant. Audimus, inquiunt, iam per totum fere orbem vulgo dici: Verbum Domini, verbum Domini: Evangelium, Evangelium: fides, fides, sed nusquam videmus bona opera. Hic eos liceat interrogare, quaenam ipsi bona opera interpretentur? Utrum iuxta Dei praecepta, quae sola ipsius gratia et non nostris viribus adimplentur, vivere, id est ut Christus paucissimis complectitur: diligere Deum et proximum, quod qui non facit, nec fidem habet, nec Evangelium habet, [B 4 v⁰.] nec verbum Domini habet? An sumptuosa templa, statuas, imagines, extruere? auro, argento, vesteque preciosa excolere? tot ociosorum et validorum hominum greges et armenta alere? tot caereos et lampades, sole lucente, frustra accendere? Ad statuas procumbere? circum templa oberrare, tot rosaria, tot denaria, tot numeratas preculas obmurmurare? tot missis, tot horis canonicis tot vigiliis ociosum interesse? Hoc vel hoc modo vestiri? hoc vel illo cibo pasci? tantum dormire, tantum stertere, tantum vigilare et quid harum rerum non facere? Si haec bona opera dicunt, foelices nos Dei gratia iudicamus, qui huiusmodi opera in nobis non inveniunt. Si vero illa quae supra diximus, dolemus et ingemiscimus, quod tales non sumus, quales nos esse Christus iussit, oramus nihilominus assidue misericordissimum Deum et patrem nostrum benignissimum, ut inter oves quae a dextris collocandae sunt a Christo in extremo illo iudicii die, inveniamur. Verum id certo sciant adversarii nostri, pusillum esse foreque semper gregem Christi, relictis hic, illustrissime princeps, veritatis adversariis.

Jam quod de sacris literis dicere coepimus, persequamur: hae sunt, quae abunde nos docent quomodo, quam diu in hoc seculo versamur, in omni etiam, ut dicitur, statu vivere debeamus, hae sunt praedicandae, ut semel atque

iterum diximus, hae audiendae, hae decantandae et spiritu et mente, ad harum praescriptum totius vitae nostrae tenor exigendus, neque magni quorun-[B5r⁰.]dam tituli, magnus principatus, magna tyrannis nobis imponere debet, ut relicto Christo, qui est via, veritas et vita, in eorum sententias eamus, latamque viam, quae ducit ad mortem ingrediamur. Hi sunt enim qui clamitant sese a Deo constitutos doctores, rectores, sacerdotes, episcopos, pontifices, imo Christi in terris vicarios, suisque sententiis, decretis, consiliis tam diversis, adversis et contrariis obediendum. Contra quos cum a doctissimis hisque christianissimis viris intra hos paucos annos, e sacris literis, satis superque pugnatum, imo debellatum triumphatumque sit, frustra ego in epistolari hac angustia verba fecerim. Caveat saltem C. T. illustrissime dux, a pseudo-apostolis, prophetis, episcopis, diaconis, a falsis etiam doctoribus et fratribus, quorum tyrannidem iam supra mille annos, non citra grave animarum nostrarum periculum patimur. Non adspiciamus aut ad Hierosolymitanam, aut ad Antiochenam, aut ad Constantinopolitanam, aut ad Romanam ecclesiam, quae olim superbe ac pertinaciter de primatu (quem in suis Christus non cognoscit) contenderunt, sed dirigamus oculos mentis in Christianam illam ecclesiam, quae per aeternum Evangelii verbum semper crescit et fructificat, quae in Actis Epistolisque apostolicis Christi spiritu expressa est, quae etiam habuit (ut et jam habet, ubicumque terrarum existat) apostolos, prophetas, doctores, diaconos, episcopos non dominos, principes et tyran-[B5v⁰.]nos. Non credo quempiam dubitare, quin illa apostolica ecclesia proximius accedat ad Christum, quam haec nostra, sive Latinam dixeris sive Romanam. Iam vigilantibus oculis, illustrissime dux, dispiciamus, utrum in illa tales ordines, unctiones, rasiones, talia sacramenta, talia templa, arae, sacrificia, tantum opum, tantus ciborum vestiumque delectus, tot impia, stulta et impossibilia vota, coelibatus tam impurus quam est ipsa impuritas, quae vel sola in hac Romana ecclesia cernimus, fuerint. In hac sunt mitrae phrygiae, auro gemmisque onustae, in hac baculi, annuli, sandalia, auro et argento radiantia, ut reliquum illum plus quam regium inter pauperes Christi (quales

videri volunt) ornatum taceam. In hac tot regna, tot sceptra, tot gladii exerti et reconditi, tot claves scientiae et potentiae et praeter haec omnia, non una, verum triplex corona, qualem nunquam ullus aut regum, aut caesarum gestaverit. In hac tot sacerdotum, monachorum et monacharum sectae, ut dinumerari nequeant. Ex quibus nobis prodiere humanorum actuum merita de digno, condigno, de congruo, mera barbarorum sophistarum inventa, quorum (ut hoc obiter dicam) arrogantia eo provecta est, ut de occulto etiam divinae majestatis iudicio inquirere constantissimeque adserere et docere, sacris etiam literis contemptim habitis, non erubuerint homines impiissimi. In hac sacramentorum quorundam adorationes, quas apostolica illa ecclesia non novit. In hac sanctorum, ita loquuntur, canonizationes et invocationes. || In illa, etiam Stephano, pro Christo lapidato, Jacobo, gladio occiso, vere sanctis, per sacras literas, non per pontificem Romanum adprobatis, solus Christus invocabatur, ille erat advocatus, mediator, propitiator, per illum accessus habebatur ad Deum. In hac (nescio qui) sacerdotes, quae sacrificia pro vivis et defunctis, quae vigiliae, memoriae, septenaria, tricenaria, anniversaria, lucrosa profecto murmura. In illa erat et est sacerdotium sanctum, sacrificium et obsequium fidei, hostiae spirituales, acceptabiles Deo per Jesum Christum, hostiae vivae, hostiae laudis, hostiae beneficentiae et communicationis, obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus absque spe alicuius lucri. In hac securitas, ocium, omnium rerum abundantia, delitiae, voluptates. In illa persecutio, tribulatio, angustia, fames, sitis, frigus, nuditas et mille genera mortis, quae omnia pugnant cum his, quae in Romana ecclesia vel optima et christianissima putantur. Vides, illustrissime atque clementissime princeps, ex hac mediocri Romanae ecclesiae, ad illam quae in sacris literis descripta est, collatione, quam longe a vero Christianismo tot annis abfuerimus, et hoc ideo, quia verbum Dei negleximus, pro quo iusto Dei iudicio, humana somnia, hominum doctrinas et mandata, iuxta elementa huius mundi, ut Paulus ait, et non secundum Christum acceptavimus, et quia charitatem veritatis non

recepimus, ut salvi fieremus, signis, prodigiis, miraculis mendacibus (quae vel pro-‖pter solum quaestum eis semper adhaerentem, suspecta nobis esse debuerant) acquievimus. Tandem itaque, illustrissime princeps, iam nostra aetate, Evangelio, sola Dei erga nos misericordia, choruscante, curramus ad fontes aquarum vivarum .i. ad sacras literas, relinquamus lacunas, cisternas, rivosque turbidos, et pascamus potemusque nos solo verbo quod procedit ab ore Dei.

Hoc unum pro meo erga C. T. communemque patriam amore, oro atque etiam (patere quaeso id pro tua clementia) hortor et admoneo, ut verbum Domini quantum in te est, per ditionem tuam praedicari facias et jubeas. Quod faciendo, pro omnibus beneficiis quae tibi Deus Opt. Max. affatim tribuit, facies ei rem (ut initio dixi) longe gratissimam. Opto celsitudinem clementiamque tuam feliciter in Christo valere.

Illustrissimo Hessorum principi Philippo, Gerardus Noviomagus S. D. P.

Olim proavi tui, illustrissime princeps, non solum armorum gloria, sed generis quoque et nobilitate, et sanctitate, apud exteras nationes celebres erant. Iam vero praeter ista Deus pater per Dominum nostrum Jesum Christum largi-‖tus est tibi eam gratiam, ut rejectis variis et peregrinis hominum doctrinis, solis sacris literis, quae possunt omnem hominem instruere ad salutem per fidem quae est in Christo Jesu, fortiter innitaris et firmiter adhaereas. Hinc gratias agimus Deo patri et oramus in nomine domini nostri Jhesu Christi, ut fidem tuam augeat, multiplicet et crescere faciat, ita ut neque a carne neque a Diabolo neque per principum quorundam (qui Romani tyranni constitutionibus, curtisanorumque feci proprii commodi caussa favent) quascunque machinas dimovearis ab ea quae in te est fide et charitate. Scimus enim, quod adversarius noster Diabolus circumeat, quaerens quem

devoret; scimus quam imbecillem carnem circumferamus; principum nonnullorum Christo contrarios conatus non ignoramus. Quare vigulandum et orandum, ne quovis modo a Christi doctrina vel pilum latum abducamur. Non terreant christianum animum tuum hostium non tam tuorum, quam Christi minae, verum ubi has audieris, tum gloriari incipe, qui dignus habearis pro Christo, qualem qualem mundi contumeliam pati. Ne seducaris etiam, neque per philosophiam neque per blandiloquentiam sermonis neque per multorum annorum praescriptionem, quae sunt secundum carnem, non secundum Spiritum. Semper impii pios prosequuntur. Non est discipulus super magistrum. Nusquam Christus est, quin et crux adsit, quae tamen hoc adscriptum || habet: Confidite; ego vici mundum. Imminent, illustrissime princeps, non solum tibi, verum etiam omnibus Christianis tribulationes innumerae, sed tales quae non sunt condignae ad futuram gloriam quae revelabitur in nobis.

Quod enim momentaneum est, ut ille inquit, et leve tribulationis nostrae supra modum in sublimitate, aeternae gloriae pondus operabitur in nobis, qui in virtute Dei custodimini per fidem, in salutem paratam, revelari in tempore novissimo (?). Quid est, quod adversarii crucis Christi in nobis potissimum calumniantur, nisi hoc unum, quod adserimus secundum scripturas, per solam fidem quae per charitatem operatur, non nostris meritis nos salvari? Non reiicimus bona opera, imo ubi haec omnia fecerimus, ex animo dicimus, quod servi inutiles sumus, oramusque assidue, ut succurratur incredulitati nostrae et ut fides in nobis augeatur, ut, quicquid facimus, in gloriam Dei faciamus. Apud huius mundi amatores, male audiunt omnes vere Christiani, non tam eo nomine, quod Christum ipsius munere sequi conentur, quam quod illorum quaestus, luxus et superbia imminuantur.

Deprecor igitur, illustrissime princeps, ut quod facis, facias et induaris armaturam Dei, ut possis consistere adversus insidias Diaboli et eorum qui ipsius auspiciis militant. Sta succinctus lumbos in veritate (ut veteranus ille fortissimus Paulus inquit) et indutus loricam justitiae et calceatus pedes in praeparationem Evangelii pacis, in

omnibus sumens scutum fidei, in quo possis omnia tela nequissimi ignea extinguere, et galeam salutis adsume et gladium spiritus, quod est verbum Dei. Haec sit armatura tua interior.

Verum si quis improbus, aut bellator, aut raptor populum, tibi Dei ordinatione commissum, per vim conetur opprimere, non deerunt tibi arma quibus tuos defendas. Confide in Domino, neque timeas, quod adversum te conetur homo. Ne speraveris in arcu et gladio tuo, in Domino enim facies virtutem et ipse ad nihilum deducet inimicos tuos.

Habes, illustrissime princeps, in comitatu tuo doctos et probos viros, qui e sacris literis te semper consolari et confortare possunt; nihilominus boni quaeso consulas hunc meum affectum erga celsitudinem tuam, quam opto foeliciter in Christo triumphare et valere. Datum Anno 1526.

[1 r°.]

POMPA EXEQUIARUM

CATHOLICI HISPANIARUM REGIS FERDONANDI, AVI MATERNI ILLUSTRISSIMI HISPANIARUM REGIS CAROLI, ARCHIDUCIS AUSTRIAE, DUCIS BURGUNDIAE ETC.

Epitaphium Ferdonandi Hispaniarum regis Catholici inclyti victoris ac semper triumphatoris:

Qui toties Gallos superavi vindice dextra,
Repperi et in vasto a) ditia regna mari,
Qui Bethyn domui Mauros pellendo prophanos,
Concessi fatis; omnia fata regunt.

---

a) De oudste druk heeft *fasto*. Het drukje van 1566 *vasto*.

[1 v°.]

ILLUSTRISSIMO POTENTISSIMOQUE HISPANIARUM REGI CAROLO, ARCHIDUCI AUSTRIAE ETC. GERARDUS NOVIOMAGUS, EIUSDEM REGIS SACERDOS SACELLANUS, S. D. P.

Legimus in sacris utriusque Testamenti historiis, illustrissime rex Carole, filios patrum ac maiorum suorum corpora magna cura terrae mandasse. Legimus et in prophanis literis, qua exequiarum pompa populus Romanus divorum Caesaris dictatoris et Octavii Augusti, corpora cremaverit, reliquias collegerit, in mausoleis condiderit. Quare celsitudo tua, ne a piis maiorum degeneraret institutis, magnifico apparatu et instrumento, funeralia Catholici Hispaniarum regis Ferdonandi, avi sui materni celebravit. At ego, minimi inter famulos tuos [1]) nominis, haec funeralia literis utcunque commendavi, ut cunctis claresceret, quam pius in vivos mortuosque parentes existas. Accipe itaque queso, potentissime rex, libellum hunc nostrum bonique consule. Neque te moveat, quod tristia continet, nam ea est humanarum rerum vicissitudo, ut tristitia vertatur in gaudium. Opto celsitudinem tuam prospere ac foeliciter valere ac regnare Nestoris annos. Bruxellae ex aedibus praefecti maris, anno Domini millesimo quingentesimo decimosexto, septimo Calendas Aprileis.

---

1) Cf. mijn boekje over G. p. 22.

[2 r°.]

Potentissimus Hispaniarum rex Carolus, ubi de morte avi sui materni Catholici (id cognominis, subacta Granata, a pontifice maximo meruit) Hispaniarum regis, certior factus est, ut toti orbi testatissimum redderet, quo amore avum dilexisset, iussit, ingenti impensa, curiosa diligentia, magnifico apparatu exequiarum pompam parari Bruxellae, celebratissimo Brabantiae oppido [1]). Via .n. [2]) qua itur a ducali palacio, in templum usque divo Michaeli sacrum (sanctae Gudulae vulgo dicitur) utrinque palis septa erat, in terram defixis, qui quatuor fere pedum altitudine extabant, super palos tigna fixa, ut adstare ac incumbere spectans populus commode posset [3]) et ne a populo qui oppido ex ipso atque ex proximis pagis oppidisque visendi cupidine confluxerat, comprimerentur hi, qui funeralia celebraturi erant. Ipsa via straminibus strata quo lutum vestibus in terram defluentibus minus officeret. Templum vero ita ornatum, ut significari utcunque posset explicari autem minime [4]). Ab ea enim parte qua orientem solem spectat in occiduam usque partem inter columnas opertum erat superne holosericis nigri coloris, quibus adfixus erat pannus laneus eiusdem coloris, ita perpendens, ut ipsum ferme templi pavimentum contingeret. Tigna super haec columnis affixa erant innumeris candelabris cereisque ornata, affixa et defuncti regis insignia, magna impensa, nec minori depicta ingenio. Ante chorum (ita dicunt) ara erecta, ad quam aliquot gradibus ascendebatur, et

---

1) Ferdinand stierf 23 Jan. 1516, 10 Febr. zond K. bericht van dit overlijden aan de steden. 13 en 14 Maart hadden de funérailles in de S. Gudele plaats (cf. Henne, Charles quint, II, 158 vlg.; Remy du Puys, Les exeques et pompe funerale — de don Fernande, roy Catholique etc.; Tonneel der uutvaerden van Ferdinandus coninck etc. vergadert bij Adriaen van Meerbeeck, Brussel 1622).

2) Waarschijnlijk is een weg gevolgd, die op den ingang tegenover de tegenwoordige Rue des Paroissiens uitkomt (vgl. Revue de Bruxelles, 1838, III, p. 116).

3) De ruimte tusschen de palen was zoo „datter vier menschen op de rye conden tusschen gaen" (Van Meerbeeck).

4) Uitvoerige berichten over de versiering der kerk ook bij Remy du Puys en bij Van Meerbeeck.

a dextris et sinistris arae loca paululum eminentiora, decreta primi nominis sacerdotibus, abbatibus, episcopis. Nihil erat, ne altare quidem ullum, quod non opertum esset nigri coloris panno. Ara ipsa incredibili ornatu fulgebat. Nam undique textili auro tecta, visentium et oculos et mentes caligare cogebat. In aram aureae divorum imagines, cruces, candelabra aurea et argentea ex principali sacello illata.

Stupebant videntes et videre gestiebant, nec videndo satiari poterant. In templi meditullio mirifici operis turris erecta, alii sacel- [2 v°.] lum vocabant, forte rogus dici poterit, altitudine septuaginta pedum, ordinibus distincta novem, ita ut inferior ordo, sive gradus esset latissimus, reliqui contractiores usque dum in summitatem venias. Sacellum autem hoc, textili auro undique ornatum, novem coronarum radiatarum speciem preferebat. Candelabra namque ordinibus affixa cereique impositi radiorum similitudinem aptissime expresserant. Sub sacello locus relictus, ubi feretrum loculusque defuncti regis, holosericis magnifice opertus, visebantur. Et haec pars ceratis tedis in cancellorum formam clausa erat. A sacelli lateribus subsellia erecta, in quibus equestris ordinis primores sederent. Haec de via temploque paucis indicasse sat sit, reliqua lector animo compraehendat, necessum est, verbis enim exprimi non posse crediderim.

Anno a natali salvatoris nostri Dei Jesu Christi, supra millesimum, quingentesimum, decimo sexto, pridie idus Martias inter tertiam et quartam horas pomeridianas magistri contuberniorum et opificum civitatis Bruxellanae, in foro convenerunt [1]), ferentes quique ceratam facem; hinc, decenti ordine, ducale palatium adiere, inde ordine quo venerant extra palos et tigna, quibus viam septam diximus, consistebant, funebrem pompam expectantes, ita discreti locis, ut a palatio usque ad templum utrinque cives starent supra mille fere ducenti, flammantes faces tenentes. Convenere eodem tempore, in divi Michaelis

---

1) Men vindt een zeer uitvoerige beschrijving van de samenstelling van den stoet bij Remy du Puys en bij Van Meerbeeck, t. a. p.

aedem, pueri scholastici, praedicatores, carmelitae, minores, sacerdotes, canonici et sacellani, et prudentissimus utriusque juris doctor Joannes Vemeldingius, eiusdem templi decanus dignissimus. Hi, ordine, quem diximus, palatium adeuntes, tandem praecedentibus anteambulonibus duobus aulicis, quo venerant ordine, crucibus opertis, funebrem precessere pompam. Hos sequebantur cerimoniarum magistri unus et alter, tum unus procuratorum aulae ducalis, quem sacerdotes sacellani principis, hi qui dicuntur secundi ordinis, deinde cantores, sacellani primi ordinis, canonici Frigidomon- [3 r°.] tani, suo quique ordine discreti.

His proximi erant abbates, numero (si recte memini) viginti tres, quorum tredecim pontificio ornatu, reliqui proprio procedebant, cuique pastoralis baculus praeferebatur, et quemque sacerdos (quem vulgus Gallorum capellanum vocat), ornatus cappa (ita dicunt) holoserica, subsequebatur. Hic erat spectabilis ac venerandus abbatum ordo.

Tum episcopi uno ordine tres processere, quos sacerdotes totidem, holosericis textilique auro vestiti, praecedebant, pastorales ferentes baculos; sequebantur et cubicularii, defluentes in terram vestes levantes. Hos sequebatur majestate gravitateque eximia episcopus quidam Hispanus, quem et sacerdos, pastoralem baculum gestans, praecedebat, et honesta admodum familia sequebatur.

Deinde venere pauperes viri ducenti, lugubribus et vestibus et capitiis induti, quilibet tedam ceratam flammantem gestans, cui adfixa erant defuncti regis insignia. Inter pauperes qui intra viae septa ibant, progressa est ornatu lugubri (ut omnes) principis familia, quae minoribus officiis fungitur. Tum primores civium magistratusque Bruxellensis, magistratus senatoresque aliorum oppidorum ditionis principis, ad hanc funebrem pompam evocati. Hos sequebantur prudentissimi gravissimique Brabantiae senatores, subsequente cancellario dignissimo. Tum questores aerarii, primus receptor, questor primus (magnum thesaurarium dicimus) secretarii, consiliarii. Nullus erat toto ordine, qui non lugubri ornatu amictus esset. His visendo ordine, mira gravitate, silentioque praecedentibus, processere viatores duo, quibus proximi erant nobiles

pueri principis, nudis capitibus incedentes, quos eorum praeceptor et institutor solus sequebatur. Tum processere ordine viri nobiles equestris ordinis de familia principis et alii eiusdem ordinis viri inmuneri, qui stipendia faciunt sub principe, ex omni principis ditione evocati. [3 v°.] Post hos venere tres principalis aulae procuratores (magistros domus appellant). Deinde caduceatores sive feciales (heraldi dicuntur) tres, quisque lauri ramum gestans. Quos sequebatur triumphalis currus operis pulcherrimi, inauratus undique, in quo sella erat aurea, sessore vacua. Currui affixa erant exuviae hostium: arma scilicet ac signa militaria (vexilla dicimus) ab hostibus capta. Ante sellam auream tropheum erectum, iuxta quod miles armatus, indicans bello justoque Marte defunctum regem subiugasse regna quorum insignia in curru triumphali visebantur [1]). In currus lateribus effigiati genii

---

1) Over dien wagen bij Van Meerbeeck [fol. B 4 r°] o. a. nog dit: „de raderen en waren met gheen yser beslaghen, maer ghedraeyt ende seer fraey ghesneden, op soo vremde maniere dat men qualycken conde bemercken den keer oft draeinghe derselver. Op de raderen was ghestelt eenen waghen op de maniere van een Conincklycke tonneel, zijnde onder engher dan boven ende allenskens wyer door de nutspringende listen in de welcke ghesneden waren met groote conste poetische antiquiteyten met de verclaringhe derselver in groote gouwen letteren. Tusschen deze waren ghesneden de blasoenen van den Coninck" enz. —

„Op desen waghen waren ghestelt alle de naervolghende stucken: in den eersten eenen hooghen boom met fijn goudt verghult ende aen de tacken van desen boom honghen vier volle oorloogsche harnassen van een vremdt ende verscheyden faetsoen, hebbende elck syn cleedt ende hooft-decksel oorlogscher wyse ghemaeckt, welcke in deser maniere ghetimbreert waren, dat het eerste harnas boven op hadde de timbre van eene schoone sirene welcke beteeckende Naples, 't welck Parthenopea ghenaempt wordt van het graf van eene soo ghenoemde sirene, dat Plinius seyt daer te wesen". Het tweede heeft een „brandenden bergh" = Pyreneën = Navarre. Het derde een „boschken van groene", dat balsem voortbrengt in het „Joedtsche lant" = „alle 't ghene dat den coninck ghewonnen hadde op de vijanden des Christengeloofs." Het vierde een granaatappel = Granada.

„Op den waghen waeren gestelt thien morisque banieren met oorlochsche lancien op het eynde vande welcke in plaetse van ysers waren groote silvere sterren" etc. „eenen gauwen verheven appel beteeckenende de werelt" en daaronder de woorden: „Ulterius nisi morte". „Opt

nudi, inventione et arte mirifica Joannis Malbodii [1]), pictoris clarissimi: ac nostri saeculi Apellis. Is quicquid in vexillis, curru, armis, insignibus, militaribus signis erat artis pulchritudinisve invenerat, adhortante et subinde iuvante eum unico patrono meo Philippo Burgundo, maris praefecto, qui hac in re (ut in omni) ingenio supra humanum est. Currum tam magnifice adornatum trahebant quatuor equi candoris eximii phalerati ornatique holosericis, auro et argento. Aurigae equis insidebant quatuor, armati, lauros gestantes, in morem Romanorum triumphantium, ut videre est in vetustatis monumentis. Post currum a nobilibus viris ordine portabantur gladius, capulo elevato, ut rex indicaretur mortuus, cuius is gladius fuerat, galea, clypeus. Tum venere equi duo, unus sine sessore, instratus undique sericis, in terram defluentibus, ornatis defuncti regis insignibus, quem quatuor equestris ordinis primores ducebant. Alter non minori ornatu ferebat in sella coronam regiam radiatam, gemmis adornatam, quam etiam primi ordinis nobiles ducebant et comitabantur. Deinde videre erat caduceatores duodecim, gestantes lauri ramos, pulchro ordine et vestibus sericis, in huiusmodi pomparum usum factis, ornatos, quos caduceatorum praefectus (quem Gallica lingua heraldorum regem vocant) solus sequebatur.

[4 r°.] Tum venit generossimus ac potentissimus princeps Carolus Austrius, unica secundum divos Christianorum omnium spes et ornamentum, in quem respiciunt oculi universi orbis, humili iumento insidens, tristi ornatu, pulla scilicet veste et capitio indutus, ita ut generossima et decora gravitatisque plaena illa facies videri non posset a spectatoribus. Tam tristis principis ornatus multos lacrymari cogebat. Custodes corporis principem suum utrinque comitabantur veste lugubri.

Post principem pullati insidebant mulis legati et oratores

---

thooghste van desen waghen sat eenen man in sijne volle wapenen gecleedt — — representerende den Coninck die door sijne vrome daden de triomphe verdient hadde." etc. (Fol. 11 r° bij Remy du Puys, t. a. p.).

1) Jan Gossaert de Maubeuge. Zie hierachter in de biographie van bisschop Philips (p. 232).

pontificis maximi Leonis decimi, divi Maximiliani imperatoris semper augusti, christianissimi Francorum regis Francisci primi, defuncti regis catholici, Henrici octavi, Anglorum regis invictissimi.

Deinde sequebantur viri principes, equites ordinis aurei velleris, ornati super pullam vestem torque aureo ordinis sui, mulis insidentes maiestatisque plaeni. Subsequebantur, mulis insidentes, primores equestris ordinis, inter quos erant comites, principes, marchiones, duces, quorum nomina in libellis vernacula lingua, hac de re aeditis, continentur [1]). Omnibus templum ingressis et quibusque suis locis residentibus, vigiliae defunctorum Christiano more dictae sunt in salutem animae defuncti regis; quibus peractis, princeps et sui in palatium rediere, flammantibus ceratis facibus, eo quo venerant ordine, praeter religiosos, canonicos, abbates, episcopos, currum triumphalem et equos regios.

Vexilla vero reliquaque militaria signa, quae in curru triumphali steterant, e sacello, quod supra regis defuncti loculum exstructum erat, propendebant.

Postridie huius diei a quinta hora usque in undecimam ab innumeris sacerdotibus Christianum sacrificium Deo opt. max. oblatum pro anima defuncti regis. Ad nonam autem horam clerus Bruxellensis, sacellani principis utriusque ordinis, abbates, episcopi, quisque suo ornatu et instrumento [4 v°.] instructus, operiebantur in templo principem. Interea a duobus episcopis duae missae cantate. Tum tediferis ad tigna (ut pridie) stantibus ceratisque facibus flammantibus, princeps a ducali palatio hoc ferme ordine progressus est:

Principio (ut pridie) venere anteambulones duo, deinde primores civium senatusque Bruxellensis, senatus Brabantiae, quem cancellarius comitabatur, primores oppidorum principis, ad hanc exequiarum pompam evocati, familia

---

1) Daartoe kan o. a. behoord hebben het hier reeds herhaaldelijk geciteerde: „Les exeques et pompe funerale de feu don Fernande roy catholicque, faicte et accomplie en l'esglise St. Gudule à Bruxelles 15 mars 1515, redigé en escript par maistre Remy Du Puy." Dit boekje is in de Bibliotheque royale te Brussel aanwezig. Zie de Inleiding hiervóór.

principis, quam utrimque pauperes ducenti comitabantur, flammantes tedas ceratas gestantes. Tum apparitores (nescio an viatores rectius dixerim) tres, deinde praefecti erarii, receptores, questores, primus receptor, primus questor, secretarii, consiliarii. Post hoc processere viatores duo, tum sequebantur nobilium liberi, qui aulicam militaremque disciplinam docentur sub principe, quos eorum magister sequebatur. Deinde processere decenti ordine equestris ordinis viri de familia principis et alii eiusdem ordinis ex omni principis ditione convocati.

His proximi erant caduceatores novem, ornatu insignibusque suis induti, lauros gestantes, (ut caduceatores omnes) post quos duodecim signa militaria a viris equestris ordinis portabantur. Quodque militare signum sequebatur equus regius sine sessore, instratus dependentibus in terram sericis insignibusque regiis miri operis: quem duo equestris ordinis nobiles ducebant. Rutilabant vexilla: fulgebant equi ornati phaleratique more regio. Nec ideo luctus minuebatur, sed augebatur magis et tristissima humani generis commiseratio visentibus suboriebatur. Hunc ordinem sequebantur caduceatores duo, tum viri nobiles duo, quorum unus clipeum, alter galeam gestabat: deinde alii duo nobiles viri, quorum unus vestem militarem, alter gladium defuncti regis ferebat. Portabatur et torques ordinis aurei velleris [5 r°.] defuncti regis. Deinde portabatur ab equestris ordinis viro vexillum maiusculum, quod sequebantur procuratores aulae principis, tum caduceatores duo: post quos caduceatores tres, tum principem praecedebat caduceatorum prefectus insigni ornatu redimitus. Processit demum (ut pridie) generosissimus totius orbis princeps, Hispaniarum rex Carolus, mestitiae plenus, lugubri ornatu, humili iumento insidens, quem custodes corporis utrinque studiosissime comitabantur. Deinde venere legati et oratores, quorum meminimus; equites ordinis aurei velleris, inter quos erat Joannes Silvius iusticiae prudentiaeque armarium, primus Burgundionum cancellarius; postremo equestris ordinis primores (ut pridie). Ubi hoc ordine in templum ventum, incepta a cantoribus missa pro anima defuncti regis, episcopo primi nominis rem divinam faciente; incredibilis erat templi

fulgor ob flammantes tedas cereosque ardentes. Explicari non poterit, quis ibi ordo offerentium equos et vexilla, quomodo tristissimus princeps aram adierit et regiam oblationem pro avi sui materni anima dederit, quam elegans funebris oratio habita. Fidem excedunt, quae per caduceatores et quam pulchro ordine gesta sunt, ut vexilla a caduceatoribus in sacellum sublata, quod supra loculum extructum iam saepe diximus.

Peracto tandem sacrificio, vexillum majusculum adhuc erectum tenebat is qui portaverat, tum a caduceatore conclamatum ter lingua Gallica: „Ferdonandus Catholicus Hispaniarum rex mortuus est!" vexilloque in terram deiecto, omnibus prostratis (?) *a*), acclamatum: „Vivat Hispaniarum rex Carolus!" Tum, elevato vexillo traditoque principi gladio ac torque ordinis aurei velleris, cerimoniis incredibilibus, que in libellis, vernacula lingua aeditis, habentur [1]), rediit princeps a templo in palatium, ordine quo venerat, nisi quod pauperes, tedis in templo relictis, insignia regia, quae tedis detraxerant, in palatium retulere. Praecedebant autem [5 v⁰.] principem taciti tubicines sex et pueri nobiles capitibus tectis. Illustrissimus vero rex Carolus deposito pallio capitioque lugubri, torque ordinis velleris aurei ornatus, faciem illam gravitatis ploenam populo spectandam prebuit.

Posteaquam pransum est, pauperibus viritim pecunia distributa. Novissime omnes prospera, laeta ac foelicia Hispanianum regi Carolo ominabantur.

Haec fere est exequiarum pompa, summatim per me significata; sicubi in ordine numerove erraverim, si quid memoratu dignum omiserim, ignoscat queso candidus lector et voluntatem meam laudet, quia in magnis et

---

1) Voor zoover ik die libelli ken, is dit volkomen waar. Juist in dit gedeelte zijn Remy Du Puy en zijn latere bewerker Van Meerbeeck veel uitvoeriger; men vindt aldaar allerlei kleine trekjes van beteekenis voor hem, die een dergelijke plechtigheid volkomen wil kennen, allerlei toespraken enz.

---

a) Er staat: prostatibus.

voluisse sat est. Eiusmodi res est, quae ob barbara vocabula et longum ordinem vix Latine scribi possit. Quare etiam nobilium principumque virorum nomina tacere malui quam duriuscule proferre. Ausim vero persancte iurare, me nihil rei gestae addidisse: Sed multa silentio preteriisse, ne incredulis lectoribus speciosa viderer referre mendacia.

Lovanii in aedibus Theodorici Martini Alustensis. Anno supra millesimum quingentesimum decimo sexto, tercio nonas Aprileis [1]).

---

1) Folio 6 r°. is leeg. Op 6 v°. het groote drukkersmerk van Theodoricus Martinus Alustensis.

[1 r°.]

EPISTOLA ERASMI ROTERODAMI AD GERARDUM NOVIOMAGUM DE COMMENDATIONE LIBELLI SEQUENTIS.

EPISTOLA

GERARDI NOVIOMAGI

DE TRIUMPHALI INGRESSU

ILLUSTRISSIMI PRINCIPIS PHILIPPI DE BURGUNDIA, ELECTI ET CONFIRMATI ECCLESIAE TRAJECTENSIS IN DITIONEM SUAM.

[1 v⁰.]

ERASMUS ROTERODAMUS GERARDO NOVIOMAGO SUO S. D. [1]).

Clarissimi principis Philippi a Burgondia, praesulis Ultrajectini, tui Maecenatis et, nisi invides, mihi tecum communis, inaugurationem adeo graphice perspicueque depinxisti, ut minus visurus fuerim, si ipse pompis omnibus interfuissem. Perplacuit autem, quod rem historica fide persequeris, secus quam vulgus scriptorum facit, qui in huiusmodi argumentis multa solent ἐπιμετρεῖν, hoc est admetiri ne dicam admentiri. An gratulari debeam Philippo, nondum statui, qui et ante susceptum honorem istum, suis ipsius dotibus erat maximus, et adeo non ambiit, ut recusaturus fuerit, ni hoc patriae commodis et Caroli principis affectibus dedisset. Certe diocesi gratulor ad cuius communionem et ipse pertineo, cui talis contigerit et princeps, et episcopus, qui pro singulari prudentia proque summa morum integritate juxta munus utrunque sit expleturus. Id ut confidam fore, non solum ipsius natura facit, nihil non egregium pollicens, verum etiam pater Philippus Burgondiae dux quo saeculis aliquot nullus contigit huic regioni princeps laudatior, sive spectes vere regiam animi magnitudinem, sive raram quandam erga suos charitatem, sive pacis alendae studium, sive morum comitatem atque, ut summatim dicam, ingenium ab omni tyrannide alienissimum. Auget hanc spem David ille magnus huius germanus, vir modis omnibus patri adsimilis, sed hoc praecipue suspiciendus, quod ut ipse erat eruditissimus, ita summo studio adnitebatur, ne passim rudes et indocti in cleri gregem irreperent, quod

1) Deze brief staat ook in de Leidsche uitgave der Opera omnia, III, kol. 261.

hactenus fieri videmus. Igitur in spem venio, fore ut hic unus et optimum parentem, unde natus est, et optimum fratrem, cui successit non referat modo, verum etiam superet tibique uberrimam encomiorum materiam suppeditet. Atque, ut hac in re me tibi rivalem intelligas, jamdudum „Pacis Querimoniam" illi dicavimus [1]), nostri in illum studii primitias. Excuditur Basileae libellus, brevi istuc iturus, quem si sensero non displicuisse, fortassis maius aliquid audebitur. Bene vale, optime Gerarde, nosque clarissimo praesuli saedulo commendatum facito. Lovanii, anno MDXVII pridie Calendas Septembris.

[2 r°.]

GERARDUS NOVIOMAGUS JOANNI PALUDANO, RHETORI INSIGNIS ACADEMIAE LOVANIENSIS, S. D. P. [2]).

Petisti a me, Paludane optime, ut paucis tibi scriberem, qua fortuna et quo ordine, unicus patronus et Maecenas meus, Philippus de Burgundia, a Leone, pontifice maximo, designatus Ultrajectinorum episcopus, ditionem suam intraverit. En habes, quod volebas. Lege et gaudebis.

Anno a nativitate nostra Domini nostri Jesu Christi, Dei optimi maximi, supra millesimum quingentesimo decimo septimo, decimo quarto Calendas Junias, festo divae Potentianae die, Potentianae inquam propter bonum omen,

---

1) Ook in de opdracht van de Querimonia aan Philips zegt Erasmus: „Gratularer tibi — — ni compertum haberem quam invitus susceperis, quamque principis Caroli authoritate fueris adactus", maar, laat hij erop volgen: „Plato — — non alios existimat ad rempublicam gerendum idoneos, quam eos qui huc nolentes pertrahuntur". Zie in verband met die opdracht nog Opera omnia III, kol. 272, 273, 290 en 1634.

2) Men vergelijke den inhoud van dezen brief vooral met de uitvoerige berichten over den intocht in de noot bij Matthaeus, Anal. I, 174 vlg.

si quod in rerum natura est omen, Ultrajecti campana pontificia (sic vulgo appellatur) consueto multis annis more ter pulsata. Magistratus Ultrajectinus civeis sagittarios ac inter eos vexillarios quatuor, splendentibus armis instructos, obviam domino electo, sive (ut Latinius dicamus) episcopo designato prodire jussit, quem ubi salutassent, in extremam Burgundici exercitus partem suscepti sunt. Intra horas vero primam et secundam pomeridianas viri equestris ordinis, conspicuis tecti armis, passis vexillis tubisque sonantibus Ultrajectum, vere amoenissimam politissimamque civitatem, hoc ferme ordine ingressi sunt. Primi hi qui sub clari nominis heroe domino de Phenijs stipendia faciunt; deinde illi qui sub nobilissimi principis Nasovii auspiciis militant; deinceps qui generosissimis principibus Adolpho Burgundo, domino Veriensi, magnificoque heroi Gaesbecano in- [2 v°.] serviunt. Tum venit prudentissimus Philippus Burgundus, ante aliquot annos maris, nunc ecclesiae Ultrajectinae praefectus, ut optimus ita et vigilantissimus. Vestiebatur super arma textili auro; praecedebant autem principali more caduceatores (heraldos Galli vocant) tres, duo episcopalibus, tertius Catholici Hispaniarum regis Caroli insignibus adornati. Custodes vero corporis utrunque electi latus tuebantur diligentissime. Perstrepebant ad ponteis platearumque capita tubae buccinaeque, tota civitate in vicis atque e fenestris gratulabunda prospectante. Electus vero subinde nudans caput gregem suam amanter et honorifice salutabat. Sequebantur electum equestris ordinis primores, inter quos princeps Nassoviae, dominus Veriensis, dominus de Gaesbeca, Aureo vellere decorati, praeminebant. Hos spectanda nobilium multitudo sequebatur, in quorum numero vel praecipue erant Philippus, Carolus et Maximilianus Burgundiones, qui patruum suum, episcopum designatum, studiosissime comitabantur. Extremam vero Burgundici exercitus partem equites, qui sub generosissimo principe Philippo Ravestano militant, fortissimo agmine clauserant; videre erat equos non paucos instratos undique armis, auro textili tectis et tintinnabulis argenteis aureisque ornatos. Postremi civeis Ultrajectini (quorum paulo ante meminimus) qui sagittariorum munere funguntur, civi-

tatem ingressi sunt. Hoc ordine, cunctis electo vitam, felicitatem, pacem optantibus, ventum est in praetorium juramentaque de more dicta. Hic relicto equo cui insederat (nam is apparitoribus veteri consuetudine dono datur) in templum, quod Civile dicitur, venit, in cujus sacrario, ardentibus tedis ceratis, veste militari armisque exutus, quae custos templi antiqua consuetudine obtinuit, indutusque veste holoserica rubei coloris reliquoque habitu cannonico, suis (prae gaudio incertum an prae tantae mutationis ammiratione) flentibus, in [1]) templum quod Summum dicunt, divo Martino sacrum, [3 r°.] processit, praeposito et decano [2]) ejusdem templi deducentibus. In ponte qui divi Martini nomine insignis est, exceptus honorifice ab omnibus quinque templorum canonicis iisque praecedentibus sacrarium templi (domum capitularem dicunt) ingressus. Qua gravitate, qua prudentia, qua majestate et audierit, et responderit, norunt qui adfuerunt. Demum, juramento praestito, eam templi partem quae chorus dicitur intravit ibique cantatus hymnus quem divis Ambrosio et Augustino adscribunt: „Te Deum laudamus." Quo finito a primoribus canonicorum, nobilium, senatus populique Ultrajectini in palacium deductus est. Palacium ipsum tapetis et auleis episcopi designati undique ornatum erat magna acupictoriae artis laude ad quae spectanda tota pene civitas confluxerat. Erectae erant et lecticae aliquot, sericis mirandae artis magnique pretii instratae.

Decimo tercio calendas Junias templum, quod Jesu, Salvatori nostro, Deo optimo maximo, sacrum est, instructum erat lectis mensisque discubitoriis in pontificalem caenam (ita olim dicebatur) paratis. Eo die ad horam nonam ab eximio viro Philiberto Naturello, praeposito et a decano Summi templi, reliquorum templorum primoribus in Summum templum episcopus designatus inductus, missae interfuit, inde, peracto sacro, itum

---

1) Met dit woord begint het fragment bij Van Asch v. Wijck, Arch. voor kerkel. en wereldl. Gesch. II, p. 224.

2) Bij Asch van Wijck staat vóór praeposito: d. Philiberto Naturello, vóór decano: domino Jacobo Appelterio.

in templum sancti Servatoris (cujus jam meminimus) ubi caena illa pontificia, sive mavis (ut proverbio dicitur) dubia, magnis impensis splendidoque ciborum apparatu exhibita est. Quo ordine principes Burgundici nominis et Ultrajectinorum nobiles, canonici, magistratus sederint, tute facile intellegis. Illud non est silentio praetereundum, quod electus in throno auro textili pulvinaribus holosericis aureisque adornato sedebat, imo praesidebat. Tandem gratias agens imprimis Deo optimo maximo, tum nobilitati, canonicis, magistratui, in palacium rediit. Festo laetissimae Ascensionis Domini die, electus aurea veste cultuque canonico vestitus, a praeposito et decano Summum [3 v⁰.] in templum divi Martini deductus circumdutusque magnae aestimationis chlamyde (cappam vulgus nominat) quam optimus ille antistes David inter alia multa templo contulerat, processionem (ita dicimus) religiosissime persequebatur atque, sacrificio Christiano prandioque peracto, itum in pagum quem Seistum vocant ibique campana (id antiqua consuetudine observatur) pulsata, Ultrajectum reversus est.

Sero illius diei repotia (bancqueta Galli vocant) matronis puellisque nobilibus data, nam et hoc inveterata consuetudine fieri solet. Postridie hujus diei episcopus designatus senatu populoque Ultrajectino, qui armatus aliquot passus extra civitatem eum comitabatur, salutato, profectus est Dorestatum versus, civitatem quondam (quantum ex rhithmis Germanicis colligere licet) magnam, nunc parvam (vulgo Wicus dicitur). Oppidum ipsum frondosis ramis floreisque coronis undique ornatum erat. Ardebant et in plateis vasa picata pro civium opibus multa. In templi frontispicio signum crucis quod divi Andreae nominatur propendebat. Sepulchrum Davidis Burgundi, optimi quondam Ultrajectini gregis pastoris, holosericis opertum erat. Occurrerunt electo bombardarii oppidi et miles conducticius. Ante portam honorifice a cannonicis susceptus, oppidum ingreditur. In plateis passim acclamatum: „Vivat dominus Philippus, frater Davidis, optimi praesulis, vivat diu, vivat feliciter!" Postremo ventum in arcem Dorestati et, salutato vere illustrissimo marchione Badensi Frederico episcopo, praedecessore suo, (qui quantum per

tatem ingressi sunt. Hoc ordine, cunctis electo vitam, felicitatem, pacem optantibus, ventum est in praetorium juramentaque de more dicta. Hic relicto equo cui insederat (nam is apparitoribus veteri consuetudine dono datur) in templum, quod Civile dicitur, venit, in cujus sacrario, ardentibus tedis ceratis, veste militari armisque exutus, quae custos templi antiqua consuetudine obtinuit, indutusque veste holoserica rubei coloris reliquoque habitu cannonico, suis (prae gaudio incertum an prae tantae mutationis ammiratione) flentibus, in [1]) templum quod Summum dicunt, divo Martino sacrum, [3 r⁰.] processit, praeposito et decano [2]) ejusdem templi deducentibus. In ponte qui divi Martini nomine insignis est, exceptus honorifice ab omnibus quinque templorum canonicis iisque praecedentibus sacrarium templi (domum capitularem dicunt) ingressus. Qua gravitate, qua prudentia, qua majestate et audierit, et responderit, norunt qui adfuerunt. Demum, juramento praestito, eam templi partem quae chorus dicitur intravit ibique cantatus hymnus quem divis Ambrosio et Augustino adscribunt: „Te Deum laudamus." Quo finito a primoribus canonicorum, nobilium, senatus populique Ultrajectini in palacium deductus est. Palacium ipsum tapetis et auleis episcopi designati undique ornatum erat magna acupictoriae artis laude ad quae spectanda tota pene civitas confluxerat. Erectae erant et lecticae aliquot, sericis mirandae artis magnique pretii instratae.

Decimo tercio calendas Junias templum, quod Jesu, Salvatori nostro, Deo optimo maximo, sacrum est, instructum erat lectis mensisque discubitoriis in pontificalem caenam (ita olim dicebatur) paratis. Eo die ad horam nonam ab eximio viro Philiberto Naturello, praeposito et a decano Summi templi, reliquorum templorum primoribus in Summum templum episcopus designatus inductus, missae interfuit, inde, peracto sacro, itum

---

1) Met dit woord begint het fragment bij Van Asch v. Wijck, Arch. voor kerkel. en wereldl. Gesch. II, p. 224.

2) Bij Asch van Wijck staat vóór praeposito: d. Philiberto Naturello, vóór decano: domino Jacobo Appelterio.

in templum sancti Servatoris (cujus jam meminimus) ubi caena illa pontificia, sive mavis (ut proverbio dicitur) dubia, magnis impensis splendidoque ciborum apparatu exhibita est. Quo ordine principes Burgundici nominis et Ultrajectinorum nobiles, canonici, magistratus sederint, tute facile intellegis. Illud non est silentio praetereundum, quod electus in throno auro textili pulvinaribus holosericis aureisque adornato sedebat, imo praesidebat. Tandem gratias agens imprimis Deo optimo maximo, tum nobilitati, canonicis, magistratui, in palacium rediit. Festo laetissimae Ascensionis Domini die, electus aurea veste cultuque canonico vestitus, a praeposito et decano Summum [3 v⁰.] in templum divi Martini deductus circumdutusque magnae aestimationis chlamyde (cappam vulgus nominat) quam optimus ille antistes David inter alia multa templo contulerat, processionem (ita dicimus) religiosissime persequebatur atque, sacrificio Christiano prandioque peracto, itum in pagum quem Seistum vocant ibique campana (id antiqua consuetudine observatur) pulsata, Ultrajectum reversus est.

Sero illius diei repotia (bancqueta Galli vocant) matronis puellisque nobilibus data, nam et hoc inveterata consuetudine fieri solet. Postridie hujus diei episcopus designatus senatu populoque Ultrajectino, qui armatus aliquot passus extra civitatem eum comitabatur, salutato, profectus est Dorestatum versus, civitatem quondam (quantum ex rhithmis Germanicis colligere licet) magnam, nunc parvam (vulgo Wicus dicitur). Oppidum ipsum frondosis ramis floreisque coronis undique ornatum erat. Ardebant et in plateis vasa picata pro civium opibus multa. In templi frontispicio signum crucis quod divi Andreae nominatur propendebat. Sepulchrum Davidis Burgundi, optimi quondam Ultrajectini gregis pastoris, holosericis opertum erat. Occurrerunt electo bombardarii oppidi et miles conducticius. Ante portam honorifice a cannonicis susceptus, oppidum ingreditur. In plateis passim acclamatum: „Vivat dominus Philippus, frater Davidis, optimi praesulis, vivat diu, vivat feliciter!" Postremo ventum in arcem Dorestati et, salutato vere illustrissimo marchione Badensi Frederico episcopo, praedecessore suo, (qui quantum per

valetudinem licuit gratulabundus ei obviam venit et amplexus est) pontificio more discubitum.

Haec sunt, mi Paludane, rhetor optime eloquentissimeque, capita rei gestae, quam ut me vidisse gaudeo ita et te caeterosque amicos legere cupio. Bene vale. Dorestati, octavo calendas Junias Anno MDXVII.

Lovanii apud Theodoricum Martinum Alostensem [1]).

---

1) Fol. 4 r° is leeg. 4 v° heeft het groote drukkersmerk van Dirk van Aalst, als achter de Pompa exequiarum Ferdonandi.

VITA CLARISSIMI PRINCIPIS
PHILIPPI A BURGUNDIA,

BONI PHILIPPI BURGUNDIONUM DUCIS FILII, IN QUA NON PAUCIS LOCIS CHRISTIANI PRINCIPIS EXEMPLA PROPONUNTUR ET ORIGO BELLI INTER EPISCOPUM ULTRAJECTINUM ET CAROLUM GELRIORUM PRINCIPEM INSERITUR.

GENEALOGIA

DUCUM BURGUNDIAE, BRABANTIAE, FLANDRIAE, HOLLANDIAE ETC. AB HECTORE TROJANO, AD CAROLUM QUINTUM IMPERATOREM CAESAREM AUGUSTUM USQUE DEDUCTA, AUTHORE EMONDO DINTERO, VIRO PRUDENTISSIMO [1]).

AEDITA SUB AUSPICIO ILLUSTRISSIMI AC CLEMENTISSIMI. DOMINAE MARGARITAE, ARCHIDUCIS AUSTRIAE, DUCIS BURGUNDIAE, BRABANTIAE ETC.

ARGENTORATI,
APUD CHRISTIANUM AEGENOLPHUM,
MENSE MARTIO, ANNO M.D.XXIX.

---

1) Een herdruk van deze Genealogia vond ik onnoodig.

CLARISSIMAE ATQUE CLEMENTISSIMAE PRINCIPI DOMINAE MARGARITAE, ARCHIDUCI AUSTRIAE, DUCI BURGUNDIAE, BRABANTIAE ETC. GERARDUS NOVIOMAGUS S. P. D.

Quum paternum stemma tuum, clementissima princeps, quod ab Habsburgiis progressum in augustum usque culmen virtus evexit, ab omnibus latine et germanice legatur, non ingratum clementiae tuae fore putavi, si etiam materna tua origo, qua nullum habet hic orbis illustriorem, divulgaretur. Nactus enim vetustum Burgundici atque Brabantici stemmatis exemplar, quod prudentissimus vir Emondus Dinterius [1]), proavi tui boni ducis Philippi a secretis, conscripsit, id in maternae familiae tuae aeternum decus, typographis edendum commisi. Non quod huiuscemodi editione aut blandiri velim, aut aliquid munusculi emendicare, sed ut adpareat solam virtutem verae nobilitatis esse propagatricem, a qua ubi posteri degenerare coeperint, divites, potentes, tyrannos nominari posse, germane nobiles non posse. Id quod Juvenalis [2]) elegantissima satyra notavit, quod si nonnulli sanctuli nobilium praeceptores discipulis praelegere didicissent, non haberemus forte tot nobiles tam in [A 2 r°.] omnem libidinem, in omnem crudelitatem propensos. Inter Christianos tamen, (ut id quoque addam) nemo non nobilis est, qui innocentia, clementia, beneficentia excellit.

---

1) De bekende Chronica ducum Loth. et Brab. ac regum Franc. van Edmondus de Dynter zijn door Ram uitgegeven (Brussel, 1854—60). Ik heb de genealogie, die natuurlijk met Priamus begint, hier maar achterwege gelaten.

2) Sat. VIII.

Quae Christianae nobilitatis dotes in te lucidius emicarent, si ab aula pariter et auribus tuis arcerentur fucati, cucullati, albati et atrati adulatores qui nominis tui authoritate in suum commodum, suam tyrannidem, non sine sanguinis (horrendum dictu) effusione abutuntur. Quos si ego imitari vellem, sic scriberem: „En habes, diva Margarita augusta, maternum genus, quod non magis te illustrat, quam tu illud, quae es regis et augusti filia, regis uxor, regis soror, regis et augusti amita" et huiusce modi non pauca. Verum videor mihi nunc simplicius, amantius, et rectius dicere: „Habes, clementissima Margarita, maternam originem, quam nisi, ut facis, benignitate, mansuetudine, liberalitate exornaris, perpetuo illa tibi dedecori futura est". Praemisi huic genealogiae tuae vitam Philippi à Burgundia, magni avunculi tui, quod in ea, ut nobilissimae optimaeque principis, Mariae matris tuae honorifica fiat mentio, et nonnulla contineantur quae ad improbos huius temporis mores corrigendos conductura putarim, quae si Clementiae tuae placuisse sense-
[A 2 v⁰.] ro, septem historiarum nostrae aetatis libri, quos ad incudem revocavi, sub foelicissimi nominis tui auspicio in publicum tandem prodire audebunt. Bene vale [1]).

---

1) Eenige opheldering voor den vrij optimistischen, of als men wil naïven toon van deze opdracht vindt men misschien in 't feit, dat G. juist in de dagen, dat hij dit schreef, een brief ontvangen had, waarin de meedeeling voorkwam, dat Margaretha wat zachter gestemd was dan vroeger. (Zie hiervóór p. 87 en Prinsen, Geldenhauer p. 86.) Zie over de „septem libri historiarum nostrae aetatis" in verband met de Collectanea de Inleiding hiervóór.

[A 3 r⁰.] Philippus a Burgundia natus est patre Philippo, Burgundionum duce illo, qui a mira erga suos charitate, pacis studio, morum facilitate, Boni cognomentum sortitus est, matre Margarita Postia, foemina, adeo insigni formae venustate et inculpata pudicitia, ut viris admirationi, foeminis exemplo fuerit [1]). Mortuo patre, Carolus belligerator ille, tantarum ditionum haeres, inito principatu, maluit vicinos principes bello lacessere, quam Spartam [2]) suam, ut proverbio dicitur, exornare. Quare Philippus frater natu minimus negligentius a Carolo haberi videbatur. Sed diligens vigilantissimae matris cura tantae spei filio non defuit. Intra paucos vero annos Carolus dux, quum vincendo etiam regibus formidini esset, in bello caesus, occubuit. Post cuius mortem Maria, ipsius filia, Maximiliani Austrii uxor facta, cum marito apud Belgas et bonam Inferae Germaniae partem regnare coepit. Interea Philippus Bruxellae, celebri Brabantiae oppido, sub matris oculis educabatur. Cuius familiae tanta erat modestia et sanctitas, ut sacrarum virginum domicilium dici [A 3 v⁰.] iure potuisset. Aderat puero paedagogus, quinquagenario maior, vir prudens, qui ita eius curam gerebat, ut si pater fuisset, non potuisset aut solicitius aut amantius. Latinas literas (pro illo seculo) satis foeliciter didicit, ingenio enim valebat simul et memoria. Selegerat ei mater condiscipulos et coaetaneos, non tam generis nobilitate, quam morum innocentia insignes, a quibus neque audiret neque videret, quod teneram aetatem inficere posset. Lusus erant trochus, pila, sphaerae, quibus et corpuscula exercentur et animi non facile corrumpuntur.

Sic educatus et doctus in aetatis annum usque duode-

---

1) In den Inventaris bij Matthaeus, Anal. I, 211 komt voor „een besloten missive van coninck Philips daerinne genarreert wort van syn legitimatie."

2) Σπάρτην ἔλαχες, ταύτην κόσμει, d.i. bepaal u bij de u aangewezen taak en zoek het niet in de verte. (Noot van Prof. v. d. Vliet.)

cim, a nobilissima Maria in aulam accersitur, in qua ita vixit, ut ipsi Mariae patruus, non secus ac liberi curae esset atque amaretur [1]). Cuius ipse vicissim, tota vita adeo gratus admirator fuit, ut si quis foeminam quampiam a pulchritudine, a comitate, ab industria, a pudicitia, ab amore in coniugem, ab administrandae rei, sive privatae, sive publicae prudentia laudasset, statim ille suam praeferebat Mariam, idque talibus verbis, eo affectu, ut facile intelligeretur, eum procul ab omni adulationis suspitione abesse. Prima stipendia sub Maximiliano archiduce fecit, cui tam charus fuit, [A 4 r°.] ut, dum is Aquisgraniis in regem coronaretur, equestris ordinis insignia ab eo acceperit [2]). Non potuit generosus animus diu latere, nondum enim decimum octavum aetatis annum attigerat, quum Gravelingae (Flandriae id oppidum est) militiae praefectus, multum gloriae meruit, charus commilitonibus omnibus, utpote qui morum facilitate et summa erga omnes benevolentia a Philippi patris (cui etiam facie ac totius corporis lineamentis simillimus erat [3])) moribus non degeneraret. A Gravelingae praefectura Cortracum, celebrius oppidum, accitus, magna laude et industria rem militarem administravit.

In eo tumultu, quo Flandri, Maximiliano regi offensi, totam principis ditionem in duas partes distraxerant, Philippo a Clivis (Ravesteinus dicitur) adhaesit [4]). Tribuebat hoc inprimis principi Philippo, unico Mariae suae filio, cuius caussam Flandri una cum Ravesteino tueri sese affirmabant; deinde ipsi Ravesteino, cui Anna a Bur-

---

1) Een schets van het leven aan het hof van Maria en Maximiliaan vindt men o. a. bij E. Münch, Die Fürstinnen des Hauses Burgund-Oesterreich, I, Marg. van York und Maria von Burgund, Leipz. 1832, p. 277 vlg.

2) 6 April 1486. Heuter, Rer. austriac. Leuven, 1643, p. 76 en vooral Molinet, Chroniques, ed. Buchon, Paris, 1827—28, III, p. 65. Ook Molinet vermeldt het ridderslaan.

3) Men vindt Philips' portret, geschilderd door Jan Gossaert (de Mabuse) in het Rijks Museum te Amsterdam, n°. 403 van den kataloog.

4) Zie o. a. Blok, Gesch. II, 296 vlg.

gundia soror [1]) noverca erat, sed talis, quae erga privignum matris affectum aequaret; postremo Flandriae, cuius prudentissimi magistratus et nobilitas, nullo non honoris genere ipsum semper prosequuti fuerant.

[A 4 v⁰.] Rebus tandem inter Maximilianum regem et adversam partem compositis, optimum Davidem, fratrem suum, Ultrajectinum tum principem et episcopum, adiit [2]), qui eum vere fraterno affectu excepit, amabat, honorabat, assidueque lateri suo adhaerere cupiebat ac tantae ditionis successorem relinquere, quod constantissime tum rennuit; alioqui facile, etiam applaudentibus tam Ultrajectinis quam Transisulanis, fratri coadiutor (ut dicitur) factus fuisset.

Eo tempore iuvenili supraque modum amabili forma erat, oculis nigricantibus et nescio quid Cupidineum eiaculantibus, ore roseo, mento prima lanugine herbescente, gracili corpore decoraeque proceritatis, moribus vero et conversatione ita compositus, ut magis Parthenias [3]) quam Philippus adpellari potuisset. Quare non tam amabat quam amabatur; lasciviores enim quaedam matronae, in tantum eum, seposita omni verecundia, deperibant, ut harum caussa fere in vitae periculum incidisset, nisi is qui ei mortem intentaturus putabatur, occisus fuisset. Ea res et ipsi qui coactus occiderat et Davidi fratri non parum moeroris attulit [4]).

[A 5 r⁰.] Mortuo Davide, fraternae haereditatis parte accepta, ad Burgundicam aulam, summa multorum

---

1) Anna van Bourgondië, notha van Philips den Goede, eerst gehuwd met Adriaan van Borselen, daarna de echtgenoote van Adolf van Kleef, † 1504. Men zie o. a. de overigens niet geheel betrouwbare Genealogia nothorum liberorum Philippi boni bij Heuterus, Rer. Burg. 1643, p. 170. Zie ook Molinet, ed. Buchon. V 56.

2) Dit zal dus geweest zijn na den vrede van Senlis (Mei 1493). Zie Blok, II, p. 299.

3) Bijnaam aan Vergilius gegeven.

4) 't Is dunkt me niet onwaarschijnlijk, dat deze geschiedenis dezelfde is als die, waarop gedoeld wordt in de bul van Leo X, waarbij deze den lateren bisschop zuivert van allen ban en irregulariteit. Men zie: Prinsen, Ger. Geldenhauer, p. 140.

expectatione rediit [1]), adeoque charus Philippo, tum principi, extitit, ut eum patris fere loco habuerit, quod ut re ipsa quoque ostenderet, clarissimo eum ordini equitum Aurei Velleris adscriptum torque donavit [2]) ac toti suae familiae praefecit [3]).

Philippo postea rege ex Hispaniis reduce, Anna a Burgundia, Adolphi ducis Clivensis (Ravesteinum vulgus nominabat) uxor, moritur [4]), Philippo fratre haerede ex semisse declarato. Auctis itaque opibus, nihil magis in votis habuit, quam ab aulicis turbis procul abesse, sibique vivere. Verum quo minus voti compos factus sit, Philippi regis regius erga eum affectus in caussa fuit; praefectus enim ab eo rebus maritimis, et regiarum classium dux constitutus est [5]), in qua praefectura, ea quae ad totius Zelandiae nautarumque commodum spectabant, non minus quam suam ipsius domum curabat. Nihil erat quod ad militiam remque navalem pertinebat, cuius non esset peritissimus. In hac fortunae potestatisque licentia neminem suorum aut exactionibus aut precibus, quibus contradicere non liceret, gravavit unquam.

[A 5 v⁰.] Quum Philippus rex, aliquot Gelriorum oppidis

---

1) Eerst trachtte hij zich tegen Frederik van Baden op het kasteel Duurstede te handhaven. Heda, 306 („ingente pecunia accepta cessit"), 315 en Moll, Kerkgeschiedenis, II, 1, 231.

2) In het 18de kapittel van 't Gulden Vlies wordt Philips voorgesteld als „fort dameret et enclin a tricher au jeu" (De Reiffenberg, Hist. de l'ordre de la Toison d'or, 302). Men zie ook: Molinet, ed. Buchon V, 142.

3) Bij de eerste reis van Philips den Schoone (1501) wordt Philips genoemd „Signeur de Blaton, grandt maistre d'hostel". (Collection des voyages des Souverains des Pays-bas door Gachard, 1876, I, 126.)

4) Anna sterft 1504. (Zie hiervóór, p. 228.) Adolf van Kleef was reeds in 1492 overleden.

5) Bij den doop van den lateren Karel V reeds wordt Philips „admiral de la mer (portant le bachin)" genoemd (Molinet, V, 125). Ook vergezelde hij in die kwaliteit Philips den Schoone naar Spanje in 1501 (Voyages des Souverains, I, 331). Bij de reis van 1506 zien we hem weer als admiraal optreden (Voyages, I, 399); hij gaat echter niet mee naar Spanje. Over de beteekenis van het admiraalschap: Altmeyer, Marguerite d'Autriche, Liege, 1840, p. 57 vlg. Aldaar ook een ongeval, hem in zijn kwaliteit van admiraal overkomen bij de joyeuse entrée te Nieuwpoort van Marg. d'Autr. in 1507.

occupatis, in Hispanias proficisceretur, huius potissimum fideli prudentiae et solicitudini devicta Gelriae pars credita est [1]), quam tam vigilanter custodivit, ut non modo nihil, neque aperto Marte, neque per insidias ei ablatum sit, verum etiam, ut hostium non infimi eius amicitiam occultis legationibus ambierint. Mortuo in Hispaniis Philippo rege, Gelriorum dux cristas erigere, Hollandos et Brabantos finitimos, Gallorum auxilio fretus, depraedari coepit [2]). Tum a Philippo Wageninga oppidum obsidione cinctum est [3]), quod quo minus aut vi aut deditione subactum sit, in culpa fuit is, qui tum Burgundicis rebus praeerat [4]), cuius iussu obsidio, quum jamjam oppidum capiendum esset, soluta est. Quod adeo Phillippo displicuit, ut provinciam uti susceperat integram successori volens cederet [5]). In Venloae quoque obsidione multa, ipso totis viribus renitente, temere frustraque tentata sunt [6]).

---

1) Bij Pontanus (p. 633) wordt Philips „regis Castiliae supremum apud Belgas praefectum" genoemd; in een brief van Courteville aan Ph. den Sch. heet hij „gouverneur de Guéldre" (Van den Bergh, Corresp. de Marg. d'Autriche, I, p. 33). De eerste brief van Ph. uit Gelderland bij Van den Bergh is van 24 Juni 1506. Maar daar waren reeds andere aan vooraf gegaan; zijn ijver voor de Bourgondische zaak blijkt wel uit dezen brief (n°. 4).

2) Cf. Blok, II, 337 vlg. en de Mémoires van Rob. III de la Marck, p. 188 vlg.

3) Over 't beleg van Wageningen: Van den Bergh, Corr. de Marg. n°. 8 en de noot op p. 25 aldaar; blijkens p. 79 was 't beleg 23 Sept. nog niet opgebroken. Verder: Gachard, Voyages der Souverains, I, 443—448; Henne, Charles V, I, 103 en 123.

4) Dit is dus Willem van Croy, Heer van Chièvres en Aerschot, „lieutenant général de ces païs d'embas". (Henne, Charles V, I, 123.)

5) Men zou vermoeden, dat dit in het laatst van 1506 gebeurde. De Heer van IJselstein wordt dan ook genoemd als zijn opvolger in Gelderland (Voyages, I, 460). Henne, I, 151 laat Ph. echter in Juli 1507 Wachtendonk nemen, zeggende, dat hij „provisoirement le gouvernement de la Gueldre" had behouden. In dat zelfde jaar is Ph. ook weer bezig aan de vloot in Zeeland (Voyages, I, 478).

6) Ziet dit op 't beleg van Venlo in 't najaar van 1511? Cf. Pontanus, p. 644 vlg.; Van den Bergh, Corr. o. a. n°. 151 en 152. Een feit is het, dat Philips in Mei 1511 ernstig deelnam aan de leiding van den oorlog (Van den Bergh, Corr. n°. 116, 117 en 120).

Post tantos labores in Zelandia quiescere decreverat, verum id minime conceditur. Legatus enim a Maximiliano augusto et Carolo, Hispaniarum principe, Romam ad Julium sequundum pontificem maximum mittitur [1]). In ea legatione, supra quam || dici potest honorifice ab omnibus Italiae principibus et civitatibus exceptus est, praecipue tamen a principe Mirandulano, Veronensibus et Florentinis. Pontifex Julius plus ei honoris exhibuit, quam ulli intra centum annos legato exhibitum memoriae proditum est. Honorabat in eo Burgundicum nomen, ubique terrarum celebratissimum; mirabatur in uno homine tantam fere rerum omnium peritiam. Sive enim cum illo pacis, sive belli negotia (quae etiam Julio Cano arridebant) tractaret, summam utrorumque in Philippo scientiam experiebatur, licet hic pacis semper fuerit amantior. Delectabatur ille picturis, habebat hunc eius artis iudicem simul et artificem, pictoriam enim et auri fabrilem adolescens didicerat. De architectura erat sermo, noverat hic eius artis dimensiones, proportiones, symmetrias. De basibus, columnis, epistiliis, coronamentis atque id genus reliquis adeo exacte disserebat, ut ex ipso Vitruvio eum singula legere putares. Si de fontibus, aquaeductibus, termis sermo incidisset, nihil harum rerum hunc latere adparebat. Itaque factum est, ut Julius eum summopere amaret, multaque ultro offerret, quae alii ambire solent. At ea animi celsitudine erat, || ut nihil a

---

1) Is werkelijk 't beleg van Venlo van 1511 bedoeld, dan had deze legatie misschien in of na 1511 plaats. 't Is me niet gelukt iets naders aangaande dit hoogst belangrijke feit te ontdekken. Een onderzoek te Rome heb ik niet ingesteld. De heeren Brom te Utrecht en Cauchie te Leuven, wier welwillende hulp ik reeds vóór jaren in deze zaak inriep, voorspelden mij daarvan ook weinig succes. A. Wauters (Peinture flamande p. 122) noemt 't „certain", dat Ph. in 1508 naar Rome ging, maar 't is me niet gelukt den grond voor deze zekerheid te weten te komen. De Hoop Scheffer, Gesch. der Herv. (p. 10) stelde het gezantschap op 1510 ongeveer, ook zonder grond op te geven. In verband met de Europeesche politiek komt me 1508 wel waarschijnlijk voor. Ook naar Engeland schijnt Ph. als gezant geweest te zijn (Heda, p. 327).

Julio acceperit praeter statuas marmoreas duas, quarum una Julii Caesaris, altera Haelii Hadriani erat. Nihil magis eum Romae delectabat, quam sacra illa vetustatis monumenta, quae per clarissimum pictorem Joannem Gossardum Malbodium [1]) depingenda sibi curavit.

Legatione peracta in Brabantiam rediit. Interrogatus, ut placeret Roma, nullum locum magis placere asseverabat, si illa scelerum fex (quos curtisanos vocant) procul isthinc ablegaretur. Cives Romanos, qui veteres nominantur, graves esse viros dicebat. Sacrificorum, episcoporum, cardinalium, pontificis maximi non minus impudentem quam impurum luxum ac fastum ita execrabatur, ut affirmaret se non dubitare quin gentiles et pagani (ut dicimus) castius innocentiusque vixerint, quam hi, qui nunc Christiano orbi religionis leges praescribunt. Addebat, se vidente, cardinales quosdam primi nominis, dum sacrae reliquiae populo et praecipue Germanis nostris venerande ostenderentur, exertis linguis ac digitis in turpem modum compositis, nostrorum simplicitati insultasse. Nihil apud hoc hominum genus sacrum esse referebat, praeter aurum et quae || vel nominari nefas sit. Curtisanos autem et inprimis nostrates, qui ibi sacerdotia laboris mercedem

---

1) Voor de beteekenis van Jan Gossaert de Mabuse (naar zijn geboorteplaats Maubeuge in Henegouwen): Riegel, Die Utrechter Schule, Beiträge, II, S. 161; Wauters, La Peinture flamande, p. 120 vlg.; Van Mander, ed. Hijmans, I, p. 232. Behalve het zeer goede portret van bisschop Philips (n°. 403 Rijksmuseum te Amsterdam) vond ik in ons land weinig bijzonders van Gossaert (Mauritshuis n°. 102, copie naar Leonard de Vinci, misschien een van de boven bedoelde). Te Mainz in 't hertogelijk museum zag ik goed werk (n°. 70) en vooral te Brussel in 't Palais des beaux arts (n°. 24). Te Parijs in den Louvre een zeer goed portret van Jehan Carondeletus (n° 1998); daarnaast een Maria met het kind (n° 1997) en een „religieux bénedictin" (n° 1999). Buchelius teekent over Gossaert aan (bij Heda p. 328) „cuius adhuc extant opera, ipsius (= Philips) jussu confecta in arce Dorestati, quae inde ad aedes Traject., in quibus hodie consessus Ordd. Patriae, translata." Van die schilderijen is te Utrecht niets meer te ontdekken. Over de samenwerking van Gossaert en Philips bij het samenstellen van de Pompa exequiarum regis Ferdonandi zie men hiervóór den herdruk van 't boekje, waarin Geldenhauer die plechtigheid beschreef (p. 210.)

accipiunt, si quis se coram nominasset, expuebat. Sciebat enim qua humilitate, qua subiectione sanctissimis illis atque reverendissimis grati fuissent. Nihil ei (ut paucis dicam) Romae placuit, praeter coelum et solum, lapides et ligna, et cives illos Romanos, quorum meminimus [1]).

Hac legatione, inter caetera, hoc assequutum se praedicabat, quod plurimorum Romanorum pontificum maximorum diplomata, leges, decreta, indulgentias, ut meras imposturas, ut plus quam perniciosa venificia detestaretur.

Hinc etiam sacerdotes et monachos, qui a talibus portentis pendent, ut eorundem scelerum reos ac socios contemnebat [2]).

Sed ut ad gesta ipsius revertamur, quum Caroli principis soror, Isabella, Christierno Danorum regi desponsa esset, ipsi hoc muneris ab augusto, sponsae avo, et Carolo iniunctum est, ut eam ad sponsum usque illorum nomine comitaretur ac deduceret [3]). Quo munere magnifice functus, dum in patriam revertitur, pestilentia naves invasit. In sua etiam navi Balduini a Burgundia, fratris sui, filia,

---

1) Laat ik zoo noodig voor de Romeinsche zeden dier dagen enkel maar verwijzen naar het hoofdstuk „Die Moralität" bij Burckhardt, Die Cultur der Renaissance in Italien, 4 Aufl. Lzg. 1896, II, 175 en het Leven van Benvenuto Cellini. De verschillende scherpe uitingen over Julius II in Geldenhauers Collectanea staan natuurlijk onder den invloed van deze indrukken.

2) Na dit gezantschap (aangenomen, dat het tusschen de jaren 8—10 valt) *schijnt* de gezindheid van Maximiliaan ten opzichte van Philips niet zoo bijzonder gunstig geweest te zijn. We vermoeden dit naar aanleiding van Maximiliaans brief van 8 Sept. 1510 (Corr. de Max. et Marg. ed. Le Glay, Paris 1839, p. 327), waarin M. afwijzend beschikt over het verzoek van Margaretha om „nostre cousin messire Phillippe de Bourgoingne" bij de twee heerlijkheden, die hij reeds gekregen heeft (Blaton en Crubeke) nog meer te geven met het oog op zijn aanstaand huwelijk met „la fille de nostre cousin, le conte d'Egmonde". 't Is natuurlijk te gewaagd hieruit iets af te leiden aangaande de resultaten van 't gezantschap.

3) Over dezen tocht en dit huwelijk: Altmeyer, Hist. commerciale p. 50 vlg. en IJssel de Schepper t. a. p. 16 Juli 1514 vertrok men van Vere. Over den „contre-amiral Corneille de Hubert", zooals Altmeyer hem noemt, zie men de aant. in de Colectanea hierboven en Wagenaar, Vad. Hist. IV 332.

quam ei nobilissima domina Marina Maurica pepererat [1]), hoc morbi genere correpta, obiit. Cuius mortem tulit aegerrime, quum quod virgo erat ea venustate, iis moribus, ut Charitum unam dicere potuisses, tum quod nobilissimo eam marito destinarat [2]). Sed ea est fere rerum omnium conditio, ut optimis quibusque citius privemur, pessima tenatius adhaereant.

In patriam reversus, totus exornandae arci suae Suytburgo [3]) intentus, inter fabros, architectos, sculptores et pictores versabatur adeo familiariter, ut unus illorum putaretur. Aderant ei et versificatores, qui picturas atque structuras carminibus ornarent, ut utramque picturam et loquentem et tacitam ostentare posset. Excellentes in quavis arte artifices miro favore prosequebatur, domique suae liberaliter alebat. Accersierat sibi magnis expensis pictores et architectos primi nominis, Jacobum Barbarum Venetum [4]) et Joannem Malbodium, nostrae aetatis Zeuxim *a*) et Apellem. Bonarum praeterea literarum professores mire amabat. Ex horum numero inprimis sibi familiares fecerat dominum Erasmum Roterodamum [5]), in

---

1) Boudewijn van Bourgondië, bastaard van Filips den Goede uit Catherine de Tiesferies. Hij was heer van Falais en Brigdamme, † 1505 (Ol. de la Marche, ed. Beaune-d'Arbaumont, register). Bedoelde dochter behoorde dus tot de „liberos ignotos ex uxore", waarvan Heuterus in zijn Genealogia Nothorum Philippi Boni spreekt (Rer. Burg. p. 171). Volgens deze genealogie is Boudewijn gehuwd geweest met de dochter van Emanuel de la Cerda van Portugal, die dus naar alle waarschijnlijkheid Marina Maurica heette.

2) Voor zichzelf?

3) Souburg op Walcheren. Volgens V. d. Aa (Aardr. Wb. i. v. Aldegonde) heeft Karel V er zich in 1515 „onthouden om er de lands hulde te ontvangen". Hij was er dus waarschijnlijk de gast van Philips en misschien was dit bezoek, vooral in verband met den datum van de bul, bedoeld op p. 237 hierachter, niet zonder invloed op de latere bisschopskeuze.

4) Over zijn beteekenis: De Canditto, Jacob de Barbari et Albert Dürer, 1881, in 't bijzonder p. 280 vlg.

5) De correspondentie tusschen Erasmus en Philips of diens secretaris Geldenhauer vindt men in de Opera omnia bij de Brieven (Deel III,

---

a) Er staat: Zeusim.

optimis || studiis orbi notum, et Joannem Paludanum Lovaniensis Academiae rhetorem [1]).

Dum ita domi, relicta aula, semotus procul ab omni ambitione sibi vivere incipit, Carolus rex, magnum avunculum honorare volens, onerat maxime, quod ut aliquanto altius repetam res ipsa postulat.

Fridericus, marchio Badensis, quum viginti duobus ferme annis Ultrajectini episcopatus munere, non sine seditione et bello, functus esset, senio pariter et morbis fractus, cupiebat hoc munus in alium quempiam transferre, ea conditione, ut aliquot aureorum millia acciperet numerata, aliquot ad vitam annua. Quumque in Galliis et Anglia id frustra tentatum esset, tamdem ad Carolum venit, episcopatum certis conditionibus offert. Consultum est aliquamdiu ea de re, visa est multis Friderici oblatio non solum non aspernanda, sed obviis etiam ulnis acceptanda; tum quod Gelriis, Hollandiam per agrum Ultrajectinum depraedantibus, iter minus pervium fore putabatur, si episcopus ex Caroli sententia praeficeretur, tum quod factiones, quae sunt inter Hollandas et Ultrajectinos, hoc modo paulatim sopiri tollique possent. Cum Friderico episcopo facile conventum est; de Ro- || mano pontifice, qui huiusmodi in rebus membranas et plumbum vendit, modo pecunia numeretur, nihil dubitatum. Hoc unum inquirebatur, quis e principum numero in Friderici locum aptior sufficeretur [2]).

Tandem, auditis sententiis, relatum est Carolo, nullum ad hanc provinciam subeundam Philippo, maris praefecto,

---

zie register aldaar). 't Is echter wenschelijk hierbij de verschillende kritische geschriften over Erasmus' briefwisseling te raadplegen, in 't bijzonder: Max Reich, Erasmus von R. in West-deutsche Zeitschrift für Gesch. und Kunst, Ergänzungsheft IX, Trier, 1896.

1) Een goede bekende (compotor, zegt Erasmus, Op. Omnia L. B. III p. 134) van Geldenhauer uit zijn studietijd te Leuven. Zie ook Dilich, Urbs et ac. Marpurgensis, ed. J. Caesar, Marburg 1867 i. v. Geldenhauer. De Epistola de triumphali ingressu Philippi de Burgundia (1517) van G. is aan dezen Paludanus gericht (Hiervóór p. 215).

2) Verscheidene stukken over de translatie bij Van Asch van Wijck, Arch. voor kerkel. en wereldl. Gesch. (Vervolg van Dodt.) II,

aptiorem reperiri posse, quod aliquandiu apud Davidem episcopum egisset Ultrajectinorumque mores cognitos haberet et civitatibus ac nobilitati notus esset.

Erant qui hoc consilii non simplici animo neque ornando Philippo datum affirmarent, sed potius ut hoc honestiore quodammodo titulo ablegaretur. Opponebat enim se interdum liberius consiliariorum sententiis, praecipue quando de exigendis pecuniis ab agricolis, piscatoribus et istiusmodi paupere plebecula agebatur. Compertum enim habebat, qua libertate sub Philippo patre et Carolo fratre ducibus egissent, et qua plus quam Gallica servitute jam in dies magis ac magis premerentur. Placet consilium Carolo, [B r°.] adprobat Fridericus, accersitur Philippus, res magnificis verbis proponitur [1]). Stupet primo Philippus, deinde aliquantulum secum deliberans, aetatem excusat, addit etiamsi anni paterentur, prohiberi tamen se ab hac provincia literarum inscitia. Respondetur: aetati multum adesse authoritatis, nec rebus gubernandis ullam aptiorem, literarum imperitiam eruditos consiliarios abunde suppleturos. Accedunt ad haec Caroli tanti principis junctae authoritati preces. Quid ageret Philippus? Consentit [2]). Mox aguntur gratiae, et principis et reipu-

---

1) Reeds in Januari 1515 had Leo X met een bul Philips gezuiverd van allen ban en irregulariteit en hem het recht toegekend om gekozen te worden tot bisschop en aartsbisschop in 't algemeen. Hieruit blijkt, dat Philips dus al twee jaar voor zijn verkiezing van de plannen, die men met hem had, wist. De bul berust met nog verschillende andere, die op deze zaak betrekking hebben en langzamerhand vrij wel in den staat van onleesbaarheid geraken, in het Rijks-Archief in Den Haag en is als bijlage afgedrukt in mijn boekje over Geldenhauer, p. 139. In de bul wordt Philips „clericus Trajectensis diocesis" genoemd. Zeer merkwaardig is ook, wat Heda bij Frederik van Baden over diens aftreden en de komst van Philips meedeelt (p. 319 der ed. van Buchelius).

2) Dat Philips zich werkelijk noode tot het aanvaarden van het episcopaat liet overhalen, zou men gelooven naar aanleiding van het stuk uit de Collectanea hiervóór p. 42 en uit den brief van Erasmus aan Geldenhauer van 31 Aug. 1517 (Op. Omnia, III, Kol. 261 en als inleiding van „De triumphali ingressu" hiervóór p. 217). Heda beweert echter het tegendeel en in de bul, hiervoor bedoeld en twee jaar voor de verkiezing gegeven, kan men misschien eenigen steun voor Heda's opinie vinden.

blicae nomine. Pollicetur praeterea Carolus, sese omnes expensas, in hoc negotium necessarias, exoluturum ditionemque Ultrajectinam non secus habiturum ac defensurum, quam Hollandiam et optimam quamque suae ditionis partem. Solus Ultrajectinorum adsensus restabat, ad quem obtinendum Maximilianus, comes ab Horne, dominus, ita dici coeptum, Gasbecanus [1]), mittitur, qui propter quaedam liberius quamquam vere in Ultrajectinorum consilio dicta speciosas verborum ambages pro responso ad Carolum refert. Rursus ergo eadem de caussa Henricus, comes Nassovius, Ultrajectum venit [2]), talia habens in mandatis, qualibus si Ultrajectini, suorum commodorum neglegentes, contra- [B v°.] dicere obstinatius pergerent, experirentur tandem, quid esset oblatum Caroli favorem aspernari. Magna Ultrajectinorum pars Fridericum exosum habebat, et (ut sunt fere omnes novarum rerum cupidi) successorem ei datum videre cupiebat. Verum in Philippum (nescio quo metu animi) non inclinabant. Transisulani, memoria Davidis optimi praesulis accensi, Philippum facile videbantur in principem suscepturi. Tandem communibus sententiis tam Ultrajectini quam Transisulani Caroli precibus consentiunt. Mittitur post haec Romam. Pontifex maximus confirmat omnia,

---

1) Maximiliaan van Hoorn, heer van Gaasbeek, burggraaf van St. Winoxbergen. Een en ander over hem bij Van der Aa i. v. (p. 379 van de kwarto-editie); passim in de corresp. de Marg. d. Autr. ed. Van der Bergh; Stokvis, Manuel III tabl. 8 bij hoofdst. X.

2) Hendrik graaf van Nassau (1483—1538) heer van Vianden, Breda, Diest enz., geboren te Siegen, zoon van Jan V van Nassau, opgevoed in de Nederlanden bij zijn oom Engelbert van Nassau. Sedert zijn 16de jaar behoort hij bij het hof van den aartshertog van Oostenrijk, van 1517—1522 is zij gouverneur van Holland en Zeeland (Groen, Archives I, p. 59; Stokvis, Manuel, III, tabl. 55 bij hoofdst. VIII). Over de zending van Hendrik van Nassau zie men verder de uitvoerige aanteekening bij Matthaeus' uitgave der Vita Philippi (Anal. 4°. I, 158). Voor 't bewerken der translatie is o. a. van belang Van Asch van Wijck, Arch. II n°. 732, waar Philips wordt voorgesteld als een „rijck, wijs, geleert heer", „nyet te jonck noch te alt" en die „zijne leven voirt in devotien ende tot onser alre welvaren myt ons ende onsen naebueren in ruste ende vrede eynden zoude."

numerata tamen prius duodecim millium ducatorum summa. Tanti constabat episcopum Ultrajectinum fieri [1]). His peractis, magno Burgundiae nobilitatis comitatu, Ultrajectum Philippus ingreditur ac plausibiliter (si externa erga novum principem officia spectes) suscipitur. Qua de re quia in epistola ad Paludanum rhetorem quaedam indicavimus [2]) et in primo libro Historiarum nostrae aetatis diligentissime scripsimus [3]), hic nihil amplius addetur.

Factus Ultrajectinorum princeps et episcopus [4]), cum quibusdam amicis privatim contulit de statutis synodalibus recognoscendis, de feriarum numero minuendo, de provisorum ac decanorum (ea sunt odio-[B 2 r°.] sa cuiusdam iurisdictionis nomina) tyrannide cohercenda, de tot ociosis hominibus ad sacerdotia non admittendis, de validis mendicantibus tollendis, de pauperum cura gerenda, de clamosis illis concionatoribus, praecipue mendicantium ordinum, cohibendis, de bonis et doctis concionatoribus instituendis et huiusmodi multis aliis, quae ad reipublicae commodum et verum Christianismum spectare vide-

---

1) Men zie hierover nog eenige ontboezemingen en meedeelingen bij Matthaeus, Anal. I, 168, 4°.

2) Epistola Gerardi Noviomagi de triumphali ingressu Illustrissimi principis Philippi de Burgundia, electi et confirmati Ecclesiae Trajectensis, in ditionem suam, en een belangrijke noot bij Matthaeus, Anal. I, 174, 4°. Blijkens de aant. van Matthaeus (Analecta I, 186) zou Philips eerst geruimen tijd na zijn „blijde inkomste" te Utrecht en na zijn tocht door zijn gewesten de verschillende wijdingen ontvangen hebben (2 Febr. 1518 enz.) Men zie ook Moll, Kerkgesch. II, 1, 241 en 264.

3) Over de Septem libri, ook in verband met de hiervóór afgedrukte Collectanea, zie men de Inleiding hiervóór. Matthaeus zegt er van „quae temporum injuria suppressa non prodiit," maar hij geeft geen bewijs.

4) Wie kennis wil nemen van allerlei zaken van alledaagschen aard, voorgevallen onder het episcopaat van Philips, vindt vrij rijke stof in de verschillende archieven van Utrecht, Overijsel en Gelderland. Vooral te Utrecht is nog al wat, o. a. een collectie brieven van en aan Philips, het Diversorium, het Liber officiatorum. En er is heel wat gedrukt bij Van Asch van Wijck. Daar dit alles echter voor zoover mij bekend zeer weinig geeft voor de kennis van den mensch Philips van Bourgondië, heb ik er slechts een spaarzaam gebruik van gemaakt.

bantur [1]). Verum quo minus haec prudentissimi principis consilia succederent, consiliarii iurisconsulti duo in causa erant. Hi enim, dum utraque manu aperta ac protensa suis commodis consulunt, magno fremitu clamitare coeperunt: haec consilia non fore e re principis, multumque culinae obfutura. Quare connivente principe (ut erat mansueto animo) omnia veteri more apud hos venalia erant. Princeps igitur, imperiosis illis consiliariis assidue occinentibus, ne his rebus se occuparet, quarum imperitior esset, sineret illos harum subire et molestiam et invidiam, facile cessit atque ad reficiendas arces animum intendit [2]).

In primis vero veterem Dorestati arcem novis aedificiis commodiorem fecit; picturis, [B 2 v°.] sculpturis, figulinisque talibus exornavit, quales vix ipsam Italiam habere crediderim. Praeterea propugnaculis, armis, bombardis eam accuratissime munivit [3]). Caeterarum vero arcium prae-

---

1) Men zie de voorstelling, die Heda van dit optreden geeft, p. 325. Dat dit over het algemeen lang geen nieuwe of eerst bij Philips opkomende idcëen waren, kan men o. a. lezen bij Altmeyer, Les précurseurs de la Réforme, La Haye, 1886, I chapitre V, 188 vlg.

2) Men vergelijke het ongunstig oordeel, dat De Hoop Scheffer (Gesch. der Herv. o. a p. 165—166) naar aanleiding van dergelijke feiten over Philips velt, met wat daartegen wordt aangevoerd bij Prinsen, Ger. Geldenhauer p. 43—46. Aldaar wordt tevens naar eenige voor Philips als bisschop-humanist teekenende feiten verwezen, die we hier voor 't gemak nog even bij elkaar zetten: Batavia Sacra I, Leiden 1726 blz. 322; Moll, Merula, 2e druk p. 12 (geen eerste rechtsvordering voor Stichtenaars buiten hun vaderland); Archief voor Kerkgesch. 1847, blz. 130 (sympathie voor broeders des Gemeenen Levens); Römer, Kloosters en abdijen in Holl. en Zeel. I, 581, II, 170; Acquoy, Windesheim, II, 82; III, 301; Albergensia, p. 56, 121 en 175 (klooster-visitatie).

3) Over het kasteel Duurstede: A. A. Vorsterman van Oyen, Het kasteel Wijk-bij-Duurstede, Den Haag, 1885; Dr. C. Ekama, in Eigen haard, 1882 (p. 516 met afbeeldingen van wat nog bestaat); J. F. Croockewit, ibidem, p. 548. Niets nieuws echter over deze periode. Dan is van meer belang, wat reeds Matthaeus noteerde (Analecta, I, p. 185 vlg. 4°.). Aldaar wordt Claudius Carnotensis als bouwmeester genoemd; deze is mij verder onbekend. Een Philippe de Chartres werkt voor Marg. d'Autriche aan de kerk te Brou; als zoodanig wordt hij genoemd bij Francisque Thibaut, Marg. d'Autriche et Jehan Lemaire de Belges (1888) p. 72: „connu que par quelque piéce enfoui dans les archives".

fectis, ut idem facerent, iussit. Haec agentem interturbant paulisper equites, qui sub Friderico episcopo stipendia non soluta conquerebantur; hi enim, occupata Oldensala oppido et arce Laga, in ipsis fere Svollanis portis, ubi tamen princeps erat, ferro et igni grassabantur [1]). Verum hic tumultus, soluto stipendio, brevi, licet non sine gravi agricolarum damno, sedatus est.

Obequitabat post haec Philippus in ditione Transisulana, multa in bonum publicum aut corrigens aut constituens [2]). Si quando uno in loco aliquandiu morari rerum necessitas coëgisset, diem fere in hunc modum partiebatur. Primam eius partem precibus e more legendis, dabat, in quibus ad ea magis attendebat, quam ex sacris libris deprompta erant, quam ad fabulosas divorum historias. Ridebat interdum cum has legeremus, ineptissimos earum scriptores fuisse dictitans, qui cum omnia mentirentur, nihil minus tamen scivissent quam mentiri. Tam apertis enim huiusmodi scripta mendaciis scatent, ut authoribus earum nullam fuisse memoriam (qua tamen men- [B 3 r⁰.] dacem vel in primis valere oportet) etiam lusciosis adpareat. Sacros utriusque Testamenti libros non semel atque iterum legerat et in his tantum promoverat, ut domini Erasmi Roterodami translationem Vulgatae conferret [3]) et acri iudicio de utraque pronunciaret. Lectis horariis preculis, consiliis consultationibusque praeerat, audiendis literis, querelis, litibus, sententiis intentus, ea cura ac diligentia, ut nihil literarum, nisi se praesente, resignaretur, nihil, nisi sua manu subscriptum, obsignaretur.

Postea prandebatur; inter prandendum quaestiones variae

---

1) Dit gebeurde in het najaar van 1517, terwijl Philips in Overijsel was om de privilegiën te bekrachtigen (al die bekrachtigingen vindt men in het Diversorium, dat in 't Rijks-archief te Utrecht berust) Van Hattum, Gesch. van Zwolle, II, 110; Kroniek van Johan van Breda, p. 16 vlg.

2) Het eerste stuk, dat weer uit Duurstede is gedateerd, is de confirmatie der privilegiën van Baern, 30 Jan. 1518 (Diversorium in 't Rijks-archief te Utrecht).

3) Hoe in die dagen ook bij de lagere geestelijkheid Erasmus vertaling gewaardeerd werd, kan men o. a. uit de Albergensia (p. 347) zien.

proponebantur, ex poëtis, ex historiis, ex sacris literis. Historias veterum fere omnes gallice legerat [1]) memoriaeque commendarat. Praeterea, me praelectore, historicos Latinos, quotquot extant, attentissime audierat. Pomeridianis horis aut in hortis deambulabat, aut opificum officinas, in morem soliciti patrisfamilias, circumibat. Caena questionibus, item dicteriis, interdum etiam liberioribus in convivas et ministros scommatis transigebatur. A caena crebro in multam noctem aut colloquebamur, aut vicissim legebamus. Turbis et convivarum multitudine offendebatur; secessus vero et unius alteriusve consortium expetebat. Si quando largiore compotatione sese gravatum sen- [B 3 v⁰.] sisset, sequentis diei abstinentia sibi medebatur. Ebriosos, praesertim, qui cerevisia se ingurgitare solent [2]), detestabatur; scortationibus minus infestus. Ipse enim in Venerem propensior inque adulescentularum amoribus ardentior erat. Si quis sacrarum virginum, monachorum, sacrificulorum et eorum qui aut magistri nostri, aut theologi salutantur, coelibatum praedicasset, irridebat vehementer, impossibile dicens, homines integro corpore, aetate, in tanto ocio, in tanta rerum omnium copia qui crebro aut vino calerent, aut turgerent cerevisia, posse caste vivere [3]). Quare horum castitatem impurissimam humanae naturae contumeliam interpretabatur. Sacrificulos qui domi concubinas alerent, simulatae castitatis

---

1) Over de vele vertalingen van klassieken in het Fransch reeds in de eerste eeuw van 't Humanisme: Voigt, Die Wiederbelebung des classischen Alterthums, Berlin, 1893, II, 338.

2) Moest misschien daarom het bouwen van een brouwerij bij 't klooster Albergen tot het laatst uitgesteld worden? (Albergensia, 118.) Over het bijwonen van een schuttersfeest door Philips: Nijhoffs Bijdragen, 1842, p. 73. Zijn tegenwoordigheid bij een „retorijck spul": Cameraarsrekeningen, bij Dodt, Archief, III, blz. 207.

3) Om 't verkondigen van ongeveer dezelfde ideëen werd „Dirc die roode Cuper" kort na Philips' dood te Utrecht veroordeeld (Dodt, Arch. V, blz. 302. Paul Fredericq, Corpus documentorum, IV, alwaar men tevens een volledige meedeeling vindt van wat er tijdens Philips leven tegen de ketters te Utrecht is geschied. 't Voornaamste is wel 't verbranden van Luthers boeken en 't optreden tegen Hinne Rode en Duif, weduwe Dirk Pauluszoon, met Lijsbet in den Spiegel).

professoribus multo puriores iudicabat. Hinc male, ut mulierosus à ptocho tyrannus *a*) audiebat et in publicis contionibus oblique notabatur. Quod tamen patienter contemnebat, futurum sperans (ut aiebat), se vivo, ut omnis conpulsae castitatis necessitas, unanimi episcoporum ac praesbyterorum consilio tolleretur.

Hactenus humanissimi principis mores me aliquantulum a proposito abduxere. Caeterum, ut ad alia veniamus, miro adfectu suos prosequebatur, nemini aut exactionibus, aut nuper inventis vectigalibus gravis. [B4r⁰.] Toto tempore quo Ultrajectinis praefuit, ne obulum quidem a quoquam praeter veteres et annuos reditus in suum commodum exegit [1]).

Dum hoc modo suis consulere conatur, Campis oppido aliquot civium adversus senatum seditionem concitarunt ac quosdam leves ob caussas senatu moverunt. Ad quae princeps ob violentam seditiosorum conjurationem connivere cogebatur [2]). Quod ubi illi sensissent (ut sunt huiusmodi homines ad exitium usque inquieti) nescio quam camerinam (ut hoc proverbio [3]) utar) adversus Svollanos moverunt. Svollani qui a Campensibus, praecipue novis senatoribus, contemni nolebant, se non jure, non principis autoritate, quod maxime oportuit, sed armis defendebant. Hinc ex re leviuscula acris et luctuosa concertatio exoritur. Intercessit principis, intercessit ipsius etiam caesaris authoritas, sed frustra. Indies enim hoc

---

1) In het klooster Albergen dacht men hierover anders. Men zie Albergensia o. a. p. 53, 326, 341 en 365. Van belang is in verband met G's voorstelling van Philips' karakter ook de aanklacht van Philibertus Naturellus, hiervóór in de Collectanea (p. 58 vlg.).

2) Over dezen twist vindt men talrijke stukken ook hiervóór in de Collectanea. In verband met de oorzaak van 't geval zie men de algemeene Inleiding hiervóór.

3) Zonderlinge aanwending van het zeggen: *μὴ κίνει Καμάριναν ἀκίνητος γὰρ ἀμείνων.* Camarina was een moeras op Sicilië. Men gebruikt het spreekwoord van zaken, waarin het beter is niet te roeren. (Noot van Prof. Van der Vliet.)

---

a) Er staat: tyrannis.

incendium latius ac vehementius grassabatur. Potuisset initio hoc malum principis clementia, prudentique nobilitatis ac Daventriensis senatus consilio sopiri. Verum principis iurisconsulti illi [1]) in utramque aurem, ut dicitur, dormiebant, nescio quid lucri ex hac patriae calamitate sperantes. Multis conventibus de concordia actum frustra. Tandem eo res prolapsae, ut Svollenses ad Gelrium inclinare dicerentur.

[B 4 v⁰.] Ea res principem magis solicitum reddebat. Qua re accersitis consiliariis, me adstante, dixit: „Num cernitis, quam late hoc dissidium serpat, quale exitium patriae minetur? Occurrendum igitur quam primum huic malo, ne neglectae patriae salutis accusemur." Tum illi (ut erant facundi adulatores): „Depone", inquiunt, „clementissime princips, hunc metum. Nos tempori hunc tumultum comprimemus. Tu saltem fac bono sis animo genioque totus indulgeas. Utilis est haec civitatum discordia, quanto enim plus pecuniae in mutuam pernitiem effuderint, tanto minus postea virium habebunt tuis jussis non obsequendi. Nonne solae civitatum opes faciunt, ut principum decretis contradicere ausint?" His pestiferis persuasionibus negligentiorem principem fecerunt.

Interea Svollani, privatim et publice, de principe immerente conquerebantur, ut Campensium fautore suaeque caussae adversario, et ad defectionem spectabant. Demum clam ad Gelriorum principem miserunt, qui auxilium implorarent, quod is (ut est ditionis ampliandae avidissimus) neque necessitudinis, neque benefitii, paulo ante dum fumaret Valavia, praestiti memor, statim misit, sed adeo latenter, ut prius bona nobilitatis Transisulanae pars caperetur, quam aut Svollanos ad [B 5 r⁰.] Gelrium defecisse, aut Gelrium episcopo hostem factum, quis suspicari posset. Iam apertum bellum erat, praedae, incendia, caedes. Ultrajectini vero cum adjacente ditionis parte ab iis sese malis subtraxere.

Episcopus tamen apud caesarem erat, ac speciosis pro-

---

1) Bedoeld hiervóór p. 239.

missis animabatur [1]). Tandem valedicto caesare, comitantibus duobus principibus, Maximiliano videlicet Gasbecano et Guilielmo Roggendorpio, Campos venit, et ad tuendos suos, quicquid pecuniarum, quicquid aureorum argenteorumque vasorum habebat, lubens obtulit, in caesareis nihilominus promissis multum spei collocans.

Hoc bello Hasletani nunquam interituram fidelitatis erga principem gloriam, obsidione magnanimiter lata, adepti sunt. Oldensalenses fortiter hostibus restiterunt damnaque non modica intulerunt. Daventrienses suis corporibus, nedum opibus principis iniuriam ulciscebantur. His non immerito Steenvicani *a*) adnumerari meruerant, nisi partam gloriam, vino et somno sepulti, una cum oppido suo perdidissent [2]). Campenses tantorum malorum et caput et cauda, in omni erga principem officio frigidi ac negligentes erant. Multa hic volens praetereo, quod bellum hoc, in septimo Historiarum nostrae aetatis libro accuratius descripse- [B 5 v⁰.] rim [3]).

Dum itaque a caesare nihil praeter literas et exiguam admodum (quantum ad hoc bellum debellandum pertinebat) pecuniarum summam mitteretur, caesare profectionem in Hispanias adornante, episcopus in Brabantiam venit, caesari necessitatem suam exponit. Rursus promissa promissis cumulantur et praeterea nihil, praeter Germanorum peditum aliquot vexilla, quae in obsidione Genemudae a Gelriis fugata caesaque sunt. Caesar in Hispanias iamiam abierat; episcopus dominam Margaritam et eos quos caesar ditioni suae praefecerat, adit, hortatur, monet, orat, promissis respondeant neque sinant Gelrium contra Caesaream majestatem ac Burgundicum nomen toties insolescere.

---

1) 19 Oct. 1520 was Philips door Karel tot lid van den „conseil privé," van Marguérite gekozen. Cf. Altmeyer, Marg. d'Autr. Liége, 1840, p. 61 en Henne, Charles V, II, 322. Veel invloed schijnt hij nimmer als zoodanig te hebben uitgeoefend.

2) Johan van Breda, Kamper kronijk, p. 85.

3) Zie de algemeene Inleiding hiervóór.

---

a) Er staat: Strenvicani.

Res de die in diem differtur. Nec deerant qui dicerent, Gelrii causam magis quam episcopi promoveri.

Interea Daventrienses cum Gelrio foedus et, si minus honestum, pro rebus tamen fere desperatis necessarium iniere. Tum demum missi sunt auxiliarii equites ducenti quinquaginta, sed sero. Svollani tandem bello fessi et Gelrii imperium suspectum habentes, occasionem nacti, de ineundis certis pacis conditionibus consultabant.

Dum itaque divina bonitate laetior aura nobis aspirare coepisset, episcopus in extremam egritudinem incidit. Medicus, inspecto lotio, tactis venis, occultam febrim indicat. [B 6 r⁰.] Advocatur alter medicus; is vixdum viso egro, de salute desperare coepit [1]). Nondum biduo lecto decubuerat, quin certissimam mortem adesse medici mussitant. Id sive eger audierit, sive ex vi grassantis circa praecordia morbi intellexerit, incertum, sacellanum vocat ac se confiteri velle indicat; secedunt qui circumstabant. Confessione peracta, cubiculum ingredior, nihil minus cogitans, quam quod agebatur. Interrogat, sitne Eucharistiae sacramentum in arce? Respondeo stupidius: si non adsit, facile adferri posse. „Adferatur", inquit, „nam illud sumere desydero". Accurrunt nobiles et consiliariorum aliquot. Ab his offensarum veniam petit et arcem in futuri episcopi usum commendat. Post haec respirans paululum: „Deus", inquit, „novit, quod belli huius causa non fuerim", moxque addidit: „Testamentum condidi, id ratum habeo huiusque exequutores praeter nominatim descriptos constituo Florentinum comitem Burensem, Joannem comitem a Bergis, Antonium comitem Hochstratanum, et te, inquit, Domine a Boularia" [2]). Is enim omnium nobilium charissimus illi adstabat.

---

1) Men zie over Philips' ziekte en dood ook Heda. Een verklaring van den ietwat scherpen toon, die Heda's biographie van Philips in het algemeen kenmerkt, vindt men misschien in het meegedeelde bij Prinsen, Geldenhauer, p. 48 en 143.

2) Matthaeus (Analecta, I, p. 206, 4⁰.) teekent bij hem aan: „Daniel de Bochout de Beverweerde, castellanus seu praefectus arcis Dorestati". Een bewijs hiervoor is te halen uit Van Asch v. Wijck, Arch. III, n⁰. 35 en 549.

Corpus suum (nam et illi hoc etiam curae erat) una cum corpore Davidis fratris Ultrajecti sepeliri volebat. Interrogatus a me, num filiis (duos enim nothos reliquit superstites) providere vellet, „Satis", inquit, „habebunt, si probi fuerint" [1]). [B 6 v⁰.] Deinde Eucharistiam, sano quam egrotanti similior, sumit; mox oleo sancto inungi se petiit, cruceque (ut fit) exosculata, soli Deo sese commendabat. Accedo propius, tracto manus, quas tanquam valedicturus porrigebat. Interrogo, an ne melius haberet, tum his fere verbis respondit: „Bene sum contentus", et sursum respitiens addidit: „Fiat voluntas tua," quod ideo eum addidisse crediderim, quod crebro contulerimus et dixerimus, foelicem illum, qui vel semel coelesti patri ex animo dicere posset „Fiat voluntas tua." Ad ultimum, veluti quieti aliquantulum se compositurus, mortuus est. Aperto corpore, solus pulmo, nigricante quodam colore, quasi exustus, repertus est. Caetera intestina nulla sui parte corrupta erant.

Hic finis tanti principis fuit. Obiit autem Dorestati, anno millesimo quingentesimo vicesimo quarto, septima die Aprilis, aetatis anno sexagesimo. Sepultus est Vici [2]), in templo Divi Joannis Baptistae, ad sinistrum latus fratris sui Davidis episcopi.

---

1) Over die nothi hiervóór p. 48.

2) Zie Van Asch van Wijck, Arch. III, p. 109. De inventaris van Philips' nalatenschap, zeer onvolledig bij Matthaeus (I, p. 210), blijft natuurlijk van het hoogste belang voor de kennis van diens intieme leven en van zijn tijd. Mocht hij spoedig het voorwerp van nadere onderzoekingen worden voor een onzer kunsthistorici.

D. O. M. S.

Optimo praesuli, clementissimo principi Philippo à Burgundia, boni Philippi Burgundiae ducis filio, episcopo Ultrajectino, patrono B. M. Joannes Malbodius et Gerardus Noviomagus P. C.

Pacis amatoris cernis bellique periti,
Quisquis ades tumulum hic, mens super astra manet.
Iniustos hostes vix dum pacientia victrix
Vicerat et morti cedere jussus obit.
Collapsas arces reparavit divite cultu,
Praelia quod gessit, non sua culpa fuit.
Perfidus haec civis conflavit, perfidus auxit
Consul, dum patriae consulit excidium.

Praefuit Ultrajecti annos VI, menses VII [a]), diebus XIIII. Obiit Dorestati anno M.D.XXIIII. VII Aprilis, aetatis anno 59.

IMPERATORI CAESARI MAXIMILIANO AUGUSTO P. F. P. P.
GERARDUS NOVIOMAGUS.

Et jure et merito Romanae praesidet arci
Germanus, mundi victor et imperii.
Romulus ut quondam vicit cum stirpe nepotum
Praecipuos populos praecipuosque duces,
Fortis sic vicit Germanus fortia regna,
Germanus praestans corpore, mente, manu.
Id verum ostendit clarus Burgundio, victor
Gallorum, natus stemmate Teutonico.
Francus, Germanus probat hoc; Nortmannia dives
Hoc docet in regno, Galle animose, tuo.
Langobardus adest, victoris victor, et inquit:
„Germanos patres laetus honoro meos,

---

a) Er staat: XII.

Sed priscam linguam mutavi tempore longo
Et mores sumpsi, Tuscia docta, tuos."
Hispanusque potens gaudet iactare parentes
Germanos, Gotthos; Anglia Saxonicos.
En quid Germanus perfecit cuncta domando
Et subdens sceptris regna superba suis.
Jure ergo regnas Romana caesar in arce,
Maximiliane, pius qui pater es patriae.

Hos versiculos Maximilianus augustus accuratius lectos ita adprobavit, ut authorem poëtica laurea dignum pronunciarit. Actum Thenis, Brabantiae oppido, anno supra millesimum quingentesims decimo septimo [1]).

Sequentes versiculi Lovanii aediti sunt, authore Noviomago:

Maximiliane, pater patriae, foelicius opto
Augusto vivas. Traiani more gubernes.
Te, patrem patriae, supplex tua turba, rogamus:
Da pacem patriae. Pax
Solvit carcere clausos,
Tristia quaeque repellit,
Splendida quaeque reducit,
Ornat compita et urbes,
Aurea secula reddit,
Pandit Olympica regna.
Da pacem patriae, supplex tua turba, rogamus.

---

1) Dit gedichtje met zijn ijverzuchtig optreden tegenover de Romanen is geheel in den geest van het Germaansch humanisme en in den smaak van Maximiliaan (cf. o. a. het hoofdstuk „Kaiser Maximiliaan I und die nationale Geschichtschreibung" in Von Wegele's Geschichte der deutschen Historiographie, p. 91 vlg.). Er blijkt tevens uit, dat Aug. Vermeylen in 't Tweemaandelijksch tijdschrift (1899, I, 107) ten onrechte beweert, dat dichter-kroningen hier te lande voor de dagen van Van der Noot niet gebruikelijk zijn geweest. Trouwens reeds veel vroeger was dit gebruik in de Germaansche landen bekend: Frederik III kroonde b.v. Celtis in 1487 te Neurenberg tot dichter (Von Wegele, t. a. p. p. 100).

ADCLAMATIO IN CAROLUM MAXIMUM IMPERATOREM, CAESAREM AUGUSTUM, AUTHORE NOVIOMAGO.

Augusto vivas foelicior, optime princeps,
Trajano melior regnes ter, maxime caesar,
Te metuit vesper, te laudent Indica regna,
Orbis te Arctous colat et tibi serviat auster [1]).

---

1) Nu volgt op 4 bladzijdjes, wat quasi in de opdracht aan Margaretha als de hoofdzaak wordt aangekondigd: „Genealogia ducum Burgundiae Brabantiae etc. compilata per magistrum Emondum de Dynter etc." — De laatste bladzijde van het boekje wordt ingenomen door een Bourgondisch-Oostenrijksch wapen; ik vermoed van Karel V.

REGISTER.

In dit register zijn eenige namen, die telkens voorkomen, als Karel V, Margaretha van Oostenrijk, bisschop Philips van Bourgondië, Kampen, Zwolle en Deventer weggelaten.

A.

Abra, 157.
Adolf van Egmond, 192.
Adolf van Kleef, 2, 83, 230.
Adorno (Hieronimus), 130.
Adriaan VI, 26, 29, 51, 52, 55, 56, 66, 77, 129, 133, 138, 139, 146.
Aelius Hadrianus, 128, 233.
Aethiopia, 107.
Agnes, 164.
Agricola Islebius (Johannes), 137.
Agricola (Stephanus), 109.
Albertus, Brandenburgius marchio, 80.
Albis fluvius, 81.
Alciatus (Andreas), 139.
Alcides, 156.
Aleander (Hieronymus), 11, 12, 13, 14, 15, 112, 114, 123.
Alexander VI, 128.
Alfinius Heda (Guilelmus), 26, 159.
Alleidis, 156.
Altzejanus (Anastasius), 85.

Ameronghen (Anthonius de), 142.
Ammianus, 99.
Ammonius (Andreas), 19.
Amsdorphius (Nicolaus), 80, 137.
Amstelredamus (Theodoricus Jac.), 73.
Amsterdam, 78, 169.
Andreae (portus divi), 58.
Andrelinus (Faustus), 167, 168.
Angelicus pastor, 95.
Annemontanus (Gabriël), 81.
Antichristus, 51, 109.
Antonius (h.), 158.
Antverpiensis (Wilhelmus), 73.
Antwerpen, 12, 78.
Apelles, 176, 235.
Apelteren (Jacobus de), dominus de Persinghen, 7.
Apollinaris, 160.
Apollinaristae, 179.
Apollo, 176.
Aragonum regina, 48.
Arauma, 56, 76.
Argentoratum (Straatsburg), 86, 87, 88, 91, 92, 93, 97, 100, 105.
Argyrophylax (= Geldenhauer), 189.
Arianer, 187.
Aristoteles, 160, 168.
Arkesteyn, 24.
Arminius, 9.
Arnhemenses, 90.
Arnobii Commentarii, 133.
Arsenius, 155.
Arscoto (marchio de), Willem van Chièvres, 8, 12.
Atellinus(?), 16.
Athalia, 68.
Atlanticum mare, 107.
Augusta Vindelicorum (Augsburg), 105, 106, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 126.
Augustanus conventus, 100.
Augustinianus (Nicolaus), 82.
Augustinus, 74, 158, 160.

Augustijnen te Antwerpen, 67.
Aurabachius (Henricus), 138.
Aurigallus (Matthaeus), 80.
Avenionensis (Franciscus Lampertus), 138.
Aymerie (Sieur d'), 9.

B.

Babel, 77.
Bactavus, 159, 166.
Badensis (Fridericus), episcopus, 3, 221, 236, 238, 241.
Bader (Augustinus), 97, 98.
Baldus, 155.
Bambergensis episcopus, 83.
Bamelpergius (Michael Ernestus), 25, 48.
Baptista (Joannes), 67.
Barbarius, 146.
Barbarus Venetus (Jacobus), 235.
Barceloniensis portus, 99.
Barlandus, 152, 175.
Barsalone, 129.
Bastavum (silva), 81.
Bartholus (juris doctor eximius), 60.
Batavus Noviomagus (Joh. Henr.), (Van Bronckhorst?), 170.
Baumgartneri, 113.
Bavariae dux Ludovicus, 83.
Bavariae dux Wilhelmus, 83.
Beccus (Joannes), 25.
Benedictus, 158, 164.
Benthem (Comes de), 23.
Bentone, 22.
Berengarius, 180.
Bergae, 65, 66.
Bergensis (Joannes comes), 15, 60, 61, 66, 246.
Bernardus, 165.
Berneri, 114.
Beroaldus (Philippus), 167, 168.
Berthulphus Ledius Gandavus (Hilarius), 74, 142, 145.
Besta (Beesd?), 159.

Bevergaria, 78.
Bilbelis, 58.
Billionius (Laurentius), 61.
Bochout de Beverweerde (Daniël de), dom. de Boularia, 246.
Bock (Otho), (Von Pack), 84.
Bodenstein von Karlstadt (Andreas), 80.
Boeye (Kestiaen), 93.
Bologna (Bononia, Felsina), 96, 97, 99, 167.
Borsalus (Joannes Becaris), 171, 173.
Borttus(?) (Hadrianus), 58.
Boularia (dom. a), Dan. de Bochout de Beverweerde, 246.
Bourgondië (Adolf van), Veriensis dominus, 53, 72, 219.
Bourgondië (Anna van), 229, 230.
Bourgondië (Balduinus van), 234.
Bourgondië (David van), 217, 221, 229, 237.
Bourgondië (Karel van), 219.
Bourgondië (Maria van), 228.
Bourgondië (Maximiliaan van), 101, 219.
Bourgondië (Olivier van), 48.
Bourgondië (Philips van), 219.
Brandenborch (Frans), (Bruno), 49.
Brandenburgcnsis marchio (Albertus), 2, 48, 56, 80, 126.
Brandenburg (Joachim van), 83.
Bredanus (Joannes), 55, 64.
Bremae, 78.
Bremensis archiepiscopus, 11, 82, 117, 118.
Bremenses canonici, 82.
Bremensis concionator Johannes quidem, 82.
Brentius (Johannes), 138.
Brismannus (Johannes), 138.
Bronckhorst (dux de), 64.
Bronckhorst (Jan van), 170.
Brugge, 52, 53, 116, 117.
Brundusinus archiepiscopus (Aleander), 114.
Brunnopia, 27.
Bruno (Frans Brandenborch), 49.
Bruno (h.), 158.
Brunsfelsius (Otho), 138.

Brunswijk-Lüneburg (Christoffel van), Bremensis archiepiscopus, 117,
Brunswijk, 78.
Bruxellanus (Nic.), 80.
Bubonius (Jac. Cautius), 99, 138.
Bucer (Martinus), 81, 100, 112, 138.
Buda, 104.
Budeus (C.), 139.
Bunderlinus (Joh.), 99.
Bueren (Floris van Egmond, comes de), 53, 246.
Bueren (Fridericus comes de), 24.
Buinaria, 76.
Burensis comes (Florentinus), 53, 246.
Buschius Monasteriensis (Herm.), 72, 106, 138.
Busciducensis (Nicolaus), 46.
Buser (Antonius), 34.
Bussche (Joan van den), 27, 31.

D.

Dalmata, 155.
Dan (tribus), 123.
Dantiscum, 2.
Danubium, 76.
David, 168.
Delft, 78.
Delmamhorsta, 78.
Delphinas (Morellus), 100.
Denckius (Joh.), 138,
Dertusensis cardinalis (Adr. VI), 29.
Diana, 125, 167.
Diepenheim, 55, 63.
Dinterus (Emondus), 225.
Doetingus (Guilielmus), 20.
Doethinko (Jutta de), 26.
Dominicanus quidam, musicis organis canens, 73.
Donatiani, 179.
Dordracum, 55, 57.
Dorestatum, 44, 221, 240, 247.
Dormitantius (Stephanus), 109.

Dorpius (Martinus), 151, 153.
Dravus fluvius, 115.
Drullus, 168.
Durerus (Albertus), 84.
Dynslachius (Henricus), 85.
Dyrtz, 25.

E.

Eboracensis cardinalis (Wolsey), 14, 15, 83, 116, 117, 118, 119.
Eckius (Joh.), 100, 109, 139.
Egmond. Zie Bueren.
Egmondanus (Nicolaus), 11, 12, 13, 47, 147.
Embry (dominus de), 9.
Emmerik, 3.
Emserus (Hieronymus), 139.
Enchusia, 169.
Enchusianus (Gualterus), 162.
Enckevordt (Wilhelmus de), 54.
Ensius (Engbertus), 26.
Ensius (Everardus), 25.
Ensius (Lubbertus), 26.
Erasmus 19, 63, 72, 74, 101, 117, 119, 125, 133, 139, 146, 218, 235, 241.
Erik II van Brunswijk-Grubenhagen, 114.
Erphordiensis quidam canonicus, 74.
Eslingarenses, 114.
Ettenus (Petrus), 47.
Euchusianus (Gualterus), 162.
Everhard de la Marck-Sédan, 117.
Exodus, 80.

F.

Faber (Joannes), Viennensis episcopus 100, 137, 138, 139.
Falconarius (Joannes), 66.
Faustus Andrelinus, 167, 168.
Felsina (Bologna), 97, 99.
Feniis (dominus de), Jac. de Luxemborg, 53.
Ferdinand de Katholieke, 203.
Ferdinand van Oostenrijk, 48, 74, 83, 97, 98, 105, 106.

Fevynus (Joannes), 73, 75.
Ficinus (Marsilius), 17.
Firmianus (Lactantius), 160.
Fisher (John) Roffensis episcopus, 87, 139.
Flaccus, 163, 170.
Flandri, 228.
Florentini, 113, 232.
Florus (Petrus), 138.
Fontius (Bartholomeus), 112.
Forster (Johan), 81.
Francfordia, 105.
Frans I, 93, 104, 112, 114, 211.
Fredericus Badensis marchio, 3, 221, 236, 238, 241.
Fredericus Holsatiae dux, 114, 115.
Fredericus Saxonum dux, 8.
Fredericus III Wedensis comes, 145.
Fregarius(?) (Chonradus), 139.
Frigidomontanus canonicus, 208.
Fuentarrabia, 22.
Fuggerani, 113.

G.

Gaeta, 132.
Gandavum, 11, 14, 116.
Gasbecanus dominus (Maximiliaan van Hoorn), 21, 23, 27, 28, 49, 53, 219, 238, 245.
Gelriae dux Carolus, 69, 88, 90, 139, 145, 192 et passim.
Genemuda, 14, 41, 49, 52, 66.
Genevensis comes, 117.
Genua, 40, 99, 130.
Genua (hertog van), 130.
Genua (Rivière van), 129.
Georgius Saxoniae dux, 83, 114.
Georgius episcopus Spirensis, 90.
Georgius Morellus Delphinas, 100.
Georgius Wirtenbergensis dux, 117.
Glapio Nortmannus (Johannes), 8, 11, 12, 47, 49, 56, 145.
Gochius (Johannes), 79.
Gochlenius (Conradus), 72.
Gonzaga, 41.

Gossaert (Malbodius), 73, 210, 233, 235, 248.
Gothus, 126.
Goudanus (Hermannus Lethmaet), 146.
Grapheus Alustensis (Cornelius), 46, 72, 124, 138.
Gravelinga, 228.
Gritti (Andreas), 104.
Gronbachia Stofferina, 138.
Gudule (s.) te Brussel, 206.
Gurcensis cardinalis (Matthaeus Lang), 1.
Gyntz, 115.

H.

Hadrianus (?), 138.
Haeswijn (Renatus de), 21.
Haga Comitis, 58, 61, 62, 64, 78.
Harlemum, 78, 108.
Hasletani, 245.
Hasletum (Hasselt), 10, 12, 20.
Hassia (Hessen), 78.
Hattemius (Lupertus), 55, 56, 64.
Haughius (Georgius), 138.
Heckerus (Gerardus), 79.
Heda (Guilielmus Alfinius), 26, 159.
Hedio (Caspar), 138.
Hegendorphius (Christophorus), 138.
Helmstadium, 78.
Helvetii, 41, 88, 91, 92, 100, 106, 109.
Helvetiorum cardinalis (Schinner), 1, 30, 132.
Helvetius (Robertus Sebastianus), 123.
Henricus Brunsvicensium dux, 11.
Henricus, lapicida quidam, 81.
Henricus comes Nassovius, 238.
Henricus VIII, 83, 87, 89, 112, 139, 211.
Herbipolensis episcopus (Konr. van Thuengen, bisschop van Würzburg), 83.
Herdinck (Leonardus), 34.
Hermes, 163.
Herodias, 67.
Herwarteri, 113.
Hetzerus (Ludovicus), 138.

Hesdinum, 67.
Hessorum princeps Philippus, 83, 86, 88, 114, 199.
Hessus (Eobanus), 72.
Hezius (Theodoricus), 133, 137, 141.
Hieremia, 195.
Hieronymus (s.), 125, 153, 155.
Hilbrandus dominus, 129.
Hilarii lucubrationes, 75.
Hilarius, 75, 146.
Hilarius Berthulphus Ledius, 74, 142, 145.
Hispani quidam in palacio imperatoris Bruxellae, 56.
Hispanus quidam apud Carthusios Bruxellae, 56.
Hochstratanus comes (Antonius Lalenius), 53, 54, 55, 56, 61, 64, 65, 246.
Hochstratus (Jacobus), 139.
Hohstetteri, 112.
Hoida, 78.
Holsatiae dux Fredericus, 114, 115.
Homerus, 168.
Horna (Hoorn), 41.
Horne (Maximilianus ab), 21, 23, 27, 28, 49, 53, 219, 238, 245.
Horneburgius (Johannes), 80.
Hospitalariorum ordinis quidam, 115.
Hovius (Cornelius), 138.
Huberinus (Caspar), 109.
Huebmeyer (Balthasar), 138.
Hulstanus (Franciscus), 47, 147.
Hungari, 75.
Hungaria, 111, 115.
Huthenus, 138.
Huttus (Johannes), 138.

I. — J.

Iacho, 163.
Jagzem, 76.
Januenses (Genueezen), 40.
Jesabel, 67.
Institutio boni et Christiani principis, 63.
Joachimus Brandenburgii marchio, 83.

Jocimus (J. Ringelbergius), 89, 90.
Iöckoff, 25.
Johannes Cornelius, nauta Zirixeanus, 62.
Johannes Hungariae rex, 104.
Johannes II Clivensis dux, 2.
Johannes III Clivensis dux, 2.
Johannes III Lusitaniae et Algarbiorum rex, 107.
Johannes quidam, concionator Bremensis, 82.
Johannes Saxoniae dux, 8, 83, 107.
Johannes Vaivoda Ungariae, 96.
Johannes, filius regis Christierni (van Denemarken), 115.
Jonas (Justus), 80, 137.
Joviniani, 180.
Isabella Christierno Danorum regi desponsa (van Oostenrijk), 234,
Isenachensis concionator (magister Conradus), 111.
Islebius (Johannes Agricola), 137.
Ittersum (Rodolphus de), 12, 14.
Judeus (Leo), 138.
Julius Caesar, 232.
Julius II, 18, 19, 129, 233.
Jungus (Huldrichus), 110, 111.
Junius, 163.
Juvencus, 168.

C. — K.

Caecilia, 165.
Caecilius, 158, 160, 165, 168.
Caesarinis (cardinalis de), 30.
Cajetanus cardinalis, 30.
Calabria, 100.
Campegius cardinalis, 100, 112, 114.
Cannius (Nicolaus), 90.
Cantuariensis archiepiscopus (Warham), 19.
Capito (Wolfgangus Fabricius), 93, 96, 109, 137.
Carcanus (Rutgerus), 58, 79(?)
Carcarius (Rutgerus), 58(?), 79.
Carolus Gelrius dux, 69, 88, 90, 139, 145, 192 et passim.
Karel de Stoute, 227.

Carlstadius (Andreas), 80, 137.
Carondeletus (archiepiscopus Panormitanus), 56, 61, 64, 146, 148.
Casador, 30.
Cathalogina, 129.
Catharina van Egmond, 192.
Catharinus, 139.
Cautius (Jacobus) (Bubonius), 99, 138.
Cella, 78, 79.
Cellarius (Martinus), 138.
Christiernus II rex Danorum, 1, 10, 14, 34, 68, 105, 108, 109, 114, 115, 116, 117, 120, 121, 127, 234.
Christoffel van Brunswijk-Lüneberg (Bremensis princeps), 117.
Cicero, 59, 80, 151, 160.
Ciriacinus (Jason), 154, 159, 162, 163, 166, 169, 171, 173.
Civita Vechici, 131, 132.
Clava (Franciscus), 138.
Clemens VII, 83, 95, 97, 99.
Clithovius (Jodocus), 139.
Clivensis (Adolphus), 2, 83, 230.
Clivensis (Johannes II), 2.
Clivensis (Johannes III), 2.
Clivensis (Philippus), dominus Ravesteinus, 53, 54, 83, 88, 219, 228.
Cluz, 76.
Knijff (Cornelius), 29, 30.
Knybis (Nicolaus), 100.
Cobel (Franciscus), 2.
Coclaeus (Johannes), 139.
Kolb, 138.
Coloniensis archiepiscopus, 8, 113, 145.
Coloniensis (Bartholomeus), 28.
Coloniensis (Christiernus), 31.
Coloniensis universitas, 139.
Coloniensis (Wolfgangus), 73.
Columnensis cardinalis, 1, 29, 30, 131, 132.
Columna (Marcus Antonius de), 41.
Columna (Prosper de), 130.
Commentarii in Paulum, 74.

Concionandi ratio, 75.
Conradus (Johannes), 100.
Conradus (magister), concionator Isenachensis, 111.
Constantia, 105.
Constantinus, 186.
Contarenus (Antonius), 112.
Cordatus (Hadrianus), 173.
Cordus (Euricius), 138.
Corfhuysen, 31, 49.
Coronello, 47.
Cortona (cardinalis de), 131.
Cortracum, 228.
Corvinus(?) (Joannes), 167.
Costus (Gerardus), 4.
Kothenus (Hermannus), 79, 82.
Koudenberg, 208.
Covordia, 41, 65.
Cram (Ascanius a), 81.
Cranach (Lucas), 50.
Craneveldius (Franciscus), 73, 117, 118, 127, 152, 166, 170.
Krellius (doctor), 111.
Cremelinga pagus, 81.
Krinitzsch, 107.
Croy (Guilielmus cardinalis de), 1, 2, 8.
Crusenius (Joannes), 12.
Crusius (Joannes), 20.
Crusius (Godscalcus), 79.
Cunretorphius (Godefridus), 58, 79.
Cypria, 165, 167.
Cyprianus, 154.

L.

Lacena, 156.
Lactantius Firmianus, 160, 168.
Laelius, 151.
Laga, 241.
Lalenius (Antonius), comes Hochstratanus, 53, 54, 55, 56, 61, 64, 65, 246.

Lang (Matthaeus), cardinalis Gurcensis, 1.
Lansbergius (Johannes), 137.
Lannoy (Charles de), Neapolitanus vice-rex, 56.
Latomus (Bartholomeus), 87.
Latomus (Jacobus), 47, 139.
Latomus Lotharingus (Petrus), 100.
Laurentius (Jodocus), 64, 73.
Laurentius (Marcus), 74.
Ledius (Hilarius Berthulphus), 74, 142, 145.
Leidae (Leiden), 78.
Leo X, 14, 25, 77, 138, 211, 218.
Leodiensis cardinalis-princeps (Everhard de la Marck-Sédan), 49, 100, 117.
Lethmaet (Hermannus Goudanus), 146.
Leva (Antonius), 115.
Ligurio, 131.
Livia, 167.
Lochem, 63.
Lochorst (Wilhelmus de), 34, 68.
Londensis archiepiscopus (van Lund) Slagheck, 35.
Longicampanus (Johannes), 80.
Louwenburch (Ericus de), episcopus Monasteriensis, 145.
Lovanium, 2, 57, 87, 127.
Lovaniensis universitas, 139.
Lubecenses, 33.
Lucanus, 168.
Lucas Saxo, 81.
Lucillius, 163.
Ludolphus (Hermannus), 79.
Ludovicus Bavariae rex, 83.
Ludovicus comes Palatinus, 90, 114.
Ludovicus (de Zanctis?), 160.
„Lueg ints land" (te Augsburg), 113.
Luneburgius dux, 79, 80, 81.
Luther, 11, 12, 50, 56, 72, 74, 80, 91, 100, 109, 133, 137, 147.
Lusitani, 107.
Luxembourg (Jacques de) dominus de Feniis, 53.
Lydius (Johannes), 79.
Lycus fluvius, 115.

M.

Machlina (Mechelen), 2, 48, 57.
Machliniana (Ha?), 110.
Machlinianus (Benedictus), 73.
Maegera, 123.
Magdenburg (Parthenopolis), 78, 80.
Maguntinus archiepiscopus, 1, 114.
Maguntinus cardinalis, 83.
Major (Sebastianus) (Meyer), 101.
Malbodius (Joannes Gossaert), 73, 210, 233, 235, 248.
Manichaei, 179.
Mantua (marcgraf van), 130.
Marck (Robert II de la), 9, 20.
Marck (Robert III de la), 9.
Marck-Sédan (Everhard de la) biss. van Luik, 49, 100, 117.
Marlianus (Ludovicus), Tuditanus episcopus, 139.
Mariani, 109.
Marina Maurica, 235.
Marburg, 91, 92.
Maro (Virgilius), 122, 168.
Mars, 176.
Martini divi templum (te Utrecht), 221.
Maximianus, 85.
Maximinus, 90.
Maximilianus (van Oostenrijk), 232, 248, 249.
Maserium (Mezières), 20.
Maserinae, 22.
Medicis (cardinalis de), 29, 30, 131.
Mediolanensis arx, 11, 40.
Mediolanensium dux, 40, 130.
Mediolanum, 24, 35.
Meersche (Van der) (Pratensis), 154, 162, 163, 166, 169, 171, 173.
Melanchthon (Philippus), 73, 74, 80, 92, 137.
Memminga, 105.
Menna Phrysiacus, 166.
Meppel, 26.
Meppensis (Johannes), 79.
Michael, 101.

Midas, 174.
Middelburgum, 72.
Mierbeeck(?) (Joannes van), 75.
Minores fratres, 156.
Mirandulanus (Picus), 168, 232.
Mirmerbaza, 76.
Mola Antiquiteit, 130. (Zie Verbeteringen hierachter).
Mola vechia, 130.
Monasteriensis episcopus (Ericus de Louwenburch), 114, 145.
Mondicenus (Gerardus), 79.
Monetarius Stolbergius (Thomas), 137.
Montanus (Petrus), 155, 163, 168, 169.
Montyovius (Guilielmus comes), 117.
Morellus Delphinas, 100.
Morilonus, 63.
Mortania (?), 22.
Morus (Thomas), 117, 126.
Moses, 168, 183.
Mosonium, 20.
Mouviceni, 3.
Mouvicenus (Petrus), 4.
Murmellius, 170.
Murner (Thomas), 88, 139.
Musculus (Wolphangus), 101.

N.

Napels, 132.
Narbone (golf van), 129.
Narciscus, 163.
Nassovius comes Henricus, 12, 219, 238.
Naturellus (Philibertus), 58, 64, 220.
Nausea (Fridericus), 139.
Neapolitanus vice-rex (Charles de Lannoy), 48, 56.
Nelleborum (?), 87.
Nero, 85, 128, 163.
Nerviorum civitas (Tournay), 21, 22, 85.
Nesenus (Guilielmus), 81.
Nevius (Joannes), 72.

Niclasborch, 98.
Nicolaus Augustinianus, 82.
Nicopolis, 76.
Nidrosiensis archiepiscopus (Walkendorff), 10, 35, 68.
Niger (Theobaldus), 101.
Nigro (Thomas), Scardonensis episcopus, 75, 76.
Norbert (h.), 158.
Norimberga, 112, 114.
Nortmannus (Glapio), 8, 11, 12, 47, 49, 56, 145.
Norvegia, 109, 170.
Novoportus, 55.
Noviomagum, 16, 159, 169, 192.
Novus Pontus, 44.
Noyus (Jac.), 138.
Nuenarius (Wilhelmus), 90.

O.

Oecolampadius (Johannes), 72, 91, 138.
Oesterlingi, 114.
Oldensala, 78, 241.
Oldensalenses, 244.
Oliverius à Burgundia, 48.
Omius (Florentius), 47.
Opilio (Petrus Scoefferus), 138.
Ortgenus Noviomagus (Arnoldus), 73.
Osnaburgum, 78.
Ostendorpius (Johannes), 79.
Osiander, 137.
Osnabrugensis episcopus, 114.
Ostie, 132.
Oswaldus, sacerdos quidam, 99.
Oudenbosch, 78.

P.

Paal (Rudolf), 12.
Pacis querimonia, 218.
Pack (Otho von), 84.
Paderbornensis episcopus, 114.

Pagius diaconus, 111.
Palatinus comes Ludovicus, 76, 84, 90, 114, 115.
Paludanus Casletanus (Joannes), 73, 218, 236, 239.
Panormitanus archiepiscopus (Carondeletus), 56, 61, 64 146, 148.
Panthia, 167.
Paraphrasis in Joannem, 74.
Paraphrasis in Matthaeum, 62.
Parisiensis universitas, 139.
Parma, 99.
Parrhasius, 176.
Parthenias, 229.
Parthenopolitanus archiepiscopus, 1.
Parthenopolis (Magdenburg), 78, 80.
Parthus, 128.
Pasquillus (s.), 52.
Paulus, 98, 184, 194.
Pelagiani, 180.
Pellicanus (Chonradus), 138.
Peltenus (Johannes), 79, 81.
Penelope, 167.
Perdruzis (cardinalis de), 131.
Persicus sinus, 107.
Persius, 151, 163, 168.
Peutingera (Constantia), 124.
Peutingerus (Christophorus), 125.
Peutingerus (Chrysostomus), 125.
Peutingerus (Claudius), 108, 125.
Peutingerus (Conradus), 110, 124, 125.
Phaeton, 167.
Pheniis (dominus de), 219.
Philippus Hessorum princeps, 83, 86, 88, 114, 199.
Philippe, grandmaistre de Rhodes (Villiers de l'Isle Adam), 71.
Philippus quem Felsina genuit (Beroaldus?), 167, 168.
Phrysia, 157.
Piccolominibus (cardinalis de), 131.
Picus Mirandulanus, 168, 232.
Pighius (Albertus), 75.
Pinicianus (Joannes), 125, 126.

Piscara (marcgraf van), 130.
Pistor Wordensis (Johannes), 78, 79.
Plato, 160, 168.
Plattenerus, 109.
Placentia, 99.
Plinius, 125.
Plumbino, 131.
Pluto, 125.
Podoroia (Poederoyen), 159.
Poenus, 126.
Politianus, 25.
Poloniae rex Sigismundus, 96.
Pontus, 124.
Pomeranus (Johannes), 80, 137.
Porte Herculis, 131.
Porto Fino, 131.
Postia (Margarita), 227.
Potentiana diva, 218.
Praet (de) (Pratensis), 154, 159, 162, 163, 166, 169, 171, 173.
Praedicatorum monasterium (te Augsburg), 113.
Praepositus (Jacobus), 32, 47, 79,
Pratensis (Jason Ciriacinus), 154.
Priamus, 156.
Prieras (Silvester), 139.
Proclus, 80.
Priscus, 163.
Provinius (Jacobus), 49.
Provence, 129.
Pyrckaymerus (Bilibaldus), 137.

Q.

Quintana (Joannes), 47.

R.

Ravesteinus dominus (Phil. van Kleef), 53, 54, 83, 88, 219, 228.
Ravesteinus (Adolf van Kleef), 230.
Ratisbona, 109, 111, 115, 116.

Rechlingerus (Conradus), 110.
Rede (Hadrianus de), 10.
Regius (Urbanus), 137.
Reuchlin (Joh.), 77, 142.
Reutlinga, 88.
Rhenensis (Petrus Tenhamius), 163.
Rhaeni (Rheine), 78.
Rhodii, 68, 75, 76, 77.
Ridderus (Jacobus), 78.
Ringelbergius (Joachimus) Jocimus, 89, 90.
Rinckius (Melchior), 138.
Rissius (Chonradus), 138.
Ritenus (Georgius), 79.
Robertus Sebastianus Helvetius, 123.
Robert II de la Marck, 9, 20.
Robert III de la Marck, 9.
Robertus (Simon), 138.
Rodius (Johannes), 79, 138.
Rodulphius (cardinalis de), 131.
Roffensis episcopus (John Fisher), 87, 139.
Roggendorff (Wilhelmus a), 21, 23, 28, 29, 41, 104, 245.
Roma, 83, 232.
Rotterodamum, 21, 78.
Rothenberg(?) (Joannes Gudespergensis), 52.
Rubralanx (Petrus Ettenus), 47.
Rubrum mare, 107.

S.

Saltzburgensis cardinalis, 108.
Samaritani, 179.
Sapidus (Johannes), 72.
Saturnus, 176.
Savus fluvius, 76, 115.
Saxo (Lucas), 81.
Saxoniae dux (Georgius), 83, 114.
Saxoniae dux (Joannes), 83.
Scala, 22.
Scardoniensis episcopus (Thomas Nigro), 75, 76.
Scepperus Neoportuensis (Cornelius), 115.

Schertlinus (Sebastianus), 115.
Schinner (Matthaeus), cardinalis Seidunensis, 1, 30, 132.
Schenckius (Jacobus), 138.
Schweinfurtum, 111.
Schweinfordia, 112, 114.
Schwenckfeld (Kaspar), 32, 96, 98, 138.
Scoefferus Opilio (Petrus), 138.
Scuttorpia, 78.
Sebastianus Helvetius (Robertus), 123.
Seidunensis cardinalis (Schinner), 1, 30, 132.
Seistum (Zeist), 221.
Selandus (Nicolaus Everardus), 73.
Seneca, 53, 127.
Septemcastra, 111.
Serustum, 78.
Sfortiana domus, 37.
Sibrechta Willams, 34, 66, 127.
Sibylla, 164.
Sichenis (Franciscus de), 9.
Sigismundus Poloniae rex, 96.
Silvius (Joannes), 212.
Sincla fluvius, 115.
Slacheck (Theodoricus), 35.
Smalcalda, 105.
Sneca (Sneek), 57, 169.
Solomon, 168.
Soranus, 128.
Souburg, 55, 235.
Spalatinus (Georgius), 137.
Speratus (Paulus), 138.
„Specula agrorum" (te Augsburg), 113.
Spiellius (Henricus), 64.
Spiegellius (Wernerus), 48.
Spierinck (Henderik), 2.
Spira (Spiers), 88, 106.
Spirensis episcopus Georgius, 90.
Stafileo, 30.
Stavria, 57, 169.
Steenvicani, 245.
Steenvicensium consul, 64.

Sterrenbergh (comes de), 23.
Steynvicum, 48.
Stofferina Gargula Gronbachia, 138.
Stolbergius (Thomas) monetarius, 137.
Straatsburg (Argentoratum), 86, 87, 88, 91, 92, 93, 97, 100, 105.
Straussius (Jacobus), 138.
Stutgardia, 97.
Styrmarchia, 111.
Suckerodius (Gerardus), 58, 79.
Suevici, 86.
Suliman sultan, 70.

T.

Tabor, 162.
Tacitus, 22.
Tayspillus (Petrus), 90.
Tarquinius, 128.
Tarrachona, 129.
Tautenburgus (Georgius Schenck), 49, 58.
Tekenaeburgius comes, 79.
Tenhamius Rhaenensis (Petrus), 163.
Terspyllen (Henricus), 55.
Theodosius, 156, 185, 186.
Thyestes, 167.
Thisbe, 167.
Thomas (s.), 160.
Thomas amicus Casparis, 33.
Tiber, 100, 132.
Tiela (Johannes de), 58.
Tienen, 249.
Tigurini, 106, 114.
Torgua, 80.
Tornacum, 22, 24, 85.
Treverensis episcopus, 84.
Trajanus, 250.
Trajectum, 169.
Transilvanus vaivodas, 76.
Trivultiis (Teodorus de), 41.
Tuditanus episcopus (Marlianus), 139.

Tunstallus (Cutbertus), 117.
Turcarum imperator, 115.
Turcae (Turken), 75, 76, 77.
Turri (Gerardus de), 7.
Thuengen (Conrad III van), Herbipolensis episcopus, 83.
Tvickeloa (Frid. de), 29, 32, 65.

U.

Ubernus (Casparus), 109.
Ulm, 105, 106, 115.
Ulmseri, 113.
Ulricus Wirtembergensis, 86, 117.
Ultrajectinae mulieres, 56.
Ultrajectum, 218.
Ultrajectini, 238.
Ungariae Vaivoda Johannes, 96.
Ursino cardinalis, 131.
Ursinus (Caspar Velius), 106.

V.

Valavia, 20, 244.
Valentinianus, 99, 185.
Vecerius (Conradus), 22, 126, 152.
Vechte (Jan van der), 12.
Vedastus (Johannes), 138.
Velde (van de) (Pratensis), 154.
Veltheim (Levinus a), 81.
Velen (Hermannus de), 21.
Velius Ursinus (Caspar), 106.
Vemeldingius (Johannes), 208.
Venetiae, 89.
Venetus (Jacobus Barbarus), 235.
Venloa, 231.
Venturinus, 94.
Venus, 156, 168, 176, 242.
Verda, 82.
Verdenses canonici, 82.
Veriensis princeps (Adolf van Bourgondië), 53, 72, 219.

Veria, 72.
Vermaciensis Germanus (Chunradus), 73.
Veronenses, 232.
Vienna, 115.
Viennensis episcopus (Johannes Faber), 100, 137, 138, 139.
Vigilus(?), 109.
Vigo (Joannes de), 18.
Vilius (Hadrianus), 121.
Villiers de l'Isle Adam (Philippe), 71.
Vilvordia, 2.
Vinendala, 53.
Virgilius Maro, 122, 168.
Vituensis(?) (Jacobus), 4.
Vitruvius, 232.
Viuda fluvius, 115.
Vivis (Joh. Ludovicus), 107.
Vollenhoven, 49, 52.
Vordius (Guilielmus), 26.
Vulcanus, 156.
Vulturius (Amatius), 93.

W.

Waal (Vuallis), 159, 170.
Wageninga, 231.
Waldeck (comes a), 114.
Waldenses fratres, 100.
Walkendorff (Erich), Nidrosiensis episcopus, 10, 35, 68.
Wälser (Bartholomeus), 125.
Warham (William), 19.
Wasssenar (dominus de), 54.
Wedensis comes (Frederik III van Wied), 113, 145.
Werta fluvius, 115.
Weysbach (Johannes a), 107.
Westerbergius Coloniensis (Gerardus), 137.
Weze (Johan van), 35.
Wicus (Wijk bij Duurstede), 221.
Wildersdorphius (Nicolaus), 28, 29.
Wilhelmus dux Bavariae, 83.
Wilshusia, 78.

Willams (Sibrecht), 34, 66, 127.
Wirtembergensis dux, 86, 117.
Wisemius (Jacobus), 79.
Wittemberga, 3, 78, 80, 81.
Wysche (nothus de), 46.
Wytman (Jacob van), 27, 31.
Wyt (Berent), 127.
Wolfhardus (Bonifacius), 101.
Wolphius (Johannes), 17.
Wolsey, Eboracensis cardinalis, 14, 15, 83, 116, 117, 118, 119.
Wordenus (Johannes Pistor), 78, 79.
Wormatia, 86, 126.

Y.

Yselmuden (Herman van), 14.

Z.

Zanctis (Ludovicus de), 160.
Zanten (Proest van), 131.
Zasius (Henricus), 138.
Zegerus (Thomas), 91.
Zellia (Catharina), 138.
Zeuxis, 176, 235.
Zevenbergen (Septemcastra), 111.
Zutphaniensis (Hermannus), 16, 17.
Zutphanius (Henricus), 67, 137.
Zwarte water (Aqua nigra), 5.
Zwenckfeldius (Caspar), 32, 96, 98, 138.
Zwicka, 107.
Zwinglius (Huldricus), 91, 92, 106, 138.

INHOUD.

Bladz.

COLLECTANEA [1]) . . . . . 1.
Kroning van Karel V te Aken . . . . . 1.
Dood van Willem van Croy . . . . . 2.
Aanslag op Emmerik. . . . . 3.
Twist tusschen Kampen en Zwolle. . . . . 3.
Rijksdag te Worms . . . . . 8.
Dood van Willem van Chièvres. . . . . 8.
Oneenigheid tusschen Robert de la Marck en den heer van Embry . . . . . 9.
De Gelderschen nemen Hadrianus van Rede c. s. gevangen . 10.
Luthersche boeken te Gent verbrand. . . . . 11.
Beleg van Hasselt. . . . . 12.
Luthersche boeken te Antwerpen verbrand . . . . . 13.
Optreden van Aleander tegen de hervorming. . . . . 14.
Bezoek van Wolsey aan Brugge. . . . . 15.
Medische recepten. . . . . 15.
Gedicht op paus Julius II . . . . . 18.
Op denzelfden Julius II. . . . . 19.
Uit een brief van Warham aan Erasmus (Men wil E. voorgoed in Engeland hebben). . . . . 19.

1) Ieder, die even de Collectanea inkijkt, ziet, dat het niet wel mogelijk is een volledige inhoudsopgave samen te stellen van al die onsamenhangende meedeelingen. Toch vond ik het wenschelijk hier een kort overzicht te geven van wat er al zoo is. Ik bepaal me daarbij echter tot hoofdzaken, die met een paar woorden makkelijk zijn aan te geven, en tot de stukken, die van G. zelf een of ander opschrift kregen. De keuze was natuurlijk moeilijk. Als ik alles wou opsommen, zou de aanwijzing in den inhoud hier en daar soms uitvoeriger moeten worden dan de aanteekening van G. zelf.

Bladz.
Krijgsbedrijven bij Mezière . . . . . 20.
Hasselt opnieuw belegerd. . . . . 20.
Bisschop Philips gaat naar Kampen. . . . . 21.
Uit een brief van Conradus Vecerius aan G. (Krijgsbedrijven in België.) Postridie nonas Octobris 1521. . . . . 22.
De bisschop te Kampen . . . . . 23.
Tournay aan de keizerlijken. . . . . 24.
Dood van Frederik van Egmond, graaf van Buren . . . . . 24.
Dood van Leo X . . . . . 25.
Dood van Everardus Ensius . . . . . 25.
Vervolg van de Zwol-Kampensche kwestie . . . . . 26.
Brief van Cornelius Knijff over de verkiezing van Adrianus Florentii tot paus. Romae decima Januarii 1522 . . . . . 29.
Copie der breven ende loefnissen, de twie borgeren, Johann van den Busche ende Jacop van Wytmann, der stadt van Hasselt gegeven ende ghedaen hebben. . . . . 31.
Opinie van Fridericus de Twickelona over de Zwollenaars. . . . 32.
Een brief door Jacobus Praepositus in gevangenschap geschreven . 32.
Van een vrouw, die acht mannen vergiftigd had . . . . . 34.
Brief van Willem van Lochorst aan magister Leonardus Herdinck, ter begeleiding van de volgende bijdrage. Trajecti, penultima Februarii 1522. . . . . 34.
Redevoering tot de Milaneezen over een op de Franschen behaalde overwinning. . . . . 35.
Vervolg van de Zwol-Kampensche kwestie. Bisschop Philips verlaat Kampen en gaat naar Karel V . . . . . 41.
Rede van bisschop Philips van Bourgondië aan Karel V . . . . 42.
Optreden van Nicolaus Egmondanus. . . . . 47.
Vervolg van de Zwol-Kampensche kwestie . . . . . 49.
Versregels aan het keizerlijk hof te Brussel aangeplakt. . . . . 49.
Over den oorsprong der monniken . . . . . 50.
Over den oorsprong van den Antichrist . . . . . 51.
Aan de barbiers . . . . . 51.
Vervolg van de Zwol-Kampensche kwestie . . . . . 52.
Rede van den Utrechtschen proost Philibertus Naturellus tegen den bisschop . . . . . 58.
Alsvoren, gehouden voor de Utrechtsche Staten . . . . . 60.
Brief van Karel V aan Erasmus, geschreven door Guy Morillon. (Dankbetuiging voor de Paraphrasis in Evangelium Mathei.) Bruxellae, prima Aprilis 1522 . . . . . 62.

Bladz.
Ontrouw van Gelder . . . . . 63.
Uit Brussel hulp beloofd in de Zwol-Kampensche kwestie. . . . 64.
Coevorden door de Gelderschen genomen . . . . . 65.
Optreden van Hendrik van Zutphen te Antwerpen . . . . . 67.
Uit een brief van Willem van Lochorst over Rome onder Adriaan VI. Trajecti quinta Octobris 1522 . . . . . 68.
Artikelen van den zoen met den hertog van Gelre . . . . . 69.
Brief van den sultan der Turken aan de Hospitaal-ridders op Rhodos. (Sultan Suliman beveelt De Villiers Rhodos over te geven.) Le premier de Juny (1522) . . . . . 70.
Beroemde tijdgenooten van Geldenhauer . . . . . 72.
Brief van Johannes Fevynus aan Franciscus Craneveld over Erasmus. 16 Kal. Aprileis (1523) . . . . . 73.
Brief van Albertus Pighius Campensis astrologus aan magister Joannes de Mierbeeck (?) theologus Lovaniensis (Over den toestand in Oostenrijk-Hongarije.) Romae 1522 . . . . . 75.
Beschrijving der reis van Gerardus Geldenhaurius Noviomagus van Antwerpen naar Wittenberg in het jaar 1525. . . . . 78.
Uit een brief van Hermannus Kothenus. (Indruk van den overgang van Sticht en Oversticht aan Karel V.) Daventriae, ipso die Judica 1528 . . . . . 82.
Over Otto van Pack en de samenzwering der katholieke vorsten in Duitschland . . . . . 83.
Op Karel V. . . . . 84.
Op Ferdinand van Habsburg . . . . . 84.
Hoornsignaal van de papistische soldaten . . . . . 85.
Hoornsignaal van de christelijke soldaten . . . . . 85.
Bruidslied voor Anastasius Altzejanus . . . . . 85.
Uit een brief van een vriend. (Houding Philips van Hessen tegenover andere Duitsche vorsten.) Wormatiae 5 Januarii 1529 . . 86.
Uit een brief van een vriend. (Echtscheiding van Hendrik VIII.). 87.
De mis te Straatsburg afgeschaft . . . . . 87.
De zweetziekte. . . . . 89.
Nicolaus Cannius op Joachimus Ringelbergius . . . . . 90.
Optreden tegen de ketters in de Nederlanden in 1529 . . . . . 90.
Versregels van Noviomagus, aan te bieden aan Oecolampadius en Zwinglius. . . . . 91.
Uit een brief van Thomas Zeger (over den Congressus Martburgi en G.'s Historiarum libri). Martburgi 1529 Octobris quinto . . 91.
Op het verbond tusschen de Helvetiers en Straatsburgers. . . . 92.

Bladz.
Ketterverfolging in de Nederlanden . . . . . 92.
Dysodichomium op Amatius Vulturius. . . . . 93.
Een Godsgezant te Straatsburg . . . . . 93.
Over een koning, die verbrand werd (Augustinus Bader) . . . 97.
Karel V te Bologna gekroond door Clemens VII . . . . . 99.
Waldenzer-broeders te Straatsburg. . . . . 100.
Brief van Gerardus Noviomagus aan Maximiliaan van Bourgondië. (Over de uitgave der Annotationes Erasmi etc.) Kal. Dec. 1530. 101.
Brief over den ezel. . . . . 101.
Lofdicht op Karel V . . . . . 105.
Epigram op Caspar Velius Ursinus. . . . . 106.
Uit een opdracht van Johannes Ludovicus Vivis aan Johannes III van Portugal. (Gesta Lusitanorum.). . . . . 107.
Gedichtje van Geldenhauer aan Claudius Pius Peutinger. . . . 108.
Toestanden te Straatsburg en Augsburg. (1532) . . . . . 109.
Tweespraakje tusschen Huldrichus Jungus en zijn vrouw . . . 110.
Huldrichus Jungus aan den godvruchtigen lezer . . . . . 111.
Comitia te Regensburg . . . . . 111.
Bartholomeus Fontius in Zuid-Duitschland . . . . . 112.
Huwbare jonge dochters te Augsburg . . . . . 113.
Paederastie . . . . . 113.
Hervormingstoestanden in en om Augsburg . . . . . 114.
Kometen te Regensburg en Augsburg. . . . . 116.
Ontvangst van Wolsey te Brugge . . . . . 116.
Redevoeringen van Craneveld:
Tot Wolsey. . . . . 118.
Tot Christiaan van Denemarken . . . . . 120.
Tot Karel V . . . . . 121.
Klaagzang van Robertus Sebastianus Helvetius over het verbranden van het Evangelie door Aleander . . . . . 123.
Brief van Constantia Peutinger aan haar vader Conradus Peutinger. Ex Augusta Vindelicorum XX Aprilis 1521 . . . . . 125.
Over Sibrecht Willams . . . . . 127.
Gedicht van Aelius Hadrianus over Soranus . . . . . 128.
Een ander epigram van denzelfden. . . . . 128.
Epigram op Alexander VI . . . . . 128.
Epigram op Julius II. . . . . 129.
Hoe paus Adriaan VI van Spanje naar Rome reisde . . . . . 129.
Brief van Adriaan VI aan Erasmus Roterodamus. (Over Erasmus' houding tegenover de hervorming.) Romae 1 Dec. 1522 . . . 133.

Blads.

Namen van personen, die over de hervorming geschreven hebben . . . . . 137.
Brief van den paus aan den hertog van Gelre. (Over de Zwol-Kampensche kwestie.) Romae 21 Nov. 1522 . . . . 139.
Apostolische brêve aan de dekens en kapittelheeren der vijf Utrechtsche kerken. (Dank voor den gelukwensch bij het aanvaarden der pauselijke waardigheid.) Die prima Maji 1522 141.
Lijkzang van Hilarius Berthulphus Ledius Gandavus op Johannes Reuchlin . . . . . 142.
Dood van Glapio . . . . . 145.
Brief van Erasmus Roterodamus aan Hermannus Goudanus. (Over de houding, die Herm. G. tegenover zijn omgeving, in het bijzonder in zake de hervorming behoort aan te nemen.) Basileae 9 Calendas Martias . . . . . 146.
SATYRAE OCTO AD VERAE RELIGIONIS CULTORES . . . . . 149.
Satyra prima . . . . . 154.
Satyra secunda . . . . . 159.
Satyra tercia . . . . . 162.
Satyra quarta . . . . . 163.
Satyra quinta . . . . . 166.
Satyra sexta . . . . . 169.
Satyra septima . . . . . 171.
Satyra octava . . . . . 173.
Tetrasticon a Barlando . . . . . 175.
Philippo Burgundo Gerardus Noviomagus. . . . . 175.
EPISTOLAE ALIQUOT DE RE EVANGELICA ET HAERETICORUM POENIS 177.
Annotationes Erasmi de haereticis . . . . . 179.
Ad Carolum quintum . . . . . 181.
Ad Germanorum principes . . . . . 189.
Ad Carolum Gelriorum ducem . . . . . 192.
Ad Philippum Hessorum principem . . . . . 199.
POMPA EXEQUIARUM HISPANIARUM REGIS FERDONANDI . . . . . 203.
EPISTOLA DE TRIUMPHALI INGRESSU PHILIPPI DE BURGUNDIA . . 215.
VITA PHILIPPI A BURGUNDIA . . . . . 223.
REGISTER . . . . . 251.
INHOUD . . . . . 275.

VERBETERINGEN.

Pag. 12, noot 2, Jan der Vechte, lees: Jan van der Vechte.

„ 32. In het Ned. Arch. voor Kerkgeschiedenis, I, p. 355 deelt Paul Fredericq nog een en ander mee over Praepositus.

„ 72, reg. 1 v. o. Gochlensius, lees: Gochlenius.

„ 87, „ 16 v. b. Nelleborum zal wel Helleborum moeten zijn.

„ 91, reg. 1 v. b. ud, lees: ut.

„ 117, „ 6 v. o. Moram, lees: Morum.

„ 117, in de noot reg. 2, 1529, lees: 1519.

„ 130, reg. 7 v. b. In het handschrift staat Mola Antiquiteit. Hoewel ik me voor kan stellen, vooral in verband met andere zonderlingheden in dit stuk, dat dit door den schrijver bedoeld is, durf ik hier toch de emendatie Antiqua leit in overweging te geven.

„ 137, reg. 7 v. o. Nicolaas, lees: Nicolaus.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT.

KRONIJK. 1846—1875.

2e jaargang.(*)	ƒ (5.—)	1.50.	17e jaargang .	ƒ (5.80)	1.50.
3e jaargang . -	(2.70)	1.50.	18e jaargang . -	(6.60)	1.50.
4e jaargang . -	(3.70)	2.50.	19e jaargang . -	(7.40)	2.—.
5e jaargang . -	(6.—)	2.50.	20e jaargang . -	(7.20)	2.—.
6e jaargang . -	6.—)	2.—.	21e jaargang . -	(7.60)	2.—.
7e jaargang . -	(6.40)	3.—.	22e jaargang . -	(7.20)	2.—.
8e jaargang . -	)5.80)	3.—.	23e jaargang . -	(9.20)	2.50.
9e jaargang . -	(6.80)	3.—.	24e jaargang . -	(9.40)	2.50.
10e jaargang . -	(6.80)	3.—.	25e jaargang . -	(10.70)	3.—.
11e jaargang . -	(3.20)	1.—.	26e jaargang . -	(8.00)	2.50.
12e jaargang . -	(3.60)	1.—.	27e jaargang . -	(8.20)	2.50.
13e jaargang . -	(4.80)	1.50.	28e jaargang . -	(6.20)	2.50.
14e jaargang . -	(5.10)	1.50.	29e jaargang . -	(8.30)	2.50.
15e jaargang . -	(4.60)	1.50.	30e jaargang . -	(10.30)	3.—.
16e jaargang . -	(5.40)	1.50.	31e jaargang . -	(8.40)	2.50.

BERIGTEN. 1846—1863.

1e deel. 1e stuk.	ƒ(3.40)	1.50.	4e deel. 2e stuk.	ƒ (2.50)	1.50.
1e deel. 2e stuk. -	(2.20)	1.50.	5e deel. 1e stuk. -	(3.20)	1.50.
2e deel. 1e stuk. -	(2.20)	1.50.	5e deel. 2e stuk. -	(2.50)	1.—.
2e deel. 2e stuk. -	(3.80)	3.80.	6e deel. 1e stuk. -	(2.50)	1.—.
3e deel. 1e stuk. -	(3.—)	1.50.	6e deel. 2e stuk. -	(2.10)	1.—.
3e deel. 2e stuk. -	(3.—)	1.50.	7e deel. 1e stuk. -	(5.50)	1.50.
4e deel. 1e stuk. -	(3.—)	2.—.	7e deel. 2e stuk. -	(6.50)	2.50.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE. (IN 4°.) 1848. 1 deel. M. 9.60 ƒ 5.20.

TWEEDE SERIE. (IN 8°.) 1852—1863.

1e deel. 1e afd.	ƒ (3.75)	2.50.	3e deel. 2e afd.	ƒ (3.40)	1.50
1e deel. 2e afd. -	(3.10)	2.50.	4e deel. 1e afd. -	(3.10)	1.50.
2e deel. 1e afd. -	(6.20)	3.50.	4e deel. 2e afd. -	(5.20)	1.50.
2e deel. 2e afd. -	(3.20)	2.—.	5e deel . . . -	(12.00)	4.—.
3e deel. 1e afd. -	(6.50)	2.—.	6e deel . . . -	(1.20)	1.—.

(*) De eerste jaargang is niet in druk verschenen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN. 1878—1898.

1e deel . .	f (5.20)	2.50.	12e deel	f	4.10.
2e deel . .	- (5.20)	2.50.	13e deel	-	5.—.
3e deel . .	- (5.20)	2.50.	14e deel	-	3.80.
4e deel . .	- (8.80)	4.—.	15e deel	-	4.90.
5e deel . .	- (5.40)	3.—.	16e deel	-	4.75.
6e deel	f	6.—.	17e deel	-	4.—.
7e deel	-	5.—.	18e deel	-	5.75.
8e deel	-	3.60.	19e deel	-	5.25.
9e deel	-	6.10.	20e deel	-	3.25.
10e deel	-	5.80.	21e deel	-	4.50.
11e deel	-	6.60.	22e deel	-	4.90

REGISTER op de Kronijk van 1846—1854. 1857. f (5.80) 1.50.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus (1877). . . . . - (1.80) 1.50.

WERKEN.

NIEUWE SERIE.

1.	Annales Egmundani	f (1.20)	1.—.
2.	Verbaal van de ambassade naar Engeland. 1685	- (1.80)	1.—.
3.	Memoriën van Roger Williams	- (2.10)	1.—.
4.	Kronijken van Emo en Menko	- (3.70)	1.50.
5.	HORTENSIUS, Opkomst en ondergang van Naarden	- (4.50)	1.50.
6.	Kronijk van Holland van den Clerc uten laghen landen bi der see	- (2.30)	1.—.
7.	Kronijk v. Eggerik Egges Phebens. 1565-1594	- (2.40)	1.—.
8.	VERWIJS, De oorlogen van Albrecht van Beieren met de Friezen	- (9.80)	2.50.
9.	Verbaal van de ambassade naar Denemarken, enz. 1625	- (2.30)	1.—.
10.	Verbaal v. d. ambassade n. Engeland. 1625 .	- (1.90)	1.—.
11.	Brieven van J. Wtenbogaert. I. (1584-1618)	- (4.00)	1.50.
12.	Brieven v. J. Wtenbogaert II 1. (1618-1621)	- (2.80)	1.—.
13.	Memorials of P. P. J. Quint Ondaatje. .	- (4.00)	1.50.
14.	Verhooren van Hugo de Groot	- (4.80)	2.—.
15.	Brieven v. J. Wtenbogaert. II 2. (1621-1626)	- (5.50)	2.—.
16.	Memoriën van Cornelis Pieterszoon Hooft.	- (4.90)	2.—.
17.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 1. (1626-1627)	- (6.50)	2.—.

18.	Onderzoek omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567.	*f* (3.40)	1.50.
19.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 2. (1628-1629)	- (8.20)	2.50.
20.	Brieven v. Joh. Wtenbogaert. III 3. (1630).	- (6.10)	2.—.
21.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. I.	- (5.80)	2.50.
22.	Brieven v. J. Wtenbogaert. III 4. (1631-1644)	- (4.50)	1.50.
23.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696 I.	- (6.70)	6.70.
24.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. II.	- (7.20)	2.50.
25.	Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. II.	- (7.90)	7.90.
26.	De rekeningen der grafelijkheid van Holland. III.	- (6.20)	2.50.
27.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll	-(10.80)	3.—.
27*b*.	Brieven van en aan J. D. van der Capellen van de Poll. (Aanhangsel.).	- (1.40)	1.—.
28.	Bomelius, Bellum Trajectinum	- (1.40)	1.—.
29.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. I.	- (6.80)	3.—.
30.	De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland. II.	- (5.30)	3.—.
31.	Muller, Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken	- (1.40)	1.—.
32.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678	- (3.50)	3.50.
33.	Négociations de D'Avaux à la cour de Suède. 1693—1698. I.	- (8.00)	2.50.
34.	Négociations de D'Avaux. II.	- (5.40)	2.—.
35.	Négociations de D'Avaux. III 1.	- (5.60)	2.—.
36.	Négociations de D'Avaux. III 2.	- (3.90)	1.50.
37.	Brieven van Lionello en Suriano en verslag van Trevisano aan den Senaat van Venetië. 1616—1620	- (6.10)	3.50.
38.	Brieven aan R. M. van Goens. I.	- (6.60)	3.50.
39.	Dagverhaal van Jan van Riebeek. I. (1652-1655).	- (7.80)	7.80.
40.	Rijmkroniek van Melis Stoke. I.	- (5.00)	2.50.
41.	De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk. 1649—1650	- (5.40)	2.50.
42.	Rijmkroniek van Melis Stoke. II.	- (4.80)	2.50.

43.	Brieven aan R. M. van Goens. II. : .	ƒ (4.60)	1.50.
44.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. I. . .	- (6.60)	3.—.
15.	Memorien v. Mr. D. v. Bleyswijk. 1734—1755	- (4.50)	3.—.
46.	Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682.	- (2.20)	2.20.
47.	Correspondentie van Lodewijk van Nassau	- (2.90)	2.90.
48.	Kroniek van Sicke Benninge	- (2.40)	2.40.
49.	Narracio de Groninghe, de Thrente et de Covordia.	- (2.10)	2.10.
50.	Brieven van Jhr. Arend van Dorp. II. .	- (7.80)	2.50.
51.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. I. (1576-1578).	-	6.80.
52.	Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de akademie. 1632— 1812 . .	-	7.—.
53.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. I.	-	7.30.
54.	De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. II.	-	8.—.
55.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. II. (1578-1579)	-	6.25.
56.	Brieven aan R. M. van Goens. III . . .	-	3.—.
57.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. III. (1579-1581)	-	8.90.
58.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. II. (1656-1658)	-	8.—.
59.	Dagverhaal v. Jan v. Riebeek. III. (1659-1662)	-	8.—.
60.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. IV. (1581-1583).	-	4.50.
61.	Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. V. (1583-1584).	-	8.50.

DERDE SERIE.

1.	Fr. Dusseldorp, Annales. 1566—1616 .	-	7.50.
2.	De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424.	-	2.40.
3.	Het oudste cartularium van het sticht Utrecht	-	4.60.
4.	Brieven van Willem V aan Van Lijnden van Blitterswijk	-	3.50.
5.	Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674	-	5.25.
6.	Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600	-	2.80.

7. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. I . . . . . *f* 5.50.

8. H. Bontemantel, De regeeringe van Amsterdam. 1653—1672. II. . . . . - 6.—.

9. Rekeningen d. stad Groningen u. d. 16e eeuw. - 4.—.

10. Briefwisseling tusschen de gebroeders Van der Goes. 1659—1673. I. . . . . - 6.- .

12. Diarium Everardi Bronchorstii. 1591—1627. - 2.40.

14. Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek . . . . . - 6.50.

Abraham de Wicquefort, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas. 4 vol. . . . . - 26.—.

Bullarium Trajectense. 2 tom. . . . . - 24.—.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 16 April 1895 . . . . . - 0.60.

Verslag van de algemeene vergadering der leden op 20 April 1897 . . . . . - 0.90.

Bepalingen over de uitgave van handschriften . . - 0.25.

Bepalingen over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis . - 0.20.

Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap. 3e uitgave. (1872) . . . . . - 1.60.

1e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1882) . . . . . - 1.10.

2e Supplement op den Catalogus der boekerij van het Historisch Genootschap (1895) . . . . - 2.10.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT [1]).

Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. 1880 . . . . . *f* (1.40) 1.—.

Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.

Annales Egmundani. 1863. . . . . *f* (1.20) 1.—.

Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.

Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen. 1885. . . . . *f* (9.80) 5.—.

Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.

Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). 1867 . . . . . *f* (2.30) 1.—.

Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.

Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum. 1878. *f* (1.40) 1.—.

Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.

Kronijken van Emo en Menko. Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh. 1866 . . . . . *f* (3.70) 1.50.

Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk 1888. *f* (2.10) 2.10.

Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

---

1) Deze inhoudsopgave der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud, niet den volledigen inhoud der werken te vermelden.

De kroniek van Sicke Benninge. 1e en 2e deel (kroniek van Van Lemego). Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. 1887. . . . . *f* (2.40) 2.40.

Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15e en het begin der 16e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomene kroniek van Lemego over de 15e eeuw is het werk van een tijdgenoot.

Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. 1892. . . . . *f* 4.60.

Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.

Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi. 1891, 92 . . . . . *f* 24.—.

Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.

De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen. 1875—78 . . . . . *f* (19.20) 7.50.

De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 2 deelen. 1879, 80 . . . . . *f* (12.10) 6.—.

Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bizonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.

De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. 1889, 91. *f* 15.30.

Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.

De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. 1891 . . . . *f* 2.40.

Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.

Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. 1894 . . *f* 2.80.

Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.

Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok. 1896 . . . . . *f* 4.—.

Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw.

UITGAVEN

VAN HET

HISTORISCH GENOOTSCHAP TE UTRECHT [1]).

Lijst van Noord-Nederlandsche kronijken, met opgave van bestaande handschriften en litteratuur. Door S. Muller Fz. 1880 . . . . . *f* (1.40) 1.—.

Volledige lijst van alle Noord-Nederlandsche kronijken en wegwijzer door de bestaande handschriften van uitgegevene en onuitgegevene kronijken.

Annales Egmundani. 1863. . . . . *f* (1.20) 1.—.

Oudste bron voor de geschiedenis van het graafschap Holland.

Rijmkroniek van Melis Stoke. Uitgegeven door W. G. Brill 2 deelen. 1885 . . . . . *f* (9.80) 5.—.

Belangrijk verhaal van een grafelijken klerk omtrent de geschiedenis van de laatste tijden van het Hollandsche en het optreden van het Henegouwsche huis.

Kronijk van Holland van een ongenoemden geestelijke (gewoonlijk genaamd Kronijk van den Clerc uten laghen landen bi der see). 1867 . . . . . *f* (2.30) 1.—.

Kronijk, waarvan de tekst nauw verwant is aan de Hollandsche vertaling der belangrijke kronijk van Beka.

Henricus Bomelius, Bellum Trajectinum. 1878. *f* (1.40) 1.—.

Verhaal van de gebeurtenissen, die aan de annexatie van het sticht Utrecht door Karel V voorafgingen.

Kronijken van Emo en Menko. Uitgegeven door Feith en Acker Stratingh. 1866 . . . . . *f* (3.70) 1.50.

Belangrijkste bron voor de oudste geschiedenis van Friesland, vooral voor de sociale historie.

Quedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia et de diversis aliis sub diversis episcopis Trajectensibus. Uitgegeven door C. Pijnacker Hordijk 1888. *f* (2.10) 2.10.

Belangrijk voor de geschiedenis van Groningen en Drente in de 12e en 13e eeuw. Uitgaaf volgens een handschrift, dat aan de uitgevers der Monumenta Germaniae onbekend is gebleven.

---

1) Deze inhoudsopgave der uitgaven van het genootschap bedoelt alleen den hoofdinhoud, niet den volledigen inhoud der werken te vermelden.

De kroniek van Sicke Benninge. 1e en 2e deel (kroniek van Van Lemego). Uitgegeven en met kritische aanteekeningen voorzien door J. A. Feith; met eene inleiding van P. J. Blok. 1887. . . . . *f* (2.40) 2.40.

Verhaal van een hooggeplaatst getuige van de gebeurtenissen te Groningen in de 15e en het begin der 16e eeuw, hier voor het eerst op betrouwbare wijze uitgegeven. Ook de hier overgenomene kroniek van Lemego over de 15e eeuw is het werk van een tijdgenoot.

Het oudste cartularium van het sticht Utrecht. Uitgegeven door S. Muller Fz. 1892. . . . . *f* 4.60.

Bevat alle keizeroorkonden van het sticht Utrecht en alle andere giftbrieven uit de oudste tijden van het bisdom.

Bullarium Trajectense. Romanorum Pontificum diplomata usque ad Urbanum Papam VI in veterem episcopatum Trajectensem destinata. Edidit Gisb. Brom. 2 tomi. 1891, 92 . . . . . *f* 24.—.

Volledige verzameling van de in het pauselijk archief aanwezige oorkonden, betrekking hebbende op het bisdom Utrecht.

De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 3 deelen. 1875—78 . . . . . *f* (19.20) 7.50.

De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche Huis. Uitgegeven door H. G. Hamaker. 2 deelen. 1879, 80 . . . . . *f* (12.10) 6.—.

Oudst bewaarde rekeningen van de Hollandsche graven, overrijk aan bizonderheden betreffende de geographische, administratieve en sociale toestanden van Holland in de veertiende eeuw.

De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht. 1325—1336. Uitgegeven door S. Muller Fz. 2 deelen. 1889, 91. *f* 15.30.

Eenige bron voor de kennis van de administratie van het bisdom Utrecht in het begin van de veertiende eeuw.

De oudste stadsrekeningen van Dordrecht. 1284—1424. Uitgegeven door C. M. Dozy. 1891 . . . . *f* 2.40.

Bevat o. a. de eenige stadsrekeningen uit de dertiende eeuw, die in Nederland bewaard zijn.

Rekeningen van de gilden van Dordrecht. 1438—1600. Uitgegeven door J. C. Overvoorde. 1894 . . *f* 2.80.

Eenige bewaarde middeleeuwsche rekeningen van Nederlandsche gilden, van belang voor de kennis van de inrichting dezer corporaties.

Rekeningen der stad Groningen uit de 16e eeuw. Uitgegeven door P. J. Blok. 1896 . . . . . *f* 4.—.

Geven een volledig overzicht van de administratie der stad Groningen in de eerste helft der zestiende eeuw.

E. Verwijs, De oorlogen van hertog Albrecht van Beieren met de Friezen in de laatste jaren der XIVe eeuw. 1869 . . . . . *f* (9.80) 2.50.

Bewerking van deze belangrijke episode der Nederlandsche geschiedenis, voornamelijk getrokken uit de grafelijkheidsrekeningen van Holland.

Onderzoek van 's Konings wege ingesteld omtrent de Middelburgsche beroerten van 1566 en 1567. Uitgegeven door J. Van Vloten. 1873 . . . . . *f* (3.40) 1.50.

Zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van de hagepreeken, den beeldenstorm en het eerste gewapende verzet tegen de Spanjaarden in Zeeland.

Correspondentie van en betreffende Lodewijk van Nassau en andere onuitgegeven documenten. Verzameld door P. J. Blok. 1887 . . . . . *f* (2.90) 2.90.

Bevat o. a. de onuitgegeven apologie van Lodewijk, de rechterhand van zijn broeder prins Willem van Oranje, en eene correspondentie betreffende zijne onderhandelingen met het Fransche hof.

Hortensius, Over de opkomst en den ondergang van Naarden. Uitgegeven door Peerlkamp en A. Perk. 1866. . . . . *f* (4.50) 1.50.

Dit geschrift van Lambertus Hortensius, rector der Latijnsche school te Naarden, is vooral merkwaardig om de mededeelingen over het begin van den 80-jarigen oorlog en het uitvoerig verhaal van het uitmoorden van Naarden door de Spanjaarden (1572).

Memoriën van Roger Williams. Uitgegeven door J. T. Bodel Nyenhuis. 1864 . . . . . *f* (2.10) 1.—.

Merkwaardig voor de oorlogsgeschiedenis der jaren 1572—1574; de schrijver was ooggetuige der gebeurtenissen in de eerste jaren van den opstand tegen Spanje.

Brieven en onuitgegeven stukken van Jonkheer Arend van Dorp, heer van Maasdam. Uitgegeven door J. B. J. N. ridder De van der Schueren. 2 deelen. 1887, 88. *f* (14.40) 5.50.

Papieren van een handlanger van prins Willem I, belangrijk voor de intieme geschiedenis van den opstand tegen Spanje.

Documents concernant les relations entre le duc d'Anjou et les Pays-Bas. (1576—1584.) Publiés par P. L. Muller et Alph. Diegerick. Tome I—V (1576—Juin 1584). 1889, 90 . . . . . *f* 34.95.

Volledige bronnenuitgave betreffende de tusschenkomst van den hertog van Anjou, broeder van Hendrik III, in de zaken van den Nederlandschen opstand en de aanneming van de souvereiniteit over de Nederlandsche gewesten.

Kronijk van Eggerik Egges Phebens. 1565—1594. Uitgegeven door H. O. Feith 1867. . . *f* (2.40) 1.—.

Groningsche kronijk van een onpartijdigen hervormingsgezinde, bron van Emmius.

Uittreksel uit Francisci Dusseldorpii Annales. 1566—1616. Uitgegeven door R. Fruin. 1894 . . . . . *f* 7.50.

De geschiedenis van den opstand, door een katholiek tijdgenoot geschreven.

Diarium Everardi Bronchorstii sive Adversaria omnium quae gesta sunt in academia Leidensi, 1591—1627. Uitgegeven door J. C. Van Slee. 1898. . . *f* 2.40.

Curieuse aanteekeningen over het onderwijs en het leven aan de Leidsche academie.

Brieven van Lionello en Suriano uit Den Haag aan Doge en Senaat van Venetië in 1616—1618, benevens Verslag van Trevisano betreffende zijne zending naar Holland in 1620. 1883 . . . . . *f* (6.10) 3.50.

Merkwaardige brieven van de bekende Venetiaansche diplomaten over de geschillen tijdens het bestand.

Memoriën en adviezen van Cornelis Pieterszoon Hooft. 1871. . . . . *f* (4.90) 2.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van Amsterdam in de jaren 1578—1620 en voor de houding van deze stad in de godsdienstige geschillen.

Verhooren en andere bescheiden betreffende het rechtsgeding van Hugo de Groot. Uitgegeven door R. Fruin. 1871. . . . . *f* (4.80) 2.—.

Belangrijk voor de kennis van den strijd tusschen de twee groote staatspartijen in het begin van de republiek, waarbij Grotius eene belangrijke rol vervulde.

Brieven en onuitgegeven stukken van Johannes Wtenbogaert. 1584—1644. Uitgegeven door H. C. Rogge. 7 deelen. 1868/74 . . . . . *f* (37.60) 12.50.

Deze correspondentie van den bekenden Remonstrantschen hofprediker van prins Maurits is in de eerste plaats belangrijk voor de geschiedenis van de kerkelijke woelingen tijdens het bestand.

Verbaal van de ambassade van Aerssen, Joachimi en Burmania naar Engeland. 1625. 1867 . . *f* (1.90) 1.—.

Bevat de onderhandeling over een verbond van onderlinge bescherming na het afspringen van het huwelijk tusschen den zoon van den Engelschen koning en eene Spaansche prinses.

Verbaal van de ambassade van Gaspar van Vosbergen bij den koning van Denemarken, den Neder-Saxischen kreits en den koning van Zweden. 1625. 1867 . *f* (2.30) 1.—.

Behelst de onderhandelingen over een verbond tegen den keizer en den koning van Spanje in het begin van den Dertigjarigen oorlog.

Resolutiën van de vroedschap van Utrecht betreffende de Academie. Uitgegeven door J. A. Wijnne en Lucie Miedema. 1888, 1900 . . . . . *f* 7.—.

Met een uitvoerige inleiding over de inrichtingen van hooger onderwijs te Utrecht vóór 1636.

ABRAHAM DE WICQUEFORT, Histoire des Provinces-Unies des Païs-Bas, depuis le parfait establissement de cet estat par la paix de Munster. 4 volumes. I. 1861. II. 1864. III. 1866. IV. 1874 . . . . . *f* 26.—.

De beste gelijktijdige geschiedenis van de Nederlanden in de tweede helft der zeventiende eeuw door een diplomatiek agent.

De geschillen over de afdanking van het krijgsvolk in de Vereenigde Nederlanden in de jaren 1649 en 1650. Toegelicht door J. A. Wijnne. 1885. . *f* (5.40) 2.50.

De bekende geschillen van het jaar 1650 worden hier toegelicht uit onbekende stukken uit het Huis-archief van H. M. de Koningin.

Dagverhaal van Jan van Riebeek, commandeur aan de Kaap de Goede Hoop. 1652—1662. 3 deelen. 1884—93. *f* 23.80.

Merkwaardig verhaal van den stichter der Kaapkolonie omtrent de geschiedenis van deze kolonie.

H. BONTEMANTEL, De regeeringe van Amsterdam, soo in 't civiel als crimineel en militaire. 1653—1672. Uitgegeven door G. W. Kernkamp. 2 deelen. 1897. *f* 11.50.

Gedenkschriften van een Amsterdamsch regent uit den tijd van Jan De Witt, belangrijk voor de kennis van de regeering en de regeeringsintriges van Amsterdam.

Lettres de Pierre de Groot à Abraham de Wicquefort. 1668—1674. Publiées par F. J. L. Krämer. 1894. *f* 5.25.

Brieven van P. De Groot, den zoon van Hugo De Groot, voornamelijk loopende over de Keulsche vredeshandeling in 1673.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1673—1678. 1881 . . . . . *f* (3.50) 3.50.

Journalen van Constantijn Huygens den zoon. 1680—1682 en 1649—1650. 1888. . . . . *f* (2.20) 2.20.

Journaal van Constantijn Huygens den zoon. 1688—1696. 2 deelen. 1876 . . . . . *f* (14.60). 14.60.

Journalen van den secretaris van Willem III, hoogst belangrijk voor de kennis van personen en de zedengeschiedenis van de laatste helft der zeventiende eeuw.

Verbaal van de buitengewone ambassade naar Engeland in 1685. 1863 . . . . . *f* (1.80) 1.—.

Gewichtig voor de kennis van de verhouding der republiek tot koning Jakob II na diens troonsbestijging en den opstand van Monmouth en zijne aanhangers.

Négociations du comte D'Avaux, ambassadeur à la cour de Suède, pendant les années 1693, 1697, 1698. Publiées par J. A. Wijnne. 4 volumes. 1882, 83 . *f* (22.90) 8.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de diplomatieke betrekkingen der mogendheden ten tijde van den Negenjarigen oorlog.

Memorien van Mr. Diderik van Bleyswijk, burgemeester van Gorinchem. 1734—1755. Uitgegeven door Theod. Jorissen. 1887 . . . . . *f* (4.50) 3.—.

Belangrijk voor de geschiedenis van de familieregeering en de regentenintriges in de steden van Holland.

Gedenkschriften van Gijsbert Jan van Hardenbroek, 1747—1780. I. Uitgegeven door F. J. L. Krämer. 1901. *f* 6.50.

Dagboek van een hooggeplaatst edelman, aan het hof der stadhouders verkeerende en dagelijks met alle invloedrijke personen omgaande.

Brieven van en aan Joan Derck van der Capellen van de Poll. Uitgegeven door W. H. De Beaufort. Met aanhangsel door J. A. Sillem. 2 deelen. 1879. *f* (12.20) 4.—.

Brieven van den bekenden adellijken patriotschen leider, hoogst belangrijk voor de geschiedenis van de jaren 1763—1784.

Brieven aan R. M. van Goens en onuitgegeven stukken hem betreffende. 3 deelen. 1884—90. *f* (14.20) 8.—.

Belangrijk voor de autobiografie van R. M. Van Goens en voor de kennis van zijne verhouding tot de stadhouderlijke partij. Bevat bovendien eene uitgebreide correspondentie met buitenlandsche geleerden.

Brieven van prins Willem V aan baron Van Lijnden van Blitterswijk. Uitgegeven onder toezicht van F. De Bas. 1893 . . . . . *f* 3.50.

Vertrouwelijke brieven van den prins aan zijn vertegenwoordiger als eerste edele in Zeeland.

Memorials and times of Peter Philip Juriaan Quint Ondaatje. By Mrs. Davies . . . . . *f* (4.—) 1.50.

Biographie van den bekenden Utrechtschen patriot van 1784 en volgende jaren.

KRONIJK.

EERSTE SERIE.

Ie jaargang. (Is niet in druk verschenen.)

IIe jaargang. 1846 . . . . . *f* (5.—) 1.50.

Behelst tal van bijzonderheden over historische personen, kerkelijke zaken, universiteitswezen enz. — Inventaris van brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1380—1513). — Kleine historische mededeelingen enz. enz.

IIIe jaargang. 1847 . . . . . *f* (2.70) 1.50.
Vervolg van den inventaris der brieven uit het archief der voormalige vijf kapittelen te Utrecht (1514, 1515). — Vele wetenswaardigheden over archaeologie, ge.ealogie, archiefwezen. — Verklaring van spreekwijzen (dialecten) en spreekwoorden enz. enz.

IVe jaargang. 1848. . . . . *f* (3.70) 2.50.
Verschillende brieven van prins Willem I, Paulus Merula (minnebrief), Wtenbogaert e. a. — Vervolg van den inventaris der 5 kapittelen (1516, 1517). — Mededeelingen over Czaar Peter en zijne vrouw e. a. — Toestand der archieven van Nijmegen, Utrecht Groningen, Dordrecht en andere steden enz. enz.

Ve jaargang. 1849. . . . . *f* (6.—) 2.50.
Inventarissen van verschillende stads-archieven. — Brieven van David van Bourgondië, Philips II, prins Willem I, Hugo De Groot, e. a. — Bijdragen tot de geschiedenis van het Nederlandsche zeewezen en krijgswezen (1618) enz. enz.

TWEEDE SERIE.

VIe jaargang. 1850 . . . . . *f* (6.—) 2.—.
Inventarissen van verschillende archieven van steden, gerechten en gasthuizen. — Brieven o. a. van Adolf en Karel van Gelder (1456—1477), Christiaan II van Denemarken (1525), Karel V (1537), Philips II (1561, 67), E. Leoninus (1581), prins Willem I (1582), Maurits van Nassau (1600) e. a. — Bijzonderheden over Utrechtsche bisschoppen, hertogen van Gelre e. a.; over den vredehandel te Utrecht (1713); over aflaatgelden, papiermerken enz. enz.

VIIe jaargang. 1851 . . . . . *f* (6.40) 3.—.
Inventarissen van archieven. — Academie te Franeker. — Middeleeuwsche kerkgebouwen in Friesland en Groningen. — Graftombes in Germaanschen smaak en in dien der Renaissance. — Tien brieven betreffende de Geldersche aangelegenheden in 1535—1537. — Brieven van bekende personen; genealogiën enz. enz.

VIIIe jaargang. 1852 . . . . . *f* (6.80) 3.—.
Reproductie van den „Almanach nae den nieuwen ende ouden stijl. Opt Jaer ons Heeren M.D.XCVIII", in 12° te Delft bij Bruyn Harmansz. — 19 brieven van Anna van Egmond aan haren broeder Maximiliaan. — Keuken-rekening van de grafelijkheid van Holland en Zeeland. 1401. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — Emigreerende families uit Antwerpen naar Middelburg. 1586 enz. enz.

IXe jaargang. 1853 . . . . . *f* (6.80) 3.—.
Belangrijke onderschepte Portugeesche briefwisseling. 1634. — Stukken van Jan Pietersz. Coen over den handel in Indië. 1622, 1623. — Fragmenten van oude kronieken. — Journaal, gehouden te Batavia door den directeur-generaal Ph. Zwart. 1636. — Chro-

nologische opgave der oorkonden over de 13e en 14e eeuw in het stads-archief te Harderwijk. — Bijdragen tot de geschiedenis van het geschutwezen (1491—1528). — Brieven; genealogische mededeelingen enz. enz.

Xe jaargang. 1854 . . . . . *f* (6.80) 3.—.
Uiterste wil van prins Maurits. — Eenige merkwaardige vonnissen. 1524—1645. — Handel op Perzië en de golf van Bengalen. 1633. — Stukken over de Oost-Indische Compagnie. — 109 Brieven van Maria van Nassau. 1605—1615. — Charters in het stads-archief van Harderwijk. 1402—92 enz. enz.

DERDE SERIE.

XIe jaargang. 1855. . . . . *f* (3.20) 1.—.
Betrekking tusschen de Nederlanden en Genève in 1589, 1590. — Stukken over de West-Indische Compagnie. — Geslachtswapenen en rouwborden in kerken. — Stukken betreffende de krijgsgeschiedenis. — Brieven enz. van en aan Anna Maria van Schurman. — Onuitgegeven gedichten van Const. Huygens enz. enz.

XIIe jaargang. 1856. . . . . *f* (3.60) 1.—.
Rechtstoestand in het begin der 15e eeuw. — Rechtsgebruiken in de middeneeuwen. — Eenige merkwaardige vonnissen uit den tijd der geloofsvervolging te Amsterdam in de 16e eeuw. — Bijdrage tot de geschiedenis van den bouw van den Dom te Utrecht. — Autobiographie van den gouverneur-generaal P. A. van der Parra. — Grafsteden der oudste bewoners van Denemarken enz. enz.

XIIIe jaargang. 1857. . . . . *f* (4.80) 1.50.
Oorkonden betrekkelijk den twist tusschen den bisschop van Utrecht en den heer van Wisch in 1490. — Inventaris van het stadsarchief te Oudewater. — Begiftigingen en bezittingen van het Carthuizer-convent bij Utrecht. — Charter van 1368, bevattende een overzicht van het bisdom Utrecht in 1278.

XIVe jaargang. 1858. . . . . *f* (5.10) 1.50.
Stukken betrekkelijk den oorlog met Frankrijk in 1672. — Oude doopvonten (met afbeeldingen). — Stukken betrekkelijk de hervormingsberoerten te Utrecht in 1566 en 1567. — Expeditie naar Portugal in Sept. 1657 enz. enz.

XVe jaargang. 1859. . . . . *f* (4.60) 1.50.
Brieven van prins Willem van Oranje aan zijne vrouw Anna van Egmond. — Liefdadige stichtingen te Utrecht. — Charters uit het stads-archief te Harderwijk, 14e en 15e eeuw. — Gevangenneming van Paulus Buys, 1586 enz. enz.

VIERDE SERIE.

XVIe jaargang. 1860. . . . . *f* (5.40) 1.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het beleg van Haarlem. — Overland-

reis van Indië naar Europa in 1757. — Stukken voor de geschiedenis van de jaren 1588 en 1589 enz. enz.

XVIIe jaargang. 1861 . . . . . *f* (5.80) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1588 en 1589. — Verdedigingswerken van de IJssel. 1672. — Brieven van Willem van Liere. — Onkosten der judicature van Oldenbarnevelt. — Onkosten der Dordsche synode enz. enz.

XVIIIe jaargang. 1861 . . . . . *f* (6.60) 1.50.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1590 en 1591 enz. enz.

XIXe jaargang. 1863. . . . . *f* (7.40) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1592. — Wicquefort's Mémoires. — Heinrici ab Hovel Speculum Westphaliae enz. enz.

XXe jaargang. 1864 . . . . . *f* (7.20) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis der jaren 1593 en 1594. — De benoeming van graaf Johan van Nassau tot stadhouder van Gelderland. — Beschrijving van een tocht naar de bovenlanden van Banjermassing in het jaar 1790. — De bekostiging der voormalige fortificatiewerken der stad Utrecht enz. enz.

VIJFDE SERIE.

XXIe jaargang. 1865 . . . . . *f* (7.60) 2.—.
Stukken voor de geschiedenis van het jaar 1595. — Thysius Leere en Order der Ned. Geref. Kerken. — Rapport faict par Monsieur de St. Aldegonde au Conseil d'Estat de sa négociation en France 1581. — Bijdrage tot de geschiedenis der gewevene en andere behangseltapijten, vooral in Denemarken enz. enz.

XXIIe jaargang. 1866 . . . . . *f* (7.20) 2.—.
Stukken betreffende de onlusten binnen Utrecht in 1610. — Verbaal van de legatie van Leoninus, van Loozen, Valcke en Franckena naar Engeland in 1596. — Stukken betrekkelijk de Remonstranten enz. enz.

XXIIIe jaargang. 1867. . . . . *f* (9.20) 2.50.
Concept van eene Compagnie van assurantie en van haar octrooi. 1628, 29. — Brieven van Joh. Heinsius over den in 1632 aangeknoopten vredehandel. — Eene bijdrage tot het leven van Onno Zwier Van Haren. — Over den geest en de strekking van het Amsterdamsche patriciaat enz. enz.

XXIVe jaargang. 1868 . . . . . *f* (9.40) 2.50.
Brieven van Maarten Harpertsz. Tromp en van Witte Cornelisz. De With. — Brieven van Bilderbeck, Nederlandsch agent te Keulen, betreffende het laatste gedeelte van den Dertigjarigen oorlog. — Aegidius Daalmans, Indiaanse aanteekeningen enz. enz.

XXVe jaargang. 1869 . . . . . *f* (10.70) 3.—.
Stukken betreffende den vrijen handel op Brazilië. 1637. — Origi-

neele brieven van H. Doedens aan Ant. Van Hilten betreffende de West-Indische Compagnie. 1641—1648. — Journaal van Joh. Van Kerkhoven, heer van Heenvliet, hofmeester van de princes-royaal, over de ziekte en den dood van prins Willem II en de kwestiën omtrent de voogdij van den jonggeboren prins. — Geheime correspondentie uit Engeland. 1659, 1660 enz. enz

ZESDE SERIE.

XXVIe jaargang. 1870. . . . . *f* (8.--) 2.50.
Geschillen te Nijmegen. 1617. — Het Geusen Liedboek. — Vervolging van de Remonstranten in Land en Stad van Utrecht. 1619 enz. — Eenige aanteekeningen wegens het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Reisjournaal uit de 17e eeuw naar het Heilige Land enz. enz.

XXVIIe jaargang. 1871 . . . . . *f* (8.20) 2.50.
Aanteekeningen betrekkelijk het gebeurde te Utrecht in 1786 en 1787. — Stukken rakende de Quadruple Alliantie. — Grondig verhaal van Amboyna. 1621. — Verhaal van eenige oorlogen in Indië. 1622 enz. enz.

XXVIIIe jaargang. 1872 . . . . . *f* (6.20) 2.50.
Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Brieven van R. Hoogerbeets. — Doleantiën over misbruiken in de regeering van Friesland. 1627 enz. enz.

XXIXe jaargang. 1873 . . . . . *f* (8.30) 2.50.
Stukken betreffende de geschiedenis van den oorlog in 1630 en eenige volgende jaren. — Reformatie van 's Hertogenbosch. 1630. — Classicale acta van Brazilië. 1636—1644. — Brieven van Willem Van Oldenbarnevelt aan Hugo De Groot. — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Aanbevelingen voor scheepskapitein enz., ingekomen bij Johan De Witt. 1653—1672 enz. enz.

XXXe jaargang. 1874. . . . . *f* (10.30) 3.—.
Staat van ontvangsten en uitgaven der geestelijke goederen tot onderhoud van predikanten. 1590. — Politieke brieven uit de jaren 1784, 1785 en 1786, meerendeels van den heer Maxim. D'Yvoy — Uit de papieren van eenen bewindhebber der Oost-Indische Compagnie. — Verhaal der gevangenschap van Oldenbarnevelt, beschreven door zijn knecht Jan Francken enz. enz.

XXXIe jaargang. 1875 . . . . . *f* (8.40) 2.50.
Rapport der geheime staatscommissie nopens de toekomstige inrichting en huishouding van den staat. 1818. — Journaal van Splinter Helmich, soldaat en later hopman in dienst van den lande. 1572—1598. — De magistraatsbestelling te Utrecht onder de republiek. — De vorming van het Oversticht. — Brieven van prins Willem V. 1786—1793 enz. enz.

BERIGTEN.

Ie deel 1e stuk. 1846. . . . . *f* (3.40) 1.50.
Dodt van Flensburg over Valerius Andreas. — Visscher over Jan van Rode, vertaler der Somme le Roy. — Dodt van Flensburg over Adam en Paul van Vianen. — Utrechtsch handschrift der Snorra-Edda. — Eyck van Zuilichem, Bouw- en beeldhouwkundige voortbrengselen in ons land.

Ie deel 2e stuk 1848. . . . . *f* (2.20) 1.50.
Nederlandsche handschriften in de Keizerlijke bibliotheek te Petersburg. — Asch van Wijck, Schuttengilden in Nederland.

IIe deel 1e stuk. 1849 . . . . . *f* (2.20) 1.50.
Verblijf van Christiaan II van Denemarken in Nederland. 1521. — Beroerten te Gent onder Karel V.

IIe deel 2e stuk. 1849 . . . . . *f* (3.80) 3.80.
Verhooren van Oldenbarnevelt.

IIIe deel 1e stuk. 1850 . . . . . *f* (3.—) 1.50.
Geschiedenis van het geslacht Van Mathenesse. — Catalogue de documents manuscrits relatifs à l'historie de la Hollande dans les bibliothèques de Paris.

IIIe deel 2e stuk. 1851 . . . . . *f* (3.—) 1.50.
Journaal omtrent de vredehandeling te Utrecht.

IVe deel 1e stuk. 1851 . . . . . *f* (3.—) 2.—.
Geschiedenis van het geslacht Nyenrode.

IVe deel 2e stuk. 1851 . . . . . *f* (2.50) 1.50.
De Upstalboom bij Aurich. — Bescheiden over het eerste tijdvak van de geschiedenis der hervorming in Utrecht. 1524—1566.

Ve deel 1e stuk. 1853 . . . . . *f* (3.20) 1.50.
Rapport van den gouverneur generaal Loten over Makasser. — Rapport van den heer van Sommelsdijk over zijne legatie naar Venetie in 1620.

Ve deel 2e stuk. 1856 . . . . . *f* (2.50) 1.—.
Rapport van eene reis naar het hof van Candië. 1671. — Autobiografie van den gouverneur generaal Rijklof van Goens. 1678—1681. — Memorie betreffende het eiland Ceylon door R. van Goens Jr. 1679.

VIe deel 1e stuk. 1857 . . . . . *f* (2.50) 1.—.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672.

VIe deel 2e stuk. 1857 . . . . . *f* (2.10) 1.—.
Dagelijksche aanteekeningen over het verblijf der Franschen te Utrecht in 1672 en 1673.

VIIe deel 1e stuk. 1861 . . . . . *f* (5.50) 1.50.
Stukken betrekkelijk de veroovering van Malakka. 1641.

VIIe deel 2e stuk. 1863 . . . . . *f* (6.50) 2.50.
Verbaal van de Nederlandsche gezanten in Engeland. 1618—1619. — Rapport van het gebesoigneerde te Tunis en Algiers. 1622—1623.

CODEX DIPLOMATICUS.

EERSTE SERIE (IN 4°).

Ie deel 1e stuk. 1848 . . . . . *f* (2.60) 2.60.
Oorkonden betreffende het voormalig handelsverkeer van Utrecht. — Oudste kameraarsrekeningen van Deventer. 1337—1347.

Ie deel 2e stuk . . . . . *f* (2.60) 2.60.
Brieven van Leibnitz en Cuperus o. a. over den Utrechtschen vrede.

TWEEDE SERIE (IN 8°).

Ie deel 1e stuk. 1852 . . . . . *f* (3.75) 2.50.
Rekening van de testamentoren van Jacoba van Beieren.

Ie deel 2e stuk. 1852 . . . . . *f* (3.10) 2.50.
Lettres de Paul Choart, seigneur de Buzanval. 1600.

IIe deel 1e stuk. 1853 . . . . . *f* (6.20) 3.50.
Oudste burgemeestersrekening van Middelburg. 1364. — Oudste kameraarsrekening van Utrecht. 1330. — Rekening van de bruiloft van Jan van Touraine. 1406. — Bisschoppelijke rekening van 1377.

IIe deel 2e stuk. 1853 . . . . . *f* (3.20) 2.—.
Verbalen van Van Grijspere en Van Lent, commissarissen in de troubles van 1567 en 1568.

IIIe deel 1e stuk. 1855 . . . . . *f* (6.50) 2.—.
Oude kroniek van Brabant.

IIIe deel 2e stuk. 1856 . . . . . *f* (3.40) 1.50.
Verbaal van de gedeputeerden in Engeland tot vereeniging van de Engelsche en Nederlandsche Oost-Indische Compagniën. 1618.

IVe deel 1e stuk. 1859 . . . . . *f* (3.10) 1.50.
Lettres inédites du comte de Boussu. — Oudste rekening van Antwerpen. 1324. — Rekening van Lier. 1377.

IVe deel 2e stuk 1860 . . . . . *f* (5.20) 1.50.
Lettres de Marnix de St. Aldegonde et de Jean Casimir, comte Palatin. — Briefwisseling met Don Jan van Oostenrijk. 1576—1577.

Ve deel. 1860 . . . . . *f* (12.—) 4.—.
Toe Boecop, Kronijk der bisschoppen van Utrecht.

VIe deel. 1863 . . . . . *f* (1.20) 1.—.
Kronijken van Brabant, Holland en Vlaanderen.

BIJDRAGEN EN MEDEDEELINGEN.

Iste deel. 1878 . . . . . *f* (5.60) 2.50.
Sautijn Kluit, Utrechtsche courant. — Boele van Hensbroek, Guicciardini.

IIde deel. 1879 . . . . . *f* (5.20) 2.50.
Rapport van Aubéry du Maurier. 1624.

IIIde deel. 1880 . . . . . *f* (5.20 2.50.
Rekeningen der Buurkerk te Utrecht, 15de eeuw. — Brieven aan den hertog van Brunswijk-Wolfenbuttel.

IVde deel. 1881 . . . . . *f* (8.80) 4.—.
Verloren van Themaat, Geschiedenis van de vicariën in de provincie Utrecht.

Vde deel. 1882 . . . . . *f* (5.40) 3.—.
Staatkundige berichten uit Frankrijk. 1650—1653. — Stukken over de lichting der waardgelders te Utrecht. — Relaas van 't gepasseerde op Alsen. 1658.

VIde deel. 1883 . . . . . *f* 6.—.
Documenten voor de geschiedenis der Nederlanders in het oosten. — Steven Van der Haeghen, Avonturen. 1575—1597. — Trois arrêts du Grand conseil de Malines.

VIIde deel. 1884 . . . . . *f* 5.—.
De Bas, Overgaaf der Bataafsche vloot 1795. — Verslag van Fr. Micheli. 1638. — Visitatie der kerken in het Sticht Utrecht. 1593.

VIIIste deel. 1885 . . . . . *f* 3.60.
Dagboek over 1672. — Apologie van Lodewijk van Nassau.

IXde deel. 1886 . . . . . *f* 6.10.
Stukken betreffende den strijd der bisschoppen van Utrecht met de stad Utrecht. — Stukken over den tegenstand der Utrechtsche katholieken tegen de Unie van Utrecht.

Xde deel. 1887 . . . . . *f* 5.80.
Buchelius, Observationes ecclesiasticae sub presbyteratu meo. — Zending van Dirk Van Hille naar Spanje. — Onbekende kroniek van het klooster Windesheim.

XIde deel. 1889 . . . . . *f* 6.60.
De Wicquefort, Mémoires sur la guerre de 1672. — Drie Briefe der Stadt Londen an die Stadt Dordrecht. 1359. — De Bye, Gedenkschrift betreffende het bewind van Oldenbarnevelt. — Drie Utrechtsche kroniekjes vóór Beka's tijd.

XIIde deel. 1890 . . . . . *f* 4.10.
Politiek journaal van 1795. — Bijdragen tot de geschiedenis der Hervormde kerk te Gent. 1578—1584.

XIIIde deel. 1891 . . . . . *f* 5.—.
Gedenkschrift van Don Sancho de Londono. — Vervolg op het Recueil de Hopperus.

XIVde deel. 1892 . . . . . *f* 3.80.
Resolutien der Staten van Holland. 1577 en 1578. — Stadsrekeningen van Dordrecht. 1323—1399. — Reisjournaal van Jhr. Coenders van Helpen.

XVde deel. 1893 . . . . . *f* 4.90.
Journaal van Const. Huygens' reis naar Venetië. 1620. — Sommaire de la forme du régime des Provinces Unies. 1647. — Memorie van den gouverneur Van der Graaff over de gebeurtenissen aan de Kaap de Goede Hoop. 1780—1806.

XVIde deel. 1894 . . . . . *f* 4.75.
C. Block, Kroniek van het Regulierenklooster te Utrecht. — Buyck, Aanteekeningen over het geus worden van Amsterdam.

XVIIde deel. 1895 . . . . . *f* 4.—.
L. Reael, Amsterdamsche gedenkschriften. 1542—1567. — Magistraatsverandering te Utrecht in 1618.

XVIIIde deel. 1896 . . . . . *f* 5.75.
Fragment van de autobiografie van Const. Huygens. — Notulen en munimenten van het College van commercie te Amsterdam. 1663—1665. — Simon Van Leeuwen's Bedenckingen over de stadhouderlycke macht.

XIXde deel. 1897. . . . . *f* 5.25.
Mémoires de M. De B. sur la cour de Guillaume III. — Memorie van Byam over de overgave van Suriname. — Stukken over de Noordsche Compagnie.

XXste deel. 1898 . . . . . *f* 3.25.
Kroniek van het Goudsche fraterhuis. — Notulen van de Patriottische partijdagen. 1783—1787. — Reisebericht des Mgr. Garampi in Holland. 1764.

XXIste deel. 1899 . . . . . *f* 4.50.
Koopmansadviezen aangaande het plan tot oprichting eener Compagnie van assurantie. 1629—1635. — Opgaven omtrent inkomsten, goederen, hoorigen, dienstmannen en rechten der abdij Egmond. 1130—1161. -- Reisverhaal van Jacob van Neck. 1598—1599.

XXIIste deel. 1900 . . . . . *f* 4.90.
Brieven van Sorbière over den toestand van Holland in 1660.— Het oude register van Graaf Florens. — Correspondentie tusschen Prins Maurits en Reynier Pauw. 1617—1619.

Register op de Kronijk van 1846—1854. 1857. *f* 1.50.
Minder goed bewerkt dan het latere register, doch veel uitvoeriger, daar alle voorkomende namen vermeld worden.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus. 1877. *f* 1.50.

Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat alleen de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.

BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. 1894. *f* 0.25.

BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis. 1896. *f* 0.20.

Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften, worden in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Historisch Genootschap.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 16 April 1895. 1895 . . . . . *f* 0.60.

Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fruin over den veldtocht van het jaar 1572.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, op 20 April 1897. 1897. *f* 0.90.

Bevat ook de op deze vergadering gehoudene voordrachten der heeren De Beaufort, Hofstede de Groot en Muller.

CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootschap. (3e uitgave.) 1872. Met 2 supplementen dd. 1882 en 1895. 3 deelen . . . . . *f* 4.80.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, voor de leden **tegen de helft van den prijs** te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever JOHANNES MÜLLER te AMSTERDAM.

REGISTER op de onderwerpen, behandeld in de Kronijk, de Berigten en den Codex diplomaticus. 1877. *f* 1.50.

Voortreffelijk register, bewerkt door Dr. P. A. Tiele; bevat alleen de onderwerpen, waarover de artikelen handelen.

BEPALINGEN over de uitgave van handschriften. 1894. *f* 0.25.

BEPALINGEN over het uitgeven van handschriften, betrekking hebbende op de nieuwe geschiedenis. 1896. *f* 0.20.

Deze regels, gedeeltelijk gesteld naar Duitsche voorschriften, worden in hoofdzaak gevolgd bij de uitgaven van het Historisch Genootschap.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap ter gelegenheid van het 50-jarig bestaan van het genootschap op 16 April 1895. 1895 . . . . . *f* 0.60.

Bevat o. a. een uitvoerig verslag van de rede van prof. Fruin over den veldtocht van het jaar 1572.

VERSLAG van de algemeene vergadering der leden van het Historisch Genootschap, op 20 April 1897. 1897. *f* 0.90.

Bevat ook de op deze vergadering gehoudene voordrachten der heeren De Beaufort, Hofstede de Groot en Muller.

CATALOGUS der boekerij van het Historisch Genootschap. (3e uitgave.) 1872. Met 2 supplementen dd. 1882 en 1895. 3 deelen . . . . . *f* 4.80.

Bovenstaande werken zijn, voor zoover zij voorhanden zijn, voor de leden **tegen de helft van den prijs** te bekomen. Men wende zich daarvoor direct tot den uitgever JOHANNES MÜLLER te AMSTERDAM.